hihetőséggel tartatik Pölnitz ezen munka szerzőjének is „*Histoire secrette de la Duchesse d'Hanovre, épouse de George premier, roi de la Grande Bretagne; les malheurs de cette infortunée princesse, sa prison au Château d'Alten, où elle a finit ses jours, ses intelligences secrettes avec le Comte de Königsmark, assassiné à ce sujet*" (London 1732). Éltének 84 eszt. a' reformata vallásról a' katholikára ment által 's hitvallását franczia nyelven kiadta, melly német fordításban is megjelent. 23 Jun. 1775 halt meg. Halála után adatott ki Brun által két köt. e' munk. „*Mémoires pour servir à l'histoire des quatre derniers souverains de la maison de Brandebourgh, royale de Prusse; par Charles Louis de Pölnitz, chambellan de Frédéric II*, (1791). Németül is olvashatni.

Polo (Aegidius), Gil-Polo (Gáspár) is, költő, szül. Valenciában 1516, hol ügyvédő volt, hanem költés eránti hajlandóságából lemondott az ügyvédői hivatalról. Már első munkái az idejebeli első spanyol költők közt szereztek neki helyet. Nagy hirét főképpen „*Diana enamorada*"-jával (a' szerelmes Diána), pásztori románnal alapitotta, versekben, mellyek közé prosát is elegyitett. E' folytatása Montemayor 5 könyvből álló Dianájának, mellyekhez Gil-Polo még hetet adott. Ha nem mulja is felyül Gil-Polo Montemayort a' találmányban, de hozá hasonló; ellenben a' román verselt részében felyebb áll Montemayornál, irásmódjának tisztaságára, 's a' versek harmoniájára nézve. 1572 holt meg Valenciában. Cervantes kimenti Gil-Polo Dianaját a' lángokra kárhoztatott munkák közül, a' mennyiben azt nagy dicséretekkel tiszteli. Igen jó kiadat Pinedáé Londonban 1739; még jobb az a' kiadat, melly a' Polo honyát magasztaló dicsérő versekre „*Canto de Turia*" irt jegyzetekkel jelent meg Madridban 1778.

Polo (Marco), venecziai-fi, nagy érdemet szerzett azzal, hogy Európával először ő tette esmeretessé belső Azsiát 's olly időben, mellyben messze tartományokba, vagy senki se mert utazni, vagy a' ki útazott, inkább azért tette azt, hogy rendkivüli embernek tartassék 's nem hogy embertársainak használjon. Nem éppen alaptalanul állitották azt némellyek felőle, hogy a' puskaportnak, kompasznak, könyvnyomtatásnak, astrolabiumnak 's a' t. feltaláltatására ő adta a' legelső rugót, mivel mind ezeket, bár tökéletlen formában látván 's elbeszélgetvén, alkalmat szolgáltathatott azokról a' további elmélkedésre. Csudálkozva találtak az útazók sok olly dolgot igaznak, mellyeket ő elbeszélvén, esztendőkig meséknek 's könnyen hivőség szüleményeinek tartattak másoktól. Polo azon irók közé tartozik, kik, mint Herodotus naponként nevelték tiszteltetéseket, mivel mindent pontosan irtak le, a' mit magok láttak, 's ezt gondosan megkülönböztették attól, a' mit csak hallottak útjokban. Marco Polo venecziai patriciusnak unokája. Ezen patriciusnak két fia (Nicolo és Maffio) volt, kik 1254 vagy 1255 Konstánczinápolyba utaztak. Kereskedési foglalatosságok végződvén, hallák, hogy a' Volgánál hatalmas Tatárország állott fel. Tehát sok arany-, ezüst-, és gyöngyportékát vásároltak öszve, a' fekete tengeren Krim felé eveztek 's végre Barkah táborába érkeztek, ki a' hires Dsingiskhan unokája volt. Napkeleti irók rendkivül magasztalják ezen tatár fejedelemnek pallérozotságát, 's erkölcseit; ezen Olaszok is barátságosan fogadtattak tőle 's 1 eszt-ig maradtak nála, mig Barhahnak egy rokonával folyt háboruja őket tovább vonulásra nem kénszeritette. A' caspium tengert körül utazván, végre Bukhárába mentek, hol egy Tatárral találkoztak, kit Khan Hulagu, kivel Barkah hadakozott 's ki Barkaht meggyőzte, testvéréhez Kublaihoz küldött. A' Tatár hivta az Olaszokat, hogy kövessék őtet a' hatalmas szultán Kublai táborába, gazdag nyereséget, jó fogadtatást

igérvén nekik, a' mi telyesedett is. Kublai szultan vagy nagykhan tudni kivánó ember volt 's nyugotról igen sokat tudakozódott tőlök, végre pedig nemesi közül egyet elkisértetvén, azon kéréssel bocsátotta el magától, hogy a' római pápától nehány tanítót kérjenek, kik a' keresztény vallást birodalmában terjesszék. A' kisérő Tatárt útközben betegsége miatt elhagyták; ők magok Armenián keresztül Akrebe (1269) 's innen Olaszországba visszajöttek. Rómába nem mentek, mivel IV Kelemen meghalván, várniok kellett, mig uj pápa választatik. Nicolo haza jövén, feleségét halva találta; ellenben fia, kivel azt terhben hagyta, már 15—16 esztendős volt, 's midőn a' pápa-választatás sokáig huzódott, a' két testvér elhatározta, hogy tovább nem várakozván, 1271 napkeletre utazzanak. Nicolo fiát, a' mi Marconkat, magával vitte. A' sors úgy hozta, hogy három eszt. üresség után a' pápai székre Tebaldo de Visconti, ki Palaestinában volt, emeltetett, 's éppen midőn oda érkeztek, és igy megnyerték tőle a' kivánt papokat levelekkel és ajándékokkal a' tatár khánhoz. A' melléjek adatott papok megijedtek azon veszedelmektől, melly őket utjokban fenyegette, ellenben az Olaszok bátran folytatták azt 's Badaksanon, a' magas Mutztag- és Beluttag-hérczen keresztül-mentek, Kasemirt érintették 's a' Kobi pusztán keresztül Kancheuig (China Schensi nevü tartományának legszélsőbb nyugoti határán) utaztak, honnan a' khant megérkezésekről tudosították. E' parancsolta nekik, hogy azonnal táborába jöjjenek, 's olly barátságosan fogadta őket, mint először. A' pápa ajándékai tisztelettel fogadtattak. Kiváltképpen megnyerte a' khán kegyelmét a' mi ifju Marconk, ki igen tudta a' szerettetés és becsültetés megnyerésének módját. Csak hamar megtanulta az ország nyelvét 's a' khannak sok fontos szolgálatot tett, Chinába 's az ország legszélsőbb pontjaiba küldetvén. Sok utazási, mellyeket illy foglalatosságaiban tett, észrevételei, mellyeket, hogy a' khánt azok felől tudósithassa, leirt, természetesen elég tárgyat adhattak neki, mellyeket hazájába visszatérvén, leirjon. Egy ideig helytartói hivatalt viselt Kiang-nan tartományában. Attya 's nagybáttya azalatt hasonló becsültetést tapasztaltak az udvarnál. Azonközben felébredt bennek a' honyokban visszatérés kivánata, mellyet 17 eszt. előtt hagytak el. Csak nehezen tudtak engedelmet nyerni arra a' khantól. 14 hajóból álló hajóseregel, mellyen volt egy persiai herczegnek mátkája, ki magát hajózási jártasságokra bizta, eveztek el Hainanból, Cochinchinánál, Malakka mellett, a' bengaleni tengeröblön keresztül, Ceylonban, mellynek gyöngyhalászatját Polo pontosan leirja, Sumatrában 's a' t. megállapodván, mig 11 hónap mulva Ormuzdban kötöttek ki. A' persiai herczeg, ki éppen akkor jutott uralkodásra, méltó hálával fogadta őket 's 9 hónapig maradtak Taurisban. Azután Armenián keresztül a' fekete tenger felé utaztak, Trebisondéből Konstanczinápolyba mentek, 's innen Negropontén keresztül minden kincseikkel 1295, 24 eszt. távollétek után szerencsésen haza értek. Mind ezen környülállásokat pontosan leirva lehet olvasni Marco munkájában. A' mi további sorsát illeti, e' mások elbeszéletin alapul, mellyeket Ramusio, ki 250 eszt. élt később, irt le. Több tárgyakat a' hihetőség bizonyit. Haza jövén alig esmerték a' három Polot a' Venecziaiak 's az olasz nyelvet nem beszélték többé tisztán. Nehezen juthattak ismét birtokába palotájoknak, mellyet rokonik magokévá tettek. Csak drágaságaik 's gyöngyeik győzhették meg az utolsókat, hogy nem világcsalók. A' Venecziaiak közül ellenben alig tudták meg hazajöttöket, 's hogy valósággal ők volnának, kiki kereste barátságokat. Marco, mindég milliomokban adván elő China gazdagságát és népességét „*Messer Marco Millioni*“ melléknevet kapott 's palotája 250 eszt. mulva is „*Il corte dell Millioni*“ névvel nevez-

tetett. Kivül is igen becsültetett Marco. Midőn a' curzolai tengeri ütközetben elfogatott a' Genuaiaktól, ezek igen szeliden bántak vele 's azt irják, hogy utazásának szünteleni elbeszélésétől akarván magát megkiméln, irta le itt történeteit. Melly nyelven tette légyen azt? nem bizonyos. Ramusio a' római, Baldelli a' franczia nyelvet állitja. Mások a' venecziai vagy genuai nyelvet vitatják. Marco viszszakapta szabadságát 's hihetőleg 1323 holt meg Venecziában; attya 1316 hunyt el. Marco munkája nem maradhatott menten a' becsusztatásoktól 's fogyatkozásoktól, mellyeket a' gondtalan leirók okoztak. Csudák, varázslás hiedelme, nem lévő állatokróli elbeszélétek gyakran fordulnak elő benne. Más részről azt hányják szemére, hogy némellyeket nem irt le, a' mikre különösen kellett volna figyelmeznie, p. o. a' nagy kőfalat, a' chinai asszonyok kicsiny lábait, a' teaivást. De a' csudákat kimenti időszaka, melly igen szerette a' csudálatost. Hogy a' teáról halgat, hasonlóúl menthető, ha meggondoljuk, hogy ha az ember valahol olly sokáig lakik, mint ő Chinában, némellyeket tsekélységeknek talál, kiváltképpen ha magában a' tartományban nem igen nevezetesek. Elbeszélétinek igazságát bizonyitja a' pusztában a' Samieltől megöltek állapotjának rajzolatja; a' tatárországi bos grunniensnek leirása, melly csak az ujabb időben találtatott meg ismét; a' chinai császár tatárországi nyári palotájának 's az Adám hegyén (Ceylonban) vándorlásnak leirása 's a' t. 'S valóban megérdemlette ezen maga idejebeli Herodotusnak és Humboldtnak munkája, hogy ujra kiadattassék, a' mit németül Peregrin 1802, ángolul ugyanez idő tájban William Marsden, 's olaszul Venecziában cardinális Placido Zurla (1818) tettek. Marco utazása, mint állitják, legelőször 1496 adatott ki. Ramusio ismét lenyomatta azt az ő utazások gyüjteményében 1559. A' parisi codex franczia nyelven 1824 nyomatott a' geographia társaság rendelésére. Az utazásnak első criticai kiadatja, a' della Crusca textusa szerént a' Magliabecchi könyvtárban (legrégibb olasz forditás) gróf Giov. Battista Baldelli-Bonitól van „*Viaggi di Marco Polo*" czim alatt, 4 köt. földabroszokkal Florenz 1827, a' kiadó költségén, csak 682 példányban. A' két első kötet Baldellinek „*Storia della relazioni vicendevoli dell' Europa e dell' Asia*" (1258ig) foglalja magában.

Polonaise, lengyel nemzeti táncz, mellyet azonban németországon igen elforgattak. Mint tánczra készült hangdarab, mindig $\frac{3}{4}$ tactusu melodia, két ismétléssel, 's 6, 8, vagy 10 tactussal; később ugyan annyi részü egy, sőt két triót és codát is ragasztának hozzá. A' lengyeltáncz nóta leütéssel kezdődik, mihez a' német polonaise nem köti magát. A' polonaise charaktere ünnepélyes komolyság és leventai gyöngédség, melly az epedés kecses panaszát 's a' boldog szerelem örömben merengését veszi fel. Ez okon mozgása még a' menuetténél is lassabb. Ezenkivül a' polonaise mozgását (alla Polacca) a' tündöklő characterü csupa szeres hangdarabokban (mint variált polonaisek, concertpolonaisekben) sőt játékszini énekdarabokban is sokféleképp alkalmazták. Ez utolsó esetben aria vagy rondo gyanánt bánnak velők.

Polyandria, sokférjüség, ha t. i. egy asszonynak egynél több férje van, melly szokás nehány pallérozatlan vad népeknél most is találtatik. — A' polyandria szónak füvésztudományi jelentésére nézve l. Növények.

Polyarchiának, a' monarchia ellenében, sokak uralkodása neveztetik, legyen ez aristocratia vagy democratia. (L. Monarchia).

Polybius, Megalopolisban K.e. 204 szül. jeles görög történetiró. Attya Lykortas az akhajai szövetség fejei közt egy 's Philopoemennek meghitt barátja volt. Fegyverforgatásra és status foglalatosságaira neveltetvén, 24 eszt. korában Ptolemaeus Epiphaneshez külde-

tett alkudozás végett. Perseus Macedoniának királya 's a' Rómaiak közt had ütvén ki, Polybius Marcius római consulhoz küldetett, hogy az akhajai szövetség seregének a' rómaival leendő egyesülését tudtára adja. Egy ideig a' római táborban maradt 's azután Marcius parancsolatival visszatért, hogy az Appiustól Epirusba küldetni kivánt segitő sereg kiállittatásának ellene álljon. Ez idő tájban már lehetett a' Rómaiak alacsony czélját látni, hogy t. i. Görögországnak minden szabad statusit hatalmok alá akarják hajtani, Polybius tehát nyomosan ellen dolgozott a' ravasz politikának, hogy hazájának függetlenségét fentartsa. Ez okból, midőn Perseus meggyőzetése után a' Rómaiak a' barátság álorczáját még inkább levetették, ő is azon 1000 kezes közt volt, kiket a' Rómaiak az Akhajaiaktól kivántak, Szép esmeretei, nemes erkölcsei 's észtehetségei hamar több senatort tettek barátivá Rómában, főképpen Paulus Aemilius két fiát. Csak 17 eszt. mulva bocsáttattak haza a' kezesek; hanem Polybius nem akarván lealacsonyitott hazáját többé látni, Scipio Aemilianus szolgálatjába lépett, kivel áfrikai táborozásában jelen volt, 's igen hasznos tanácsokat adott neki. Midőn végre az Akhajaiak Rómával hadba keveredtek, Mummius consul seregéhez sietett, hogy hazafiainak sorsát enyhitse. Tanuja volt Corinthus lerontatásának 's Akhaja római tartományá tétetésének. Ezen szomorú történetek közt is megtartotta hazaszeretetét 's haszna nem keresését. Azon nehéz foglalatosságot, hogy Görögország városaiba új országlásformát vigyen be, mind a' két fél, az az, mind a' Görögök, mind a' Rómaiak, telyes megelégedésére végezte el. Akhaja népe oszlopokat emelt neki, mellyek közül egyen ezen felirás volt: „Polybius emlékezetére, kinek tanácsa, ha követtetett volna, Akhaja szabad maradt volna, 's ki azt szerencsétlenségében vigasztalta.“ Azután Scipiot Numantia vivására kisérte, 's ezen nagy barátjának és jótevőjének halála után honyába visszament, hol lováról leesvén, 82 eszt. korában, K. e. 122 megholt. Históriáját a' 2dik kárthágói haddal kezdi 's a' macedoniai királyság elenyésztével (53) végzi. Ez a' munka 38 könyvből állott, két bevezető könyven kivül, mellyek Róma történeteit a' Galloktól lett megvétetése olta foglalták magokban. Bár fő tárgyai Róma történetei, még is más tartományok azon időbeli történetei is előjőnek benne, honnan Polybius közönséges história („*Ιστορια καθολικη*“) nevet adott annak. Hozánk ezen nagy munkából csak 5 könyv jött egészen, a' 12 következőnek töredékeit 's azon kivonatját, mellyet Constantinus Porphyrogenneta készitett a' 10 száz. birjuk. A' többiek elvesztét igen kell fájlalnunk, mivel az elbeszéletek pontosságára 's hüségére, mint a' politikai és katonai esmeretekre nézve is a' régi világnak egy történetirója se mulja felyül őtet. Neki tulajdonittatik a' didacticus pragmatismusnak a' históriába bevitetése is, az az, azon históriai előadás, melly a' történetek okait, kutfejeit és következéseit tanitva, 's a' status-foglalatosságokra (*πραγματα*) alkalmaztatva irja le. Ellenben irásmódja nem bájoló 's csak foglalatjáért és a' benne előforduló tárgyakért lehet olvasni. Livius több helyeken másolta munkáját. Cicero a' numantiai had leiratját is emliti. Legbecsesebb kiadati Polybius munkáinak: Casaubonusé (Paris 1609); Jak. Gronowé (Amsterdam 1670, 3 köt.); J. A. Ernestié Casaubonus latin fordításával 's jegyz. (1764); Schweighäuseré (Leipz. 1789—93, 9 köt.); Folardé és Gvischardé (vagy Quintus Iciliusé) Vien. 1759. Ném. jegyz. Seybold (1779—83) és kapitány Benicken (Weimar 1820) adták ki.

Polychord sok húrú szerszám; neve egy Hillmers találta ujabb, de kevésé esmeretes muzsikaszernek is, mellynek 10 hurja 's mozgó markolatja van.

Polydectes, l. Perseus.

Polygamia, sokfeleségüség, név szerént egy férjfiunak több asszonyali öszveköttetése. A' polygamiának első jelentésében egy férjfiunak egy asszonyali házassága (monogamia), utóbbi értelmében pedig egy asszonynak több férjfivali öszveköttetése (polyandria) is ellenébe tétetik. A' polygamia minden pallérozott europai néptől 's ezeknek gyarmatjaitól megvettetik (L. Házasság). Füvésztudományi értelmére nézve l. Növények.

Polyglotte (görög, szó-soknyelvü) ollyas munka, mellyben ugyan azon tárgy több nyelveken adatik elő. Leginkább a' szent irást volt igy szokás kiadni, 's efféle nevezetes kiadás 4 van, u. m. 1) a' complutumi (Spanyolországban) zsidó, görög, deák 's chaldaeus, 2) az antverpeni az előbbi és syriai, 3) a' párisi szinte az előbbi 's ezen kivül arabs, és 4) a' londoni az előbbi 's egyszersmind az aethiopiai és persa nyelveken. — E' négy fő polyglotten kivül még más kisebb szentirási könyvek, nevezetesen a' zsoltárok is igy adattak ki.

Polygnotus (Polygnotos) Thasosból, a' Görögök egyik első képirója, K. e. mintegy 450—410. (83 és 93. Olympias közt) virágzott, Athenét ecsetjével diszesité 's jutalmul polgári just nyert. Cimon vele festeté-ki a' Pökilét Athenében; ennek házi barátja, szép hugának pedig szeretője volt, 's e' szövetséget a' Trójainék ábrázolatján dicsőité. A' Pökile számára Mykon és Paenanus festettek vele. Itteni két fő festményei a' Görögöket Trója előtt ábrázolák, az egyik a' vezérek gyülését Cassandra elragadtatása után, a' másik a' fogságba ejtett trójai asszonyokat, közepettök Cassandrával. A' delphii Börzében Trója ostromát és a' hóltak országát festé: e' festményeket Pausanias környülményesen leirta. (L. Böttiger „*Ideen zu einer Archaeologie der Malerei*") A' Parthenon egyik előtermében is több festményei valának a' trójai had idejéből 's t. Hihető, hogy mind ezek fára valának festve. P. ugy tekintetik, mint ki a' képirást önállásra emelte, a' képekbe a' régi feszesség és merevenység helyett mozgást és életet, kifejezést és charaktert öntött, (honnan mellékneve: ἠθογράφος), a' ruházatoknak mesterséges tarkaságot adott, a' figurákat illő arányban osztotta el, 's a' sok szinü festésben első mester volt. A' görög képirás nagy és merész stylusa vele kezdődik.

Polygon, sok szeglet, minden többszegletü figura. Ha egyenlők oldalai, rendes, ha nem egyenlők, nem rendes sokszegleteknek nevéztetnek.

Polygraphus, sokat iró, tudós, ki sok munkát ad ki. Ez a' név nem mindég gyalázat; sőt igen jeles irók számláltathatnak a' polygraphusok közé, p. o. Muratori, Euler, Voltaire, W. Scott, 's mások. Azonközben természetes, hogy a' lélek felette sok szülményiben ritkán találtatik fel a' jóság 's alaposság, főképpen ha az idő 's alkalom által igen hamar hozatnak létre 's az iró legkülömbözőbb tárgyakkal foglalatoskodik.

Polyhistor, olly tudós, ki igen sok, főképpen históriai tudományokban jártas. Az egyes tudományok most igen szélesen terjedvén ki, méltán kétségbe lehet az alaposságot a' polyhistorban hozni, sőt azt kell róla mondanunk: *Ab omnibus aliquid, in toto nihil.*" Csak igen kevés és ritka észtehetségekkel biró férjfiak érdemlik meg ezen tiszteletes nevet.

Polyhymnia vagy Polymnia, a' későbbi költők előterjesztése szerént a' lantos (lyrica) éneklésnek vagy muzsikának muzsája, kinek tulajdonittatik a' mimek és pantomimek feltaláltatása is. A' görög költők köpenyegbe takarodzva 's mélyen gondolkozva festették Polyhymniát. Tulajdonitottjai lant 's pengető. Jobb kezének mutató ujját szájára teszi vagy könyvet tart.

Polykarpus Smynának legkorábbi püspökei közt egy, *János* Apostol tanitványának iratik. A' városban tüzesen hirdetvén fedhetetlen erkölcsöket 's maga-megtagadást, egyszersmind elszántan kelvén ki a' bujaság 's erkölcstelenség ellen, ezzel és példás életével annyira kitetszett, hogy a' smyrnai községtől szent Bucolus után püspökké választatott, hol a' keresztény hitért martirhalált szenvedett K. u. 69, 86 eszt. korában; mert midőn megintetvén, egy közel lévő mezei házban rejtette volna el magát, elárultatott, birák eleibe hurczoltatott, kik fortélyosan próbálgatták őtet, de mindég igaznak találták; eleinte a' nép vad állatok eleibe vettetni kivánta, hanem a' birák tüzre itélték. A' római egyház 26 Jan. innepli Polykarpus emlékezetére. Egy levele esmeretes, mellyet a' philippii keresztényekhez irt, de a' mellynek valóságáról sokan kételkednek.

Polykletus (Polykleitos) szül. Sicyonban, (Kr. e. mintegy 430) a' leghiresb görög képfaragók egyike, Agelades tanitványa; Phydiással vetélkedett, de képzelményességben 's mivészeti lelkesedésben utána maradt; épitő-mester, mint amaz, de mint érczképöntő legszerencsésebb. Böttiger (*„Andeut. über die Archaeologie“*) azt mondja, hogy gyöngéd természetét jól esmervén, leginkább csak csinosságra ügyelt, 's azért szép gyerköczéket és iffjakat testgyakorló alakokban, vagy asszonyokat képezett. P. teremté az iffjuság ideálát. (Vö. Képfaragás és Régiek szobrászai. —) A' gyermeki testgyakorlat minden érdekes állásain keresztül ment. Mondják, hogy a' Doryphorusban egy mustraszobrot (Kanont) is akart felállitani; de igen hihető, hogy azon alak, mellyben a' mivészet szabályait előadta, érettebb koru volt. (L. Winckelmann munk. 6 köt.) Az idomzatokról egy munkát irt, melly szerint a' szépséget a' tagok alkotásának arányosságában, 's a' csinos közép termetben helyezi. Kanonjának utánazása mind a' maga, mind követői miveinek bizonyos összeegyezést adott, mellyet némelly régiek roszalának. Az argosi Junot, mint nemzeti istenasszonyt, (mivel Sicyon Argoshoz tartozott) mintegy a' Phydias Jupiterének párjául, szinte óriási nagyságban elefántcsontból és aranyból alkotá, még pedig fátyol nélkül; ennek nagy szemei, hajában arany koszoru vala, mellyet a' Hórák ékesitének, baljában királyi pálcza a' kakukkal, kinyujtott jobbjában granátalma. P. már kisebb bronczokat, szép edényeket és lámpákat készitett. E' néven még más mivészek is valának.

Polykrates, Samosnak uralkodója, idősebb Cyrus, és Pythagoras idejekben. Erőszakkal tevén magát az addig szabad Samosiak fejekké, minden módon iparkodott hatalmát megerősiteni, 's e' végre Amasis egyiptomi királlyal barátságos szövetséget kötött. Minden feltételét követő szerencséjét látván Amasis (Herodotus szerint) azt javalta neki, hogy önkénytes áldozattétel által háritsa el magáról a' nagyobb veszedelmet. P. elfogadta e' tanácsot, 's legnagyobb drágaságát, egy becses gyürüjét tengerbe hányta, de nehány nap mulva egy ritka nagyságáért neki ajándékul vitt hal gyomrában ismét megtalálta. E' miatt Amasis lemondott a' vele kötött szövetségről. Valóban később kegyetlenül is boszulta meg Nemesis végre Polykratesnek büszkeségét. Midőn t. i. éppen azon gondolkodnék, hogy Joniát 's a' szomszéd szigeteket hatalma alá hajtsa, Oroetes persiai helytartó, ki tőle magát megbántottnak vélé, magához csalá álnokul őtet 's K. e. 522 megfeszittette. Bár despota volt is, ugy látszik kedvelte a' mivészséget és tudományokat, miáltal a' Samosiak pallérozotságát igen előmozditotta. Anakreon, kedveltje 's dicsőségének éneklője, udvarában lakott.

Polynesia, l. Australia. Legjobb munka erre nézve: W. Elis *„Polynesian researches“* (London 1829 2 köt.).

Polynices, l. Eteokles és Thebae.

Polypok, Gyomronczok. Cuviernél az állatnövények negyedik alosztálát teszik, és viszont 3 rendre oszlanak. Az első rendbe a' húsos gyomronczok tartoznak, a' másodikba a' kocsonyosak, a' harmadikba a' szögyomronczok (Polypes a' polypiers). A' gyomronczok teste általjában henger vagy kupidomu; igen gyakran minden bél nélkül, kivévén egy üreget, melly gyomrok és mindenök; azonban nem ritkán látható gyomrok is van, mellyhez a' belek vagy is inkább a' test állományába bevájt edények ragadnak, hasonlóan mint a' Meduzánál. Ezen állatoknak nagyobb része öszszetett, öszszeszövött, több lényből álló lény-vé változhatik ált, uj egyéneket (individuumokat) hajtva bimbó gyanánt. De azon kivül tojások által is szaporodnak. A' husos gyomronczok alapjokra tartósan le tudnak nehezedni, de közülök többen mászni is képesek azon, némellyek pedig attól egészen elválva usznak vagy a' viz mozdulásaitól hagyják magokat vinni. De többnyire valamelly testhez ragadva vannak, hogy szájok nyilását jobban vagy kevesbé nyithassák fel, melly nálok egyszersmind gannyilás is. Az körülvételeték több vagy kevesebb számu tapintókkal, mellyek a' gyomornak mintegy závárul szolgálnak. A gyomorcső és külbőr között szövődött műszerzet van, de még homályos és esmeretlen, rojtos levelekből (lemezekből) áll, mellyhez a' petefészkek ragadnak, hasonló igen öszvezavart szálokhoz. Ide tartozik Linné Actinia-ja (Virágféreg F.) — A' kocsonyos gyomronczok, valamint az előbbiek, nem fedetnek kemény kéreggel; testök csupa kocsonya, többé vagy kevesbé kúp idomu; ürege a' gyomor helyét foglalja el. Ide tartozik p. o. Linné Hydra-ja (L. Habarnicza). Az egybeszőtt gyomronczok mindég több egyénekből vannak egyesülve 's igy öszszetett állatokat képzenek, mellyek az ujabb időkig nagy részint tengeri növényeknek tartattak. Táplálások, akaratjok, mozgások stb. közös, ugy hogy egyesitett akarattal uszkálnak is a' tengerben. Több csapatokra oszlanak, nemekkel és fajokkal bővelkednek.

Polypok, habarczák (orvosi tekintetben) az emberi test üregjeiben származó természet elleni kinövések. Igen szilárd, rojtos, hus vagy inidomu anyagból állanak, melly hoszas lemezekre szeret válni, 's gyakran véredényekkel bir. Egy vagy több gyökérrel függnek öszsze az üreg falával mintegy öszszenölve véle. Többnyire üresek, simák, fejéres, barnás, néha homályosveres szinüek, lasan származnak 's alkalmatlanságuk is lasan nevekedik. Minden testüregben találtaték már habarcza, de leggyakrabban a' sziv, üterek, orr és nádra üregében. A' szivben álhabarczákat is találni, nyirokból és aludt vérből állókat, mellyek csak az utolsó (gyúladásos) betegségben vagy a' halál idején származnak. Képző anyagul, hihető, a' vér megalvó nyirka szolgál nekik 's az elsők különösen a' takonyhártya képző erejének szabdátlansága által nemződik. A' valódi habarczák kiirtása csak ott lehetséges, hol kivülről hozzájok juthatni, és ez történik kitekerés (kihuzás), lekötés vagy kihuzás által. A' kitekerés, a' hol csak lehet, használtatik, mivel hamar és legkevesebb baj mellett szabadit; történik pedig fogó vagy tőr által, melly olly közel tétetik a' gyökérhez, a' mennyire csak lehet; eleinte szelid sodrás és huzás történik, a' gyökér szakadtával pedig a' kicsavarás hamar tétetik. A' lekötés történik selyem, lószőr vagy érczfonál által, melly tőr gyanánt olly közel vettetik a' habarcza gyökeréhez, a' mint csak lehet 's időről időre jobban megszoritatik. E' miatt a' habarcza nem táplálódhatván, lasankint elhal. De ezen mód nem kedves, minthogy a' habarcza evbe menvén által, kellemetlen büdösséget okoz és a' közel részeket gyúladásba hozza. Ha ezen két módon lehetetlen a' habarczát kiirtani, akkor segédül vétetik az étetés addig, mig vagy el nem lesz rongálva a' polyp, vagy annyira meg nem kisebbül, hogy eszközökkel hozzá férhetni. —*j*—*a*.

POLYPHEMUS, Neptunusnak fia, leghiresebb a' siciliai Cyclopsok (l. e.) közt, ki Ulysses (Odyssea 9 ének) szerént óriási testü volt, nyájait maga őrizte 's barlangban tanyázott. Ulysses ezen barlangban keresett, nem tudván ki lakik benne, oltalmat. Estve Polyphemus nyáját behajtván, a' bemenetelt egy nagy kőszikla-darabbal bezárta. Alig vette észre az idegeneket, kettőt már felfalt közülök vacsorára. Ugyanezt tette másnap reggel, és azután kihajtván nyáját, a' szerencsétleneket bezáró nagy követ ismét a' barlang lyukára gördítette. Ulysses fortélyhoz nyul; a' Cyclops botját karó formára megbegyezi; 's midőn estve haza jő Polyphemus és társai közül kettőt ismét gyomra prédájává teszen, a' magával hozott borral megkinálja a' kegyetlent 's megrészegiti; de alig látja elalvását, megtüzesiti a' karót 's szemét kiszurja; azután társait 's magát erős kosok hasa alá kötözte és midőn következett reggel a' Cyklops nyáját kihajtotta, szerencsésen kivitettek a' kosoktól. Egy kőszikladarab, mellyet Polyphemus kicsufolói után hajitott, egyet se talált ezek közül. Nem lehetett éppen illyen vad Polyphemus akkor, midőn mint ifju, Galatea nymphát szerette. Igy találjuk őtet Theokritusnál 's képezve előadatva a' „*Herkulan. Alterthüm*-"ben 1 köt. De a' nympha nem hajlott hozá 's Acist szerette, kit Polyphemus szerelemféltésből megölt. (L. GALATEA).

POLYTECHNIKA felsőbb mivekbeni vagy sok mesterségekbeni ügyességre tanitó intézet. A' mesterségi erőt kiformáló intézet különbözik a' tiszta tudományos tanitó intézetektől, mivel az egy részről mesterségbeni jártasságot tesz fel, más részről a' tapasztalást és találmányokat segédül veszi, hogy a' mesterségi esmeretek körét kiszélesitse és azt az erőt, melly reáfordittatik, tökéletesitse. A' technika a' tudományok mezejébe vág, különösen azoknak mathematikai részébe, a' mesterség, vizsgálódás és tapasztalás körébe (különösen a' physikába és chemiába); a' technika megtanulása e' szerint előleges esméreteket kiván, mellyek a' most emlitett tárgyakon alapulnak. Már egy olyan intézet, melly az esméretek minden eszközeit használja, hogy az egyes személyeket, kik egyedül a' technikára adják magokat, arra az álláspontra vezérelje, a' honnan lehető lesz azoknak az egész mesterségüzésben a' legnagyobb munkálatokat is legcsekélyebb erőhasználással véghez vinni, némelly tekintetben fontos tárgy az igazgatásokra nézve. Ezen igazságnak megesmerése nagyobbára annak oka, hogy egyik status felyülmulja a' másikat a' mesterségi szorgalomban, hogy egyik mind jobb, mind olcsóbb miveket ad, mint a' másik 's igy a' vásárlást egészen magáévá tevén, meggazdagszik, mig a' másik, melly a' mesterségeket csak czéhekben üzi, egyes mesterembereinek legerőltettebb szorgalma mellett se mérkőzhetik meg a' külföldel 's ahozképest szegényedik, mint ama gazdagszik. Angolország ellenmondhatatlanul bizonyitja ezt. — A' polytechniai tudást tanitás, nézés, irt és rajzolt előadás által lehet szerezni; ezek együtt véve teszik a' polytechniai intézetet. Hogy egy illyen intézet czélerányos lehessen, és a' kivülről gyakorta zavart okozó behatásoknak nyomosan ellentállhasson, a' statusnak kell azt alkotni és ennek pártfogása alatt kell lenni. — Első és legfontosabb ága a' polytechniai intézetnek, polytechniai kezdő (elementaris) tanitás. Szükséges, hogy azoknak, kik a' tanitáson megjelennek, olly esmereteik legyenek, mellyek a' közönséges miveltségre megkivántatnak és a' mellyek nyelvre, számolásra, historiára, természet- és föld-tudományra, rajzolásra 's más hasonlókra tartoznak. A' polytechniai tanitás plánjának 2 főtárgya van: mint a' mesterségi és kereskedési osztály. Az első a' physico-mathematicai tanitástárgyakat foglalja magában, a' mesterségek és az olly nyilvános privat foglalatosságok tökéletesité-

sére való alkalmaztatással, mellyek azoknak helyes esméretén épülnek; ide tartoznak ezek a' tanitásosztályok 1) a' közönséges és különös chémiai technika; 2) physica; 3) a' felsőbb és alkalmaztatott mathesis, 4) a' ház-, országut- és vizi épitésmestersége, 5) a' technologia. A' különös chemiai technika nevezete alatt itt azokat a' tanitástárgyakat kell érteni, mellyeknek helyes előadása annyi egyes részekkel van egybeköttetésben, hogy azokat a' közönséges chemiai technika tanitásában illőleg elő adni nem lehet. Ide tartozik p. o. a' pezsgésről való tanitás, bőrcserzés, szappanfőzés, festés, nyomtatás, szövények készitése, fejérités 's a' t. A' physica különösen ollyan tárgyakra fordittatik, mellyekre a' külömbféle természeti jelenetek techniai tekintetben nagy befolyással vannak. A' mathematicai pálya szükségessé teszi a' számvetésben, betüszámvetésben, terjedség-mérésben, háromszegletmérésben való előleges esméretet; kezdetik a' sok szegletmérés, kúpmetszés tanitásán, a' differentialis és integralis számoláson, azután mechanicával által megyen az alkalmaztatott részre, tanitja a' staticat, hydrodynamicat, hydraulicat, opticat és öszveköti ezeket a' modellek és machinák rajzolatival. — Az épitést tanitó osztály nem csak a' materiálékról és azoknak együvé szerkeztetéséről, az ácsságról, épületek czélerányos és alkalmatos voltáról tanit, hanem arról is, miképp kell ezeket a' tárgyakat a' polgári épületek, utak, hidak és vizi épületek épitésére alkalmaztatni? az utolsókróli tanitásban utmutatás adatik még különösen a' folyókban és folyóknál előforduló épitésre is, e' mellett emlittetik, miképpen kell megerősiteni a' folyó- és tengerpartokat? végre a' sebes folyók regulázása, azoknak sebessége, sebességek megmérése, töltések és kikötőhelyek épitése. A' zsilipekről és csatornák készitéséről tanitás is ide tartozik. Toldalékul hozá járul az is, miképpen lehet némelly tájékokról a' vizet elvinni vagy oda ereszteni? Hozá adatik az épitési, hid-, fekvés- és vizi-rajzolatokrai oktatás. — A' technologia különösen csak az ollyan mestersége-ket adja elő, mellyek bizonyos tapasztalási munkálatokon alapulnak, de a' nélkül, hogy azoknak tudományos törvényei előadatnának, p. o. miképpen készittetnek mivek a' készitetlen testekből, miként a' selyem, gyapju, csont, szarv, fa, gyöngyház 's a' t. mivek? Tanitáskor előhozzák a' legjobb müszereket és hasznokat megmagyarázzák. Ezen osztály rajzolásának tárgyai főképpen karton-, szőnyeg-papiros 's a' t. festések mustrái. — A' tanitásnak második főtárgya vagy a' kereskedési osztály, magában foglalja kiváltképpen a' hivatalos levelezésben előforduló irásmódot a' kereskedők számára, kereskedési tudományokra, kereskedési és váltójusokra, kereskedési számvetésre, földleirásra, historiára és portékák esmeretére való tanitást. Rajzolatok, földabroszok, modellek, könyvtárak és gyüjtemények legnagyobb bőségben vannak segédül az intézetnek, a' portékák esmertetése végett. A' politechniai intézethe járó nevendéknek szabad akaratjára van bizva e' vagy amaz tudományt választani, vagy ha akar többet is. Az előadásnak academiai formája van, tudományos és magyarázó módon kiterjeszkedve az életbeli esetekre. 2—3 esztendő alatt az egész tanulói pályának el kell végeztetni. Azon nevendékek, kik az általok kiválasztott tudományokban valamikor statushivatalra akarnak lépni, nem csak egy egész osztályt kötelesek tökéletesen elvégezni, hanem annak végeztével nyilvános próbát is tartoznak adni. — A' politechniai esméretek szerzése továbbá nézés által is eshetik. Erre nézve van egyszersmind a' polytechniai intézethe a' miveknek és mesterségeknek egy technicum muzeuma, hol legjobb mindenféle mustrákat lehet találni, bizonyos osztályokban, készittetések helyének, jutalmoknak 's tulajdonságaiknak pontos bő jegyzékivel. Az egész tár mechanicai és fábrikai készitmények tá-

rára osztatik. Az elsőbb magában foglalja a' mechanicában, staticában, hydraulicában és opticában előforduló tanitói modelleket; továbbá a' polgári, hid-, útépitések modelljeit, mint azokat is, mellyek ujabb találmányokba és ezen vagy ezekkel atyafijas mesterségekbe vágnak, p. o. a' gőzmachinákba, függő hidakba, főképpen mindenféle mesterséges zsilipekbe és épitményekbe. Minden tárgy mellett azonban nehány szóval megemlittetik, ha a' csak gondolt rajz é, vagy pedig már tökéletességre is ment? Minden találmánynál, mellyre lassanként jutottak az emberek, megmutattatnak az abban lépcsőnként feljebb haladó próbatételek is, mellyek a' tökéletesség eléréséig tettek. Minden egyes darab felállitása ugy van elintézve, hogy czélerányos és mindenfelől szabad hozámenetel legyen. Ezen mechanicai tárhoz hasonló a' második vagy a' fábrikai mivek tára, melly a' feldolgozott materialék szerént osztatik el. Ezen tárba csak a' magok nemében legtökéletesebb tárgyakat szokták felvenni. — Minden tárgy mellett van rövid felvilágositó előadása annak, hogy mi módon van feldolgozva a' materiale 's kitől és mi a' becse? Ez a' tár világos esmeretet ad valamelly országnak a' mesterségben való előmeneteléről, és egyszersmind okot szolgáltat az országlásoknak, a' mesterségi szorgalom egyes ágainak gyarapitására. A' mivészeket, mestersembereket, minden osztályban, a' legujabbakkal megesmerteti, mustrákat ad némelly munkákban és igy a' nagyobb tökéletesitésre serkenti azokat. A' fábrikás és az eladó ezen az úton legjobban, legbizonyosabban és leghamarább eladhatja miveit, és a' vevő a' mustrák vizsgálásában elég utasitást és alkalmat talál, hogy abból, a' mit akar, a' legjobbról esmeretet vehessen. — A' polytechniai intézet czélja ezenkivül irt és rajzolt közlés által is előmozdittatik, még pedig ollyanok által, mellyek a' polytechniai egyesülettől adatnak ki, 's mellyekben mesterségek előmenetele mind a' hazában, mind külföldön érthetőleg iratik le, egyszersmind képes előadások által könnyen megfoghatóvá tétetik, mint ezeket a' polytechniai évkönyvekben, 's folyó irásokban láthatni. — Hogy pedig a' mesterember a' mesterségében tett előmenetelekről eléggé felvilágosodhasson, vigyázni kell az egyesületeknek, hogy az előadás az olvasó közönséghez legyen szabva, 's a' mellett, mennyire lehet, olcsón szerezhetők legyenek a' munkák. — Az országok nagyságához, termékeihez 's szükségeihez képest igen változók ugyan a' polytechniai intézetek plánjai, általánosan mindazáltal egy illyen intézet alkotásában a' mesterségek tökéletesitését kell szempontnak nézni. Mennél inkább éretik el az a' czél, annál hamarább szétszakadoznak a' czéhek kényszeritő lánczai; az ember nem alacsonyittatik le machinává; az az adó, mellyet sok évekig kellett fizetni a' külföldnek a' fábrikai portékákért, megszünik, 's azáltal mind a' munkás, mind a' vevő nyer. Ezen sinór mérték szerint itélvén meg Europa leghiresebb polytechniai intézeteit, a' bécsi intézet, Prechtl országlás-tanácsos felügyelése alatt, felel meg leginkább a' czélnak. Már 1803 megesmérte a' cs. k. kamara egy illyen intézetnek szükségességét a' fővárosban; hanem nem elébb, mint 1814, hajtathatott végre az a' plán. Ezzel a' bécsi polytechniai intézettel, melly 3 Nov. 1815 nyittatott ki és 1816 206 tanitványt, 1823 pedig 780 számlált, összvekötve van egy különös előre készitő oskola, mellyben vallás, német, franczia és olasz nyelvek, mathesis alsó része, földleirás, história, természet-história tanittatnak. Ezen oskolának különös gyüjteménye van kövekből és állatokból, a' tanulás könnyebbitése végett; ezenkivül a' bécsi polytechniai intézetet az is kitetszővé teszi, hogy a' techniai osztályok közé a' földmérés is felvétetett, és hogy az intézetnek egy részében különös mathematicai és mechanicai mühelyek vannak, mellyekben modellek és müszerek készülnek a' mechanicai tár számára és a' mathematicai tudományok

világositására. Ezenkivül van a' bécsi polytechniai intézet mellett egy egyesület is a' nemzeti szorgalom gyarapitására, melly nehány tagot a' kereskedők és fábrikások közül választ. Ez az egyesület jutalmakat tesz fel évenként a' techniai mivek körében teendő javitásokért és találmányokért, 's egyszersmind a' mesterséget üző közönséget közelebbi összeköttetésbe hozza az intézettel, melly ezáltal tudósittatik a' találmányokról. (l. Prechtl „*Polytechnische Jahrbücher*", mellyeknek 1827, 8 köt. jelent meg). — A' parisi polytechniai intézet 1796 alkottatott és 1816 kevés változtatással uj alkotmányt kapott. Czélja, hogy nevendékeket formáljon a' pattantyuságra, hidak és utak épitésére. A' tanitás mintegy 300 nevendék számára határoztatik, a' mathematicai, physikai és chemiai tudományokban 's rajzolásban. Az oskolai esztendők végzete után a' nevendékek, 20 személyből álló osztályokra osztatnak fel, kik különös szálákban 6 órát foglalatoskodnak napjában az ugy nevezett „Geométrie descriptive-"vel, 's 3 órát pedig rajzolással, ollyan helyen, hol minden várerősitést és machinát tárgyazó modelleket lehet látni. Hetenként 2 nap különös laboratoriumban is dolgoznak a' nevendékek. 1823 olta az intézet nem felvigyázó tanács, hanem az angoulémi herczeg pártfogása és a' belső minister statustitoknok alatt van. Egy fő- és alkormányozótól igazgattatik. — A' rendek techniai intézetének Prágában, Gerstner vizépités-igazgató kormányozása alatt, nincs ugyan olly szép fábrika-készitmény-tára, mint a' bécsinek, mindazáltal felette nagy hasznu tanitóintézet a' techniai tudományokra nézve, mellyekhez itt a' gazdasági, erdő- és bányász tudományok is csatoltattak, kirekesztvén a' kereskedést illető tudományokat. Az intézetnek számos gyüjteménye van müszerekből, mellyek a' mesterségek üzésére tartoznak, különösen az épitést, bányászságot, mezei gazdaságot és órásságot illető dolgokban. Ez az intézet ügyes gazdaság- és erdő-igazgatókat, machina-készitőket, épitőmestereket és fábrikákra felügyelőket adott már. — Münchenben van egy királyi mechanicai-polytechniai gyüjtemény, hol csinos rendel mindenféle modelleket lehet találni, mellyek a' tudományok academiájában, innepi oskoláknál, a' ministerialis és erdő-számadásnál, a' főbányász-, só- és pénz-igazgatásnál és más intézeteknél előfordulnak. Itt lehet módjok a' mivészeknek, bányamivelőknek, magokat a' mechanicai mesterségekben gyakorolni és tökéletesiteni, a' legjobb mustrák szerint. Az intézet gondviselője tudósitásokat ad ki az intézet szerzeményeiről, a' lévén czélja, hogy a' fábrikások és mesteremberek figyelmét az intézet czéljára vezesse. — Emlitendők még a' berlini polytechniai intézet is (l. *Verhandlungen des Vereins zur Beförderung des Gewerbfleisses in Preussen*), a' Nürnbergben 2 Jan. 1823 kinyittatott polytechniai oskola és az 1828 Dresdában fellállitott mesterségi intézet. A' legujabb dolgokat polytechniai és kereskedési tekintetben, l. Dr. Dingler „*Polytechnisches Journal*" havanként, és Hasse „*Elbeblätter*", melly 1825 olta hetenként jelen meg.

Polytheismus, sok istenüség, vagy sok istenek hivése és tisztelése, érzéki népek vallása, mellyek annyi istenéket hisznek, a' mennyi figyelmeket 's csudálkozásokat magokra vonó jelenetek állanak elő a' világban. E' tehát ellenkezője a' monotheismusnak (l. e.) az az, egy istenhivésnek, vagy különösen a' kijelentett vallásnak, melly világositja meg egyedül az isten egységébeni hittel az ember lelkét. A' legkorábbi kijelentésben, — melly az első emberekkel közöltetett, az ugy nevezett patriarcháktól tovább plántáltatott, midőn pedig a' föld kerekségének népei azt csaknem egészen elvesztették, Mózses által Izrael hazának ismét szivére köttetett 's az Isten népének tulajdonává tétetett, — adatott által az embereknek az egy istenben való hit, mellyet a' Jesus Kristus által közlött kijelentés

mint feltételetlen igazságot megerősített 's az egész vallásos életnek lelkévé tett. Azonközben az egy isten hivése, bár sokképpen elhomályosittatva, minden vallásban megvolt, mivel egy minden istenek felett lévő istent esmertek. De minden vallás, melly több istennek hódol, a' pogánysághoz tartozik, mellynek fő charactere éppen a' kijelentett monotheismussal ellenkező polytheismus. — A' polytheismus olly különböző, mint a' pogányság vallásai. Legegyügyübb neme a' dualismus, az az, két eredeti valóságnak hivése, több napkeleti vallásnak alapja, mellyek közül egyik minden jónak, másik minden rosznak kútfeje Legtávolabbi neme a' polytheismusnak a' pantheismus, minden-istenités, mivel e' szerint a' világ isten 's az isten világ és az egy minden egyszersmind. A' dualismus és pantheismus mindazáltal, bár a' kijelentés tiszta világosságától távol van, méltóbb gyanitása az istenségnek, mint azon más vallások, mellyek szorosabb értelemben vett polytheismusnak neveztetnek, hol a' kijelentésnek csaknem minden szikrája elveszett 's az isteni egészen testi világhoz van köttetve. Mert mint az ember messzebb távozott az eredeti világosságtól, talált ugyan istenit a' világ jeleneteiben, de ezekben megtestesittetve, 's az istent nem minden jelenetek felett és csak a' jelenetet imádta. Bálványozásba esett tehát, mellybe szokott esni minden polytheismus, mivel annak hódol, mint istennek, a' mi az isten munkája. A' bálványozás köteleiből az embereket ismét a' Kristus kijelentése oldozta fel.

Polyxena, Priamusnak és Hekubának leánya, kinek történeteit a' Homerost követő epicusok beszélik el. Achilles (l. e.) szerette Polyxenát 's ezen szeretet volt halálának oka. Némellyek szerint Polyxena is szerette Achillest 's magát ennek sirhalmán ölte meg. A' legközönségesebb vélemény szerint pedig Polyxena vagy Thraciában, vagy Achilles sirján áldoztatott meg ennek árnyékának.

Pomare Otaheiti szigetnek (l. e.) királya, nevezetes arról, hogy 1817 egyet értve az Angolok keresztyén vallást terjesztő küldötségeivel, alattvalóit, és a' közelebbi szigetek lakosait pogány vallásból keresztyén hitre téritette. Tudva van, hogy a' déli tenger szigeteinek lakosai az europai szokások, nevezetesen szeszes italok, megesmerésével eldurvultak, kegyetlenek 's erköltstelenek lettek, 's ebben a' tekintetben Pomare érdeme a' keresztyén vallás terjesztése körül mindenkor becses fog maradni az emberiség történeteiben. Ugyan is 1817 olta nem csak Otaheitiben, hanem hét szomszéd szigetben is egymás után eltüntek a' bálvány templomok, 's temetkezőhelyek, mellyeket más uj keresztyén isteni tiszteletre és tanitásra szánt közönséges épületek váltottak fel. Hogy Pomare nem egy könnyen vihette végbe e' nagy munkát, lehet gondolni. Bellinghausen bizonysága szerint, ki 1820 volt Otaheitiben, a' térités véres háborúba keverte Pomaret 's a' szigetet, népének vadsága miatt, tanitványaival együtt oda kellett egy ideig hagynia, de bátorsága csüggedhetetlen elszántsággal volt egyben-kötve. Cimeo szigetben uj erőt szedvén öszve, Otaheitit szerencsésen megtámadta, viszont hatalma alá hajtotta, 's az ángol onnan elkergetett küldötséget visszahivta, 's emlékül egy nagy templomot épittetett. A' keresztyén vallás szellemében mindjárt győzedelme után igy szollott az ellene feltámadt néphez. „Ha pogány volnék, most meg kellene mindnyájotokat ölnem, mint ellenségeimet, kiket meggyőztem; de mint keresztyénnek, szeretnem kell ellenségeimet is, 's nékik megengedni; azért szeretlek titeket, 's megbocsátok néktek.“ Ezen lelkes beszédre mindnyájan megtértek, 's az uj apostoli király szelid törvényeivel még inkább megszerettette magát, mellyeknek következésében a' régi durvaság helyett emberi szelidséget plántált alattvalói szivébe.

Pombal Carvalhoi Sebestyén József, oeyrasi gróf, Pombal marquis szül. 1699 egy Coimbrához közel fekvő Soure nevü nemesi kastélyban Portugalban, 's megholt 1782 7 Maj. Egy azon nagy emberek közt, kik az alsó polczról velek termett erőnél fogva a' status-hivatalok felső polczára fel tudtak hágni, 's munkásságoknak körében minden nemü visszonyokkal szemben szállván, győzedelmesen vivták ki a' sikamló pályát, melly kivált olly időben, mikor Pombal élt, 's olly országban mint Portugal, csak veszedelmekkel és számtalan kedvetlenségekkel volt egyben-köttetve. Ha egyebet nem tett volna is Pombal statusministeri hivatala alatt annál, hogy az országot az elhatalmasodott Jesuita-rend nagyon is kemény uralkodása alól felmentette, 's mintegy utat tört, mellyen a' többi europai udvarok egymás után követték, örök idejü emléke fenmaradna ugy is a' maradéknál. Attya kapitány volt, szegény köz nemes rendü születésből, a' mit a' fő nemesség akkor számban se vett. Az ifju Carvalhot egy tehetős pap, ki báttya volt, segitette tanulása ideje alatt Coimbrában, mellyet végezvén katona lett. Szép termet, tüz és ész ajánlották mindenhol a' nagyra menendőt, de szilajsága a' fővárosban magyarázhatatlan tünemény lévén, Lissabontól eltiltatott. Ekkor ösi fészkében a' sourei kastélyban vonta meg magát 's a' magányban nem szünt meg tovább tökéletesiteni lelkét. Itt szeretett bele a' gazdag özvegy asszony Noronhai Almada, kit elszöktetett, 's kiért sokat kellett vala kiállani, mert a' hatalmas familia, u. m. az Arcos grófok élete után jártak. — Azomban ezen egyben köttetés emelte Carvalho szivét, 's a' fővárosban ujra visszamenvén, ott példás jó maga viselete által olly kedvet nyert az udvarnál, hogy e' negyven eszt. korában u. m. 1739 a' londoni követséget reá bizta. Szinte hat eszt. töltött ezen követségben, melly idő alatt módja volt az angol kereskedés természetével megesmerkedni, a' mennyiben az hazáját érdeklette. Később bécsi követ is lett, ámbár az irigység egyik mint másik helyen üldözte, mellynek felesége is (Almada) áldozatja lett, 's annak helyében az ifju Daun grófné lépett. A' fő nemesség 's V János, a' király, nem szivelhették ezt az uj embert, egyedül a' királyné és a' nagy befolyással biró Jesuita-rend, mellynél befurta magát, hogy közelebről esmerhesse a' rend alkotmányát, voltak támaszai. Hogy meghalt a' király 1750 a' külső dolgokra felügyelő ministerium titoknokjává tette I József, kinek bizodalmát teljes mértékben meg tudta nyerni. Portugal abban az időben igen alá süllyedt, az Angolok és Jesuiták osztoztak az ország jövedelmében. Bekövetkezett a' rettenetes földingás 1755 a' fő városban, melly 31000 lakost seprett el, 's a' felszámitás szerint 570 millio tallér árru kárt okozott. Ezen rettentő veszedelem ideje alatt a' statusministeri titoknok rendkivüli jeleit adta fáradhatatlan igyekezetének, hogy a' természet csapásain könyitsen, nem volt álma, nem volt éji nyugodalma, mig a' köz inségnek a' lehetőségig elejét nem vette. Buzgósága még jobban leköteleztе a' királyt, ki 1756 oeyrasi gróffá 's első státusministerré tette. Ezen hatalmát azonnal használta Pombal az ángol kereskedés, Jesuita-rend, és a' fő nemesség hatalmának megtörésére, 's mind a' három tekintetben olly eszközökhez kellett nyulnia, mellyeket az ellenfelek, mint szenvedő részek, erőszakoskodásoknak vettek. Az Auto da Fé megszünt, az oportói borkereskedő monopoliumon változtatás esett, a' Jesuita-rendnek kerülni kellett az udvart, 's magát tanitói házak kőfalai közé vonnia, sokan a' fő nemesek közül eltiltattak a' fővárostól, minek következésében 1758 4 Sept. a' megaláztatott ellenfelek bérlett éji gyilkosokra bizták régen koholt boszujokat, hogy a' királynak éji utjában oltsák el életét. Az isteni gondviselés meggátolta a' gonosz szándékot, 's ámbár a' király megsebesittetett, élete mindazáltal veszedelmen kivül maradt.

Ez az alkalmatosság legjobb utat nyitott Pombalnak a' Jesuita-rend eltörlésére. Nem nyugodván, mig az öszvecsküvés nyomában nem akadt, majd hamar törvényt láttatott a' pártos fejekre, kik közt Tavorai marquis, Malagrida Jesuita 's az Aveirói herczeg nevezetesebb személyek, 's 1759 13 Jan. a' belemi kastély előtt kivégeztettek az egy Malagridán kivül, ki 1761 megégettetett. Ezen öszvecsküvésnek, és lefolyt pernek következésében minden Jesuita kiüzetett az országból, 's minthogy a' parancsnak nem akart a' rend engedelmeskedni, erővel hajókra rakatott, 's a' római birtok partjaira szám szerint 1854 fő, kitétetett. Ezt a' példát követték más országok is, és Spanyolország már 1767 megszabaditotta magát a' rendtől, mig végre XIV Kelemen pápa az idő szellemének engedvén, 1773 2 Jul. költ bullájával az egész rendet eltörlötte, melly elhatározásra Pombalnak nagy befolyása volt. Első József, ki alatt Pombal szolgált, meghalálozván 1777, bár az ifju királynénak, ki őtet nem szenvedhette, 78 mil. crusadot 's jól rendelt statust adott ált, csak alig maradhatott megélete. Letévén tehát hivatalát, pombali lakhelyén öregségét olvasás és jó tettek közt töltötte el. Mh. 83 eszt. korában, 1783 Pombálban. Figyelmet érdemel Pombal ministersége azért is, hogy a' királyi hatalmat korlátlanná tette, mint Richelieu Franczia országban, látván azt, hogy a' régi Cortesek árnyékképe, melly 1683 olta energiáját elvesztette, aristocratismusa miatt — csak akadály az ország virágzásában. Vö. *L' administration du Marquis de Pombal* (Ámst. 1788).

POMERANIA, most egészen Poroszországhoz tartozó herczegség. Határai: nyug. Mecklenburg, dél. Brandenburg, kel. nyug. Prussia, 's éjsz. a' keleti tenger, hol legéjszakibb csucsán Rixhoofon, Helától 4½ mf-re, 220 l. magas világító torony van. Az Oderától külső és belső Pomeraniára osztatik; amaz az Oderától nyugotra, e' keletre fekszik. Pomerania a' Wendek hajdani királyságának főrésze volt; azután 1026 olta tulajdon herczegeitől igazgattatott. 1124 (15 Jun.) kereszteltettek meg az első Wendek kereszténységre Otto bambergi püspöktől. A' Pomerániaiak 1824 15 Jun. tartották a' kereszténység Pomeraniába bevitetésének 700 esztendei emlékinnepét. A' herczegek 1637 kihalván, örökösödési egyezések szerént a' brandenburgi vál. fejedelmi háznak kellett volna a' tartományt birtokába venni; de mivel a' herczeg a' 30 eszt. háboru alatt holt meg 's Pomerania a' Svédektől elfoglalva volt, meg kellett elégednie a' vestfaleni békében belső Pomeraniával, külső Pomeraniát 's Rügen szigetét ellenben Svédországnak engedte. Hanem midőn XII Károly az éjszaki háboruban I Fridrik Wilhelm porosz királyt is, ki Stettint csak a' békéig akarta kezei közt tartani, fegyverfogásra kénszeritette, a' stockholmi békében 1720 le kellett mondania Svédországnak külső Pomerania nagyobb részéről, Wollin és Usedom szigeteiről Poroszország részére. Ekkor Svédország csak a' Mecklenburg, keleti tenger és Peene folyója közt fekvő részt tartotta meg Rügen szigetével. A' 4 Jun. 1815 kötött egyezés szerént Poroszországhoz kapcsoltatott svéd Pomerania is (66 nsz-mf. 116,000 lak.). Svédország t. i. Norvegia elfoglalásának következésében pomeraniai birtokát Dánországnak engedte, mellytől Poroszország azt Lauenburgért 's 2,600,000 tallérért becserélte. Ezenkivül Poroszország még 3½ mil. tall. fizetett Svédországnak 's a' svéd donatariusoknak eszt. 43000 tall. kárpotlást fizetett. Pomerania e' szerént most egészen porosz tartomány, mellyel az előbbi ujmárkságnak némelly részei 's nyug. Prussiának néhány helyei egyesittettek. 1828 567 nsz.mf-ön 877, 555 lak. e' közt 16780 katona, 6751 Kath. és 4176 Zsidó volt. A' tartományi rendek 1823 jöttek létre. A' 6 Apr. 1824 alkotott, 's a' királytól megerősitett nemesi bank pótolja ki

czedulával a' kész pénz hijányát. Elölülője Pomeraniának Sack érdemekkel telyes valóságos titkos tanácsos.

Pomerania egy Németországnak legalacsonyabb 's lapályosabb tartományi közt, mellyet kevés középszerü magasságú hegy hasit. A' keleti tenger belső pomeraniai partjait homokhalmok fedik, mellyeket szélvészek gyakran változtatnak; egy nyug. Prussiából jövő dombsor Brandenburg és Pomerania közt az Odera felé huzódik. Legnagyobb folyója az Odera, melly Stettinen alól a' dammi tavat formálja 's azután a' frischi öbölbe ömlik, melly 3 kifolyásánál, a' Peenénél, Swinénél és Divenownál fogva a' keleti tengerrel öszveköttetésben van. Sok parti folyó, mellyek közt több hajózható, öntözi a' tartományt. Sok nagy és kicsiny hallal gazdag tava is van. Földje nagyobbára homokos 's középszerü termékenységü; mindazáltal Pyritz és Stargard tájéki, nehány helyek külső Pomeraniában és a' tengerpart mentében lévő föld igen termékenyek; ellenben Pomeraniának nem kevés része köves és igen száraz. Az ujmárkság Pomeraniához kapcsolt részeinek, általánosan homokos, könnyü földjek van 's némelly helyen termékeny szántó földjek. Nevezetesebb termései: gabona 's minden nemü mezei termés, len, kender, dohány, gyümölcs és fa. Kivitetnek: gabona, len, gyümölcs, fa, hizlalt marha, vaj, finom gyapju, lud, ludtoll, sódor és kolbász; a' pomeraniai menyhal, lazacz, folyói orsóhal, ángolna 's a' t. is esmeretesek. Asványokra nézve Pomerania szegény. Van posványércze, melly a' torgelowi vashámorban olvasztatik el, timsóföldje, sója, agátja főképpen Stolpénél, mesze, márgája és törfje, melly legjelesebb ásványgazdagsága Pomeraniának. Lakosai nagyobbára Németek, részint Kassubok vagy a' hajdani Wendek maradéki, tulajdon nyelvekkel. Hajdan Kassuba különös herczegség volt belső Pomeraniában. Kassubában a' földhez ragadt jobbágyságot a' mostani király törölte el. A' mesterségek nem legjobb állapotban vannak; mindazáltal jó 's tartós vászon készittetik benne, mellyel jövedelmes kereskedést üznek a' lakosok. Vannak Pomeraniának dohány-, posztó-, rása-'s más gyapjufábrikái; egy czukorfőzése, egy horgonyfábrikája 's több agátesztergályosa Stolpében. Fontosabb kereskedése, melly részint tengeren részint szárazon üzetik a' porosz tartományokkal. Főhelye a' pomerániai kereskedésnek Stettin a' swinemündei uj kikötővel. Pomeraniának 3 kormány-kerületje (a' stettini, stralsundi és köslini) 's 26 tartománytanácsi kerületje van. 3 Aug. 1829 a' Gollenbergen, Köslinnél, egy grániton álló 8 szeg. vas kereszt emeltetett fel az 1813—15 elesett Pomeraniaiak emlékezetére. L. Th. Kantzow „*Chronik von Pommern*," kiadta Kosegarten (Greifswald 1816 2 köt.) (egy a' legjobb régi német kronikák közt); Sell „*Geschichte des Herzogthums Pommern von den ältesten Zeiten bis* 1648" (Berlin 1819 3 köt.); és „*Topographische Beschreibung der Provinz Pommern, mit einer statist. Übersicht*," F. Restorfftól (Berlin 1827.)

Pomologia, l. Gyümölcsfa-tudomány.

Pomona, a' Rómaiaknál szép nympha, melly a' kertmivelést szerette, gyümölcsfákat ültetett 's ápolt. A' mezők minden istenségei hijában igyekeztek neki tetszeni, főképpen Vertumnus, ki ezerféle formát vett fel, hogy hozá közelithessen. Egyszer mint vén asszony jelent meg 's több szomorú históriákat beszélt el azon asszonyokról, kik, mint Pomona, a' szerelmet kicsufolták. Ezen annyira megindult, hogy Vertumnus, ki ismét felvette ifju formáját, feleségül megnyerte őtet (Ovid. Metamor. XIV, 622 etc.). A' Görögök nem esmerték Pomonát. Latiumban mint kertmivelés és fatenyésztés istennéje tiszteltetett, innen a' mezei termések megtartásáért áldozatok tétettek neki. Régi emlékeken most mint szépen felöltözött szüz, melly gyümölcsös kosaran ül 's keblében és kezében gyümölcsel gaz-

dagon megterhelt ágakat tart, majd mezitelenen áll fához támaszkodva, mellyen kosár függ gyümölcsel, 's kezében gyümölcsöt tartva.

Pompadour XV Lajos franczia király hires ágyasa, szül. 1720 és egy ferté-sous-jouarei falusi köz ember leánya volt, ki gabona-kereskedésel szerzett gazdagságot. Szép, jó szivü 's okos volt a' leány, familiai neve Johanna Antonia Poisson, férjhez ment Etioles nevü alfinancz-haszonbérlőhez 1741, 21 esztendős korában. Voltaire jól esmerte, kinek Pompadour megvallotta, hogy sajditása szerént valamikor a' király kedvese fog lenni. Bizonyos vadászat alkalmával vette szemügyre a' király, 's megtetszvén néki, először Pompadour grófné név alatt 1745 mutattatott be az udvarnál, hol később a' status igazgatásában is nagy befolyással birt. A' tudósoknak és a' szép mivészségnek kedvellője volt, egész könyvtárt 's képgyüjteményeket állitott fel. Hervadván ifjuságának kellemei a' királynak más fijatal szépségeket szerzett az udvarhoz, 's igy a' köz dolgokra befolyását mindég fen tudta tartani; háboru és béke ugy szólván, egy ideig ennek az asszonynak kezei közt forogtak. Mh. 1764 44 eszt. korában.

Pompeji, hajdan kereskedéséről hires város Campaniában; K. u. 63 nagyobbára leromlott, földindulás alkalmával 's 79 mint Herculanum, lávafolyótól vagy inkább a' Vesuv hamuesőjétől eltemettetett, de 1748 ismét megtaláltatott. 18 láb. hamutól fedetvén t. i. hihetőleg kilátszottak a' magasabb épületek tetejei, mig végre az idő mindent felfedezett. Bár kisebb volt is Herculanumnál (l. e.), még is sok remek-mivekkel birt 's jeles épületekkel diszlett. Utszái szükek, házai kicsinyek; csak a' közönséges épületek kitetszőleg szépek 's gazdagon ékesittettek. 1812 olta az ugy nevezett sírok útja, hol a' régi emlékek még sértetlenül állanak, viszi be az embert a' város belsejébe. 1825 szép privát épület fedeztetett fel, u. m. a' Casa del poeta tragico, 30 metres hosszu, 15 széles, szép szobákkal, pitvarral és körtornáczal, mellyben jeles falfestéseket, mozaik miveket és arabeskeket lehet látni, nevezetesen a' Cave canem-et, a' bemenetelnél, a' kutya mellett. Az egésznek már kiásott 5-öd részében állanak: egy amphitheatrum, 2 játékszin, két tornáczal körülkeritett piacz, egy forum, egy basilica, ferdők 's 8 templom. Ezen részben 170 személy számláltatott, kik ama borzasztó kirohanás áldozati lettek. A' falfestések, p. o. az Aktaeon 's mozaikpadlat eredeti friseségekből, ugy látszik, semmit se vesztettek el. — L.W. Gell és Gandy „*Pompejana, or topografy edifices and ornaments of Pompeji*“ (Lond. 1817—19); Henr. Wilkin „*Wiew of Pompeji*“ és Cooke „*Delineations*“ (Lond. 1827, 2 köt. rézmetsz. 's Donaldson épitő textusával); Ludw. Goro von Agyagfalva „*Wanderungen durch Pompeji*“ (Wien 1825); Mazoinak Pompeji omladékairól irt munkáját (1825, 2 köt.), folyt. Gautól, Clarac és Letronne segitségével; Pompejinek Bibent franczia épitő által készitett plánjában (8 lev. Paris 1826) minden 1763—1825 kiástak rajzát lehet látni; továbbá l. W. Huber „*Vues pittoresq. de Pompéi*“ (Zürich, 1824 olta); Romanelli „*Voyage à Pompéi*,“ olaszból ford. (Paris 1829) és „*Neuentdeckten Wandgemälde in Pompeji*,“ rajzoltattak W. Zahntól, Cottánál, 40 lap.

Pompejus (Cnejus), Nagy (Magnus), 107 szül. K. e. Cnejus Pompejus Strabonak, ügyes, de keménységéért kevésé szeretett vezérnek fija, pallérozott 's viseletében méltósággal telyes kellemü férjfiu volt, kiben már korán olly nagy tehetségek fejlettek ki, mellyek neki mind forumon, mind táborban egyenlő szerencsét igértek. Első hadi szolgálatit attya alatt tette, ki közel Rómához vezérlé seregét Cinna ellen Marius polgári hadaikor. Itt nehezen menekedett meg a' haláltól, Terentius nevü sátor-pajtása Cinnától ki-

béreltetvén, hogy őtet attyával együtt gyilkolja meg. Tudtára adatván az ifju Pompejusnak e' gyilkos szándék, estve elhagyta sátrát, 's attyának életét bátorságba helyezte, a' praetoriumot őrökkel vevén körül. Erre csak hamar pártütés támadt a' seregben; a' békétlen katonák el akarták hagyni gyülölt vezérek zászlóját: ekkor a' 19 esztendős ifju eleikbe lépett a' lázadóknak 's midőn kérési és előterjesztési sikeretlenek voltak, a' tábor fő kapuja előtt földre veté magát, hidegen ezt mondván, hogy csak akkor hagyja őket keresztül, ha széttapodják őtet. Ezen elszántságnak kivánt következése lett; vonzó szavaival 's kellemetes viseletével azután megengesztelte a' katonákat attya iránt, ki nem sokára menykőtől megüttetett. Marius és Cinna pártja erre felyülfordult 's Rómát vérrel öntözte. Pompejus, ki Picenum tájékára vonult vissza, hol birtoka volt, Sylla jövetelét hallván, sereget gyüjtött 's a' szomszéd városokat ennek pártjára állani kéuszeritette. A' néptől kedveltetvén, csak hamar három legiot állitott ki, mellyeket Sylla seregével egyesitett. Az ellenpárt három vezére meg akarta azt akadályozni, de Pompejus egyenként mindeniken győzedelmeskedett 's szerencsésen megérkezett Syllánál, ki a' 23 eszt. hőst nagy becsülettel fogadta 's bár még senatori korban nem volt, Imperatornak köszöntötte. Véres csatázások sora következett, mellyek Marius pártját Olaszországban semmivé 's Syllát Rómának határtalan urává tették. Hogy Pompejust még szorosabban magához kösse, Sylla reá birta őtet, hogy Antistia feleségétől váljon el 's mostoha leányát Aemiliát vegye feleségül. Kedvező volt Pompejus nagy hirére nézve az, hogy, mig Sylla a' fővárosban kegyetlenkedett, ő Siciliában csatázott Perpenna Mariusnak vezére ellen, kit onnan kiüzött, a' szigetet meghóditotta 's nyájasságával a' szigetiek szeretetét megnyerni tudta. Marius pártosi azonközben ismét öszvesereglettek Domitius Ahenobardus alatt 's a' numidiai királytól segittettek. Sylla tehát egy végzetet eszközölt ki a' tanácsban, melly Pompejust oda menni parancsolta. Őt legioval véletlenül megtámadván Domitiust, seregének nagy részét szétszórta. Azután táborára rohant, megölte Domitiust 's a' numidiai királyt elfogta, kinek tartományit egy pártosának ajándékozta. Ezen telyes, 14 nap alatt nyert győzedelem annyira felébresztette Sylla féltékenységét, hogy parancsolatot küldött hozá, melly szerént seregét elbocsátania 's Rómába visszajőnie kellett volna; de a' katonák, kik a' zsákmánylás reménységében megcsalatkoztak, fellázadtak 's csak akkor tértek engedelmességre, midőn Pompejus maga megölésével fenyegetődzött. Visszajöttével Syllától különös kedvezéssel fogadtatott. Plutarchus szerént Syllától, Livius szerént pedig hizelkedőitől „Nagy" nevet kapott, mellyet azután is viselt. A' dictator irigysége azonban ismét felébredt, midőn Pompejus triumphust kivánt. Sylla kereken kimondta hogy ezen kivánságának ellene fog lenni; a' mire Pompejus nyiltan igy felelt „A' nép inkább tiszteli a' feljövő, mint a' lemenő napot", 's Sylla engedett. Igy Pompejus megnyerte a' diadalmi pompát, bár csak nemes volt 's még nem érte el a' törvényes kort, hogy a' tanácsnak tagja lehessen. Sylla erre nem sokára lemondott a' dictatorságról 's Pompejus éreztette vele egy consulválasztás alkalmával nagy tekintetét és hatalmát. Sylla ezért azzal állott boszut, hogy végrendelésében elmellőzte őtet; Pompejus mindazáltal olly nagy lelkű volt, hogy minden befolyását Sylla mennél pompásabb eltemettetésére forditotta. Majd uj nyugtalanságok törtek ki, főképpen Lepidus consul által, ki hasonlóul fő hatalomra törekedett. Ez elhagyta Rómát 's nagy sereget gyüjtött, de Pompejus és Catulus másik consul egyesült erejektől meggyőzetett. Pompejus erre azt a' parancsolatot kapta a' tanácstól, hogy M. Junius Brutus (a' hires M. Brutus attya) ellen menjen, ki cisalpina Galliában sereget vezérlett Lepidus ügyé-

ben. Pompejus megadásra birta Brutust, de a' megigért bátorság ellenére kivégeztette. Most csendesség lett, mellynek alkalmával Catulus azon dolgozott, hogy Pompejust seregének elbocsátására kénszeritse. Ezen rendelést mindazáltal külömbféle szinek alatt kikerülte, mig Sertoriusnak, Marius eléhbi vezérének, spanyolországi elömente azt a' tanácsvégzetet nem eszközöltette, hogy a' most 30 eszt. Pompejus proconsuli hatalommal Metellus segitésére menjen, ki csekély erővel küszködött a' tapasztalt Sertoriussal. Eleinte mind két vezér, bár egymástól nem függések mellett is egyet-értettek, Sertorius munkássága és hadban jártassága által meggyőzetett. Pompejus két ütközetet vesztett el 's élte is veszélyben forgott; sőt azután is, mig Sertorius élt, csekély előmenetellel folytattatott a' had. Hanem midőn Sertorius tulajdon tisztjeitől megöletett 's Perpenna vette által a' fővezérséget, bevégezte Pompejus a' hadat. Visszajöttekor a' rabszolgák háborúja ütött ki Spartacus alatt. Crassus már megtette a' fő csapást 's Pompejusnak nem maradt egyéb hátra, mint a' lázadó csoport maradványát eltörölni. Mindazáltal magának tulajdonitotta a' győzedelmi dicsőséget 's átaljában olly kevés mérsékletséget mutatott szerencséjében, hogy gyanuba jött, mintha Sylla nyomdokait akarná követni. Másodszor tartott diadalmi pompát 's consullá választatott (K. e. 70), bár alsóbb hivatalokat nem viselt, mellyeken keresztül tört útat eddig minden más a' consulságra. Társa Crassus volt 's mind ketten iparkodtak a' nép kedvezését megnyerni; Crassus gazdag ajándékival, Pompejus a' tribunatus visszaállitásával 's más a' nép hasznát tárgyazó rendelésekkel. Midőn ugyanazon eszt. a' Censorok a' forumon, szokás szerént, olly nemeseket, kik a' meghatározott időt kiszolgálták, a' katonai szolgálat alól felmentettek, Pompejus is megjelent előttök consuli öltözetben, lovát kantárjánál fogva vezetvén. A' Censor azt kérdé tőle: „Nagy Pompejus, jelen voltál é minden törvények által meghatározott táborozásban?“ 's ő azt felelte: „Igen, 's mindég önnön vezérlésem alatt.“ Ezt a' feleletet közönséges örömkiáltás követte; a' Censorok pedig felkeltek székeikből 's a' sokaság örvendező lármája közt kisértetett haza Pompejus. Consulsága után két eszt-vel a' tengeri rablók, segittetvén Mithridates háborujától, a' földközi tengeren ugy el hatalmasodtak, hogy 1000 gályával 's 400 hajóval birván, a' partokon rendes hadat folytattak. Gabinius tribunus, Pompejus pártosa, azt terjesztette elő, hogy valaki (kinek nevét elhalgatta), mind vizen, mind szárazan, 3 eszt-re rendkivüli hatalommal ruháztassék fel, a' tengeri rablók megzabolázása végett. Az alkotmánynak több baráti ellene mondottak e' javallatnak; de még is kivitetett ez a' szavak többsége által és proconsul névvel Pompejus kapta meg a' főhatalmat, ki 4 hónap alatt megtisztitotta a' tengert a' rablók hajóitól, elfoglalta városaikat és váraikat, sok foglyot megszabaditott 's 20 ezer tengeri rablót fogott el, kiknek az okos és emberi győzedelmes Ciliciának elhagyott városait 's más tartományokat mutatott ki lakhelyül, melly által megfosztotta őket azon alkalomtól, hogy eléhbi foglalatosságokat üzzék. Azonközben a' had Mithridatessel változó szerencsével folyt 's bár igen nyomta is Lucullus Róma ezen hatalmas ellenségét, még is mindég talált ez uj segédkútfőket. Ekkor Manlius tribunus azt javalta, hogy Pompejus mind Lucullusnak a' Mithridates és Tigranes ellen folyt had fővezérének, mind az ázsiai tartományokban lévő más római vezéreknek fejekké emeltessék 's minden ezen tájékokon lévő római sereg szabad tetszése alá rendeltessék. Igy Pompejus minden előtte élt római polgárnál nagyobb hatalomra emeltetett. Ez okból több kitetsző férjfiak fogtak kezet, hogy ezen szabadsággal ellenkező rendelést megakadályozzák. De Pompejus annyira állott a' nép kegyelmében, hogy midőn a' meghatározott nap eljött, csak Horten-

sinsnak 's Catulusnak volt bátorsága a' javallat ellen beszélni, mig Cicero, ki a' consulságot Pompejus pártja által elnyerni reménylte, hathatós ékes szollásával és Caesar, ki az alkotmánytóli eltávozásokon kapott, telyes erejekből segitették azt. Cicero beszédje pro lege Manilia legfényesebb dicséretekkel rajzolja le Pompejus közönséges életét. A' törvény minden tribustól jóvá hagyatott 's Pompejus nem örömest megegyezni látszott abban. K. e. 67 Azsiába ment 's átvette Lucullustól a' fővezérséget, ki boszankodását annyival kevésbé fojthatta el, mivel Pompejus minden általa tett rendelést megsemmisitett. (L. Mithridates). A' király erős állásiból kiüzetett, táborának elvesztésével megveretett és a' caspiumi tón túl fekvő tartományiba kergettetett. Pompejus, ki ugyanakkor Tigranest, Örményországnak királyát, Mithridatessel kötött szövetségétől elszakasztotta 's kinek országát római felsőség alá hajtotta, üzőbe vette Mithridatest Scythia felé 's az itteni hadakozó népekkel két eszt-ig csatázott. Azután visszatért Pontusba, végrehajtá ezen királyságnak meghódítását 's Syriát római provinciává tette. Aristobulus és Hyrkanus két testvérnek, kik Zsidóország koronája felett öszvevesztek, hivására Jerusalembe indult, hogy a' perlekedést eligazitsa. Három hónapnyi vivás után megvette Jerusalemet rohanással 's Hyrkanusnak adta a' főpapi méltóságot. Azonközben Mithridates kétségbe-esvén, méreggel kivégezte magát 's a' hadnak vége lett. Minekutána Pompejus Azsiát elrendelte volna, meglátogatta Görögországot, hol az ékes szollókat 's költőket halgatta és Athenaet gazdagon megajándékozta. Innen Olaszországba jött, 's hogy polgártársait megnyugtassa, seregét, mihelyt kiszált Brundusiumnál (K. e. 61), elbocsátotta 's mint privát személy, ugy ment Rómába. Az egész polgárság elibe jött 's örömkiáltással köszöntötte őtet. Ellenmondás nélkül megnyerte a' diadalmi pompát 's még soha se látott Róma olly fényes jelenetet, mint ezen 2 napig tartott diadalmi pompa alkalmával. Fogoly királyok és főemberek mentek a' diadalmi szekér elött, temérdek ázsiai zsákmánnyal, melly a' köz pénztárba tétetett. Diadalmi innepe után Pompejus hazájokba visszabocsátotta a' foglyokat Aristobuluson és Tigranesen kivül. Plánja most a' volt, hogy magát minden közönséges foglalatosságtól elvonván, privát életének szine alatt dolgozzék azon, hogy legfőbb helyre emelkedjék a' statusban; de több felől ellenállókra talált. Crassus és Lucullus felyülmulták őtet gazdagsággal; a' heves köztársaságiak elött gyanus kezdett lenni; Caesar letette jövő nagyságának talpkövét. Ezek Pompejust mindenféle fogásokra 's fortélyokra ösztönözték, sőt annyira vitték, hogy a' gyalázatos Clodiust maga részére vonja. Caesar, ki spanyolországi helytartóságából visszajött, consulság után járt. Ezen czélra megbékéltette Crassust és Pompejust 's maga is egyesült velek, ama nevezetes első háromférjfiuság (triumviratus) neve alatt; Caesar K. e. 59 consullá választatott 's Julia leányát Pompejusnak adván feleségül, e' két nagy férjfiu örökre öszveköttetve lenni látszott egymással. Ezolta Pompejus, mint párt feje, több olly dolgokat mozditott elő, mellyeknek, mint jó polgárnak, ellenek dolgoznia kellett volna, mivel a' haza szabadságát veszedelmeztették. Megengedte t. i. hogy magasztalója, Cicero, Clodius tribunustól számkivettessék; mindazáltal később meghasonlván ezen gazemberrel, kieszközölte Ciceronak visszahivatását. Hogy Caesar Galliában 5 eszt-re fővezérré neveztessék a' törvények ellenére, minden módon segitette. Hatalmaknak fentartására Crassus és Pompejus másodizben is keresték a' consulságot, 's nem éppen erőszakoskodás nélkül nyerték meg K. e. 55. Esztendejének lefolyta után Crassus napkeleti helytartóságába ment, mig Pompejus, kinek Spanyolország jutott, Rómában maradt 's a' népnek játékokat adatott. Még se bizott egészen a' nép szeretetében, tehát önhatalmulag sere-

get gyüjtött, hogy azt félelemben tartsa. Crassus Parthiában elesvén, a' világnak csak két ura maradt életben 's ezek, Julia nem sokára szülésben meghalván, barátokból egymás ellenségei lettek. Még is olly jó indulattal viseltetett Pompejus Caesarhoz, hogy ennek elvesztett katonái kipotlására 2 legiot küldött. A' fővárosban nevekedvén a' nyugtalanságok, többen kivánták, hogy Pompejus dictatorrá tétessék; de Cato a' polgári alkotmány tekintetéből egyedüli consulnak neveztetni javalta őtet, a' mi meglett K. e. 52. Caesarnak, mint vezérnek dicsősége 's szeretete a' népnél naponként magasabb pontra emelkedvén, Pompejus Róma jelesebb 's főbb nemzetségit egyesiteni igyekezett a' magáéval. E' czélból vette Corneliát, az ifju Crassus özvegyét, Metellus Scipionak leányát, feleségül 's tette ipát consultársává, sőt azt is kieszközölte, hogy Caesartól a' galliai fővezérség idejének megnyujtatása tagadtassék meg. A' legfontosabb hivatalokat Pompejus Caesar ellenségeivel töltötte be; végre az általa kölcsönözött 2 legiot visszahivta, mellyeket Caesar azonnal elbocsátott. Ekkor azon javallat tétetett, hogy mind ketten tegyék le egyszerre fővezérségeket, de Pompejus pártosai azt az ellenvetést tették, hogy Caesar ideje már lefolyt, Pompejusé ellenben még nem. Majd kitört, hogy egyik a' másik eránt gyanakodott 's egyiknek se volt kedve magános életre menni. Lucanus, ki alap-okokból volt Pompejus párt̀ján, azt mondja, hogy Pompejus maga mellett, Caesar magán felyül senkit se szenvedhetett. Egyébiránt az alkotmány formái Pompejus részén voltak, mert Caesart a' tanács visszahivta, Pompejust pedig megerősitette. Igazi erejekre nézve mindazáltal igen egyenetlenek voltak Caesar és Pompejus; mert e' messze volt Caesar eszétől 's lelki tehetségeitől és most csak árnyéka volt nagy nevének. De tekintetének ezen sülyedését nem vette észre 's midőn Cicero, ki őtet barátságos egyezésre siketnek találta, azt kérdezte, mit gondol, miképpen fog Caesarnak ellene állni, dicsekedve igy felelt: „Ha egyet toppantok, egész sereg fog a' földből kijőni.“ Caesar már Ravennában táborozott (K. e. 49) 's a' tanácstól haza ellenségének hirdettetett ki. A' status védelmezése Pompejusnak adatott által, de igen későn. Caesar átjött a' Rubiconon (l. e.) 's Róma felé közelgetett. 60 nap alatt egész Olaszországot meghóditotta. Pompejus Brundusiumban bekerittetvén, Görögországba szaladt, hol számos sereget gyüjtött. Caesar utána ment, elébb egyességet, azután ütközetet ajánlván; de Pompejus mind kettőt kerülte 's Dyrrhachium előtt táborba szált, hol Caesartól bezáratott 's nagy veszteséggel tört keresztül ennek seregén. Végre K. e. 48 Pharsalusnál (Macedoniában) találkozott egymással a' két sereg. Pompejus az ütközetet tisztjeinek sürgetésére elfogadta, de megveretett. Midőn katonáit rendetlenségben látta, sátrába ment 's érzéketlen merevénységben maradt, mig a' győzedelmesek közelgetése fel nem rijasztotta munkátlanságából 's önnön szabaditására nem intette. Larissán keresztül a' partra szaladt, 's Lesbosba evezett. Itt találta hüséges Corneliáját, kivel 's néhány barátival Azsia partja felé folytatta útját. Cyprusban a' teendő rendelések felett tanácskozás tartatott. Pompejus Parthiába akart menni; hanem Theophanes Görög javallatjára Egyiptomnak vette utját, hol az ifju Ptolemaeusnál, kinek attyával sok jót tett, barátságos fogadtatást reménylett. Mihelyt tudva lett Egyiptomban közelgetése, azon alávaló plánt koholták a' gyermek király gyalázatos ministerei, hogy Pompejus ölettessék meg. Ennek következésében, P. megérkezvén, Achillas egyiptomi vezér eleibe küldetett azon meghivással, hogy evezzen Egyiptomba. Szives búcsut vevén feleségétől, 's fiától, belépett a' bárkába. A' parton tolongó sokaságtól váratott; de minekelőtte kiszált volna, leszuratott a' gyilkosoktól. Togájával eltakarván képét, halható jajszó nélkül holt meg. Feje levágatott 's teste me-

zitelenen hagyatott a' parton. Egy hiv szabaditottja 's római katona, ki alatta szolgált, néhány fát öszveszedvén, megégették Róma egyszeri urának szomoru maradványit. Caesar Egyiptomba jövén, mutatták neki ellenségének fejét; de ő elfordult attól könyes szemekkel, megboszulta a' gyilkosokat, a' főt pompásan eltakarittatta és sirján Nemesisnek templomot épittetett. Pompejus 59 eszt. volt; neve a' leghiresebbek közé tartozik a' régi világban (*clarum et venerabile nomen gentibus*). Örömeiben mértékletes, kicsapongástól 's dicsekedő fényüzéstől ment, legnagyobb szerencséjében is jószivű, nyájas és emberszerető volt, ha pártdüh el nem tántoritotta. Szép észtehetségekkel birt 's a' philosophiában és tudományokban jártas volt. Ha nem volt is igazi hazafi, nagyra-vágyása csak arra törekedett, hogy a' szabad statusnak feje 's nem a' szabadságnak lerontója legyen, vagy mint Lucanus mondja: „*Rector senatus, sed regnantis.*" Szobra Spada herczegnek tulajdona Rómában. Két fijat hagyott maga után, Cnejust és Sextust. Amaz a' mundai ütközetben veszté el életét; e' még Caesar halála után is félelmessé tette magát tengeren a' triumvirek előtt, mig végre Örményországban, hova szaladt, Antonius parancsolatjára meg nem öletett K. e. 35. (L. Lassú „Világ történenetei," II köt.).

POMPEJUS OSZLOPA, l. ALEXANDRIA.

PONDICHERI, 1670 olta egy keletindiai franczia kerületnek fővárosa, Koromandel partján, Karnatik tartományában, az Ariankupannak a' bengaleni öbölbe szakadásánál fekszik, homokos és száraz térségen. Csak későbbi időben épittetett néhány Wirapátnamból kiüzettektől 's lassanként várossá nőtt, mellynek 1761 70,000-nél több lak. volt, most ellenben annyira alá süllyedt, hogy csak 25,000 lakosa van, kik nemzet szerint (Europaiak, Mohammedanusok, Indusok 's a' t.) a' város külön fertályiban laknak. Igen finom pamut mivek szövetnek benne, mellyekkel a' városban 's kerületében 5000 ember foglalatoskodik. A' városnak, elébb fontos várnak, jeles, europai módon épült házai, több kath. templomai (ezek közt kitetsző a' Jesuitáké), nehány Hindutemplomai, mecsetjei, europai tanitó intézetei 's jeles kikötő-torkolatja vannak. 4 nsz. mf. környékén 8000 ben-született él. Hasznos fekvéséért béke idején a' Francziák indiai kereskedésének közép pontja. 1761 a' Britektől elfoglaltatott és lerontatott, 1763 visszadatott, 1778 ismét elvétetett, de a' versaillesi békekötés által ismét franczia birtokká tétetett, mig 1793 a' karnatiki Nabob, az Angolokkal egyesülvén, birtokába nem vette 's a' vár a' hóditóktól le nem rontatott. Az amiensi békében, 1802, ismét visszaadatott Pondicheri Franczia országnak; de ezen rövid tartósságú béke után ismét elfoglalták azt az Angolok, 's 1814-ig birták, midőn visszaadták a' Francziáknak, de azon feltétellel, hogy várat ne épitsenek, 's csak annyi katonaságot tartsanak benne, mennyi a' köz bátorság 's csendesség fentartására szükséges.

PONIATOWSKI hires lengyel herczegi ház, mellynek törzsöke az olasz Torelli nemzetség. Nevezetesek ezen herczegi házban I Poniatowski Stanislaus (II) August, idősebb fia a' kincstármesternek Poniatowski Stanislaus grófnak, szül. 1732 's második Katalin orosz császárnénak, pétervári követségi ideje alatt, különös kedvében esvén, az orosz fegyverek oltalma alatt 1764 7 Sept. lengyel királynak választatott. Pallérozott, jó szivü, társalkodásban magát kedveltető volt, de akarati elszántsággal, leginkább pedig bátorsággal és dolgokba mélyen belátással nem birt, mellyek miatt kivált olly zürzavaros jelenetek közt, mellyek Lengyelország politikai állapotját akkor fenyegették, a' legjobb szivü embernek is bukni kellett. Már első tettével felháboritotta a' népet, t. i. a' Dissidenseket (nem kath. keresztény felekezeteket) az ország régi törvényei szerint

vissza akarta elébbi jusaikba helyezni, melly igyekezetéért tyrannak kiálták ki, és mivel az orosz seregek 's oroszkövet a' Dissidensek ügyét védték, 's mintegy erő hatalommal vették reá az országot azok régi vallásos és politikai jusainak megesmerésére, (1767) a' békételen kath. felekezet öszveszövetkezett, 's Barban, Haliczban és Lublinban felütötte a' lázadás fáklyáját, melly a' véres hazafi háborut bekövetkeztette. Ez az öszveszövetkezés vagy is confoederatio kihirdette a' királyszék megürültét, 's a' királyt fogva vitte varsói lakhelyéből 1771 3 Nov. éjszakáján, melly fogságból a' király, lelkének ébrékenysége és ékes szollása által, szabaditotta ki magát. Azonban Austria- és Poroszország is egyetértvén II Katalinnal, seregeiket csak hamar beküldik a' lengyel földre, mellynek következésében a' régen kiforralt plán, hogy Lengyelország felosztassék, teljesedésbe is vétetett (1772). A' király és királyi tanács nem tudták ezt a' lépést megakadályoztatni, 's kéntelenek voltak a' katonai erővel már elfoglalt és felosztott tartomány - részekről forma szerint lemondani. Ez időtől fogva a' király az orosz követnek befolyása alatt lengyel nemesekből alkotott állandó tanácstól és egészen Oroszország akaratjától függött. — Megesvén az első felosztás, a' király és az ország nagyai, szabadságok helyre-állitására II Fridrik Wilhelmel olly egyességre léptek később (1790), hogy ha javitandó uj alkotmányok ügyében megtámadtatnék az ország más külső hatalmasságok által, fegyverrel 's oltalmazná Lengyelországot. De ez a' lépés is sikeretlen volt. Mert bár az uj alkotmány értelmesen volt is kidolgozva, és a' király megerősitette is azt, mindazáltal az orosz párt fel tudta viszont a' belső tüzet lázasztani, 's igy történt, hogy Potocki Felix és Rzewuski eszközlésekre felállott a' targoviczi szövetkezés, melly ellen a' királyt és a' király részén lévőket a' burkus udvar igéretje mellett se pártolta; ellenben az orosz udvar a' mindenfelől megszorult királlyal elfogadtatta a' targoviczi öszveszövetkezés végzéseit, melly lépésével azokat is, kik addig mellette voltak, elidegenitette magától. Ekkor Lengyelország másodszor felosztatott azon okból, hogy a' lengyel jacobinismust elfojtsák a' szomszéd fejedelmek (1793). Ezen felosztatásnak ujra ellene mondott Stanislaus király, de ellenmondása semmit se használt, sőt a' megharagudott Katalin erővel 1794 Grodnoba vitette őtet, hol a' felosztási egyezést elfogadni kéntelen volt, mint 25 Nov. 1795, a' koronáról is lemondani; a' mikor Pétervárába kellett lakását általtenni, hol orosz zsoldon halt meg 12 Febr. 1798.

II Poniatowski József, az elébbinek unoka - öccse, lengyel fótábornok, hadminister, Francziaország marsalja 's több érdemrendek vitéze, szül. 1762 7 Maj. Mint jó hazafi, soha sem hagyta hazája ügyét és 1792 munkás részt vett az Oroszokkal folyt háboruban, ugy 1794, mikor Kosciusko egy seregosztályt adott kormánya alá. Varsó bevétele után egy darabig Bécsben tartózkodott, 's az ajánlott orosz szolgálatot nem fogadta el. Napoleon a' varsói nagyherczegséget felállitván, viszont szolgálatba lépett, 's ekkor hadminister lett, melly hivatalában 1809 Ferdinand herczeg serege ellen különösön bátran viselte magát, 's megakadályoztatta a' nagyobb erőt a' főváros elfoglalásában. Az 1812 folyt orosz nagy háboruban végig szolgált, 's leghüségesebb szolgálatokat tett a' franczia nagy seregnél, mellyeket tekintvén, Napoleon a' lipcsei nagy csatában marsallnak tette őtet, 's a' tartalék sereg kormányát, mellynek a' többi sereg hátrálását fednie kellett, reá bizta. Ekkor történt az, hogy a' reá bizott dologban vitézül eljárván, midőn a' Lipcsénél folyó Elster hidját vigyázatlanságból felvettetve találta, hogy az ellenség kezére ne kerüljön, lovával neki vágtatott a' viznek, mellyben lova elesvén, halálát találta (1813 19 Oct.). Teste 1816 Krakóban a' királyok 's lengyel hősök szokott temetőjébe vitetett által.

Pont, pontozni. Pont a' földmérésben Euclydes magyarázata szerint olly mennyiség, mellynek részei nincsenek, vagy melly oszthatatlan. A' tovább folyó pont vonalt, lineát szül. Muzsikai irásban a' pont olly jel, melly a' hang időmértékét nagyitja; innen megpontozni. A' kotta feletti pont azt teszi, hogy azon hangot könyen kell kiütni; ezt az olasz staccato kifejezéssel is jelelik. Van azonban éles kiütés vagy pattogtatás is, melly által a' hangok jobban megszaggattatnak, 's kurtábban játszatnak; ezt rövid ékek jelelik. A' pattogtatás a' simitással (legato), melly a' hangok feletti karéjvonallal jegyeztetik, ellentétben áll. Néha megesik az is, hogy e' karéjvonal alatt, melly a' kották simitását bélyegzi, a' kották felett még megszaggatást jelelő pontok is vannak. Ezen esetben a' menetel játszása félig simitva, félig szaggatva történik, azaz: a' vonó szerszámoknál a' vonó ugyan a' hurról minden kottánál feleemeltetik, de azért folyvást ugyan azon egy irányban hordoztatik. 2) A' kotta mellé tett pont annak kitartásbeli nagyitását bélyegzi; ha p. o. fertály-kotta után pont áll, az másfél fertályossá, vagy három nyolczadrészessé lesz 's t. Ha a' kotta után két pont áll, akkor a' második ismét annyit tesz, mint az elsőnek fele, ugy hogy p. o. egy fertályos kotta két mellé tett ponttal, hét tizenhatod részt ér.

Pontifex, pap, ki egy különös istenségnek se szolgált a' Rómaiaknál. Numa alatt, ki vitt be vallásbeli szertartásokat a' Rómaiak közé, csak egy pontifex volt. Idővel 4, azután 8 's Sylla alatt 15 lett számok. A' pontifexek tulajdon collegiumot formáltak, mellynek feje a' *Pontifex maximus* (Főpap) volt, ki a' papok felszentelésére, korábban a' közönséges évkönyvekre (annales maximi) is ügyelt 's Vesta szent szertartásaira vigyázott. Hivatala holtáig tartott 's nem volt szabad Olaszországból eltávoznia. A' császárok később ezt a' czimet is magokévá tették. A' pontifexek kötelességei: a' vallásos szertartásokra 's ezeknek szolgáira felvigyázás, a' vallásos innepek elrendelése, a' kalendáriomra ügyelés, és a' vallással összeköttetésben lévő perek elintézése (innen jő a' jus pontificum) voltak. A' pontifexek külső jele legalább innepeken 's hivatalos foglalatosságaik telyesitésében, bibor prémes ruha (toga praetexta) 's fejeken csürök formájú hegyes süveg volt, melly megáldozott állatok bőréből készittetett (tutulus vagy galerus). — Pontificaliaknak a' főbb rangú római kath. papok öltözetei neveztetnek, mellyeket azok főképpen innep-napokon viselnek. — Pontificatus, a' pontifex méltósága, egyszersmind a' római pápáé is, ki római nyelven Pontifex Maximusnak neveztetik.

Pontini vagy pomptini posványok az egyházi birodalomban terjednek, Rómától délre Nettunotól Terracináig, mintegy 40 mgl. hosszak és 4 — 10 migl. szélesek. Ezen posványok eredete az ősz régiségben elvesz. Homerus ugy irja le Circenek lakását (Monte Circello fokát Terracinánál) mint szigetet és igen hihető, hogy ezen egész igen alacsony térség valaha tenger hullámaitól fedetett, mint Ravenna környéke a' kel. parton. Később, a' római köztársaság legrégibb idejében, mint Plinius régibb irók után irja, 33 város állott itt, mellyek hadak, 's talán a' nevekedő posványlevegő befolyása miatt, már korán eltüntek. Ezek közt a' leghatalmasabb, Pometia, adott a' posványoknak nevet, mellyek a' szomszéd hegyeken származó folyók által a' térségre hozott viztől táplálttatnak 's nem lévén a' tenger felé lejtősége a' földnek, álló vizeket szülnek 's a' fövenyben elvesznek. Igen nagy termékeny földet boritván el, 's tevén haszonvehetetlenné, és igen veszedelmes kigőzölgéseik lévén, mellyeket a' déli szél Rómába is beviszen, már igen sok próbák tétettek ezen posványok kiszárasztatására. Hihetőképpen Appius Claudi-

us tett K. sz. e. 312 eszt. legelőször próbát; midőn a' rajtok keresztül vivő, és rolla Via Appiának neveztetett országútat csináltatta. Appius Claudiust Cethegus consul követte ezen dicséretes szándékban. Julius Caesar a' Tiberist akarta azokon keresztül árkoltatni, de a' halál megakadályoztatta. Augustus több csatornákat ásatott rajtok; de ezek az utána következett császárok alatt beomlottak, mig Nero által ismét munkába nem vétettek. Trajanus 10 eszt. alatt olly szerencsés következéssel folytatta a' munkát, hogy Trepontitól kezdve Terracináig a' posványok egészen kiszáradtak 's a' Via Appia tökélletesen helyre állittatott. Azon polgári szélvészek alatt, mellyek a' birodalmat felforgatták, a' posványok ismét elfoglalták elébbeni helyeket; a' honnan Theodorik az Ostrogothok hires királya viszont megpróbálta a' kiszárasztó csatornák ásását, és úgy látszik, szerencsével. De ezen helyes rendelések a' zürzavaros környülállások miatt sokáig nem állhattak fen, 's a' természet sikeretlenné tette az emberi iparkodást. A' pápák közt VIII Bonifacius (mgh. 1303) volt első, ki ezen posványok kiszáraztatásával foglalatoskodott, melly által Sezze és Sermonetta környékeik mind e' mai napig szárazak. V Márton 1417 hasonlóul húzatott egy csatornát, az ugy nev. Rio Martinot, melly már csak 1 mf-re volt a' tengertől; de a' pápa megholt és a' csatorna is abban hagyatott. X Leo pápa az egész tájékot Medici Juliusnak adta azon feltétellel, hogy szárassza ki; de 69 esztendő alatt, mig birták t. i. azt Medicik, kevés vagy semmi se tétetett, a' feltétel végrehajtására. Csak ötödik Sixtus (meghalt 1590) fogott ahoz tüzzel, maga személyesen is megjelenvén ott; hanem az általa csináltatott Fiume Sisto nevü nagy csatorna gyenge lévén, halála után öszveomlott, 's az egész tájék ismét olly posványos lett, mint elébb volt. Ez idő olta egy pápának se volt kedve e' nagy munkába kezdeni VI Piusig, ki pápává léte után fő gondját kiváltképpen a' pontini posványokra forditotta. 1778 a' munka elkezdődött 's 10 eszt. példátlan tüzzel 's temérdek költséggel folytattatván, 1788 elkészültek a' csatornák, mellyek ha nem szárasztották is ki a' posványt egészen, legalább a' folyóvizek árkait, mellyekben az iszap megrekedvén a' levegőt egészségtelen gőzölgésekkel töltötte el, kitisztitották, 's egy derék út (linea Pia) épittetett rajtok keresztül. A' Francziák olaszországi uralkodása alatt is folyt a' munka; de ugy látszik, hogy a' classicus földnek ezen posványai minden mivelhetőkké tétetésekre czélzó próbatételeken diadalmaskodnak. — Ez ártalmas kigőzölgéseken kivül még a' miatt is veszedelmesek ezen posványok, hogy az itt lévő rabló természetü 's leginkább vadászatból és halászatból (ha hideglelések engedi) élő lakosoknak menedékül szolgálnak. Egyébiránt némelly része meg van mivelve és messze kiterjedő legelők, mellyeken lovak, szarvas marhák és bivalyok legelnek, a' tenger felé nagy erdők találtatnak rajtok. Lakosaik olly halvány szinüek, mint a' halottak. — A' szárasztásra nézve főmunka Pronyé: *Descript. hydrographique et historique des marais Pontins* (1811 — 12-ki állapotjok szerint Paris 1823).

Ponton, l. Hidhajó.

Pontoppidan (Eric) idősebb, dán iró, Fyen szigetén szül. 21 Jan. 1616. Tudóságának talpkövét az odenseei gymnasiumban tette le, azután a' walkendorphi gymnasiumban tanult, egy nemesi familiánál házi tanitó lett 's olly nagy hirt szerzett, hogy 1640 mint költő megkoronáztatott. Azután a' külföldet látogatta meg, visszatérvén 1642 magister 's egy ifju nemesnek nevelője lett, ki Soroeban tanult. 1673 drontheimi püspökké neveztetett ki, 2 eszt. mulva theologia doctorává lett 's 12 Jul. 1678 holt meg Drontheimban. Sok jeles munkát irt, illyenek p. o. *Aucupium Solandiae*, *Epigrammatum sacrorum centuriae tres*, *Buxolica sacra*, *Margarita Cimbrica*, és

főképpen *Grammatica danica* 's mások. — Eric Pontoppidan (ifjabb) hasonlóul hires dán püspök (Bergenben) és iró, szül. 24 Aug. 1698 Aarhuusban, mh. 20 Dec. 1764, számos históriai és theologiai, 's norvegiai nyelvről irt és természethistóriai munkát adott ki. Az általa kezdett dán atlas (Danske Atlas) halála után Hoffmanntól folytattatott. Tökéletesebb fog ennél megjelenni, az egész status 60 eszt. alatt különös gondal méretvén fel.

Pontos, Pontus a' földnek fia 's Okeanosnak báttya. A' régiek alatta a' mélységet, a' vizek fenekét érték, melly tette a' hegyekkel a' földet. Annyával Phorkyst, Thaumast, Nereust, Ketot 's a' t. nemzette.

Pontus, Kisázsiában, azon tengertől, mellynél feküdt, neveztetett igy, a' Halystól 's a' t. Kolchisig fekvő tartomány. Más neven pontusi Kappadocia, mivel hajdan Kappadociával egy volt. A' Persáktól egész Kappadocia 2 helytartóságra osztatott, mellyekből Macedonia alatt két különös ország származott. Legrégibb lakosi Tibarenek és Chalybok (de nem Chaldaeaiak) voltak. Ritter *Vorhalle*jében a' legrégibb lakosokat Indiából származtaknak, főképpen Buddhisták maradékinak állitja a' brama előtti időből. Darius persiai király Artabazes nevü fijának adta ezt, mint továbra is tőle függő helytartóságot, azon jussal, hogy maradékaira száljon. Ezek közt Mithridates segitette ifju Cyrust 's nem fizetett adót Artaxerxesnek. Fija I Ariobarzanes, az alsó-ázsiai helytartók II Artaxerxes ellen közönségesen fellázadván, függetlenné tette magát. II Mithridates (K. e. 337-től) önként átadta országát Sándornak. Ennek birodalma szétosztatván 322, Pontus Antigonusnak jutott; de midőn e' Mithridatest megölni akarta, Paphlagoniába szaladt Mithridates, sok pártost talált 's szerencsésen megmaradt birtokában. Örököse, III Mithridates, hóditásokkal nagyobbitá az országot. Fija IV Mithridates, visszaverte a' Gallusokat, de Sinopeval folyt háborujának végét kellett szakasztania, mivel ezt a' várost a' Rhodusiak segitették. I Pharnaces mindazáltal elfoglalta Sinopét 's lakhelyévé tette. Mithridates Evergeta, Nagy-Mithridatesnek attya, segitette a' Rómaiakat a' harmadik kárthágói és pergamusi hadakban; innen nem csak barátja és szövetségese volt Rómának, hanem Nagyphrygiával is megajándékoztatott. 124 megöletvén, fija, Nagy-Mithridates (l. e.) lett Pontusnak királya, ki haláláig véres hadakat folytatott Rómával, mig Pompejustól telyesen meg nem aláztatott, midőn mérget vett be kétségbe-esésében. Fija, Pharnaces, csak Bosporust kapta, 's midőn attya országát visszafoglalni akarta, Caesartól meggyőzetett 's Asandertől, ki magát Bosporus királyává tette, megöletett. Fija, Darius, mindazáltal megkapta Antoniustól Pontusnak egy részét. Ezt Polemo követte, ki egyszersmind Bosporust, Kisarmeniát és Kolchist birta. Özvegyének, Pythodorisnak, halála után II Polemo volt Pontusnak királya K. u. 39, kit Nero Bosporustól megfosztott, melly, mint Polemo halála után, Pontus is római tartományá tétetett. Midőn a' napnyugotiak (1204) Konstánczinápolyt elfoglalták, Alexius Komnenus uj országot alkotott Pontusban, melly II Mohammedig állott fen, ki azt 1461 nagy hóditmányihoz kapcsolta. (L. Trapezunt).

Pontus Euxinus. Igy nevezték a' régiek a' fekete tengert (l. e.). Euxinusnak, vendégszeretőnek, barátságosnak, vagy antiphrasice (ellenkezőül) neveztetett, Axinus, barátságtalan, helyett, mivel a' rajta kegyetlenkedő szélvészek és tengeri rablók miatt csak nehezen lehetett rajta evezni, vagy tulajdon értelemben, kellemetes és termékeny partjáért.

Popák (Papa, magy. pap) a' görög egyház papjai. A' főbbek Protopopáknak neveztetnek.

Popayan, elébb az ujgranadai spanyol vicekirályságnak intendanturája (kormány-kerületje), most Cauca megye a' colombiai köztársaságban, nagy térségen, mellyet az Andesek láncza hasit. Most a' colombiai szabad statushoz tartozik. Tüzokádó hegyek pusztitásainak 's gyakori földindulásoknak igen kitétetve van. Elébbi határai szerént 1600 mf. foglalt magában, 200,000 lak. kiknek nagyobb száma Négerekből, a' kisebb Indusokból állott; a' többi lakók Négerek és Europaiak maradéki voltak. Termékei: főképpen nemes érczek, indigo, szarvasmarha. Hasonló nevü, Benalcazartól épittetett városa, az uj világnak egy legszebb völgyében fekszik, Cauca folyójánál, Sotara és Purae tüzokádó hegyek tövében. 20,000 lak. van, kiknek ⅔ részét Négerek és Mulattok teszik. Spanyol felsőség alatt kormányozó lakhelye volt 's most gazdag püspök lakja. A' klastromok egyen kivül eltöröltettek. Mollien szerént (*Reise nach Colombia* 1823) a' város sok nyomát mutatja hanyatlásának. A' lakosok közt elébb több milliomos volt, most csak 4 familia van, mellyek 400,000 dollárnyi vagyont birnak. A' bányászság már nem igen jövedelmes, mivel nem lévén többé szabad rabszolgákkal kereskedni, nincsenek szükséges kezek; hanem a' kereskedés virágzó lehet, ha az uj rend megerősödik, mivel Popayan a' Santa-Fé és Quito közt lévő fő rakhely.

Pope (Sándor). E' hires költész szül. Londonban Jun. 8 1688. Gyermekségétől fogva igen gyönge és erőtlen, de nagyon eleven és könnyen tanuló. 8 éves korában egy cath. paphoz adák, ki a' görög és latin nyelv elveire oktatá. Később a' twyfordi, és hydepark-corneri oskolákba mene, melly utolsó helyen alkatmat nyert játékszinbe járni, 's egyszersmind ösztönt kapott, hogy Homerusnak Ogilby készitette fordításából maga némi drámai mive t szerköztetne 's azt tanulótársaival előadná. 12 éves korában az atyai házba visszatérvén, tanulását más pap ügyelése alatt folytatta. Ekkor nyomtatták ki első odáját „a' magányra", mellyben sem képzelődés, sem érzés nincs, de bizonyos verselésbeli tehetségre mutat. Ettől fogva ugy látszik, minden módszer nélkül többféle tudományokat üzött, de a' költészetet fő foglalatosságnak tekinté; mert költői olvasásait mindig utánazó és fordító próbákkal kiséré. Kivált az utolsóban szerencsés foganattal gyakorlá magát. 14 éves korában Statius Thebaisának 1 könyvét, 's a' *Sappho Phaonhoz* czimü vitézi versezetet leforditá, melly utolsót senki sem haladá meg. Költeményét „a' hallgatásról" 15, pásztordalait (*Pastorals*) pedig 16 évében irá. Legelőször kijöttek ezek 1709 Thomson vegyes irati (*Miscellanies*) egyik kötetében, 's melodiás versépitésök és válogatott irásmódjuk által köz álmélkodást gerjesztének, de egyszersmind elárulák az iró költészi tehetlenségét, ki önállású szemlélet és mivészi érzés hijával volt. Ez időszakban nagyobb nemü költeményekben is próbát tőn. 1708 irta az *Ode for St-Cecilia's day* 's a' Buckingham herczeg „Brutusához" tartozó karénekeket. *Essay on criticism* (1710) költeménye által hire igen gyarapult. Ez széles olvasottságra, 's éles itélő tehetségre mutat, a' külső kecset is sok tanusággal párositja; de mint critica auctoritás általjában rendin tul magasztaltatott. P. költeményében John Dennis rémitő kritikust támadá meg, ki pásztordalait gáncsolta, miből köztök nyilvános háboru támadt, mellynek csak Dennis erőtlen vensége vetett véget. Másik ellensége Ambrose Philips volt. Ez szinte pásztordalokat irt, 's velők Popeben irigységet gerjesztett, ki vágytársa verseinek gunyolt hasonlitását nem csak a' *Guardianban* kinyomatta, hanem Gay—t is rá birá, hogy Philips nevetségessé tételére *Shepherd's week* versét irná. 1711 jött ki Popetől *Elegy on an infortunate lady*, *Temple of fame*, és *Rape of the lock*, *Hajfürtorzás*. Az első legtökélyesb mive 's talán egyetlen egy magas pat-

hószu. Nem hihető, hogy P. a' szerencsétlent, kinek halálát amaz alagyában gyászolja, szerette volna; mert a' valódi belső érzés kifejezésére e' költemény igen mesterkélt és piperés. A' *hajfürt-orzás* czimü gunyos hőskölteményben, hol költészi tehetsége legtökéletesben mutatkozik, egy mindennapi esetet fogott fel tréfás satyrájához az asszonyok könyelmüsége ellen, melly tárgyra igen gyakran visszatér. *Windsor-Forest* leiró költeményét 1713 adá ki, mellynek még 1704 irt első része a' fiatalság bélyegét igen magán hordja, utolsó része fenlengőbb charakterü, 's a' költő előhaladtát bizonyitja. Nem ok nélkül hivé most P., ki már költészi hirét megalapitva látá, hogy olly vállalatot is próbálhat, melly becsületen kivül nevezetes nyereséget is hozzon. E' czélból aláirás végett kihirdeté az *Ilias* forditását. Nehány jó baráti, kivált Swift, ajánlák a' vállalatot, 's 1715 az Ilias 4 első könyve megjelent. E' kiadást egy Addisonnal történt formaszerénti meghasonlás előzé meg. Okai egy részről irigység, másról irigybánat és aggodalom valának. Az aláirás bő jövedelme most azon karba helyezé Popet, hogy a' Twickenham házba költözhetnék, melly általa ugy elhiresült. Nem sokára szülei is ide követék. Hihetőleg ekkor irta az *Eloisa to Abelard* levelet. Maga megvallja, hogy munkájánál a' már kész leveleket használta; de ezt olly móddal tevé, hogy ez epistola minden szerelmet tárgyazó költeményei közt legjelesebb, de külsejére is, nyelvben és verselésben legtökéletesb. 1717 eddigi költeményeit egy negyedrét kötetben kiadá, 's ékes vezérszóval kalauzolá; 1720 Iliás kiadását végrehajtotta, mellyben az eredetinek régies egyszerüségét csinossággal 's külső gömbölyüséggel cserélte fel. A' köz tetszés, mellyet ez általjában nyert, az egyes gáncsolókat elhallgattatta. 1721 elholt barátjának Parnellnek költményeiből egy kötetet ada ki, 's egy költészi levéllel Oxford gróf hátravonulva élt kormányférfinak ajánlá. P. most az Ilias által szerzett nyereségből kényelmesen élt, de épen ez által származott a' többet óhajtó vágy. E' czélból Shakspeare munkájinak kiadásába vágott, minek azonban nem igen felelhetett meg. A' költő jól irt characteristicáját tevé ugyan az egész elébe, de kritikusi tulajdonokkal nem birt, 's igy kitevé magát a' nálánál e' tekintetben sokkal hatalmasabb Theobald gúnyainak, kivel ettől fogva szüntelen háborut folytatott. Egyszóval, mint Johnson állitja, ő minden kiadóknak, gyüjtőknek, magyarázóknak, és szórostálóknak ellensége leve, 's azt gondolá, elhitetheti a' világgal, hogy vállalatja csak azért dült dugába, mert szelleme illy apróságokon sokkal felül van. Hogy még többet nyerhessen, Ilias után az *Odysseát* adá ki, de már itt Boome és Fenton segédeket vevé fel. Az egész vállalat kereskedőileg intéztetett, 1725 végrehajtatott, 's neki nevezetes nyereséget hozott. Maga 12 éneket forditott; segédei munkájit ugyan javitgatá, de ezek az övéinél még is alábbvalók. Ekkoriban Blount cath. nemes ember két leányiba, Teréziába és Márthába szeretett. Eleinte az első szorosabban lebilincselé, de utóbb a' második meghittje 's élete párja lett. Montague ladyval volt barátságát, melly később legkeserübb gyülöletre vált, itt csak mellékesen emlithetni. (Vö. Spencer *Anecdotes* Lond. 1820). Az Odyssea kiadása után magát csaknem egyedül mint satyricus és moralista mutatta, melly két charaktert nem mindig szerencsés foganattal próbált egyesitni. 1727 Swifttel humoristicai nemü *Egyvelgek* kiadására egyesült, mellyek közé *Treatise of the pathos or art of sinking* czimü saját munkáját is beiktatá. Gunyolódó irásait részént még élő irókból szedett példákkal világositá, melly gyaláztatásokat amazok leghevesb megtámadásokkal visszonozák. Hogy minden ellenségeit letiporhassa, 's eltörölhetlen csufsággal bélyegezhesse, 1728 kiadá a' *Dunciade* három első könyvét. Czélját ugyan elérte, de teljességgel helyben nem lehet hagyni, hogy

érett elméjét egy magában olly méltatlan tárgyra fordità; azon bánásmód is, mellyet egyes ellenei iránt követett, méltó dorgálást vont reá. Általjában a' személyes satyra P. nem-költői charakterével, mint ezentuli legtöbb munkájiból kitetszik, nagyon összeillett. Igy az izlésről irt levelében (1731) egy nemes embernek — kit Timonnak nevez — kérkedését 's izetlenségét nevetségessé tette. Mindenki Chandos herczegre értette a' gnuyt, kinek pedig jótékony és jó akaró charakterét közönségesen tisztelték. P. megtámadását tehát annál nagyobb boszuval tekinték, 's mivel a' herczeg iránta is jószivüséget bizonyitott; 's a' vádat P. nem is hárithatá magáról el. — Vallása, jókori behatások, 's fontos összeköttetések a' Torik részére vonták, noha a' kormányról szabad nézetei valának; I György halála után (1727) ezeknek ismét hatalom 's tekintetre juthatási reményében osztozék. E' remény füstbe-mentével sok hivatalt vesztett kormányférjfiak összekerülének Twickenhamban, kik közt Bolingbroke lordot legfeljebb becsülé, 's vezetőjének és barátjának választá. Ennek izgatására irá hires *Essay on man* czimü munkáját, melly 1733 név nélkül, közelebbi évben pedig elvégezve, saját neve alatt jelent meg. E' mivben kitünteté nagy észtehetségét, mellyel annyi következtetéseket versbe foglalhatott, 's gondolatait szintugy hathatós rövidségbe szorithatta, mint költészi ékességgel kifejthette; 's bár kitetszik, hogy felvett tárgyát kimeritőleg nem értette, még is e' miv a' jeles erkölcs-oktató költemények közé tartozik. Ezt követék *Imitations of Horace*, mellyeknek gunyos czéljok vala, 's hozzájok a' satyrák elő- és utóbeszédét, ugy az asszonyok és férfiak charaktereiről, 's a' gazdagság használatáról szóló erkölcsi leveleit toldá. P. mint satyricus, némiképen Boileau utanazója, csak hogy nyelve nyersebb, kifejezései pongyolábbak, de e' mellett elmésebb és költőibb. Különös gyülölséggel üldözte Herwey lordot, és előbbi barátnéját Montague ladyt, 's ha P. mint alig kétséges *Sapphoját* ez ellen irányzá, meg kell vallani, hogy soha még illetlenebbül asszonnyal nem bántak. E' közben némellyek P. 's barátainak leveleit engedelem nélkül kiadák. Bár milly boszusnak mutatá is P. magát e' miatt, még is többen gyaniták, hogy ő e' kiadást kéz alatt segitette, hogy igy egy levélgyüjteménynek (1737) kiadására elegendő oka lehessen, 's az érdeklettek ellenszólását megelőzhesse. E' külsejökre szinte mint tartalmukra érdekletes leveleket kedvezőleg fogadák. P. végső munkája 2 uj satyra, mellyeknek czime az évtől, mellyben irattak, *Seventeen hundred and thirty eight*, 's a' *Dunciade* 4ik könyve. Az elsőt Wales herczeg ösztönzésére irta, kivel szoros szövetségben élt, az utolsót Warburton izgatására, ki tudományos bajtársa volt. Altaljában a' Dunciade 4 könyve személyességektől menttebb. Csak az esmeretes Colley Cibber, akkoriban koszorus költőt czibálá meg, 's midőn ez egy pamphlet által, mellyben Popenek némelly nevetséges történeteit kikürtölte, boszut állott, P. költeményei ujabb kiadásában azon helyre állitá, mellyen eddig Theobald állott. Egy mejjszorulás, mellyhez más testi fájdalmak is csatlakoztak, meggátolá további terveinek folytatásában, 's Maj. 30 1744 életének is véget vetett. Twickenhamban temetteték el, hol Warburton püspök, ki később Londonban (1752) munkájit is 9 köt. kiadá, emléket tétetett neki. Munkájinak legjobb kiadása Wartontól van 1797; a' Bowlesé pártos, ellenséges. Dusch ezeket németre is fordità (Altona 1758 — 63, 5 k.). Azon felszólitásoknak, hogy a' cath. vallást hagyná el, részint egykedvüségből, részint hogy anyjának bút ne okozzon, állhatatosan ellentállott. Erkölcsi charaktere az eddig mondottakból már látható. Tetszeni vágyván, a' hizelkedést örömest vette, gáncsolás könnyen boszura lobbantá. Ez ingerlékenység, 's ravaszságra-hajlandóság némi kislelküségre mutat, melly talán testi erőt-

lenségétől származott. Swiften 's Gayn kivül kevés barátja volt, mert ingerlékeny 's keserü indulatja meghitt társalkodásra nem hajlott. Az asszonyi nem iránt sem mutatott tiszteletet. Azonban nemesb indulatokra is képes vala, 's függetlenségét becsülte. Pénz, magas összeköttetés, és életöröm épen nem valának előtte érdek nélkül. Mint költő ugyan leleményességben szegény volt, de verselésben egy angol iró sem haladta meg. Mint kötetlen iró is időszakot formált.

Popularitas, eredetiképen annyit tesz, mint a' nép inyét eltalálni, vagy is a' nép inyére dolgozni: popularis magyarul nép kedvenczének is neveztetik, de ez csak egy oldalu értelme a' szónak, mikor az t. i. személyre vitetik. A' Rómaiaknál politicai értelemben használtatott a' szó, 's rendesen a' főbb embereknek igyekezetét vagy viseletét értették a' popularitáson, ha t. i. a' sokaságnak a' pornépnek kedvét, jó indulatját megnyerni akarták, vagy is magyar közmondás szerint nem egyéb volt a' popularitás nálok, mint a' közrendnek és pornépnek lekalácsolása. Ezen politikai popularitástól különbözik az irás és ékesszollásbeli popularitas, melly készség által az iró, vagy beszélő gondolatjait mindenkor értelmesleg, 's a' nagy közönségtől felfoghatólag tudja előadni; innen láthatni, hogy a' szorosan vett tudományos tárgyak, 's a' köznép pallérozódásán felyüleső 's mintegy elrejtett dolgok, a' popularis stylusnak 's szóval előadásnak körébe nem tartozhatnak. A' fen lebegő 's mélyebb vizsgálatu gondolatoknak rendszeres előadása, mint a' pornép szájában forgó mindennapi beszéd és alacsony irásmódok közt tehát a' popularis beszéd és irásmód mintegy közép helyen áll, mellyre leginkább a' néptanitóknak, hivatalbelieknek, előljáróknak és törvényhozóknak törekedniek kell, miből látni való lesz az is, hogy mind a' különösségnek szerfeletti mutogatása, akár szavakban, akár gondolatokban, mind a' gondatlan aljasság 's lebecsátkozás egyenlőképpen kerülendő dolgok, mellyek által egy nemzetnél se találtak még az irók vagy ékes szólók köz kedvességet.

Porcia, Cato censornak leánya 's Brutusnak felesége, hires férje eránti szeretetéről, hivségéről és hősi hazaszeretetéről. A' Caesar ellen tett öszveesküvés titkát hiven megörzötte 's bátor lélekkel mondott le az életről, midőn a' köztársaságiak ügyének enyésztét látta. Az, hogy maga megölésére eleven szenet nyelt volna el, alaptalan.

Porczelán, a' fazekas mesterségnek legszebb és legdrágább műve, valami közép az üveg és a' puszta cserépedények közt, nevét vette bizonyos csigáktól, mellyek a' porczelán feltalálása előtt jóval porczeláncsiga nevezet alatt voltak esmeretesek Európában, és a' porczellánhoz felette szembetünőképpen hasonlitottak. A' Japániak és Chinaiak már régolta tudták annak készitését. 1474 Barbaro, venecziai követ a' persiai udvarnál, közlött erről a' mesterségmüvről tudósitást. A' Portugaliak hozták azt Keletindiából, hol mint ritkaságot, ugy becsülték. — A' 18 száz. elején a' porczelánkészitést Európában is feltalálták (L. Böttticher). Az első, mellyet Böttticher készitett, veres volt és barna Meiszen körül lévő agyagból készült. 1709 kezdtek el fejér porczelánt készitteni Saxoniában; eszt. azután állott fel a' hires meiszeni porczelánfábrika, mellyet ugy lehet tekinteni, mint minden egyéb europai porczelán fabrikák annyát. Az uralkodó számára üzik a' mesterséget; megesmertető jelek a' választói két kard. Azolta a' Hollandiak, Angolok és Francziák mindent feláldoztak, hogy a' porczelán-készitést megtanulják, sőt még Chinából is hozattak materiálékat. De minden fáradozások mellett is semmire se mehettek. — Saxonia féltésből titokban tartotta ezt a' mesterséget és a' porczelánagyag kivitelét életvesztés alatt megtiltotta. Mind e' mellett se maradt a' titok, mert már 20 — 30 eszt. azután Bécsben is állott fel porczelánfábrika, melly lassanként na-

gyobb tökéletesedésre lépett. Később Braunschweigban, Fürstenbergben, Berlinben, Frankenthalban (a' pfalzi választóságban), Badenben, Nymphenburgban München mellett, és Németországnak más helyeiben is állottak fel porczelánfabrikák, mellyek közül főképpen a' berlini (1760 állit. fel és most királyi) a' meiszenivel vetélkedik és a' festésben csak nem felyülmulja azt, hanem a' tömeg (massa) jóságában hátrább van. Végre a' Francziák, Angolok, Hollandiak és Olaszok is rá találtak a' mesterség nyomára; de olly jó porczelánjok nincs, mint a' Németeknek, talán az egy Páris mellett lévő sevresit kivévén. Az igazi jó porczelánban mind azon tulajdonságoknak meg kell lenniek, mellyek az üvegben megyvagynak, kivévén az által látszhatóságot és semmi hibának nem szabad abban lenni. A' legerősebb kemencze-tüzben se olvadjon el a' porczelán, az igen nagy melegről a' legerősebb hidegre való hirtelen átmenetelben is változhatatlan maradjon; aczéllal szikrát adjon; ha törik, finomságra, tömötségre és simaságra nézve a' szinmázhoz hasonlitson; széttöréskor tisztán és harangmódra hangzék; felső szine tiszta, sima és fénylő, szemfényvesztő fejérségű és a' mellett félátlátszó legyen, de ugy, hogy se az üveghez, se más oldalról az opálhoz ne hasonlitson. A' máznak csak nagyobb simaságával kell a' többi tömegtől külömbözni. A' porczelán-készitésben fő dolog az, hogy olly an részekből tétessék öszve, mellyek ollyan tulajdonsággal birnak, hogy az égetés alkalmával az üvegesedés első grádicsába menjenek által. Reaumur találta fel elsőben ezt a' fontos elvet és megmutatta, hogy átaljában 2 fő matérialék vagynak a' porczelán készitésre: u. m. ollyanok, mellyek legnagyobb hévségben is az üvegesedésnek csak első grádicsára alkalmatosok, és ollyanok, mellyek egészen üveggé változhatók ugyan, de a' melegség mérséklése által az üveggé átváltozásban meg lehet azokat akadályoztatni. Ha az utolsókhoz olvadhatatlan dolgokat teszünk, ezek által azt lehet tenni, hogy az üveggé válásnak csak első grádicsát veszik fel. Ambár ezen elvek szerént többféle szereket lehetne a' porczelán készitésre használni, még is legjobb a' tiszta sovány agyag, melly a' tüzben egészen megfejéredik. Ezért nevezik azt porczelánagyagnak vagy porczelánföldnek és nagyobb részint porlott mezei foszlókőből származik. All rendesen mintegy $\frac{3}{4}$ kovaföldből és $\frac{1}{4}$ agyagföldből. Szine fejéres vagy halavány szürke. Az ilyen agyag legerősebb tüzben sem olvad meg. Ezenkivül Europában a' porczelánhoz tiszta kvarczot vagy kovahomokot is használnak; mert e' sem olvad meg. Tehát mind két alkotó részhez gipszet kell tenni; de mindég nagy vigyázással, mert a' gipsz a' tömegnek könnyen tökéletes üveggé változását huzhatná maga után. A' felséges szászországi porczelánföld, melly a' tüzben egészen fejérré ég, Aue hegyi városban nem messze Schneebergtől, Gránitban és Meiszenhez közel Seidlicz mellett ásatik, hol felette tiszta mezei foszlókövet is lehet találni. — A' porczelán készitése, a' mennyire tudni lehet, igy megyen véghez. Először a' kvarczot vagy kovahomokot megperkelik, vizben megoltják, malomban szélyel-zuzzák, megőrlik és finom selyem szitával kiszitálják. A' gipsz is porrá töretik, réz üstben megégettetik és olly finomra szitáltatik, mint csak lehet. A' kettő együvé keverve teszi az ugy nevezett frittát. Ezt öszvekeverik gondosan megtisztitott porczelánagyaggal, mellyből lesz a' porczelántömeg; ez esővízzel péppé csináltatva, addig hagyatik állani, mig kedvetlen szagot és szürke szint nem kap. Közönségesen szélyelzúzott porczeláncserepeket is szoktak tenni a' frittához. Az eképpen készitett tömegből lesznek már a' rendes edények; a' figurákat és képmiveket darabonként formákba nyomják, öszveteszik, és azután az egészet elefántcsont műszerekkel spongyiával és ecsetekkel dolgozzák ki. A' porczelán-máz kvarczból, porczeláncserepekből és

mészitett üvegkristályokból áll, 's több gipsz van benne valamivel, mint porczelántömeg. Most még egyszer tokokban kemenczébe teszik és tökéletes porczelánokká lesznek. A' kemencze épitését a' német fábrikák nagy titoknak tartják. Szükség, hogy a' megkivántató nagy grádusnyi melegséget sokáig egyenlően minden fúvás nélkül megtartsák. — Tüzelésre jó száraz fa kivántatik, szükségben kőszénnel is lehet élni, csak hogy attól hamar mocskos szint kaphat az edény. Minekutána a' reá égett homok köszörü malmon leköszörültetik, azon részek befestetnek, mellyeknek fejéren nem kell maradniok. A' festékek ércz meszekből készülnek, mellyeket könnyen folyó, nem szinező üveggel olvasztanak öszve, finomra széttörnek és átszitálnak. Hogy az ecset felfoghassa azokat, megdörgölik levendula-, terpentin-olajjal vagy gummival. A' megfestett és megszáradt darabokat tokokba tévén, még egyszer olly nagy hévségbe teszik, melly az üveget megolvasztja. Ha a' porczelánt megaranyozzák, előbb finomra kell aprózni az aranyat, melly ecsettel reá rakatik, és ha beleégett, ledörgöltetik. A' kész darabok jóságok szerént rendbe-szedetnek, a' nagyon hibásak öszvetöretnek 's ismét tömöggé fordittatnak. L. Nasse *die Porzelan fabrication in theoret. und pract. Hinsicht* (Leipz. 1826).

Pordenone, születése helyétől igy nevezve, tulajdonkép Giovanni Antonio Licinio, vagy Regillo da Pordenone, velenczei oskolabeli képiró, Tizian vetélkedő társa, szül. 1484. Szülővárosa, ugy Mantua, Vicenza, és Genua számára sokat festett, de fő miveit Velenczének készité. Ennek részére a' Sz. Rochus kápolnáját, a' Pregadiak teremét, 's a' Sz. János templomát Tiziánnal együtt festé, 's közöttök állandó vetélkedés származott. Mint hirlelék, ellenségei által adott méreg miatt halt meg Ferrárában, hová II Hercules herczeg a' flandriai szőnyegekhez (arazzi) szükséges cartonok, kemény papirosra festett képminták rajzolása végett hivá. Élénk szinezettel, 's merészen választott árnyéklatokkal jeleskedik.

Poroszország. Austrián kivül egy nemzet és egy ország sincs, mellynek alkotó részei annyira szétdarabolva volnának, mint Poroszország. Neveket a' Poroszok ezen szlav szavaktól „Po, mellett" és „Russi, Oroszok," mivel az Oroszok mellett laknak, mások szerént a' Russ folyótól, a' honnan Russ mellett lakóknak neveztetnek, kapták. Prussiának mesés időszakasza 1226-ig homályos mesékkel teljes. Midőn a' Gothok a' balti tenger partjait elhagyták, szlav nemzetségek, a' Lettek vonultak oda a' Weichsel mentében a' 10-ik században, kik a' későbben bevándorlott atyafias Csehektől Poroszoknak neveztettek; vad szabadságokban vitézek lévén, nem vették fel a' kereszténység lánczait és masoviai Konrád (l. Lengyelország), ki országát beütéseik ellen nem védhette, a' német vitézeket hivta segitségre, kik 1226 bizonyos földet kaptak tulajdonul 's ajándékul a' Weichselnél, melly ajándékozást 1231 II Fridrik császár és IX Gergely pápa is megerősitettek. Itt kezdődik a' német rend hőskora. A' 11 porosz nemzetségekkel folyt irtóhad 1230tól 1283ig tartott; mindazáltal egyes nemzetségek már korábban megadták magokat, sőt sok nemes Porosz német nemessé lett. Hanem a' német mesterségek üzésével és kereskedéssel a' német nyelv és szokások is mindég inkább honnosodtak a' balti tenger partján, annyira, hogy a' porosz eredeti törzsököt végre alig lehetett nehány faluban másokkal öszvekeveredve találni. A' rend, a' Weichsel két partján, a' lengyel határtól éjszak felé eső tartományát, kel. Pomeraniával tartományimesterek által igazgattatta, mig végre 1309 Siegfried von Feuchtwangen nagymester és vezér alatt Marienburg (l. e.) lett a' rend országlásának helye. Lengyelország ellen a' kalisi békekötés által (1343) bátorságba helyeztetvén, a' Lithvániaiakat támadták meg a' vitézek és csaknem 100 eszt. csatáztak velek Samogitiáért. Ez időben

(1351—82) Winrich von Kniprode, mint vitéz, statuskormányozó és uralkodó, a' német rend legnevezetesebb nagymestereinek egyike, uralkodott. Jungingen Konrád alatt volt leghatalmasabb a' vitézek statusa. Kel. Pomerania (Pomerella), az Ujmárkság, Samogitia, Kurland és Liefland neki engedelmeskedtek. A' rend gazdag, virágzó kereskedő városokkal és tehetős német gyarmatokkal (illyenek: Danzig, Elbing, Thorn, Kulm) telyes tartománya, a' 15száz. az Oderától a' kel. tenger mentében a' finni tengerölbölig terjedt. A' nagyobb városok apró köztársaságokká nevekedtek, 's a' földmivelő birtokának független ura volt. 1404 körül Prussiának magának, 1200 nsz. mfön, 55 kerített és jól erősitett városa, mellyek közül többen 2000 felfegyverkezett és lovas polgárt állitottak ki csatamezőre, 48 nagyobbára pompásan épitett és megerősitett rendkastélya, 100 nemesi, részint igen megerősitett várkastélya, és 18,368 faluja volt, $2\frac{1}{2}$ milliomnál több lakossal. A' status pénztárába eszt. 800,000 márk tiszta jövedelem jött be. Hanem a' hadi adók 's a' vitézek fényüzése kimeriték a' tartományt. A' nemesség és városok öszveszövetkeztek a' rend kemény uralkodása ellen és mivel másként nem segithettek magokon, 1454 lengyel védelem alá adták magokat. Ebből pusztitó 1454-től 1466-ig tartott had lett, mellyben 21,000 faluból csak 3,000 és ezek is népetlenül maradtak és a' rend 71,000 főből álló serege 1700 apadt le, a' városok és faluk pedig magok 90,000 elesteket számláltak. Végre a' thorni béke által 1466 Külső- és Nyugotiprussia Lengyelországéi lettek, mindazáltal megtartották tulajdon alkotmányokat; hanem a' Lengyelek megszegték ezt a' feltételt 's a' német birodalom, mellyhez tartozott a' rend tartománya, nem akarta a' békekötést megesmerni; ezenfelyül a' nagymesterek is, kik Tulsó- és Keletiprussiának még birtokában maradtak, vonogatták magokat a' jobbágyi esküvés letételétől. A' vitézek ez okból Albert brandenburgi márkgrófot, anspachi márkgróf fiát, választották nagymesterekké 1511, hogy a' brandenburgi ház segitségével szabadokká tegyék magokat a' jobbágyi esküvéstől. De a' német birodalom semmit se tett 's a' nagymester kéntelenittetett mennél elébb békét kötni Lengyelországgal. Ekkor a' lengyel király javallatjára, a' krakaui örökös békekötésnél fogva 1525, a' rend egészen eltöröltetett a' porosz tartományokban 's eddigi birtoka Albert herczegnek 's maga és testvérei férjfiai maradékainak adatott, mint Lengyelországtól függő örökös herczegség. Ugyan akkor kezdett a' reformatio is Prussiában mindenütt terjedni, mellyet maga Albert is bevett. Albertnek örököse, Albert Fridrik, buta 's együgyü lévén, 1605 attyának testvére Joakim Fridrik brandenburgi választó, 's 1611 ennek fija János 'Sigmond vették által a' herczegség kormányát, melly utolsó a' buta herczeg halála után 1618 Lengyelországtól Prussiával, mint feudummal, megajándékoztatván, valóságos uralkodó herczege lett Prussiának.

János 'Sigmondnak unokája Fridrik Wilhelm (l. e.), a' nagy választó itt 's a' márkságokban, minekutána a' nemesek aristocratiáját törvényes határai közé szoritotta volna, hatalmas monarchia talpkövét tette le. E' nem volt könnyü. A' porosz statusnak, most Svéd-, majd Lengyelországtól, majd Austriától, majd végre csaknem minden szomszéditól, Franciaországtól és az Orosz birodalomtól fenyegettetve, nagy veszedelmek közt kellett független hatalomra emelkednie. Merészség, bátorság 's ügyesség kormányozták a' status hajóját olly veszedelmes kősziklák közt. Gyengeségének érzete, szétdarabolt tartományinak fekvése, mellyben már magában benne volt a' romlás magva, 's szomszédinak irigysége és féltékenysége minden áldozatot megtétettek Prussiával hatalmának nagyobbitására. Mijában igyekezett a' nagy választó, kinek a' prussiai herczegség-

beni független fejedelemségét a' lengyel köztársaság a' welaui egyezésben (19 Sept. 1657) már megesmerte, az olivai békekötéskor Svédországhozi, éjszaknak akkori első hatalmasságához viszonyát megerősiteni. Csak a' fehrbellini ütközet (18 Jun. 1675) mentette meg Svédország ellen azt, a' mit a' vesztfaleni béke (1648) a' brandenburgi választóságnak kártérítésül adott, u. m. Tulsópomeraniának nagyobb részét, a' halberstadti, mindeni, kamini püspökségeket, a' magdeburgi érsekséget (1680 olta), 's hohensteini grófságot. Statusának alkottatásában jól látta a' választó azon természetes czélt, hogy Franciaország ellenvédő falul szolgáljon, a' honnan hiven ragaszkodván Austriához, ellentállott XIV Lajos büszke plánjainak. Mindazáltal Austria elhuzta tőle 's maradékaitól a' schlesiai herczegségeket, mellyeknek egy örökösödési atyafisodás következésében, a' liegnitzi herczeg halála után 1675 Brandenburgra kellett volna szálniok. Fridrik Wilhelmnek politikája nemes, felvilágosodott és nyilt volt. Királyi tekintettel uralkodott. Fia, III Fridrik (l. e.), mint király I Fridrik, fejére tette Königsbergben a' királyi koronát 18 Jan. 1701. Attya lelke szerént uralkodott, bár nem birt azzal. Serege vitézül harczolt Austriáért 's Németországért a' Törökök és Francziák ellen. Belől a' törvények és türedelem alatt gyarapodtak attyának földmivelésre, mesterségekre, kereskedésre, tudományokra 's mivészségre nézve tett rendelései. Az általa 1694 alkotott hallei universitásban, a' tanitás, gondolkozás és irás szabadsága védhelyet talált 's a' tudományok berlini társasága, a' mivészi akadémiával együtt, a' megszépitett Berlinben, honyává lett az éjszaki német mivészi léleknek, 's az életre hathatósan befolyó literaturának. Ha igaz is az, hogy a' királyt hiuság és fény vezették, a' bizonyos, hogy méltósága nem maradt üres hang, 's hasztalan statusköltség. Egy olly status, melly olly folyótorkolatokkal, olly part-hosszal és a' magdeburgi erőséggel birt, melly a' német nemzet közjavaért annyi érdemeket szerzett, méltán just formálhatott a' német fejedelmek tanácsábani függetlenségre. Midőn I Leopold császár Poroszországnak királysági méltóságában megegyezett, ez idő olta Austria csak Poroszországgal kezet fogva tarthatta fen fő hatalmát Németországban, következésképpen Európában is. Mindazáltal több folyt le 100 eszt. mig a' bécsi cabinét ezen politikai igazságról, melly a' berlininek se volt egészen világos a' baseli békéig, meggyőződhetett. Ezáltal Austria a' porosz királyt végre szorosabb összeköttetésre kénszeritette az orosz udvarral. I Fridrik Elbingel, mellyet Lengyelország nem válthatott ki; Neufchatellel és Valenginnel, mellynek rendjei őtet önként esmerték meg törvényes fejedelmeknek, Mörsel és Lingennel, mellyek az oraniai örökségből száltak reá és Tecklenburgal, mellyet vett, nagyobbitotta országát. Nagyitás volt ugyan is az ifju, hatalmasabb szomszédoktól körül vett és nyug. 's kel. Európának minden dolgaiba belekeveredett királyságnak természetes szüksége; mindazáltal Lengyelországnak elosztatásáig mérsékletséggel valósitotta ezen plánját. Igy tett szert az éjsz. had alkalmával I Fridrik Wilhelm (l. e.) király, ki soha se felejté el, a' mit akart, XII Károly hajthatatlansága által kénszerittetvén, a' Svédország ellen kötött szövetségnek tagjává lenni, a' stockholmi béke által 1720 Stettinre külső Pomeraniával együtt a' Peeneig, hanem ezen szerzeményiért 2 mil. tallért fizetett. Az emlitetteken kivül még Porosz-Geldernt kapcsolta országához. Bölcs és takarékos gazdálkodásával 's a' status belsejébe való helyes belátásával letette a' porosz hatalomnak talpkövét. Uradalmi kamarákat alkotott, mellyekre egy közönséges kormányszék (directorium) ügyelt 's a' jövedelmet, mint a' költséget is bizonyos alapokra helyezte, mellyeknek feleslege formálta a' status pénztárát. Hanem azon fel-

tétele, hogy 60,000 főből álló hadi sereget tartson, idegen katonaállításra vivé őtet, melly által a' katonai statust elszakasztotta a' polgáritól. Alatta kezdett az egységhez lehetőségig közelitő mechanismus is, a' status kormányozása belső valóságának nézetni, mellynek hatalma idővel minden erkölcsi erőt elgyengitett. Csak a' király és ministerei lelkesiték az akaratlan és lelketlen statusmachinát. E' végre kevesebb jót, mint rosszat szült. Ellenben Fridrik Wilhelm 1713 minden statusaiban örökös birtokokká tette a' feudumokat; hanem az igazság és jó rend eránti buzgóságából gyakran megtámadta a' birói hatalom függetlenségét és példát adott az önkényes cabineti criminalis törvény szolgáltatásra. Általánosan még is erős politikai lélek munkálódott, mivel többnyire az ép emberi ész győzött.

Igy készittetvén előre a' porosz királyság, jeles eszköze lett II Fridrik (l. e.) nagyságának. Ritka esze és példátlan mély belátása, a' statusnak, melly Fridrik személyes tulajdonságai által az első hatalmasságok sorába lépett 's azon gyürüvé lett, melly Europa nyug. és kel. status-rendjének láncát összekötötte, természeti és erkölcsi erejét sokasitotta. Schlesia némelly részeihez való justartása, mivel Maria Therézia az ő segitségét engedékenységével nem akarta megvásárolni, szint adtak neki Schlesiának elfoglalására. Az Oderának és Sudeteknek birtoka szükségesnek látszott neki politikai álláspontjának bátorságositására; hatalmasabb volt, mint magát más hatalmasságoknak alázadhatta volna és gyengébb, mint magát erővel megerősithette volna. Fél Europa összeveszövetkezett Austria ellen. Fridrik Austria mellett akart csatázni, de nem ingyen, mint elei; 's nem is Németországot érdeklette a' had. Austria melletti készülete mindazáltal egyszersmind Austria elleni készülés volt. Poroszországnak ugyanis semmi esetben sem lehetett munkátlanul maradnia, mivel a' had következésének, több német és europai statusokra nézve, uj hatalom-visszony alapittatásának kellett lennie. Fridrik nem akart egyebet, csak azt, a' mit meghatározott czélja, monarchiájának megerősitése, kivánt. A' boroszloi béke olta (1742) hadi plánja oltalmazás volt. Ezt ő olly módon követte, melly annak káros oldalát eltörölte, az az, mindég megelőzte ellenségeit. Azért nem vett el semmit a' dresdai és hubertsburgi békékben Saxoniából, mellyet kétszer elfoglalt. Kel. Frieslandot, just tartván hozá, már 1743 országához kapcsolta. Azonban egy uj hatalomnak Europa statusainak rendjébe lépése, melly a' polgári egyarányuság kérdését eldönthette, természetesen megsértett minden régi hatalmasságot, legmélyebben pedig Francziaországot. Elkeseredve nevezte Fleury II-ik Fridriket Europa birájának. Austria megaláztatva érezte magát. Igy állott elő Francziaországnak és Austriának 1756ki összeveszövetkezése, melly által Németország minden tengeri és szárazi hatalmasságoknak csatamezeje leve, mivel Angolország, Hanover miatt, éjsz. Németországnak egy részét felfegyverkeztette Francziaország ellen. A' hét esztendős had semmit sem változtatott az europai száraz statusoknak előbbi viszonyiban, hanem azt látszott megmutatni, hogy Poroszország, ha Saxoniát birja, meggyőzhetetlen. — II Fridrik a' lett, a' mi akart lenni. 1763 olta egész gondját 's munkásságát az ország belső állapotjára forditotta, mig kivül csak a' német birodalom alkotmányának fentartásában látta az egésznek, mint Poroszországnak is, boldogságát; ezen önhaszonkereséstől tiszta 's csupán szövetségeseinek hasznára czélzó szempontból inditott hadat Bavariáért 1778, és e' hozta létre a' német fejedelmek szövetségét 1785. Belől azonközben a' felette nagy zsoldos seregnek tartatása, jövedelmeinek szaporitását tevé a' status minden gazdálkodásának czéljává, a' minek a' lett következése, hogy a' status kormányoztatása mennél machina formájubb lett. Mennél inkább megzavartatott ezen

machinának menetele a' tartományok szétdaraboltatása által, annál fontosabb 's szükségesebb lett a' status kerekitése, mellynek végre minden más nézetnek 's tekintetnek engednie kellett. Akkor átaljában nsz. mf-ek és népesség voltak az europai cabinétek politikájában a' polgári boldogságnak és hatalomnak sinórmértékei. Ezen nézetnek következése volt Lengyelországnak felosztatása 1772. Fridrik dicsőségét mindazáltal ezen plánnak első vétke nem homályositja. A' porosz cabinét ugyanis kéntelenittetett Lengyelországot feláldozni Oroszországgali öszveköttetésének, mivel Poroszország akkor szövetségesek nélkül állott Austria ellenében. Poroszországnak ezen orosz udvarrali öszveköttetése (1764) továbbra is fenmaradt, 's a' kalisi egyezésben (1813) ujra megerősittetett. Csak Austriának Prussiával való jókori szoros öszveköttetése menthette volna meg Lengyelországot diplomatikai értelemben. Igy a' monarchia Fridrik alatt kiterjedésére 's népének számára nézve csaknem kétannyira nőtt. Ugyan is unokaöccsére, II Fridrik Wilhelmre, 3381 nsz. mf-nyi országot, 5,800,000 lak. 220,000 főből álló sereget (melly természetesen csaknem $\frac{4}{5}$-ét emésztette meg a' status jövedelmeinek) és 50 mil. tallért hagyott. Fridriknek lelke és dicsősége nemes vetélkedésre ébresztette a' nemzet legeszesebb férjfiait; törvényhozás, igazság-kiszolgáltatás, nemzeti gazdálkodás, nemzeti mesterség-szorgalom és a' lélek pallérozotsága nyomosan előmozdittattak. A' nyelv és sajtó szabadsága csaknem ugy uralkodott, mint a' legszabadabb köztársaságban, melly által a' nemzet lelki éretsége magas pontra hágott. Mind ez a' status alkotmányába munkás lelket öntött; 's e' Fridriknek lelke volt. Halála után hasonlóvá lett a' status egy mesterséges óramivhez, melly rugójától megfosztatott, 's mellyről Mirabeau, Nagy Fridrik monarchiájának lelkes leirója, „*Histoire secrète*" czimü munkájában ezt az itéletet tette: „*Pourriture avant maturité*, éretség előtti rothadás." Megtartotta ugyan Poroszország birói tekintetét a' hollandi nyugtalanságokban (1787) és mint a' portával kötött reichenbachi (l. e.) békének eszközlője 1790; hanem itt igen keveset tett, Oroszország ellen semmit se mervén kivinni és igen sokat, Austriának feltételeket szabván eleibe.

Ezen egyezéssel vége lett a' porosz statuskormány Fridriktől és Hertzbergtől alkotott rendszerének, és crányának. Ezután a' bécsi és berlini udvarok közledni kezdettek egymáshoz Pilnitzben Aug. 1791. Berlinben 7 Febr. 1792 védő szövetséget kötöttek; hanem a' Francziaország ellen tett 2 táborozás kimerité Poroszország erejét. Mindazáltal az egyszer választott álláspontbani állhatatosság legjobb volt volna; de Fridrik Wilhelmnek tékozlása adóságokat halmozott a' statusra és cabinetje csak Lengyelországot tartá szemei előtt. Azolta mindég süljedt a' monarchia tekintete. Szerencsétlenséget hozó politikával munkálódott Poroszország, politikai munkátlanságának jutalmáért, a' baseli békekötéstől (5 April 1795) a' Francziaországnak izent hadig (9 Oct. 1806). Korábban II Fridrik Wilhelm 1790 Lengyelországgal (l. e.) szövetséget kötött és a' 3 Maj. 1791 készült alkotmány cránt tetszését mutatta; hanem majd semmi figyelmet se nyert 1791 olta a' II Fridrik oskolájából való Hertzbergnek böles tanácsa. Az Oroszországgal kiütendő hadtól megrettenvén, Danzigért és Thornért Lengyelországtól nem elégittetvén ki, elhagyta Fridrik Wilhelm a' franczia köztársaságot, Oroszországgal kezet fogván, táborba szállott a' Jacobinismus ellen 's elfoglaltatta Danzigot. Erre egészen eljátszotta a' porosz cabinét szomszédinak bizodalmát, azáltal, hogy Nürnberg birtokait 's a' t. (az anspachi és baireuthi herczegségek 1791 Poroszországnak lett engedtetésének következésében) elfoglalta, továbbá Lengyelországnak második és harmadik (1793. 1795) felosztatása és Francziaországgal 5 Aug.

1796 kötött lemondó és kártérítő titkos egyezése által. E' szerént azon 1796iki idea, hogy Poroszország az éjsz. nagy szövetségnek közép pontja legyen, hajótörést szenvedett. De ha éjsz. Németországnak délitől lett szántszándékos elszakasztása Poroszországnak szemére vettethetik is, más felől nem kell elfelejtenünk, hogy Austria a' reichenbachi egyezést még nem felejtvén el, maga tette politikájával a' porosz cabinétet ingadozóvá 's idegenitette el magától. Ezen utóbbi nem akarta többé mint 100 eszt. előtt, erejét csupán másokért feláldozni. Azonközben Poroszország akkori politikája által itt Francziaországnak, amott az orosz birodalomnak lett közvetetlen szomszédja; innen mind kettő felé nyitva lévén határai 's minden erősség nélkül, nagy kereskedő hajózása mellett tengeri erővel nem birván, egyszersmind a' tengeren minden megtámadtatásnak kitétetve lévén, nem tudta magát elhatározni, mellyikkel tartson a' két fő hatalmasság közül. Végre szerentsét próbált, tántorithatatlan neutralitást tartani 's ezáltal egészen semmivé tette a' hadi erejéről 's fontosságáról addig szárnyalt véleményt. Nőtt ugyan statusa nagyságára nézve (most ugyan is 5485 nsz. mf-et tett 8,700,000 lak.), példás törvényhozást nyert az ország közönséges törvényének bevitetése által, jóléte nevekedett és a' kormányozás megjavittatott, a' kemény mercantile-fiscale systema meglágyittatván és nehány monopoliumok eltöröltetvén; hanem a' statusnak, melly már 28 mil. tall. adósággal terheltetett, nevekedő szükségei uj adókat tettek szükségesekké 's Poroszország egyedül és gyanusan állott Europa statusi közt. Az a' jó, mellyet III Fridrik Wilhelm 1797 olta országának tett, kemény takarékossága, házi jó erkölcsei és a' törvényes jusoknak tiszteletben tartása 's tántorithatatlan igazságossága, még most se orvosolhatták meg egészen azon sebeket, mellyeket attyának gyengesége húzott reá. A' közjövedelem rontsolt állapotja, melly Febr. 1806 papirospénz (kintstár-, tresor-czédulák) bevitelét hozta maga után, minden Francziaország ellen leendő közmunkásságtól visszatartotta a' királyt, ezáltal pedig Oroszország és Nagybritannia közt lévő állása lett igen bizonytalan és Poroszország semmit se tehetett egyebet Németországért, mint azt elfogadni, a' mit Francziaország Oroszország megegyezésével adott neki Németországban, az 1802-ki kártérités alkalmával. Neutralitását már 1803 megrenditette Francziaország, Hanovert 1803 elfoglalván. Midőn erre 1805 Francziaországnak erőszakoskodásai ellen harmadik szövetség egyesült, sokkal inkább ingadozott a' porosz politika, mint valaha azelőtt. A' cabinét hadat és békét javalló pártakra oszlott, mig a' seregnek nagy része hadat kivánt. Hibázott az az erős és állhatatos akarat, melly mindent öszvetart, a' megavultat ujra alkotja és a' sokaságot gyorsan mozgatja. Sándor császárnak személyes jelenléte Berlinben kieszközlötte ugyan 3 Nov. 1805 a' potsdami egyezést; a' két fejedelem barátságos szövetkezést kötött, melly egy a' legritkább jelenetek közt a' historiában és a' porosz sereg Frankennek határáig nyomult; hanem az austerlitzi ütközet után a' porosz cabinét nyugtalanul óhajtá a' békességet, és Austriának fegyvernyugvása által ezen lépése igazoltatván, Bécsben 15 Dec. 1805, Parisban 15 Febr. 1806 olly egyezéseket kötött Francziaországgal, mellynél fogva Poroszország a' franczia cabinét politikájától behálóztatván 's kelepczébe kerittetvén, a' többi udvarokkal meghasonlott és minekutánna Klevét, Anspachot és Neufchatelt Francziaországnak engedte volna, Hanovert mint tulajdonát akaratja ellen kéntelenittetett 1 April 1806 birtokába venni. Angolország hadat izent ezért a' porosz udvarnak; Svédországot hasonlóul fegyverfogásra ingerelte; csupán Pétervárában tudta a' braunschweigi herczeg biztos közlések által a' barátságos öszveköttetést fentartani. Porosz-

ország nem akart Nagybritanniával és Svédországgal hadakozni; de Napoleon állhatatosan hitte, hogy czélját elérte, 's Poroszországot kettős hadba keverte, sőt hogy Oroszországtól is elszakasztotta, következésképpen teljes bátorságban gondolván magát lenni, a' rajnai szövetséget alkotta. Ekkor Poroszország, melly Hanoverre nézve magát Napoleontól megcsalatva lenni vélte, fegyvert fogott. De nem volt még éjsz. szövetség alkotva, a' szomszéd udvarok bizodalmát még nem nyerte meg, és a' legtöbb vezérek, nagy elbizotságokban, egy akarattal, 's elszántsággal nem munkálódtak. A' nemzeti akarat csak a' márkságokban látszott hadra hajlani. A' status kerekmivének hajdani hijányai és fogyatkozásai 's az ingadozó és kerekitésre számoló politikának botlásai, mindenütt láthatók kezdtek lenni. A' jenai ütközet (14 Oct.) 's Magdeburgnak elfoglaltatása (8 Nov. 1806) szétszaggaták II Fridrik monarchiájának vékony köteleit; nagy szerencsétlenség jött a' seregre, népre és királyra. A' fájdalom sulya annyira lenyomá a' közönségesen tisztelt és imádott királynét, hogy a' királyi széknek és emberiségnek ezen disze 19 Julius. 1810 életével adózott miatta. Azonközben a' nyomás kifejtette 's megifjitotta a' nemzet erkölcsi erejét, 's Hardenberg a' jövendőbe mélyen belátva intézte el a' tilsiti békében (9 Jul. 1807) felére olvadt és a' béke után 3 Dec-ig 1808 Franciaországtól 150,000 többel megrakva tartott 's egészen kiszivott statust. De minő környülállások közt! 120 mil. fr. hadi adó volt még hátra fizetni, és Stettin, Küstrin, és Glogau porosz várakban hátra hagyott franczia őrsereget kellett a' statusnak tartani; ehez jött a' szárazi kereskedésnek elzáratása. Még merészebben munkálódott báró Stein minister (5 Oct. olta 1807) a' statusnak jobb karba emelésén. Időszakot formál Poroszország történetiben azon 9 Oct. 1807 költ edictum, melly a' földes uri tulajdonnak eddigi viszonyát megváltoztatja és azt, a' mit a' franczia zendülés legmaradandóbb 's legjótevőbb szüleményének kell tekintenünk, mérséklett formában alkalmaztatja Poroszországra. Ezentúl a' parasztok tulajdon földjeknek urai lettek. Ezt követte a' városok rendje 19 Nov. 1808, melly az igazi polgári érzést felébresztette. El kellett ugyan Steinnak Dec. 1808 Németországot hagynia, de az ujjá-születésnek általa 's mások (Altenstein, Beyme, Klewitz, Schön, Stägeman) által elkezdett munkája csendesen érlelődött.

Erre 6 Jun. 1810 báró Hardenberg vette kezébe, mint statuskanczellár, az ország evezőjét. E' szabad lelkü ideák szerint uj status-épületet állitott fel, mellyben ezen principiumnak: — hogy a' status polgárainak minden osztályi köteleztessenek erejekhez képest az egésznek szabadulásában részt venni, — hasznos és kemény törvények és az eltörlött kiváltságoknak (privilegiumoknak) jótevő elegyengetése voltak következései. Lármás ellenmondást szültek ezek; de a' nemzet lelke megerősödött és Napoleonnak a' porosz statuson elkövetett plán szerénti tartós nyomása nevelte a' nép erejét az ellentállásra. Napoleon ugyanis 1811 olta olly katonai állást vett Poroszországban, hogy valósággal ő nézethetett Poroszország urának 's nem Fridrik Wilhelm. Seregei az országot 11 katonai útakon hasitták keresztül, a' várakból nem takarodtak ki, jóllehet Poroszország minden ezen pontot tárgyazó feltételeket telyesitett. Danzig és Stralsund franczia hatalom alatt voltak, és igy Poroszországban nagyobb franczia hadi erő tanyázott, mint III Fridrik Wilhelm tarthatott u. m. 42,000 ember. Ehez jöttek a' franczia katonai kormányozók goromba viselete, sanyargatási és pénzcsikarási. Hijában tett mindent III Fridrik Wilhelm a' franczia császár gyülöléségének megengesztelésére. A' mit a' császár erővel tenni fenyegetődzött, végre a' király Parisban 24 Febr. 1812 kötött szövetségével igyekezett elháritani. Ekkor keresztül nyomult Poroszországon a' franczia sereg

Oroszország ellen és 20,000 Porosz egyesült azzal, mint segitő sereg. A' kemény egyezés telyesittetett Poroszország részéről; hanem Napoleonnak kivánati határtalanak voltak 's éppen nem gondolkozott azoknak viszonozásáról. Végre megjelent a' szabadulás ideje, a' nemzetnek akaratja, bár menyire ki volt is meritve, tettekké válván. Yorknak capitulatioja Poscherauban (30 Dec. 1812) a' nemzet közönséges érzésének szüleménye volt; de az országlásnak még halgatnia kellett. Végre 9 Febr. 1813 önkéntes hadi szolgálatra szollitá fel a' nemzetet. Midőn Napoleon ekkor se ügyelt a' Parisban lévő porosz követnek előterjesztéseire, és semmi költsönös köteleztetést se akart telyesiteni, hanem szövetségesével, mint vazalljával, fő úri hangon beszélt volna továbra is, — a' király, ki már régen nem lakhatta fővárosát és Spandaut, mint Pillaut, kiüritnie kellett a' franczia seregek számára, öszveszövetkezett Oroszországgal Kalisban 28 Febr. 1813 's 16 Mart. hadat izent Napoleonnak. Erre 17 Mart. népét és seregét, a' becsületekért, szabadságokért és hazájokért leendő szent hadra felszollitotta. Ezen merész lépés eldönté Németországnak Francziaország jármától megszabadulását. A' Porosz nemzet egy olly időpontra előre készen volt. 100,000-en felyül gyakorlották magokat fegyverben és Scharnhorstnak népfelkelésre czélzó ideája hamar valósult. Porosz- és éjszaki Németországnak felkelése, kivevén az Elben túl fekvő német tartományokat, egy idei. Leirhatatlan érzés buzditá a' német népeket; de a' cabinetek vonakodva követték azokat. A' szabadságérti csatázás sulyos és nehéz volt. Poroszországnak népei, serege, önként válalkozottjai, felkelő polgárai ritka elszántsággal 's álhatatossággal állották ki azt. Most 27 Jul. 1813 Austria is tagja lett a' szövetségeseknek és Kulmnál (l. e.) 30 Aug. megbékélt Habsburgnak geniusa a' Hohenzollern házzal. A' históriában egyetlen egy közérzés és egyetértés vitte a' monarchákat a' leipzigi győzedelemtől az ellenségnek fővárosáig és e' jeles szavakkal: „Illyen érzést jutalmaz az Isten" köszönte meg a' király népének hozá ragaszkodását, ezen királyi nyilatkoztatásában:" „*An mein Volk*, népemhez" (Paris, 3 Jun. 1814) De nagylelküségek elfelejteté a' monarchákkal, Poroszország tanácsának ellenére, Parisban dönteni el a' fő kérdéseket 's a' bécsi congreszen időt nyert a' franczia diplomatika nehézséget koholni 's egyenetlenség magvait hintegetni. Igy Poroszország, ha másként nem akart fegyverhez nyulni, csak a' hóditás gyülöletes jusa által juthatott el eléhbi nagyságára, melly felől bizonyossá tétetett. A' Lengyelország jövő sorsára nézve tett egyezésnek, mellyet Austria is elfogadott, a' lett következése, hogy Poroszország kára Saxoniában térittetett meg, melly ezen czélra ugy szét daraboltatott, mintha foglalt tartomány volt volna. Hogy fél Saxoniával és Posennel meg nem téritett 's Lengyelországnak, Anspachnak, Baireuthnek, kel. Frieslandnak, Hildesheimnak 's a' t. elvesztése által okozott kárát kipótolja, kéntelenittetett Poroszország az alsó-rajnai nagy herczegségben egy a' fő statussal öszve nem köttetett mellékstatust 's ezzel magára és familiájára nézve kénszeritő helyezetet elfogadni. Innen jöttek azon sok határszéli tévelygések, mellyeket Poroszország szomszédivali hosszas tartomány-cserélgetéseivel se egyengethetett, és intézhetett el egészen. Europa visszonyinak a' bécsi congreszben (9 Jun. 1815) lett telyes megállapittatása után, melly által a' király a krakaui szabad status 3 védőinek egyike lett, a' német szövetség alkotásában és a' német szövetség actájának készitésében (8 Jun.), mint ennek későbbi egészitésében is nyomos részt vett. De még egyszer kellett csatáznia a' dolgok uj rendje felett. Napoleon, ismét felemelkedvén a' franczia császári székre, elkeseredett seregének telyes számával a' leggyengébb Prussiára ütött. Már azt vélte, hogy 16 Jun. 1815

Lignynél telyesen megverte a' porosz sereget; hanem Blücher olly álláspontba helyezte magát, mellyből 18 az ellenség oldalát megtámadta, midőn ez Vellingtonnal a' győzedelemért csatázott. (L. Quatrebras és Waterloo). A' belle-alliancei győzedelem ismét felállitá a' Bourbonok királyi székét, minekutána Blücher 4 Jul. Parist szerződésnél fogva megvette volna. A' porosz cabinét, a' szövetségesek nyilatkoztatása szerint, örömest átengedte volna a' franczia nemzetnek az uralkodó ház választatásának jusát, csak azt kivánta, hogy a' német határ állandó bátorságba helyeztessék 's a' Francziaország által elébb elfoglalt német tartományok adattassanak vissza. Hanem XVIII Lajos a' 13 Mart. nyilatkoztatás szerint, szövetségesek volt a' hadakozó hatalmasságoknak, mellyek közt kettő Francziaországnak 1790-ki kiterjedését kivitte. Igy Poroszország, Németországnak már másodszori szabaditója, ez uttal is semmire se mehetett. A' szent szövetségen kivül, mellynek közalkotója III Fridrik Wilhelm volt Parisban 26 Sept. 1815 's az Europa békességének fentartására Aachenben 1818 a' nemzetek jusára alkotott ötös-szövetségen kivül Poroszország a' parisi egyezés olta (20 Nov. 1815) különösen is szoros összeköttetésbe lépett Austriával, főképpen Németország dolgaira nézve.

A' Poroszország sorsát eldöntő 1815 eszt. után elkezdődött az olly különböző részekből ujra alkotott monarchia belső állapotjának uj formába öntetése. Ha a' 66 különböző tartományokból 's különbféle országok részeiből előállott porosz status eddigi fejlésének 's alkottatásának históriáját kevés fő pontokban általánosan áttekintjük, t. i. miképpen volt a' Hohenzollern (l. e.) ház ifjabb ága ezen hatalmának bölcseje a' nürnbergi burggrófság, az anspachi fejedelemséggel 's Baireuthal; *) hogy tette le hohenzollerni VI Fridrik 's nürnbergi burggróf, a' brandenburgi választóságot (l. e.) megszerezvén, 1415 háza következő nagyságának talpkövét; miként alapitotta a' nagy választó 1657 házának uralkodói hatalmát, sőt magát a' statust is, 1618 Prussia, 1609 a' jülichi örökség, a' Magdeburghoz való jus, Halberstadtnak és Tulsópomeraniának birtokába jövése által; miképpen szerezte meg I Fridrik familiájának a' királyi méltóságot; hogy helyezte erős lábra I Fridrik Wilhelm a' statusnak belső hatalmát; miként emelte II Fridrik, Schlesiát magáévá tevén, 1740 olta a' kicsiny királyságot hatalmas monarchiává és az első hatalmasságok sorába; végre miképpen tartá meg épségben a' lelki erő a' Tilsitben felére leolvasztott statusnak csiráját 's miként emelé fel ismét a' királynak erős lelke és bátorsága 1814 Poroszországot: valóban egy monarchia sincs Europában, a' szárdiniait se vevén ki, mellynek csak hasonló sorsa volt volna is. — A' monarchiának 1815 egy magában jól egyesitett 's bölcsen rendelt egészé való alkottatása olly feladás, mellynek lassankénti megfejtése csak egy status kor-

*) Konrád II Rudolf zollerni grófnak ifjabb fia 1180 körül Nürnbergnek örökös burggrófja lett. Ez a' burggrófság olly nemesi hivatal volt, mellyel birodalmi feudalis jószágoknak és országlási jusoknak birása volt öszvekötve. Ősunokája, III Fridrik burggróf, sógorának, Meran utolsó herczegének, halála után, örökösödött Baireuthban. V Fridrik burggróf 1365 IV Károly császártól birodalmi herczegi méltóságra emeltetett. Maradéki vevés által más frankeni tartományoknak is, mellyek 1415 olta az ugy nevezett anspach-baireuthi markgrófságot alkották, birtokosi lettek. A' markgrófságot Joachim Fridrik, brandenburgi választó, 1603 két testvére közt elosztván, a' baireuthi markgrófnak maradéki 1763 kihaltak és az anspach-baireuthi utolsó markgróf lemondott ezen tartományokról a' porosz király részére 1791 és 1806 holt meg. Ezen eszt. Poroszország Anspachot és a' tilsiti békekötésben 1807 baireuthot Francziaországnak engedte, melly mind kettőt a' bajor királynak adta, ki azokat a' bécsi kongresz után is megtartotta.

mányozás nehéz mesterségében igen jártas férjfiutól adathatik elő. Mi annak itt csak nehány alapvonásit terjesztjük elő. Mindenek felett fő dolog volt egy olly sok 's különbözőül alkotott és részint egymással ellenkezőleg összvetett ország- és néprészeknek czélerányos és megegyező alkotmányt 's kormányzást adni. Mindazáltal először a' kormányzásnak kellett rendbe-szedetnie, hogy azután az ország közönséges rendalkotmányának bevitethetésére út törettessék. Mindenben pedig természetesnek látszott ezen alkotmánynak építésére a' már elébbinek czikelyeit használni, vagy azt históriai alapra épiteni. Ezért kapott az 1808, 1810, 1812 és 1814-iki királyi végzetek által már megalapitott statuskormányzás nehány közelebbi határozatokat, mellyek leginkább a' hivatalos tárgyak menetelének egyszeresitésére czéloztak. Ezt bizonyiták a' 20 Mart. 23 Oct. 3 Nov. 1817 és 11 Jan. 1819 költ királyi rendeletek. Az ország dolgaira nézve, mint tanácsló kormányszék, 1817 olta a' statustanács ügyel. Azután ugyanezen eszt. az egyes tartományoknak mind kormány-, mind törvényszékek és katonai kormányzások által leendő igazgattatása rendeltetett el. Erre 1818 a' statusnak a' főrangu urakhoz való viszonya határoztatott meg. Minekutána az egész status gazdálkodásának különböző részei elintéztettek, a' király az alkotmány plánjának elkészitésére 1821 felállitott biztosságnak javallatja szerint, az országnak egyes tartományiból követeket hivott meg Berlinbe 1822, hogy ezeket az elébbi rendalkotmánynak minemüségéről 's foganatjáról megkérdezze, mellyre 5 Jun. 1823 a' tartományi rendek 1) a' brandenburgi márkságra és Alsólausitzra, 2) a' porosz királyságra, 3) a' pomeraniai herczegségre és rügeni fejedelemségre, 1824 olta pedig 4) Schlesiára, Glatzra és Felsőlausitzra, 5) a' Szászherczegségre, 6) a' rajnai tartományokra és westfalenre 's 7) Posenre nézve öszvehivattak. Ezen 569 tartományi rendek 35 fejedelemből és rangos urból, 232 nemesből, 180 városi és 122 falusi közönségből állottak. — Az igazság kiszolgáltatására nézve 1819 a' rajnai tartományok számára, hova a' porosz törvénykezés-mód még nem vitetett be, átnéző és persemmisitő törvényszék állittatott fel. Legsürgetőbb tárgy volt a' nép és status gazdálkodásáról gondoskodás. A' status adóságának, melly 1820, midőn a' jövedelem 46 mil. tall. tett, 217 mil. tall. fölyül volt, lassanként semmisittetni 's a' hitelnek helyre állittatni kellett, a' mire legjobb eszközök a' nyilt szivüség és régi 's uj időbeli hitelezők eránti köteleztetéseknek pontos telyesitése voltak. Ezen czélból a' 17 Jan. 1820 költ rendelés, a' közönséges kamatos statusadóságot (180 mil. tall. ide számlálván a' status adóságleveleit 's Angolországtól felvett kölcsönözéseket) utolsónak hirdeté, az az, hogy uj kölcsönözés nem tétethetik a' tartományi rendek megegyezése nélkül; egyszersmind különválasztatott az a' kamatatlan és status jótállása 's kezessége alatti tartományi adóságoktól. Az 1818 felállitott semmisitő tőke ugyanazon eszt. harmadfél mil. tall. több volt. 1821 rendes budget is készittetett 's tétetett közönségessé. A' deficit részint a' katonaságnál tett megtakaritások, részint a' királytól nagylelküleg a' statusnak engedtetett uradalmak által pótoltatott. Főképpen kereskedésre és adózásra nézve 1820 olta tett czélerányos rendelések által igyekezett a' király a' nép és status jólétét előmozditani. Hogy tehát a' belső kereskedés szabaddá tétessék, 1816 olta a' belföldi vámok eltöröltettek 's a' 26 Maj. 1818 kiadott vám-rendelet, melly a' tett tapasztalásokhoz képest minden 3 eszt. igazittatik, meghatározta a' külföldi portékák határszéli vámját 's az azoktól fizetendő emésztési adot, melly által a' határszéli kemény vámlinea következésében neminemü ellenséges visszonynak kellett a' szomszéd statusokhoz származni. Innen Anhalt, Schwarzburg-Sondershausen, 1828 Hessen-Darmstadt és 1829 Szász-Koburg-

Gotha (Volkenrode megyére nézve) olly egyezésre léptek Poroszországgal, melly szerint tartományaiknak a' porosz statustól bekeritett részei a' porosz vámlineába bevétettek. Azután a' berlini fő bank 1819 a' status kormányától független állást kapott. 30 Sept. 1823 uj pénztörvény 's 1816 uj mértéki 's nehézségi rendelet tétetett közönségessé, melly a' tartományok külömbfélesége miatt elmulhatatlan szüksége volt az országnak. Nem kevésbé mozdittatott elő a' kereskedés uj országútak csináltatása 's a' postának jobb alkottatása által. A' pallérozott és munkás nemzet köz lelke éppen olly készséggel segitette mind ezekben az országlást, mint a' millyen bölcsen 's erővel gyámolitotta ez amazt. Ezt bizonyitják a' többek közt: egy tengeri kereskedés sáfárságának és tengeri kereskedést bátorságositó társaságnak felállitása Stettinben (1821), Elberfelden a' rajnai-nyugotindiai kereskedő társaságnak, a' mesterségi szorgalom előmozditását tárgyazó berlini egyesületnek (1822), Schlesiában (1825) a' nyugotind. társaságnak, és a' rajnáni gőzhajózás-társaságnak (1825) létrejövése. — A' porosz status fő védfala, a' hadi erő, mind belső alkotmányára, mind élelmére nézve czélerányosan javittatott. A' polgárkatonaság 1820 uj alkotmányt kapott, mint a' rendőr is. Koblenzben, Ehrenbreitsteinban, Kölnben, Weselben, Jülichben, Mindenben, Saarlouisban 's másutt várak épittettek. — A' közönséges bátorságra és nép pallérozódására is bölcs rendeléseket tett az országlás. 18 Oct. 1819 kemény rendelés tétetett minden ollyan munka ellen, mellynek czélja a' polgári alkotmánynak sértegetése, 's mind magában Poroszországban, mind a' német szövetséges statusokban a' népnek fellázitása és a' fenálló rendeletek birálgatása. Egy 28 Dec. 1824, a' szövetség gyülése végzetinek következésében költ cabineti parancsolat minden ollyan munkának, mellynek tartalma vallás-sértés, vagy más vallásfelekezeteknek eretnekezése, továbbá a' személyes becsületnek és jó hirnek 's névnek rágalmazása és homályositása, kinyomtattatását tilalmazza. Minő belátással 's valóban királyi nemes lelküséggel és bőkezüséggel mozdittatik elő a' nép általános pallérozotsága 's a' mivészek szorgalma; miként becsültetik és jutalmaztatik a' tudósok fáradozása 's nemesittetik a' nemzeti lélek, — bizonyitják az 1816 olta származott közhasznu intézetek, gyüjtemények, épületek, status költségén tett utazások 's a' t. (l. Bonn, Berlin, Köln), mindenek felett a' közönséges emlékek 's az a' munkás buzgóság, mellyel Poroszország 1827 olta több német országlásokat felszollitott, hogy vele az utánnyomtatás ellen egyesüljenek. Egy status se fordit annyit templomokra 's oskolákra (2 mil. tall. többet), mint Poroszország; csak a' 6 universitas 360,000 tall. kap eszt. Átaljában 109 gymnasium 's mindenik tartományban egy tudományos vizsgáló biztosság van. — Nem kevésbé fontosak a' status javára nézve az országlásnak más statusokkal tett egyezései is. Ezek közé tartozik a' Rómával 1821 kötött egyezés (nem concordatum), 2 érsekség és 6 püspökség felállitására és tartására nézve. Németországnak közös czéljaira 's javára az Elbéni és Wesereni hajózás szabadsága, mint a' rajnáni hajózás, Poroszországtól nyomosan segittetett 's a' többek közt 1828 porosz Rajnán 8 vámhely közül 4 eltöröltetett, a' vám mindazáltal a' megmaradtakan felemeltetett. A' szász királysággal is eldöntettek a' határszélek feletti kérdések 's Hanoverrel 1818 egyezés köttetett az Emsnek hajózhatóvá tétele végett, mint a' Hanoveren keresztülmenő katonai országútakra nézve is; hasonló egyezések köttettek a' katonák átutazására nézve Szász-Weimarral, Szász-Gothával, a' hesseni nagyherczegséggel 's a' nassaui herczegséggel. 1818 Dánországgal, 1824 Angolországgal, 1825 az orosz birodalommal és 1828 az egyesült statusokkal, továbbá Mecklenburgal, Svédországgal, Brasiliával és a' Hansa-városokkal

kereskedési egyezésre lépett Poroszország 's hajóit a' Barbareskek ellen hasonlóúl bátorságositotta 1818 Törökországgal kötött egyezése által, melly a' tengeri kiraboltatás esetére kármentést igért. A' spanyol amerikai statusokba kereskedői agensek küldettek. Hogy Poroszország az öt europai hatalmasság közt méltó helyet foglal, bizonyitja 1827 Konstánczinápolyban a' Görögök ügyében benyujtott 's ezen elnyomott népre nézve kedvező nyilatkoztatása; a' honnan nem csak megengedte a' király a' porosz nemzetnek 1826 a' Görögök ügyében leendő részvételt, hanem 1828 báró Canitzot rendkivüli parancsolattal Konstanczinápolyba küldötte, hogy a' portát emlitett közbeszollásának igazi czélja felől felvilágositsa, Aug. 1829 pedig Müffling vezérhadnagy, 's Royer nevü követe által a' drinápolyi békekötést (14 Sept. 1829) siettette. Ezen tettei III Fridrik Wilhelmnek, a' közte és az Orosz császár közt, Miklós nagyherczegnek (Oroszország mostani uralkodójának) a' király leányával házassága (13 Jul. 1817) olta fenálló hajdani barátságot még inkább megerősitették. Egyébiránt III Fridrik Wilhelm még a' hanoveri, óraniai, hessen-kasseli, hessen-homburgi, mecklenburg-strelitzi, anhalt-bernburgi, anhalt-dessaui 's fiai által a' bajor és szász-weimari házakkal is sógorságban van.

A' porosz monarchia, melly, midőn II Fridrik 1740 uralkodásra lépett, 2190 nsz. mf.dön 3 mil. lak. foglalt magában 's 76,000 főből álló seregtől védetett, 1804, Neufchatelen kivül, 5679 nsz. mf.dön 9,977,497 lak. (38 mil. tall. jövedelemmel), ellenben 1828 végén 5040¾ nsz mf.dön 12,726,823 lak. (ide nem vevén Neufchatelt), következésképpen 1 nsz. mf.dön 2525 lak. számlált. 1028 városi közt 7-nek 40,000-en 's 21-nek 10,000-en felyül voltak lakosi; egyébiránt 281 mvár. 's 34,451 falui vannak. Legtöbb városa a' poseni kormány-kerületnek van. Legnépetlenebb részének, az Odera és Weichsel közt, a' kel. tengertől a' Netze és Warthe lápjaiig, 1 nsz. mf.jét 912 lak. lakja; ellenben a' schlesiai bérczeken 's ezeknek mellyékén 1 nsz. mf.dön 4447 's a' Rajnánál fekvő legnépesebb részében a' Wester-erdőtől, Eifeltől 's a' magas Weentől éjsz. 1 nsz. mf.dön 6669-en laknak. Azonközben a' status, mint elébb, ugy most se formál egy darabban lévő egészet, hanem (Neufchatel nélkül) egyik nagyobb keleti, 's másik kisebb nyug. főrészből áll. Amannak határai: az orosz birodalom, Austria, Szászország, a' Thüringenben lévő apró statusok, Kurhessen, Hanover, Braunschweig, Mecklenburg 's éjsz. a' kel. tenger; a' kisebbet a' nagyobbtól Kurhessen, Hanover és Braunschweig választja el 's Belgium, Franczia-ország, Bajorország, Lippe-Detmold, Nassau, Waldeck 's más apró statusok határozzák. Földje nagyobbára tér és halmos. Rügen szigete Stubbenkammer nevü fokával, legmagasabb tájék a' kel. tengernél eső tartományok közt. Termékeny lapáji közé tartoznak a' tilsiti, havelländi, magdeburgi, halberstädti térségek, a' soesti Börde Westfalenben, a' güldene Aue Saxoniában, 's a' t. Hegyei közt nevezetesebbek a' Sudetek az Óriásbértzel (Óriás- vagy Hótető 4950 l. magas); a' Harz a' Brockennel; a' thüringeni erdő, Wester-erdő a' Siebengebirgevel, a' Hundsrück a' Hochwaldal és az Eifel, az Ardennek folyamatja. Vizeit l. alább. Éghajlatja általánosan inkább hideg, durva, változó, mint meleg és szelid; legszebb 's legkellemetesebb a' Nahe, Mosel, Saar és Rajna völgyeiben. 1815 olta a' porosz status 10 tartományból áll, mellyek 7 katona-osztályra 's 25 kormánykerületre osztatnak. Az 1 katona-osztály, Prussia, szorosan vett Poroszország, magában foglalja: 1) a' kel. porosz tartományt a' kel. porosz kormánykerülettel Königsbergben és a' lithvaniaival Gumbinnenben, 703 nsz. mf. 1,216,154 lak. 2) a' nyug. porosz tart. (Prussiát) a' danzigi és marienwerderi kor.-kerületekkel,

465 nsz. mf. 792,207 lak. A' II katona-osztályt, Brandenburgot és Pomeraniát teszik: 3) Brandenburg tart. (hajdan márkgrófság), a' potsdami és frankfurti kor.-kerületekkel; hozá vevén a' magdeburgi herczegségnek az Elbe jobb partján lévő részét a' kotbusi kerülettel 's több hajdan kir. szász tartományokkal, öszveséggel 724 nsz. mf. fekszik, 1,539,602 lak. 4) Pomerania tart. a' stettini, stralsundi és köslini kor.-ker-kel, 567½ nsz. mf. 877,555 lak. A' III katona-osztály, Schlesia, magában foglalja: 5) a' schlesiai tart. (herczegséget) Glattzal; kor. kerületei a' boroszlói (breslaui), liegnitzi (mellyhez kapcsoltatott Felsőlausitznak egy része) és oppelni, öszveséggel 743 nsz. mf. 2,396,551 lak. A' IV katona-osztályt a' poseni nagyherez. teszi a' poseni és brombergi kor. kerületekkel. Az eltöröltetett varsói herczegségnek, az orosz birodalom, Poroszország és Austria közt (Bécsben 3 Maj. 1815) kötött egyezés szerint, Poroszországnak visszaadatott része, leszámolván belőle azt, a' mi nyug. Prussiához kapcsoltatott, 538½ nsz. mf. teszen, 1,064,506 lak. A' bécsi congresz a' Lengyeleknek rendgyüléseket 's nemzeti alkotmányt igért, és az emberszerető országlástól lehet is reményleni, hogy a' nagyherez. parasztjai türhetőbb sorsra jutnak, mellyre az uj törvényhozás már is sokat tett. (L. Grävenitz „*Der Bauer in Polen*," Berlin 1818). A' nagyherczegségben a' német nyelv mellett lengyel nyelvnek is kell használtatni a' közönséges dolgok folytatásában. Az V katona-osztály a' 7) tartományból Saxoniából áll, a' magdeburgi, merseburgi és erfurti kor. ker-kel. Ez a' tartomány (455½ nsz. mf. 1409388 lak.) áll: a) A' szászherczegségnek legnagyobb részéből, a' 18 Maj. 1815 egyezés szerint 385 nsz. mf. 875578 lak. és a' hajdani szász királysághoz, azután szász-weimari neustadti kerülethez tartozó Ziegenrück és Rachnis városokból 's 31 faluból, 16 egyenként fekvő nemesi jószágokkal, 's a' t. együtt 7000 lak. (Poroszország tehát Lausitznak, Thüringennek és Hennebergnek mind valósággal, mind névvel birtokosa; Lausitzra nézve pedig Austria csehországi fő feudalis uraságáról Poroszország részére lemondott); b) a' magdeburgi herczegségből az Elbe bal partján, Mansfeldból, a' halberstadti fejedelemségből, hohensteini grófságból, Eichsfeldből Treffurtal, Erfurtal, Untergleichennel, Nordhausennel, Mühlhausennel és Quedlinburgal, végre nehány Hanovertől átengedett tájékokkal, p. o. Elbingerodével; öszveséggel mintegy 140 nsz. mf. 450,000 lak. A' VI és VII katona-osztálynak, Alsórajnának és Westfalennek részei: 8) a' westfaleni tart. a' münsteri, mindeni és arensbergi kor. kerületekkel; 304½ nsz. mf. 1,228,544 lak. 9) a' kleve-bergi tart. a' düsseldorfi és kölni kor. kerületekkel, 173½ nsz. mf. 1,750,025 lak. 10) az alsórajnai tart. vagy nagyherczegség, az aacheni, trieri és koblenczi kor. kerületekkel, öszveséggel 304 nsz. mf. 1,127,297 lak. Az alsórajnai uj nagyherczegség a' Mosel, 's Maas közt és Alsórajnánál fekszik; a' Rajna Francziaországtól átengedett bal partjának egy részét és ugyanezen folyónak jobb partján Nassautól kapott tartományrészeket, az oraniai tartományokat foglalja magában, a' wildenbergi uradalommal és Wetzlárral. A' német szövetséghez tartoznak 7 tartományi: Brandenburg, Schlesia, Saxonia, Westphalen, Pomerania, Kleve-Berg és Alsórajna, öszveséggel 3333½ nsz. mf. 9,302,220 lak. Ezektől kiállittatni szokott hadi ereje, a' német szövetség seregének 4, 5 és 6 seregosztályát teszi. Száma 79,234. A' szövetség gyülésében Poroszország második helyen ül 's a' telyes gyülésben 4 szava van. Posen, kel. és nyug. Prussia, mint Neufchatel is, nem tartoznak a' német szövetséghez. A' neufchateli (l. e.) fejedelemség a' parisi 1814 békekötés által jött vissza a' porosz tartományokhoz, megnagyobbittatván Francziaország szélén. A' mediátizált tartományokra nézve l. Rangos Urak. Poroszország 1815 oltai ujra al-

kottatásának hasznai ezek: nyug. az Elbeig és Saaleig kerekittetett; továbbá a' hajdan szerteszét fekvő westfaleni tartományok hasonlóul kerekittettek; lengyel alattvalóit németekkel cserélte fel; Saxoniában 's a' rajnai tartományokban jobb jövedelem kútfők nyiltak fel, mint a' lengyelországiak voltak; és a' Felső-Elbénél erősebb katonai határszélekre tett szert, mellynek most az Oderával és Schlesiával katonai-politikai öszveköttetése van. Ellenben még következő káros oldalai maradtak: Seidenbergtől (Felsőlausitzban) Wittichenauig határa nyitva áll; hasonlóul Oroszország felé, mivel ezen oldalon az Oroszok serege 3 napi útja után Boroszlóban lehet, a' Prosnát megerősitni pedig sok milliomba kerülne; az a' sulyos kötelezteték, hogy mint rajnai tartományok birtokosa, ha Francziaország ellen had üt ki, első hadsort formáljon. De éppen a' rajnai határnak ezen birása teszi Poroszországot első védő hatalmasságává Németországnak Francziaország ellen. Gyengesége tehát igen káros lenne Németországnak bátorságára nézve; mert Poroszország csak ¼ részét birja Francziaország népességének 's e' mellett 150 német mf-el fekszik tovább a' határtól, mint Francziaország. Mig Poroszországnak egyik ága a' Moselnél fekvő thionvillei franczia várnak kapuihoz nyúl 's a' másik a' Memelig és Niemenig terjed el, hijában keresi az ember azon közép testet, melly karformán kétfelé nyuló ágait öszveköti, azon kettős katona-uton, melly Hanovert Hildesheimon, Giffhornon és Neustadton által hasitja, jollehet egy délibb katona-ut Göttingenen keresztül, mind a' két statusnak alkalmatosabbnak látszik. Három Prussia van, Lengyelországban, Németországban 's a' Maas és Rajna közt. Az egésznek 3 megtámadtatható oldala van: Oroszország, Austria és Francziaország felől. Innen igen természetes volt azon iparkodás, hogy Luxemburg birása által az Alsórajnai nagyherczegség azon határmenetelére nézve, melly a' Rajna balpartján Bingentől a' németalföldi-hollandi határig nyul, védő falak állittassanak fel. Kereskedésre nézve igen hasznos Poroszországnak fekvése. A' kel. tengernek 110 ném. mf. hosszu jól védett partja több öblökkel és folyó-torkolatokkal, az Oderának egész folyó-melyéke, a' Weichsel futásának legfontosabb része, az Elbe a' Saalevel együtt, a' mennyiben a' Hansa-kereskedést a' szász-csehországival öszveköti és 7 nagy csatornánál fogva az Oderával és Weichsellel egyesiti, a' Rajna, ott, a' hol a' franczia és déli németországi kereskedésnek egy részét a' németalföldivel öszvekapcsolja, — ezen partok és folyótorkolatok a' Memellel, Pregellel, Wartével, Netzével, Havellel, Spreevel, Weserrel, Emssel (mellynek hajózhatóvá tételése Oct. 1818 elhatároztatott, a' porosz és hanoveri országlásoktól), Ruhral, Lippével és Mosellel egy folyói hajózás-rendszert formálnak, melly a' szomszéd statusok gazdaságát magához vonja. Ezen vizi útak körül, kevés tájékot vevén ki, termékeny és a' plánták országának minden terméseivel (ide számlálván a' szőlőt is) gazdag tartományok feküsznek. A' bányászság is jövedelmes, a' nemesebb ásványokon kivül; agátkő csaknem kirekesztőleg a' kel. tenger partjain (kel. Prussiában, 's belső Pomeraniában) találtatik. A' baromtartásnak minden ága (a' lótartás is, miolta Knobelsdorf fő lovászmester a' tartományi ménest megjavitotta, főképpen kel. Prussiában igen virágzó) hasonlóul segiti az ország gazdagságának nevekedését, 's annál inkább, mivel a' mezei gazdálkodás, a' mi főképpen a' gabona- és takarmánytermesztést, juhtartást (a' nemesittettek száma nagyobb 12 mil-nál), fa- és erdőmivelést illeti, a' tökéletességnek magas pontjára jutott. Több tavai sok halat adnak. Manufakturákkal 's fabrikákkal gazdag tartományi is vannak Poroszországnak, mellyek az elsők közé tartoznak Európában; ollyanok: a' schlesiai hegytartomány, Ravensberg, a' Márkság, Berg 's a' többi rajnai tartomá-

nyok. Ezen mesterségi szorgalom nagyobbára belföldi termesztményeken olapul, mint a' vászonszövés (Schlesiában, Hirschbergben, Schmiedebergben, Landshutban, Greifenbergben, eszt. 11 mil. tall. érő) a' barmeni, elberfeldi. bielefeldi és warendorfi fejéritésekkel, 's a' gyapjumanufakturák (Schlesiában, Brandenburgban, Saxoniában, Alsórajnában, Aachenben, Burtscheidban, Stolbergben, Eupenben 's másutt) és ércz, p. o. vas- és aczélmiv-fabrikák Berlinben, Malapaneben és Gleiwitzben (Schlesiában), Solingenben, Remscheidben, Iserlohnban. 1804 a' fabrikák készitményinek összeséges becse többre tétetett 51 mil. 's ide számlálván a' megemészthetőket is 85 mil. tallnál. A' pamut-manufakturák is emelkedtek 1819 olta, mint a' porosz veresfestés is. Melly fontosnak kell tehát lenni a' kereskedésnek, bizonyitják azon nagy kereskedő városok, mellyek az europai kereskedés előidejében alkottattak. A' tengeri helyek közt elsők Danzig és Stettin; legközlebbiek ezek után Königsberg, Memel, Elbing, Pillau, Kolberg, Stralsund, Wolgast, Greifswalde, Stolpemünde, Rügenwalde 's az 1818 olta épült swinemündei kikötő. Világitó tornyok több helyeken állittattak fel. A' 29 Maj. 1815 kötött egyezésnél fogva Hanover Poroszországnak, minden nemü tárgyak ki- és bevitelére nézve, felnyitotta az emdeni kikötőt. A' Lippe Weseltől Lippstadtig hajózhatóvá tétetik. Az ország kebelében a' fabrikálás és kereskedés középpontjai: Berlin, Breslau, oderai Frankfurt, Magdeburg, Hirschberg, Minden, Bielefeld, Wesel, Köln 's m. A' porosz vitorla minden tengeren lobog 's Poroszország a' tenger elzáratása előtt 2000 tulajdon hajót 's 10000 matróczot számlált. 1827 a' porosz kikötőkbe 3697 hajó evezett be 525,309 terhel 's 3655 evezett ki 323,791 terhel; 2039 porosz hajó ment keresztül a' Sundon, mellyen 1816 még csak 907 evezett. A' kereskedés fő intézete a' kir. bank Berlinben, mint a' tengeri kereskedő társaság is ugyanott. A' kis kereskedésben lévő belföldi adásvevést az uj (a' 21 Sept. 1821 költ törvény szerint) apró pénz (30 gar. egy courant tallérra), mellynél a' verő pénztár 14 proc. felyül nyer, igen könyiti.

Azon eleven élet, mellyet a' franczia nyomás sanyaru esztendei se fojthattak el, legbizonyosabb tanuja a' poroszországi népek pallérozotságának 's az országlás bölcseségének. Tudományos és mivészi pallérozotsága egészen hasonló a' német nemzetéhez, itt tehát nem szükséges emliteni. A' porosz népek nagyobbára Németek, 's régi szász, thüringeni és németalföldi eredetüek. Az Elbe jobb partján lévő Vendek megnémetesedtek; mindazáltal vannak még Lausitzban és Kassubok Tulsópomerániában. A' többi slav nemzetségek közt legszámosabbak a' Lengyelek a' poseni nagyherczegségben, jollehet itt is találtatik német nyelv és gyarmat; Lettek és Lithvánok is vannak kel. porosz Lithvaniának faluiban, kik nyelveket és öltözeteket megtartották. A' hajdani porosz tartományokban, Franciaországból, Salzburgból és Pfalzból bevándorlottak maradékai is találtatnak. Az országlás türedelmes lelke a' nagyválasztó idejétől fogva minden vallásokért üldöztetteknek menedékhelyet adott. Innen Herrnhutiak, Hussiták, Görögök, Mennoniták 's főképpen sok Zsidók laknak a' porosz tartományokban. A' nemzetnek legnagyobb része ágostai, az uralkodó ház-reformata vallásun van. A' Lutheranusok és Reformatusok 1817 olta elkezdettek egy evangyéliomi-keresztény egyházban egyesülni. Ennek számára a' király 1823 uj agendát ajánlott a' papoknak, hogy bevegyék; 1825-ben 7782 evang. közönség közül (ennyi ugyan is azoknak száma a' porosz statusokban) 5343 fogadta el azt. 19 Aug. 1829 uj 's az egyházi biztosság javallatja szerint kevésé megváltoztatott kiadatja közönségesen bevitetett. 1828 Poroszországban 7,732,000 Evangelicus, 4,816,000 Kath. 15,600 Mennonita, 117,000 Zsidó számláltatott. A' királytól 23

Aug. megerősitett 's 16 Jul. 1821 költ „*De salute animarum*“ bulla szerint a' kölni érsek alatt három (a' münsteri, trieri és paderborni) püspök a' gneseni és poseni érsek alatt egy (a' kulmi) püspök van. A' boroszloi és ermelandi püspökségek minden érseki felsőségtől szabadok. Az érsekségek és püspökségek gazdag jövedelmeket huznak. Püspökjeit a' 8 káptalan maga választja 's a' választást a' pápa erősiti meg; de választás előtt a' káptalanok kinyomozzák, ha a' választandó kedves e a' király előtt? A' káptalanbelieknek nem csak nemeseknek kell lenniek, hanem felsőbb felszenteltetést is kellett nyerniek 's 10 eszt. lefolyása után a' theologiában 's jus canonicumban legfőbb tudós méltóságot szerezniek. Dekanok vagy fő felszentelt papok közül kinevezett 's az istentisztelési foglalatosságokra nézve a' kanonokokéihez hasonló jusokkal biró becsületbeli kanonokjai mindenik káptalannak 4—6 és vicariusa 8—10, egyébiránt fő papok közül egy prépostja, egy dekánja 's 8—10 valóságos kanonokja vannak. Az 1, 3, 5, 7, 9, 11 hónapokban a' pápa nevez ki a' megürült káptalanbeli hivatalokra, a' többiekben a' püspök. Az első esetben a' királytól kijelelt férjfiura való tekintettel, a' másodikban a' király jóvá-hagyásának feltartásával történik a' kinevezés. — Az udvari tiszti kar (12 nagy udvari hivatal) bölcs takarékossággal van alkotva. Az I Fridriktől, koronáztatásakor 1701, alkotott fekete sasrendnek egy osztálya van 's csak fő ranguaknak adatik; az eredetiképpen anspach-baireuthi, II Fridrik Wilhelmtől 1791 megerősitett veres sasrend 1810 3 osztályt kapott, 18 Jan. 1830 a' második osztály ismét két osztályra osztatott (u. m. csillaggal és csillag nélkül); az első osztálybeli becsületjel pedig a' veres sasrend 4-dik osztályává emeltetett. Az 1814 létre jött asszonyi Louisa-rendnek mostani feje Wilhelm herczegasszony. 1740 olta egy „*Pour le mérite*“ nevü katonarendje is van Poroszországnak két osztályban, az az, tölgylevéllel és e' nélkül; továbbá a' vas kereszt az 1813—15-ki vitézek számára; a' III Fridrik Wilhelmtől 1812 az eltörölt Johanniták emlékezetére alk. Johanniták rendje; ezenfelyül mint becsületjel, egy ezüst kereszt és érdempénz a' veres sasrend páncliján.

Poroszország határtalan monarchia, 's koronája mind férjfiui, mind leány ágon örökös. Országlása egy a' legszabadabban gondolkozók közt Európában, mivel a' közönséges vélekedésre figyelmez. Bizonyitják ezt: a' politikai szabadságnak II Fridrik olta nevekedése; az adóknak jobb felvetése, mellyektől némelly rendek hajdan mentek voltak; a' katona-alkotmány czélerányossága, személyes szabadságnak helyre-állittatása, eltöröltetvén az örökös jobbágyság 's szolgálatra kényszerittetés (a' 9 Oct. 1807 költ parancsolat által), mint a' kézi munka 's napszámosság is, és 18 Jan. 1819 az örökös jobbágyság a' kotbusi kerületben, Lausitzban 's a' többi hajdan száz tartomány-részekben; továbbá az önkényes katonai kényszeritésnek eltöröltetése; az emésztési adónak és vámfizetésnél való nyomásoknak eltiltatása; a' kényszeritő privilegiumoknak és szolgaságoknak megsemmisittetése; 's főképpen az 1808ki városokat tárgyazó rendelés, melly a' község birtokának kormányozását tulajdonosinak, a' közönségeknek, visszaadta. Igy hivta életre már ez a' városi közönségnek adott alkotmány a' népképviselőségnek alapvonásit, midőn 1823 a' tartományi rendek is ismét visszaállittattak 's öszvehivattak, a' királytól 22 Maj. 1815 megigért népképviselés szerint. A' mennyiben munkásságok köre a' törvényhozásnak minden ágaiban leendő tanácskozásra, mellyek a' személyes, vagyoni és adói just illetik, kiterjed, legjobb oldalfalai azok az ország alkotmányának épitésére. Atalánosan földbirtok a' status erőségének talpköve, e' szerint népképviselőknek is csak földbirtokosoknak kellene lenniek; mindaz-

által a' tudósoknak is engedtetik az alkotmány közönséges foglalatosságiban részvétel. Poroszországnak minden lakosi egyenlők a' törvényszékek előtt, egyenlőül köteleztetnek hadi szolgálatra 's hadi terhekre. A' hivatalokra, a' legfőbbekre, se emeli egyéb a' Poroszt, mint az érdemek jussa. — A' status belső alkottatásának első kútfeje a' 9 Oct. 1807 költ edictum. A' 30 Apr. 1815 hozott törvény a' kormányzásnak a' status uj elosztatásához alkalmaztatott alkotmányt adott. E' szerint mindenik katona-osztályt egy katonai kormányozó és mindenik tartományt egy fő előülő igazgatja. A' kormányzás a' kormányszékek az igazság kiszolgáltatása a' főtartományi törvényszék elibe tartozik. Mindenik kormányszéknek egy előülő alatt két osztálya van. Az első a' kormányzásnak minden tárgyait, mellyek a' tartományra, belső jó rendre, tartományi rendekre, határszélekre és katonai dolgokra tartoznak, magában foglalja. Feje a' belső minister. A' második, egy finanzminister alatt, a' közjövedelmi dolgokat intézi. Mindenik tartomány kerületekre osztatik, mellyeknek mind két osztályban egy tartományi tanács, mint a' fő kormányszék orgánja, igazgatójok. Fő előlülőik, a' ministereknek állandó biztosaik. Ezekre bizatnak a' kormányzásnak olly közönséges tárgyai, mellyek nem szorittathatnak egyetlen egy kormány kerületre; különösen előljárói azok az egyházi és orvosi kormányzásoknak, egyszersmind előlülői a' kormányszéknek, a' tartomány fővárosában. A' kormányszékek hivatalos munkássága a' 23 Oct. 1817 költ rendszabás által rendeltetett el. Az országlásnak feje a' király, ki titkos cabinétje által tulajdon kezével aláirt cabinét-parancsolatokat ad ki. A' 30 Mart. 1817 felnyitott satustanács legfőbb tanácsló gyülés 7 osztályban, de nincs része az igazgatásban. A' királyi ház megért koru herczegeinek ülések van benne. E' vizsgál meg minden plánt, előterjesztéseket, bejövő panaszokat 's a' t. Előlülője a' király, vagy a' statuskanczellár, vagy más helyette kinevezett tag (most Károly mecklenburgi herczeg). 1819 66 személyből állott, kik közt 34 hivatalánál fogva, a' többiek, a' királynak különös bizodalma lévén hozájok, hivattak meg. A' statusministerium alatt (áll a' korona herczegből, 9 statusministerből és 6 előadó tanátsosból) van közvetetlenül a' titkos status- és cabinétlevéltár; a' fő vizsgálódó biztosság és a' belső ministerium alá rendelt statistikai bureau. Ez a' bureau rendel el a' kormányzás számára minden status czéljára tartozó adatokat; p. o. következőket: „1817 a' porosz monarchiában 9646 gonosztett követtetett el; legközönségesebb volt, mint mindenütt a' lopás. A' népszámához képest legtöbb gonosztevő a' fővárosban volt, hol már minden 297dik ember gonosztévő. A' rajnai tartományokban a' 400dik az. Legkevesebb volt számok Schlesiában és Prussiában, hol csak a' 2000dik gonosztevő. Legtöbb lopás Berlinben 's a' Rajnánál; legkevesebb Schlesiában, Pomerániában és Prussiában történt. Itt csak minden 6000dik ember tolvaj; az elsőbb tájékokon pedig már a' 300ik." A' statusministerium következő ministeriumokra osztatik: 1) a' kir. házéra; 2) a' külső dolgokéra; 3) az igazságéra; 4) a' köz jövedelemére 4 osztállyal; 5) mesterségekre, kereskedésre és épitésre ügyelőre; 6) hadira, melly 1825 olta egy közönséges hadi és gazdasági osztályból áll; 7) belsőre 's a' policzájéra; 8) egyházi, oskolai és orvosi tárgyakra ügyelőre; 9) a' status számvevő hivatalaéra. A' statusministeriumtól függetlenül áll, mint magában fenálló középponti kormányszék, a' fő postahivatal (238 postahivatallal) a' főpostamester (báró Nagler) alatt. A' tengeri kereskedés főigazgatása 1820 olta egy magában fenálló pénz- és kereskedés-intézetet formál; éppen ugy a' fő bank is Berlinben. Még van a' fő és tartományi méneseknek is egy tulajdon osztályok, Potsdamban fő számvevő kamara; a' status adóságinak fő igazgatása (Rother alatt).

— A' kormányzásról itt csak nehány észrevételeket közölhetünk. Gyors, lelkiesmeretes, cabinet-parancsolatok által el nem tántoritott 's megvesztegethetetlen törvényszolgáltatás, ember-emlékezet olta, a' porosz statuskormányzás elsősége. 1811 140,554 polgári perek közül 37,398 egyezés által 's átaljában 102,616 végeztetett el egészen. A' nagyobbára Suaeztől és Baumgartentől, Grolmanntól, Kircheisentől, Goszlertől és Kleintól kidolgoztatott, 1794 közönségesen bevitt törvénykönyv halhatatlanitja Carmer nevét. A' 20 fő tartományi törvényszékek (a' berlini kamarai, a' kölni rajnai feljebb-viteli törvényszéknek neveztetik) alatt vannak az altörvényszékek, névszerént az inquisitoriatusok, mellyek elibe tartoznak a' criminalis ügyek, a' tartományi és városi törvényszékek, a' kir. igazság-hivatalok, a' fő rangu urak törvényszékei 's patrimoniale forumok, az igazságbiztosok és jegyzők. Ezeken kivül vannak még egyházi és kereskedési törvényszékek is. Az ország nyomorult állapotja az ujabb időkben idő-engedő törvényekre adott okot; mindazáltal a' status csak a' nyilvánosan megmutatott szoros környülállásokban használta ezen szükségtörvényt, a' nagyobb rosszat kisebbel akarván eltávoztatni, mivel nem volt más eszköz. Az országlás t. i. azzal mentette meg a' földbirtokosokat, hogy ezeknek 24 Nov. 1807 a' tőke visszafizettetésének határnapját közönségesen megnyujtotta, a' mi kétszer (legutolszor 1 Mart. 1815) történvén, a' földbirtokokat megtarthatták tulajdonosaik a' hitelezők szoros justartása ellen, időt nyervén adóságaik lefizetésére. Ellenben a' porosz országlás maga részéről minden statushitelezői és statusszolgai eránti kötelezetést, legszorultabb környülállásai közt is, pontosan telyesitett és mások igazságtalanságát ismét jóvá tette. A' hajdani rajnai szövetséghez tartozott uj tartományiban lévő statushitelezőket t. i. oltalmába vette, és a' többek közt a' westfaleni országlástól Kasselben harmadrészre leszállitott statusadóságot névszerénti becsében megesmerte 's elfogadta. Epen olly igazságosan bánt az uj rendelés által kenyér nélkül maradt német tisztekkel. Alig látta Poroszország csak nemi nemüképpen helyre állva nemzeti gazdálkodását, azonnal gondoskodott 5 Maj. 1814 a' varsói herczegségből kiüzött tisztekről is. Uj tartományiban a' tiszteket mind hivatalokban, mind fizetésekben meghagyta. Éppen olly egyenességgel iparkodott az országlás, uj tartományinak lakosit a' régi tartományokbeliekkel szorosan öszvekötni, a' dolgok uj rendjét velek megkedveltetni, és azon reménységet, mellyel azok magokat Németország szabadságának kivivásáért táplálták, telyesiteni. Igy nyerte meg a' rajnai tartományok szeretetét, mivel 1) a' juryt nem törölte el, 2) nem csak Oprussiát, hanem a' rajnai tartományokat is, érdemek szerént intézte el, 3) a' Triérben Austria által tett adóságot, melly elveszettnek tartatott, hátra lévő kamatjaival együtt kifizette, és 4) a' droits d'enregistrement sulyos adót eltörölte. A' király semmi áldozatot, mellyet az igazság, semmi költséget, mellyet az ország pallérozotsága és jóléte kivánt, nem kimélt meg, szükség idején is. Bizonyitják ezt a' berlini universitásnak alkottatása, a' boroszloi fő oskolának uj rendbeszedetése és a' bonni universitásnak alkottatása 18 Oct. 1818. E' mellett rendet vitt be a' közjövedelen roncsolt állapotjába. I. Fridrik Wilhelmnek szoros takarékossága maradandó alapja a' porosz statusgazdálkodásnak. Ez a' fejedelem 1740 örökösére 10 mil. tal. jövedelmet hagyott. II Fridrikről 50 mil. tal. maradt a' pénztárban 's mintegy 27 mil. eszt. jövedelem. II Fridrik Wilhelm alatt csökkent a' közjövedelem. III Fridrik Wilhelm 1797 olta ismét vissza állitotta a' jó rendet; hanem az időtől nagy és sikeretlen áldozatokra kénszerittetett. 8 esztendei sanyarusága elszegényitette a' népet. Bignon (e' munk. „*Exposé comparatif de l'état financier etc. de la*

France et des principales puissances," Paris 1814) a' porosz jövedelmet 1806 előtt 36 mil. tallérra és az adóságot 1804 36½ mil. tal-nál többre teszi. Az 1829—31ki jövedelmi jegyzék szerint a' jövedelem 50,796,000 tal. Ezenkivül van a' királynak a' hohenzollerni familia jószágaiból maga számára 's házának tartására 2½ mil. tal. jövedelme (elébb 1½ mil. tal-ral több, hanem ezt a' 6 Nov. 1809 és 9 Mart. 1819 költ familia törvénynél fogva a' statusnak ajándékozta). A' status adósága 1820 217 mil., a' kamatos és alapitott status-adóság 180 mil. tal. tett, ide számlálván az 1811 és 1815ki régi status-papirosokért becserélt status kötelező leveleit (119½ mil. tal.). A' kamatatlan adóság 11,242,000 tallér. A' tartományi status-adóságok 26 mil. tal. tettek. Ezen terhnek könnyebbitésére II Fridriknek nyomdoka követtetik. Ennek a' 7 eszt. had 114 mil. tal. került, és az ország egészen kimeritve volt. Ekkor 1755 a' királyi bankot alkotta és Lengyelországnak első elosztatása után csak hamar a' tengeri kereskedő társaságot, mellynek 2400 actiaiból (egy 500 tal-val) 2000 a' királyé volt. Az utóbbi kiváltképpen a' lengyel sókereskedés és a' királyi statuspapirosok által igen sokat nyert. Ez a' két intézet 's a' záloglevelek, a' közönséges hitel 3 nagy oszlopai. A' banknak 1806 közel 10,000 tiszta jövedelme volt. Ez és a' tengeri kereskedés társasága, azolta a' legnagyobb veszteségeket is szerencsésen kiállották. Bignon szerint a' kettő, csupán a' bayonnei egyezés által, tőkéiből Lengyelországban 26—27 mil. tal. vesztett. Illyen környülállások közt lehetetlen volt a' statuspapirosoknak (kamatos czédulák, választó és ujmarki tartományi kötelező levelek és már a' had előtt 1806 kincstárczédulák) mindég inkább nem sokasodniok. Korábban a' tartományokban, névszerint Schlesiában 1770 olta, a' márkságokban, Pomeraniában, kel. és nyug. Prussiában, végre Posenben, záloglevelek vitettek be, mellyek szerint a' jószágbirtokosok, mindnyájan öszveséggel, jót állnak egyért és zálogos adóságaikért. De ezen záloglevéleknek olly bizonyos hitele is megrendittetett a' franczia háboru által; hanem éppen olly hirtelen felemelkedtek mind a' hatféle záloglevelek, mind a' statuspapirosoknak 12 külömböző nemei, leginkább a' kincstár czédulák (most pénztár assignatiok). A' fizetésekbeli szótartásnak pontossága, a' 20 Jun. 1812 költ edictum szerént készitett adóassignatióknak és bélyegezett kincstárczéduláknak nagy részint már végre hajtott megsemmisitése, a' statusadóságait semmisitő tőkének nevekedése, melly 1818 kezdette el az adóságot eszt. 1 mil. tal-ral lefizetni, 's most eszt. 3,485,000 tal. fizet, az uradalmak eladásával, a' status polgárinak munkásságával, a' kereskedésnek virágzásával, 's az adóknak egyenlő felosztatásával párosódván, bizonyos alapjai a' status hitelének. — Hadi ereje Poroszországnak. 1806ig a' poroszkatonaság a' nemzettől egészen különvált néposztályból állott, hanem ezen alkottatása és pálcza 's vesszőzés-büntetése megváltozott. Most, mint herczeg Blücher Hardenberghez tartott beszédében mondta, nem tudni többé, hol kezdődik a' katonarend 's hol végződik a' polgároké. Mig a' porosz katona ezt el nem felejti, nem fog büszkén felyülemelkedni a' polgárokon, mint 1806 előtt. Most mindenik polgárnak katonának 's mindenik katonának polgárnak kell lenni. Poroszország jó katonákat nevelő oskola. Már szétdaraboltatása kénszeriti, hogy nagyobb hadi erőt tartson, mint kiterjedéséhez képest kellene. Ugyan is 3 felől ráüthető hatalmas ellenségtől kell tartania. A' porosz sereg a' felkelő polgárkatonaságon kivül 165,000 főből áll. A' polgárkatonaságnak mind két felkelései 365,000 embert tesznek. Ezek közül a' második felkelés (180,000 ember) a' hadban csak egyes tartományok védelmezésére van rendeltetve. A' polgárkatonaság béke idején esztend. bizonyos

időkben gyakoroltatik. Az álló sereggel tartalék van öszveköttetve, mellynek egészítésére (1822 olta) katona-ujonczok fogatnak, kik tartalékosoknak neveztetnek. 1829—1831 a' hadi ministeriumnak 22,165,000 tal. rendeltetett eszt. A' porosz katona-gazdaság rendszabásit Ribbentrop statustanácsos munkájában (Berl. 8 köt. 1816 olta) lehet olvasni. A' katonaszolgálat elébbi keménysége és hossza, a' 3 Sept. 1814 hozott törvény olta nincsenek többé. Most a' hadi szolgálatrai köteleztetés béke idejére nézve, ugy van meghatározva, hogy kiki katona, életének 20dik esz-től kezdve 23ikig; a' testi büntetés eltöröltetett; a' katonának jó öltözet adatik 's jól bánnak vele. Ezt a' békés időt Poroszországnak mostani politikai állása igérni láttatik. Birtoka Európának jótállásán alapul. 1813 olta a' porosz udvar Austriával szorosan egyesült. Oroszországgali 1764 olta ritkán felbomlott öszveköttetése, mellynek köszönheti, önnön erőlkedése mellett, visszaállittatását, nem csak személyesen, hanem a' keleti határok minemüségére nézve is szükséges. Innen némelly tekintetben régi szövetségesének fontos pontokban engedett. Franczia-országnak barátságára illyen környülállások közt nincs szüksége; sőt félnie kell ennek Poroszországtól, mig Hanovernek Angolországgali öszveköttetése által, a' porosz és nagybritanniai udvarok barátsága naponként inkább erősittetik. Poroszországnak a' Rajna bal partján fekvő birtokai is ellentállnak abban, hogy ez a' status valaha természeti szövetségese legyen Franciaországnak; ellenben ennek elmulhatatlanul szükséges Poroszország barátsága, ha Austriának hatalmát korlátolni akarja. Ataljában Poroszországnak fekvéséből azt kell következtetni, hogy jövendőben, háboru esetére, Hertzbergnek principiumát fogja politikájának sinórmértékévé tenni, hogy t. i. a' legnagyobb 's legmerészebb szerep egyszersmind legbátorságosabb is Poroszországra nézve, mivel, mint második rangu hatalmasság, más benne bizó kisebb statusokkal kezet fogván, Európának első hatalmasságival megmérkőzhetik, a' hatalmi egyenlőséget bátorságosithatja 's neminemüképpen minden nagy status-ügybe nyomos befolyása lehet; ellenben, kirekesztőleg valamelly fő hatalmassággal lépvén szoros öszveköttetésbe, ettől függővé lenne. — Ajánlhatók Poroszország bővebb esmertetésére: Pölitz: „*Geschichte der preusischen Monarchie*“ (Leipz. 1818); ugyanez „*Geschichte Preuszens*“ (Dresden 1827) Voigt: „*Gesch. Preuszens bis zum Untergange der Hersch. des deutschen Ordens*“ (Königsberg 1827); C. Ch. v. Leutsch „*Gesch. des preusz. Reichs von dessen Entstehen bis auf die neueste Zeit*“ (Berlin 1825); Lancizolle „*Gesch. der Bildung des preusz. Staats*“ (Berl. 1828); Manso „*Gesch. des preusz. Staats vom Friedr. zu Hubertsburg bis z. 2 paris. Abkunft*“ (Frankfurt a. M. 1819); „*Geschichte der preusz. Monarchie unter Friedrich Wilh. III v.* 1797—1824“ (Berl. 1825); Stein „*Handbuch der Geographie und Statistik des preusz. Staats*“ (Berlin 1819); Benzenberg „*Über Preuszens Geldhaushalt und neues Steuersystem*“ (Leipz. 1820); Fr. v. Raumer „*Über die preusz. Städteordnung*“ (Leipz. 1828); Perschke „*Kritik etc.*“ (Leipz. 1829); P. F. Stuhr „*Gesch. des preusz. Heeres*“; Müller Sándor „*Preuszen und Baiern im Concordate mit Rom etc.* (Neust. a. d. O. 1824); „*Über die Entwickl. d. product. und commerciellen Verhältnisse des preusz. Staats*“ (Berlin 1828); Ferber „*Beiträge z. Kenntn. des gewerbl. u. commerciellen Zustandes der preusz. Monarchie*,“ (aus ämtl. Quellen, Berlin 1829); Kamptz „*Annalen der preusz. innern Staatsverwalt. seit* 1817—1828“; Lassú „*A' prussiai királyság 'stat. geogr. és hist. leirása*“ (1828); földképei a' Poroszkirálysághak a' Halleben 1829 24 tábl. 's az Engelhardttól Berlinben 1829 kiadattak.

Porphirnak neveztetik minden tömött, mezei foszlókőből álló alapmasszájú kő, mellyben egyes kvarczkristályak, szarvcsillám vagy mezei foszlókő találtatnak. Ha az alapmasszában sok szarvcsillám van, akkor a' porphir fekete vagy setétzöld, ha pedig nincs benne szarvcsillám, az alkotó foszlókőhez képest változik szine és barna, veres, sárga, szürke. Ha foszlókő kristály helyett apró mezei kő golyóbisok vannak benne, akkor a' porphir variolitnak neveztetik. Legnevezetesebb nemü 's szinü porphirok: 1) a' fekete, főként a' porfido vero antico, téjfejérségü mezei foszlókő kristályokkal. Hasonló külömbféleségei találtatnak a' porphirnak Siberiában és Corsicán. 2) Zöld porphir, olaj-gyümölcs-, pisztácz- és feketés-zöld, zöldellő-fejér mezei foszlókő kristályal; igen szép a' corsicai és a' Pyrenaeken lévő. 3) Barna és violaszinü porphir, mellyhez számláltatik főként a' porfido bruno antico (setétbarna zöld mezei foszlókő kristályokkal) 's a' szép elfdali porphir Svédországban. 4) Veres porphir veres és veresbarna alapmasszával, fejér és rózsapiros kristályal. Ide tartozik a' porfido rosso Felső-Egyiptomban, mellyből állnak V Sixtus obeliskje és sok római oszlopok. Van Corsicán is. 5) Szürke porphir, főképpen Corsicán 's Briançonban (Francziaországban). — A' porphir épitési ékesitésekre, edényekre, tobákos pixisekre 's a'. t. fordittatik, kiváltképpen Elfdalenben.

Porphyrius, l. Ujplatonicusok.

Porpora (Nicolo) a' legnagyobb énekmesterek egyike, kit az Olaszok a' melodia patriarchájának neveznek, szül. 1685, Nápolyban. Első operáji egyikét „*Ariana e Teseo*" Bécsben 1717 adák. Azon operák, mellyeket Nápoly, Roma, és Velencze számára Angliában mulatása előtt és után muzsikára tett, Burney szerint ötvennél többre mennek. 1730 több cantaték is jöttek ki tőle. 1726 Velenczében „*Siface*" operáját adá, mig az alatt ugyan e' város másik szinházában Vinci „*Sirce*" operát mutatá. Eleint nehezen állhatott meg, de vágytársát csak hamar legyőzé, mert 1729 még öt operát hoza szinpadra, mellyek közönséges tetszéssel fogadtattak. Ugyan ez évben Drezdába ment, hol a' lengyel király karmesterévé nevezé. Ez udvarnál megkülönböztetett tiszteletben tartatott. Maga Hasse és nője is irigykedének rá, mivel amaz dicsőségét Porporától, ez pedig a' P. képzette hires Mingottitól félté. 1731 honába tért P. Itt egy énekoskolát alapitott, mellyből a' 18 század legnagyobb énekesei, mint Farinelli, Cafarelli, Salimbeni, Uberti (kit II Fridrik mestere után Porporinonak nevezett), 's Gabrieli és mások keletkeztek. 1732 Farinellivel Londonba ment, hova Händelnek az opera igazgatójával volt versenygése közben hivák. E' meghivást 12 egy hangzatu cantatéjinak köszönheté. De szinháza még is csak addig álla, mig Händel ellenségei mozgának, 's 1736 teljesen megbukott. Csak 4 operát adott elő. Londonban mulatása alatt 6 triót adott ki két hegedűre és egy gordonra („*Sei sinfonie di camera*") mellyekből kitetszék, hogy szeres muzsikára sokkal kevesebbet tett, mint énekre. Azonban ugy látszik, maga is érzé, mi hijával volt e' részben. Corelli sonátáit alaposan kezdé tanulni, 's 1754 12 sonatát ada ki hegedűre, mellyek az első rangu mivek közé tartoznak. Ekkor tájban másod izben Németországba jött. Bécsben énekleczkéket adott, mellyek mellett Haydn, ki akkor a' legnyomorabb környülmények közül emelkedék-ki, klavirozott, 's a' hires énekmestert három hónapig szolgaképen kiséré. Porporától templomi, házi, és játékszini muzsikában mestermiveket birunk. Rómában találtató miveinek teljes gyüjteményét Selvaggi készité; több mivei a' nápolyi levéltárban rejlenek. Muzsikájának charaktere általánfogva komolyság és fennség. A' recitativben minden hangszerzők mustra gyanánt tekinték. Miután Velenczében, hol sok álmélkodásra méltó miséket és motetteket irt,

a' degli incurabili conservatoriumban sok ideig első tanító volt, vissza ment Nápolyba, 's ott 1767 legnagyobb szükségben holt-meg.

Porsenna, Etruria városának, Clusiumnak királya, befogadta a' Rómából kiüzött Tarquiniusokat, kiket egyezésnél fogva a' Rómaiak nyakára vissza nem tolhatván, nagy sereggel ment Róma ellen. Csaknem benyomult a' futó Rómaiakkal együtt a' városba, de az ide vivő hidan Horatius Cocles (l. e.) az átmenetelt mind addig akadályozta, mig a' hid levágatott. Midőn az elzárt Porsenna Rómát bekeritette, egy más római ifju, Mucius Scaevola (l. e.) hasonló felséges példáját adta a' hazaszeretetnek. Elrémült ezeken Porsenna, 's hajlani kezdett az alkudozásra. Azt kivánta a' Rómaiaktól, hogy a' Tarquiniusoknak birtokaikat 's a' Vejibelieknek az előbbi háború alkalmával elvett városokat adják vissza. Az utobbi feltétel telyesittetett, az első ellenben sok nehézséget talált. Azonközben egyvernyugvás köttetett, mellynek kezeseiül a' Rómaiak 10 ifjat és 10 szüzet küldtek az etruriai táborba. Az utolsók alkalmat találtak elillantásra 's Rómába visszajöttek, a' Tiberisen átuszván. De Publicola consul maga vitte azokat vissza Porsennának 's ez alkalommal a' Tarquiniusoktól alattomosan megtámadtatott. Porsenna ezt megtudván, azonnal elküldte fiját, Arunst, a' Rómaiak védésére. Megboszankodván a' Tarquiniusok hivtelenségén 's tisztelettel telvén el a' Rómaiak nagylelküsége eránt, lemondott a' Tarquiniusok barátságáról 's Rómával békét kötött, a' nélkül, hogy kezeseit eliogadta volna. Hogy a' Rómaiak élelmi szükségén segitsen, nem akarván ajándékkal büszkeségeket megsérteni, elmenetelekor egész táborát ott hagyta minden élelemmel együtt. Ezen nagylelküség emlékéül a' tanács neki tisztelet-oszlopot emelt 's ajándékul elefántcsont széket, királyi pálczát, arany koronát 's királyi öltözetet küldött. Később ismét ajánlotta a' Rómaiaknak a' Tarquiniusokat, de közbenjárása ekkor is sikeretlen volt. Porsenna a' Tarquiniusokat azonnal eltávoztatta magától 's zavaratlan barátságban élt a' Rómaiakkal, kiknek a' békekötésben átengedett Vejit önként visszaadta.

Porson (Richard), görög nyelv tanitója a' cambridgei universitasban 's a' London institutionnak első könyvtárnokja, East Rustonban (Norfolkban) szül. 1759, megholt Londonban 1808, éltének 49 eszt. Bentley után első criticus volt Porson, kivel Angolország méltán dicsekedhetik. Sokféle esmeretei, tudósságának mélysége 's alapossága, ritka criticai éles látása és emlékező tehetségének bámulásra méltó ereje, valóban nem ok nélkül fájlaltatják, hogy több munkát nem hagyott maga után. De szerencsétlen, 's esztendeivel nevekedő hajlandósága az iszákosságra, akadályozta tartós munkásságát, minden külső visszonyok eránt hideggé tette őtet 's lelkének erejével együtt testi erejét elfogyasztotta. Euripides Hekubáját, Orestesét, Phoenissaejét 's Medeáját (London 1797—1801) és Aeschylust (Glasgow 1795) kiadta. Ezen kivül nehány apró munkái is vannak, mellyek a' „*Tracts and miscellaneous critizism of Rich. Porson*" (Lond. 1815) nyomattak ki összveségesen. Irásiból halála után Monk és Blomfield még „*Rich. Porsoni adversaria*" czimü munk. adták ki (Cambridge és Lond. 1812) és Photius lexiconjának javitott textusát (Lond. 1822 2 köt.) (L. „*Zeitgenossen*", III rész. 3 köt.)

Porta (nagy, fényes), a' konstánczinápolyi császári palota előtt lévő nagy kapu, mellytől a' török udvar ottomanni portának neveztetik. (L. Törökország).

Portamento di voce, hangnyujtás; muzsikai müszó, 's alatta az énekesnek azon ügyessége értetik, mellyel egyik hangot olly pontosan a' másikhoz köti, hogy köztök legkisebb megszakasztás sem tapasztalható, 's mind csupán egyetlen egy hosszan kitartott lehelletnek tetszenek. Csak ritkán kivántatik t. i. az énekestől, hogy

a' hangokat egyenként, 's összefüggés nélkül, ékezve adja. Ellenben emez áltvitel kellemes, mert a' nélkül, hogy a' hangok határozottságának ártana, azokat összekapcsolja. Az énekes legnagyobb ügyessége itt abban áll, hogy az összefüggés sérelme nélkül alkalmas időn és helyen lélekzetet venni tudjon. Azonban a' nagy énekmesterek pontosan megkülönböztetik a' portamentót, vagy egy hangnak mással összeolvasztását a' széljelhangzó áltvonástól vagy emeléstől, mellyet némellyek hibásan portamentónak tartanak, 's melly a' hangnak a' huros szerszámokon az ujjak csusztatása által történni szokott áltviteléhez hasonlit.

Portici, l. Nápoly (városa 's környéke).

Porticus, l. Tornacz.

Port Jackson, tengeröböl és kikötő Ujdélwalesben (l. e.) 50 's nehány kisébb öböllel, éjszakra Botanybaitól (l. e.). Az 1787 Botanybaiba rendelt ángol gonosztevők gyarmatja Port Jackson partján telepittetett le, mivel itt tágas kikötő 's a' tájék egészségesebb és termékenyebb volt. A' főváros Sidney (l. e.) 1788 alkottatott ezen tengeröbölnél és pedig Sidney Cove öblénél, sánczolt kikötője pedig, mellyben 1000 hajónak helye van, Port Jacksonnak neveztetett.

Portiuncula, l. Franciscanusok.

Portland edénye, nevét ujabb birtokosától, Portland herczegtől, kapta; legjelesebb a' régieknél szokásban volt pompa-edények közt; VIII Orbán alatt (Barberini) (1632—44) közel Rómához, mint állittatik, egy Alexander Severus és anyja Julia Mammaea számára rendelt koporsóban találtatott és 1786-ig, midőn Hamilton eszközlésére a' Barberini familiától Portland herczegné kezébe került, Barberini edényének neve alatt volt esmeretes. — Veltheim (Samml. s. hist. min. und antiq. Abhandl. Helmst. 1800) szerént lehet rajta látni Alceste történetét, kit Hercules Admetusnak ismét visszavitt, a' koporsón pedig, melly a' Vaticanban tartatik, Briseis feletti veszekedését Achillesnek és Agamemnonnak. Vö. „*Description of the Portland-Vase etc. by Wedgwood*" Lond. 1790); francz. „*Descr. abrégée du Vase de Barberini, maintenant Vase de Portlande etc.*" (Lond. 1790).

Porto, l. Oporto.

Portobello, tulajdonképpen San-Felipe de Puerto Belo, város Panama földszorosán, a' hajdani guatemalai főkapitányságban, melly a' terra-fermai királysághoz tartozott, most a' colombiai köztársaságnak istmoi depart-jában fekszik, a' caraibi tengernél. 1584 épittetett. Lakói nagyobbára Mulattok és Négerek; az utobbiak különös városfertályt birnak, melly Guineának neveztetik. A' várost egészségtelen fekvése 's a' közel lévő erdőkben tartózkodó ragadozó állatok veszedelmes szomszédsága miatt már korábbi időkben is, midőn kereskedésénél fogva virágzó volt, csak kevesen lakták. Mint a' Peruból a' földszorosan keresztül Európába szállitás végett hozott nemes érczek rakhelyének, gályák megérkeztekor, népes ezüst-vásári voltak. Ez a' hely 1595 olta az Angolországgal folyt hadak alkalmával több izben elfoglaltatott 's kiraboltatott; végre 1739 a' vár az Angoloktól földig lerontatott. Ezen szerencsétlenségek a' vásárokat egészen megszüntették. Azolta a' spanyol hajók a' nemes érczeket közvetetlenül Délszakamerikából hozták 's a' kereskedésnek piacza Buenos-Ayres lett.

Porto Ferrajo l. Elba.

Portorico, San-Juan de Puerto Rico, egy a' nagy Antillák (l. e.) közt. Colombotól fedeztetett fel 1493 's 1510 olta a' Spanyoloké. 182 nsz.mf-en 136,000 lak. (kik közt 17,500 Néger) 's 5681 plántálmánya van; gazdag czukorral, riskásával, kukoriczával, kávéval, dohányal, gummival és sóval. 1828 1206 hajó be 's

1975 kievezett. 1823 olta 1828-ig a' sziget jövedelme 7,245,000 Realról 13,837,312-re nőtt. Hasonló nevü fővárosának jó kikötője van, melly egyszersmind a' főkapitánynak (ki alatt vannak még a' szüz szigetek) 's érseknek lakhelye.

PORTRAIT, arczkép, egy élő vagy historiai személynek leképezése; helye van mind a' plasticai mivekben, mind a' festeményekben. Azonban sok hajdankori hires emberek ábrázolatjai csak később idők ideálai. Innen szoros és tulajdon értelmü arczképek azok, mellyek természet után, azaz valódi személy tekintete után másoltattak, 's készitőjök arczképfestőnek neveztetik. Az arczképnek is characterképnek kell lenni, ha az aestheticai készitmények sorából kizáratni nem akar. Az eredeti kép rabi utánazása csak pillantatig tartó hivség, mert az emberi alak külsején minden nap változást tesz. Ez okon a' müvésznek csak a' maradandó fő vonásokat, 's a' physiognomiai kifejezést kell felfognia, melly minden vonásnak jelentést ad. Hol a' képiró olly szerencsétlen, hogy csak a' közönségest kénytelen leképezni, ott csak a' kész keresettel 's talán azon dicsérettel vigasztalhatja magát, mellyet rajzának és szinezetének adnak. Ez okból az olasz oskola legnagyobb képirói nem valának hajlandók az arczképfestésre. Rubensnek 's tanitványinak még egy erős és convenientia által össze nem kevert emberi nemmel vala dolguk. Ujabb időkben ritkák az olly arczképek, mellyek a' természeti igazságot képirói fontossággal párositnák. Az arczképekhez tartoznak a' társaságos darabok is, mellyek rendszerint épen ugy nem költőiek, mint az arczképekből összeállitott festemények feszesek.

PORTROYAL des Champs, Cisterciták 1233 alk. apácza-klastroma, nem messze Versaillestől, 6 órány. Paristól, a' Jansenismus (l. JANSEN) historiájában nevezetes személyt játszott. Már 1626 közlebbi öszveköttetésbe helyezte azt Angelica apátasszony, Arnauld Antal testvére, a' parisi theologusokkal, Parisnak St. Jacques nevü külső városában uj klastromot alkotván, melly, hogy az anyaklastromtól megkülömböztettessék, Portroyal de Parisnak neveztetett. Az emlitett jeles apátasszony az elenyészett klastromi fenyitéket 's kemény életmódot is visszaállitotta. A' portroyali apáczák, védőjek, a' st. cyrani apát, Jean de Vergier du Havranne, kormányozása alatt, a' Jansenisták véleményivel tartottak 's mezei lakhelyek ezen pártnak szentsége lett, mivel a' legbeszédesebb theologusok és a' Jansenismus legtüzesebb védői, Nicole, Arnauld testvérek és Le Maitre, 1640 körül Portroyal des Champsnál telepedtek meg külön épületben, az apáczák poenitentiájában 's foglalatosságiban osztoztak és oskolát állitottak fel, melly az elfajult Jesuitismusnak tisztább erkölcs-tudományt, alaposabb tudós miveltséget 's a' tanitásmódban hasznos javitásokat tett ellenébe. Ama hires Bourbon Anna, longuevillei herczegné, szomszédságába költözött 's védőnéje lett; Boileau barátja, 's Racine háládatos tanitványa volt, ki Portroyal historiáját leirta. Nagy észtehetségű férjfiak, széles tudósság és valóságos ajtatosság egyesülete volt ez, mellynek párja ritkán találtatott e' földön; minden rangú bünbánók tagjai lettek annak 's a' portroyali társaság szentségének hire az egész kath. világon elterjedt. Ezen gyámoloknál fogva erősek lévén, nem irták alá az apáczák VII Sándor pápának Jansen (l. e.) tanitása ellen költ bulláját, 's midőn védőik kiüzettek, mulékony megalázódások 's a' párisi érsek parancsolati iránt mutatott engedelmességek által tartották fen magokat a' 18 száz. kezdetéig, midőn végre 1709 a' Jansenismusban való állhatatosságok, melly már ekkor kiment a' módiból, eltöröltetést és klastromoknak a' párisi policzáj által lett telyes lerontatását huzta maga után. Omladékai még most is bucsujáró helyek az áhitatos Parisiaknak 's Grégoire 1809 ezen munk. „*Les ruines de Portroyal*", emléket tett ezen helynek.

PORTSMOUTH, tengeri város és Angolországnak legnagyobb és legbátorságosabb hadi kikötője Hampshireben, a' száraztól csatorna által elszakasztott Portsea szigetén, a' britanniai csatornánál, 2 városból, Portseából és Portsmouthból áll, összeséggel 5560 ház. és 60000 lak. Portsea, melly nevét 1792 kapta, most hasonlithatatlanul nagyobb 's népesebb Portsmouthnál. Ugyanott van a' nagy hajóépitő és ágyurakhely is, mellyekben minden van, a' mi csak hadi hajók épitésére és hajóseregek kiállitására megkivántatik. Portsmouthban a' High-Street leghoszabb 's legszebb. Kőfalak főképpen a' sziget külső része körül huzódnak, mellyen tulajdonképpen vett Portsmouth fekszik. A' bástyákan kellemetes sétáló-helyek vannak. Azon nagy és bátorságos kikötőt, melly az egész hadi hajóseregnek helyet adhat, 3 erőség veszi körül, ugy, hogy azt tenger felől megvenni lehetetlen; had idején csaknem csupán hadi hajóktól, rablóktól és ezeknek zsákmányaitól látogattatik meg. Rövid idő olta igyekeznek a' portsmouthi kereskedők kikötőjöknek hasznos fekvését 's más kedvező környülállásait nagy kereskedésre használni, a' honnan kereskedő társaságot alkottak. Megjegyzést érdemel még a' tengeri academia (Portseában) 's nagy korháza 3000 megsebesitett és beteg tengeri hajós számára. Potsmouth kikötőjének nyug. csucsával szemben fekszik egy más félszigeten Gosport, nagy hely, mellyet főképpen kötelverők 's mesteremberek laknak, nagy vasöntéssel, megerősitett kikötővel és jeles kaszárnyákkal. Portsmouthal szemben Wight szigetének keleti végén fekszik Spithead bátorságos kikötője, hol gyülekezik öszve közönségesen a' csatornai királyi hajósereg.

PORTUGAL, a' pyrenaei félszigetnek nyugoti, délről éjszaknak 80 mf-re terjedő, keskeny parti tartománya, az atlasi tenger mellett. Viszontagságai hasonlók Spanyolországéihoz, mig a' 12 század kezdetében különös statussá nem lett. Azután, mint királyság, csak hamar szabad képviselői alkotmányt vitt be; majd átlátván tengeri és világkereskedésre lett rendeltetését, a' világtenger partján 's a' Tejo és Duoro torkolatjainál feküvén, lakosinak merész lelke 's vitézsége által Európának első gyarmatos hatalmasságává emelkedett fel; hanem bujaságba 's fényüzésbe sülyedvén, a' dicsőségesen uralkodott burgundi királyi háznak kiholta után II Filepnek prédája lett, midőn a' spanyol uraság nyomása alatt erejét 's dicsőségét elvesztette, mig a' nemzet az idegen jármot le nem veté 's függetlenségét honyi uralkodói alatt ki nem vivá. De alkotmány nélkül 's belől mindennemü visszaélésektől elgyengittetvén, mint árboczfátlan hajó, Nagybritannia kormányevezőjére kéntelenittetett magát bizni. Azolta Portugal az europai statusoknak csaknem minden csatáiba bekeveredve volt és belső állapotjának kifejlésében meggátoltatott, mig a' nemzet, Napoleon hatalmának hátlójától bekerittetvén, önnön erejének esmerésére fel nem ébredt. Ekkor éppen olly kevésé szenvedhette tovább belső kormányzásárai befolyását Nagybritanniának, mint Brasiliától függését, hol lakott az udvar; és igy alkotmányt adott — később kapott — magának; végre hitetlenség és tiranság foglalták el a' törvényes királyi méltóságot 's fojtották el Portugalnak politikai ujjászületését. — Portugalnak históriája óra, középre, ujra és legujabbra osztatik.

1 Régi idő, minekelőtte Portugal királysággá lett; K. sz.-től K. u. 1139-ig. Rómának világon uralkodása előtt már sok idővel meglátogatták Portugalt a' Phoeniciaiak, Karthágóiak és Görögök kereskedési utazásaikban; azután Lusitania név alatt a' Rómaiaktól hódittatott meg, kik a' lakosok (a' sokfelé ágazó Celta-törzsök) közé idegen pallérozotságot vittek; majd german népektől (Alanoktól, Svévektől és Gothoktól) borittatott el és 712 után az Arábok által foglaltatott el. Midőn végre a' Spanyolok vitéz fegyvere az ujcastiliai

és leoni (l. Spanyolország) uj keresztény országokban, a' Minho és Douro közt fekvő földet is elvette az Araboktól, ezen tartományba grófok vagy helytartók tétettek. Burgundi ifjabb Henrik, kinek nagyattya, I Robert, burgundi herczeg, Hugo Capet franczia királynak unokája volt, 1090 körül Spanyolországba ment, hogy a' Maurok ellen kezdett táborozásban szerencsét próbáljon. VI Alfonso, Castiliának és Leonnak királya, leányának kezét adá jutalmul a' vitéz jövevénynek, kit 1094 grófjává és helytartójává nevezett ki az elfoglalt tartománynak, melly Entre Minho e Douro, Traz os Montes tartományokat és Beirának egy részét foglalta magában és mint vélik az oportoi (l. e.) kikötőtől Portugal nevett kapott. A' grófnak, ki lakhelyévé Guimaraenst tette, a' castiliai király eránt feudalis kötelezetetéseket kellett magára venni, abban ellenben, a' mit a' Mauroktól a' Tejo vizén tul foglaland el, határtalan uralkodás engedtetett neki. Alfonso haldokolván, neki adta által 1109 az örökös országlást. A' szerencse kedvezett a' burgundi fejedelmi háznak. Már Henrik alatt tétettek hóditások; még szerencsésebb volt fia I Alfonso. 1139 a' Mauroktól fenyegettetvén, szembe ment velek 's dicsőséges győzedelmet nyert Ourique térségén. A' lelkesedett nép már a' csatamezőn Portugal királyának köszöntötte Alfonsot, 's itt kezdődik

II Portugalnak középkora 1139-től 1495-ig, vagy Nagy-Emmanuel uralkodásáig és a' portugali gyarmat-birodalomnak alkottatásáig. Portugalnak tengeri és kereskedő hatalommá lett felemelkedése, belső kifejlésének gyümölcse volt. Már a' rendek (Cortesek) gyülése Lamegoban megerősitette (1143, mások szerént 1145) a' katonák ama hódolását, 's az uj királyságnak, mellyet III Sándor pápa is megesmert, 1181 törvényt és alkotmányt adott, melly szerént a' koronát örökösen birja a' királyi familia, első szülötség jusán; mindazáltal a' király testvérjének fiai csak a' rendek megegyezésével tehették azt fejekre. Ha férjfiui örökös nem volna, a' király leányi következzenek királyi méltóságra. Az Alfonsotól készitett törvénykönyv elfogadtatott 's az ujonnan alkotott királyi szék függetlennek hirdtetetett. A' király maga kitagadta mindenik örökösét, a' ki valaha adót fizetendene, koronához jusából. A' lamegoi Cortesek alkotmánya egyébiránt nem helyeztetett erős alapra. Éppen olly kevésé voltak a' Lamegoban hozott országtörvények állandók. Alfonso ugyan adózóvá tette országát a' pápának, de egyszersmind bátorságba helyezé királyi méltóságát a' castiliai és leoni királyok ellen, kikkel gyakran hadakozott. Országát Algarbia határáig terjeszté 's elfoglalá Santaremet 1143. Lissabonnak elfoglaltatása (1147), mellyet a' keresztes hajós Angolok és Hansaiak, kik épen akkor eveztek a' Tejora, segitségével tett, egy volt bajnoki életének legfényesebb történeti közt. 1162 2 vitézrendet alkotott; egyiket, melly azután Avisi (egy városka Alentejonál) rendnek neveztetett és a' S. Michel del Ala rendet. I Alfonso 1185 holt meg. Örökösi közül II Sancho a' papsággal folyt perlekedésének alkalmával IV Inocentius justartása által elveszté 1245 királyi méltóságát. III Alfonso (1245—79 uralk.) elvégezte Algarbiának már I Sanchotól elkezdett meghóditását és „Visszaállitó" (o restaurador) melléknevet kapott. E' megerősitette a' királyi jusokat az egyház ellen. Ragyogva tündöklik Portugalnak királyi közt Dienes király (1279—1325), érdemes lévén azon dicsőséges melléknévre, mellyel a' háladatos utóvilágtól tiszteltetett meg, melly őtet Igazságosnak, Munkásnak (Labrador), Hazaattyának nevezte. Okosan és bátran szegezé ő magát ellene a' papság fortélyainak, melly elei-alatt a' belső csendességet megzavarta 's magát minden adó alól felszabadittatni kivánta. A' békességet IV Miklóssal fentartotta, bár rendelései miatt, mellyekkel a' földbirtokoknak a' papság kezébeni sokasodását meggátolni igyekezett, nem legjobb

barátságban volt is a' római udvarral. Tudós és költő lévén, minden egyidejü fejedelmek közt legbőkezübb barátja volt a' tudóságnak és az általa Lissabonban alkotott főoskolában, melly 1308 Coimbrába tétetett által, tudományokhozi szeretetének örökös emlékét hagyta maga után. Ő használta először országának kedvező fekvését, hogy azt kereskedő statussá tegye és népének szorgalmát felébresztvén, letette azon nagyságnak első talpkövet, mellyre a' Portugaliak a' következő században jutottak, jollehet 1295 — 97 Castiliával, 1299 és főképpen 1320 olta tulajdon familiájával, polgári hadakat folytatott. A' királynak kormányzási rendszabási legjótevőbb következéseket húztak magok után a' kereskédésre, mesterségüzésre, földmivelésre és hajózásra nézve 's a' városok létre jötte itt, mint Spanyolországban, azt a' jótékony következést szülte, hogy a' polgárok a' nemesség és papság mellett országrendé emelkedtek fel. A' Kristus-rend, mellyre száltak 1319 az eltörlött templariusok javai, neki köszöni eredetét. Dienest IV Alfonso, ezt I Pedro (Péter), Ines de Castro férje (l. e.) követte 1357. Kemény Pedronak fijával, Módos Ferdinándal kihalt 1383 a' burgundi ház férfiui ága. Leánya Beatrix, a' castiliai királynak felesége, volt törvényes koronaörökös; de a' Portugaliak olly idegenek voltak a' Castiliávali öszveköttetéstől, hogy Pedronak törvénytelen fiját a' vitéz I Jánost köszöntötték a' rendek királynak. Megerősité magát a' királyi székben, midőn, vitéz vezérétől, Alvaro Nunez Pereirától gyámolittatván, a' Castiliaiakat Aljubarottánál 1385 megverte. Vele kezdődik a' burgundi familiának törvénytelen ága. 1411-ki Castiliával kötött békéje után a' vitéz király gondját országának javitására fordította. Bölcs mérsékletséggel uralkodott nyugtalan népén 's az ország büszke nemesein, kiknek hatalma nagyra nevekedett, mivel hajlandóságokat királyi székre lépésekor némelly áldozatokkal kellett megvásárolnia. Királyi lakhelyé Lissabon helyett Coimbrát tette. Országlásának idejére esik a' külső hóditások kezdete, mellyek által alapittatott Portugalnak nagysága. Derék fiai végrehajták, a' mit ő (döghalálban holt meg 1433) dicsőségesen elkezdett. Ceutának (Afrika éjszk. partján) elfoglaltatása után 1415, midőn Edvard, Henrik és Pedro vitéz herczegek attyok kezéből kapták a' lovaggá üttetést, Hajós Henrik hozta mozgásba legelőször a' tartomány-fedezőeket és kereskedési próbatételeket, mellyekkel Portugalnak hatalmát minden egy időbelieken felyülemelte. Ő alkotta a' Portugaliak első gyarmatit: Porto-Santot 1418, Madeirát 1420, az Azorokat 1433 's az arannyal gazdag guineai partot lévőket. Edvárdnak, János fiának (1438-ig) és unokájának V Alfonsonak (1481 ig) országlása nem volt olly fényes, mint az előbbi; de még nagyobb volt elsőnél II János, Portugal legerővel-telyesebb királyinak egyike. Alatta tört ki azon nemességgel folyt tüzes csata, mellynek hatalma engedékeny elei alatt merészen felemelkedett. A' korona elrablott jószágai behuzattak, a' jószágos nemesek birói hatalma korlátoltatott, birák neveztetvén ki, kiknek tudósoknak, nem nemeseknek kellett lenniek. A' nyugtalan nemesek fejét, a' hatalmas braganzai herczeget, a' király lefejeztette és a' békételen nagyok feje, Viseo herczeg, 1483 a' királynak tulajdon keze által esett el. A' tartomány-fedezés tüzesen folytattatott 's gyakran tudományos czéllal. A' Guineával üzött kereskedés gazdag jövedelme elegendő segédeszközt adott uj feltételekre. A' Portugaliak közt e' szerént felébredt nemzeti munkásság a' Zsidók által (1492 a' király 83,000-et fogadott be védpénzért a' Castiliából kiüzött Zsidók közül) nyomosan segittetett és seholse találtattak ezen idegenek közt olly pallérozott és tudós férjfiak, mint Portugalban. 1481 János két tudós férjfiut küldött el, kiknek szárazan kellett Keletindiába útazniok, az itt lévő kereskedési kincsek lévén nagy feltételének fő czélja. Ugyanezen

esztendőben tért vissza Diaz Bertalan egy tengeri utazásából, mellynek alkalmával Afrikának déli csucsát, mellyet a' király, ezen felfedezésnek nagy következéseit gyanitván, jó reménység fokának nevezett, felfedezte. Azon szerencsés előmenetel, melly a' portugali tartomány-fedezéseket koszorúzta, 's azon megmérhetetlen kereskedésnek gazdag jövedelmei, mellyek az uj tengeri úton találtattak, ki mentik a' portugali országlást, hogy Colombot elutasitotta magától, midőn ez először a' portugali királynak a' nyugoti világ tengeren leendő felfedezésekre ajánlásokat tett. Azon kitetsző szerencse után, melly a' merész hajósnak, Colombonak, első próbatételeit kisérte, János is, hogy nyugoton hóditásokat tegyen, hajókat állitván ki, ebből per támadt Portugal és Castilia közt, mellyet VI Sándor pápa azon esmeretes linea által döntött el, melly az azori és zöldfoki szigetektől nyugotra futván, a' Portugaliak és Castiliaiak jövendő hoditásai közt határt húzott. Igy alapittatott meg Portugal által az europai gyarmat-telepités, mellyel Europának ujabb politikai históriája kezdődik.

III Portugalnak uj időszaka, 1495-től 1820-ig, az ország virágzásától a' Cortesek visszaállásáig és a' status szabad alkotmányáig. Ezen időszak magában foglalja: a) Portugalnak mint első kereskedő hatalmasságnak nagyságát 1495-től a' burgundi országló háznak kihalásáig 1580: b) Portugalnak hanyatlását Spanyol felsőség alatt 1580-tól 1640-ig; c) Portugalnak állapotját a' Braganza ház és Nagybritannia befolyása alatt, uj alkotmány beviteléig 1820. a) Portugalnak aranyidőszaka; 1495-től 1580-ig. A' mit II János olly nagy reményekkel kezdett, szerencsés Emanuelnek országlása alatt (1495 — 1521) folytattatott. 1497 Vasco de Gamát (l. e.) 4 hajóval elküldötte, ki szerencsésen elérkezett Goáig. E' szerént az Indiába vivő tengeri ut a' Portugaliaktól feltaláltatott. Csak hamar számtalan gazdagság folyt Portugalnak fővárosába 's kevés eszt. alatt sok fejedelem engedelmeskedett az indiai félszigeten Portugal királya félt nevének. Már a' 16 száz. kezdetében első vicekirály volt Indiában Almeida Ferencz. E' meghóditotta Ceylont. Alfonso de Albuquerque (l. e.) Goát, Indiának legnevezetesebb kikötőjét, tette a' portugali-indiai országnak főhelyévé 's kereskedett a' Molukkokkal; Lope de Soarez Chinával (1518). Bab-El-Mandebtől a' malakkai tengerszorosig Emanuel parancsolt 's Portugalnak hatalma tetőpontjára jutott. Több nagy tettek hiresitik ezen távol lévő tartományokat. E' legdicsőségesebb időpont a' nemzet históriájában. A' Portugaliak ezen hős lelke ifjui erőt és elevenséget adott a' nép érzetének 's hősöket szült, kik előtt a' haza dicsősége és nagysága volt legszentebb kötelesség. Még a' szűzek is egyedül annak adtak választásokkor elsőséget, a' ki Indiában legvitézebben csatázott. Lissabon lett Europának legelevenebb kereskedő városa. De azon kincsek, mellyeket a' kereskedés itt öszvehalmozott, alig voltak elegendők azon költségnek kiállitására, mellyet az afrikai táborozások kivántak, hol Emanuelnek fegyverei kevésbé voltak szerencsések. A' congoi király, ki magát a' missionariusok által, kik nélkül akkor egy felfedező hajó se evezett el, megkereszteltette, fiai közzül kettőt Portugalba küldött ugyan nevelés végett; 's bár a' guineai parton lévő gyarmat, a' honnan Portugál minden idegent kirekesztett, még mindég nagy kincseket küldött Lissabonba; de az Ejszakafrikában tett próbák hajótörést szenvedtek. A' nem kedvező föld akadályozta a' gyors előmenetelt; az is igen hihető, hogy Venecziának és Spanyolországnak féltékenysége 's irigysége titkon segitették a' Maurok fejedelmeit. Azon dicsőség, mellyet Emanuel Indiában tett foglalásaival szerzett, éppen nem pótolta ki Portugalnak, melly olly számos izmos ifjait küldötte el az emlitett hóditások megtartására 's nagyobbitására, elnépetlenedé-

sét. Emanuel fia, III János alatt (1521 — 57) a' felfedezések és kereskedés szélesittettek Keletindiában ; de már mutogatták magokat egyszersmind Európában a' pénzgazdagság nevekedésének veszedelmes következései, mellyel a' belső nemzeti szorgalom nem emelkedett egyarányosan. Uralkodása alatt vitetett be az eretneknyomozás (inquisitio), azon Zsidók ellen, kik szinmutatásból lettek keresztényekké. Az okos II János ugyan is nagy számú Zsidókat fogadott be országába, kiket Ferdinandnak és Izabellának türedelmetlensége Spanyolországból kiüzött; hanem erántok mutatott jószivüsége olly kemény bánásmóddal volt öszveköttetve, hogy Emanuel eleinte valóban lágyitani szándékozott sorsokat. Hanem felesége, a' szép Eleonora, V Károly Spanyol király testvére eránti indulatos szeretete, az öreg királyt olly felette nagy keménységre tántoritá, hogy mind azokat, kik keresztényekké lenni nem akartak, gyermekeiktől megfosztotta 's rabszolgákká tétette. Azonközben, nem tudni mi okból, azért é, hogy a' gazdag jövevények módot találtak a' kegyetlen parancsolat végrehajtásának gátlására, vagy Emanuel önnön szivének inditásából megakadályozni akarta kétségbe-eséseknek következéseit ? — elég, hogy a' király a' kiköltözés határpontját 20 eszt-vel meghoszabbitá, hogy ugy monda, elég idejek legyen a' megtérésre. Ezen kedvezésnek azon következése lett, hogy sok Zsidó nyilván bevette a' kereszténységet, titkon pedig hitében megmaradt, kiknek maradéki ellen azután az eretneknyomozók legutálatosabb kegyetlenségeket követtek el. Még károsabb volt Portugalnak a' Jesuiták befogadtatása 1540, kiknek III János, országa nagyságának veszedelmére, minden europai fejedelmek közt legelőször engedett szabad bemenetelt. Ezen fortélyos rendnek tagjai örömest használtatták magokat a' keresztény hitnek Indiában hirdetésére, a' mire addig főképpen Sz. Ferencz szerzetesei fordittattak. Ugyanezen legroszabb fejedelemnevelőkre bizta unokájának, Sebestyén (Sebastian) herczegnek nevelését is, kibe annyira beplántálták azok a' rajoskodást és dühös hóditásvágyat, hogy utoljára áldozatja lett. Az ifju király t. i. azon büszke czélt tette fel, hogy az Afrikában lévő Maurokat meghóditsa, a' mire erős elei több izbeli iparkodásokkal se mehettek rea, 's ezen plánját, értelmes és bölcs tanácsadóinak ellenzése mellett is oktalan hevességgel folytatta. 1578 Afrikában az alcassari ütközetben megverettetvén, 's hihetőleg életét is elvesztvén, per támadt a' gyermeketlen Sebestyén koronája felett. Portugal tarthatatlanul sietett romlása felé.

b) Portugal spanyol felsőség alatt (1580 — 1640). Az öreg, 's gyenge Henriknek, Sebestyén nagybáttyának, rövid uralkodása után, a' koronára vágyók leghatalmasabbikát, II Filep spanyol királyt, ültette Portugal királyi székébe Albának alcantarai győzedelme 's olly szerencsétlen volt Portugal, hogy olly országgal köttetett öszve, melly éppen ez idő olta rohant szerencsétlen hadai 's oktalan kormányoztatása által végső veszedelme felé. II Filep (4 Dec. 1586) bevitte a' könyvvizsgálatot 's 4 hamis Sebestyéneket nyomott el. Spanyolországnak hatalmas ellenségei, az Angolok és Hollandiak, a' fegyvertelen Portugalra ütöttek, mellynek gazdagsága bő zsákmányt igért 's egymás után elfoglaltattak jeles és jövedelmes birtokai, mellyeket Portugalnak előbbi dicsőséges királyai temérdek költséggel és vérrel szereztek. Ezt annyival könyebben tehették az Angolok és Hollandiak, mivel a' nép hajdani hős lelke függetlenségének utolsó idejében teljesen kiholt és a' Portugaliak kevélységekkel és kemény bánásokkal olly gyülöletesekké tették magokat, hogy Azsiának nyomott fejedelmei és népei az uraságnak akármelly változásakor sorsok javulását reménylhették. Spanyolország semmit se tett azon népnek gyámolitására, mellyet pusztulásra juttatott. A' Hollandiak elfoglalták a' fűszerrel gazdag molukki szigeteket és Brasiliának felét (1624 eszt.),

melly II Jánosnak szép időszakában szerencsés történet által fedeztetett fel Alvarez de Cabraltól 1500. Elvették a' guineai parton fekvő gyarmatokat 1637 és útat nyitottak magoknak Indiának gazdag piaczára, mellyből a' Portugaliakat mindég kijebb szoritották. Ehez jött a' Spanyolok rablásvágya, kik a' korona legszebb jószágait elidegenitették. Végre ezen nyomás és dölyfös bánás mód által, mellyeket IV Filep ministere, Olivarez, alatt szenvedtek, fellázittatván, a' portugali nagyok öszveesküdtek, melly igen okosan készitett 's fortélyosan intézett szövetkezés, 1 Dec. 1640 a' hajdani királyi familiának mellékágából szül. braganzai János herczeget emelte IV János névvel Portugalnak királyi székére.

c) Portugal a' braganzai ház alatt Angolországnak politikájától függ 1640-től 1820-ig. Ezen zendülésnek, melly Portugal függetlenségét visszaszerezte, igazolására a' Cortesek 1641 nyilatkozást küldöttek az europai udvarokhoz. A' Spanyolországgal e' felett folyt hadat bevégezte 13 Febr. 1668 a' lissaboni béke, mellyben Spanyolország Portugalnak függetlenségét megesmerte és csak Ceutát tartotta meg. 1661 és 1669 nagybritanniai eszközlésre, János örököse, VI Alfonso és ennek öccse II Péter, ki amazt 1667-ben az országlástól megfosztotta, a' Hollandiakkal is békét kötött, melly által legalább Brasilia ismét az országhoz kapcsoltatott; de a' hajdani nagyság vissza nem állittathatott, még akkor se, ha ezen familiának minden tagjai annyi erővel és bölcsességgel birtak volna is, mint a' mennyi jó akaratot mutattak közülök némellyek. Már I Ferdinand letette 1373 III Edvard ángol királyal kötött szövetsége által a' Portugal és Angolország közt lévő öszveköttetésnek talpkövet, melly, főképpen pedig most a' braganzai házból szül. első király alatt létre jött kereskedési egyezés, erre pedig az 1703 Methuen ángol követ által köttetett uj egyezés, melly a' kevéssel azelőtt felfedezett brasiliai aranybányák hasznait Angolok kezére játszotta, a' 21 Jan. 1815 kötött egyezésig olly nagy befolyást adottt Angolországnak, hogy Portugal az europai statusok sorában független helyet nem nyerhetett. Ellenben a' Cortesek, kiket meghivó leveleiben a' király a' harmadik rend követeitől nyilván azt kivánta, hogy közjövedelmi, igazsági, szárazon és tengeren lévő hadi szolgálatban nem álló követeket küldjön, 1697 olta többé nem hivattak öszve. V János (1707 — 1750) ugyan mutatott a' külső visszonyokra nézve valami erőt, mint belől is próbált neminemü jót tenni, p. o. az eretnek-nyomozás korlátolását és a' portugali históriának academiát alkotott, de ott nyomos következés, itt bevégzés nélkül. Ellenben a' mafrai pompás klastromnak épittetése és azon Rómában drágán vásárlott engedelem, hogy Lissabonban patriarchaságot állitson fel, az ország kincsét hosszú időre kimeritették. Fija és örököse I József (1750 — 1777) alatt Pombal (l. e.) tartotta kezében a' status evezőjét; egy igen kemény javitó, mint Portugalnak ekkor szükséges volt; de olly kemény, hogy gyakran az igazságnak legszentebb törvényei se vétettek tekintetbe. Megzabolázta a' Jesuitákat és nemeseket, kik az előbbi országlások alatt a' közönséges kormányozásba való titkos befolyást megszokták. A' Jesuiták paraguayi (l. e.) nagy hatalmának felfedeztetése, a' rend tagjainak a' lissaboni földinduláskori (1755) viselete és a' király élete elleni öszveesküvése (1759) megbuktatták a' rendet; mert 1757 elveszté a' gyontató atyaságot a' királyi familiánál 's az udvarba való bemenetelt, sőt két eszt. mulva minden Jesuita kitiltatott az országból 's a' rend elveszté jószágait. A' schaumburg-lippei vitéz gróf, kinek Portugal Spanyolország ellen folyt háborujában (1760) olly sokat köszönt, ugyanekkor nagy javitásokat tett a' hadi dolgokban; de elutazása után ismét elpusztult kezdett munkája. Midőn Mária Francisca Isabella, Józsefnek legidősebb leánya, 1760 olta attyatestvé-

rének, III Don Pedronak felesége, 1777 a' királyi székbe ült, azonnal elveszté Pombal 25 eszt. birt hatalmát. Portugal neki köszönte feleszmélését. Ismét elenyésztek ugyan vele némelly hasznos rendelései; de azon felvilágosodás, mellynek fáklyáját meggyujtotta, 's azon erány, mellyet a' nemzet characterének adott, nem oltathattak el. Máriának országlása alatt minden hatalom megoszolva volt a' nemesség és papság közt. 1792 Maria elme-nyavalyába esett; ez okból a' brasiliai herczeg (e' volt 1816-ig a' koronaörökösnek czime) Juan Maria József (szül. 1767) lett uralkodó, ki 1799, midőn a' királyné betegsége valóságos őrültséggé fajult, magát határtalan uralkodónak hirdette ki, hanem egyébiránt annyának országlásrendjét követte. Angolországgal öszveköttetésben lévén, részt vett a' Franczia ország ellen folyt hadban. Katonái nem minden dicsőség nélkül csatáztak a' Spanyolokkal kezet fogva. Hanem a' kereskedésnek had által okoztatott csökkenése, a' megsokasodott statusadóság és Spanyolországnak Franczia országtól fenyegettetése, 1797 alkudozásra kénszeritették Portugalt Spanyolországgal. Hanem a' franczia fegyverek 1709-ki szerencsétlensége az uralkodóba ismét bátorságot öntött Angolországgali szövetségének megujitására 's arra, hogy Oroszországgal szövetkezzék ösze. De Bonaparte hatalmát megerősitvén, Spanyolország kénszerittetett Portugalnak 1801 hadat izenni, mellynek mindazáltal még ugyan ezen eszt. végét szakasztá a' badajozi békekötés, Olivenzától megfosztván Portugalt, melly ezenkivül kikötőit az Angolok előtt bezárni köteleztetett. Ezolta, mindég fenyegettetve 's gúnyoltatva, csak nagy áldozatokkal tarthatta meg a' hatalmaskodó ellen függetlenségének árnyékát, mig végre, — midőn Napoleon serege Junot alatt már a' határon belől nyomult 's a' *Moniteur*, egy Portugal elosztatására nézve Spanyolországgal kötött titkos egyezés következésében, a' braganzai háznak (mivel a' kormányozó nem akarta az Angolok portékáit elfoglalni) a' királyi méltóságból leendő letétetését kimondotta, — mig végre mondom az uralkodó egészen ángol oltalom alá nem adta magát 's 29 Nov. 1807 familiájával együtt hajóra nem ült, hogy Rio-Janeirot (Brasiliában) tegye lakhelyévé. Egy nappal ezután bement Junot a' fővárosba 's Portugallal ugy bántak a' Francziák, mint hóditott tartománnyal. De csak hamar kiszált egy ángol sereg; egyszersmind számos katona-csoportok sereglettek öszve az éjsz. tájékokon, égvén a' haza megszabaditásáért lángoló tüztől 's Opertoban már 1808 öszvegyült a' portugali Junta, az ország közönséges dolgai felett tanácskozásra. Kemény csatázás után a' nyug. parton végre eldönté Wellesleynek (21 Aug. 1808) Vimeiránál nyert győzedelme Portugalnak sorsát 's a' cintrai (22 Aug.) egyezés szerént ki kellett takarodnia Junot 25,000 főből álló seregének, melly a' lissaboni egyezés következésében (30 Aug.) ángol hajókon Franczia országba szállittatott. L. Th ebault vezérhadnagynak, ezen táborozásban a' vezérkar fejének *Relation de l' expédition de Portugal, faite en* 1807 *et* 1808 (Paris 1817) czimü munk. Most a' Portugaliak munkás részt vettek a' spanyol szabadság-hadban. Wellesley (Wellington), Beresford és Gomez Freyre alatt, mint vitéz segitő seregek, Toulouseig benyomultak Franczia országba. Azonközben a' királyi familia Brasiliában lakott. Itt lépett fel az uralkodó, I Mariának halála után (20 Mart. 1816) VI János névvel Portugalnak és Brasiliának királyi székére. A' lissaboni udvár amerikai gyarmatba átplántáltatásának az europai politikára 's Angolországra nézve fontos következései voltak. Első volt Brasiliának arra törekedése, hogy ángol felsőség alól magát kihuzza; második ezen tartománynak különös statussá emelkedése. Portugalban ellenben az ángol befolyás tartott 's a' királyságnak előbbi állapotja szorosan véve ugyanaz maradt. Ez oknál fogva a' parisi béke (30 Maj. 1814),

jóllehet a' közügyre nézve sokat tett; a' nemzet várakozásának éppen nem felelt meg; és midőn erre a' bécsi (Portugal követjétől is aláirt) congresz-végzet Olivenzának Portugalhoz visszakapcsoltatását megesmerte és Portugal ugyanezen végzés következésében hajdani franczia Guianát az Oyapockig Franczíaországnak viszaadta volna, 's még is vonogatta volna magát Spanyolország Olivenzának kiadatásától, a' rio-janeiroi udvar a' Spanyoloktól az Artigas alatt felkeltek által elfoglalt Monte-Videot, a' Plata bal partján, magáévá tevé, a' mi Portugal és Spanyolország közt uj per tüzét lobbantá fel. Ezenfelyül Brasiliába is elterjedtek a' nyughatatlan mozgások; mindazáltal az országlás olly szerencsés volt, hogy a' pernambucoi zendülést (Martinez alatt, Mart. 1817), és Gomez Freyre (l. Eben) vezérnek öszveesküvését Lissabonban, hol Beresford Marsallnak hatalma a' katonaságot és az udvarnak távolléte, melly Portugalnak minden készpénzét Rio-Janeiroba huzta, a' népet elkeseríté, erővel elnyomhatta. Ezenkivül ez idő alatt némelly czéleránvos rendelések tétettek, kiváltképpen Brasiliának, mellynek kereskedése 1818, minden barátságos nemzeteknek szabaddá tétetett, pallérozotságára nézve. Araujo minister a' chinai tea-plántát Brasiliába átplántáltatá. Kiváltképpen sok érdemet szerzett Brasiliára (l. e.) nézve Arcos első minister. Hogy ezt megjutalmazza, a' király 1818 egy darab tiszta papirost, mellyet a' monarcha alá irt, adott neki által, azon nyilatkoztatással, hogy mindent, a' mit kiván, felirhatna arra, kivánatinak telyesittetését a' király szentül igérvén. Hanem a' nemes lelkü Arcos a' helyett, hogy magának kivánt volna valamit, azt a' parancsolatot irá arra, hogy minden pernambucoi foglyok, kiknek kivégeztetések már elhatározva vala, szabadságba helyeztessenek 's a' király azonnal végrehajtatá ezen parancsolatot. Az eretnek-nyomozás egész országban eltöröltetett. Goában már 1774 megszünt az, hanem azután ismét visszaállittatott. Midőn végre 1815 egészen megsemmisittetett, goai irati a' vicekirály Salzedas parancsolatjára (25 Maj.) közönséges helyen megégettettek. A' Jesuitáknak is megtagadtatott visszavétetések 's a' portugali országlás a' szent atyák visszaállittatására nézve megtagadó választ küldött. Ellenben 30 Mart. 1818 kemény tilalom adatott ki a' szabad kőmivesek ellen, kikre minden különbség nélkül, akár honyiak, akár külföldiek legyenek, ha szabad kőmivesek, kegyetlenséggel öszvekötött halálos büntetés, minden jószágaik elfoglaltatása, nem tekintvén törvényes örököseikre, mondatott 's hirdettetett ki. A' Zsidók a' pápa közbenjárására 1817 Portugalban és Brasiliában ugyanazon kedvezéseket kapták, mellyekkel a' római statusban birtak. De bár mennyi jó vétetett munkába, 's próbáltatott végrehajtatni itt 's amott, általánosan még se volt Portugalban közönséges és az időkor lelkével megegyező kormányzási plán. Amerikának és Spanyolországnak példaadása, Portugalt és Brasiliát hasonló lépésekre ingerelte, hogy a' statusnak minden oldalán ingadozó alkotmányát uj alapokra épitsék. Kiváltképpen érezte ezen szükséget Portugal, hol a' miveltebb rendek pallérozotsága a' status kormányoztatásának megavult formájával (az udvar távol lévén és az ott hivatalt viselt Angolok mindent eldöntő befolyásssal birván) legellenségesebb ellenmondásbann állott.

Igy kezdődött IV Portugalnak legujabb ideje 1820 olta. Boszonkodással nézte a' portugali nemzet a' status kormányának evezőjét egy Angolnak, Beresford vezérnek, kezében. A' hadi seregben, melly zsoldját nem kapta ki pontosan, 100-nál több ángol katona tiszt volt, ezek közt 30 a' vezérkarban és nagy pénzsommák mentek Brasiliá ba, hol lakott a' király 's a' nemesség; e' mellett a' kereskedés és hajózás naponként inkább pusztultak. Beresford jól esmerte helyének nehézségeit 's April. 1820 Rio-Janeiroba ment, hol az udvar

az ő kívánságára elvégzé, hogy a' katonaság zsoldjának lefizetésére pénzt küld Lissabonba és az itteni kormányzásnak megparancsolni fogja az országlás formájának javittatását. Hanem későn; mert már öszveszövetkeztek a' portugali hadi erőnek vezérei és több polgárok (ezek közt D. Manuel Fernandez Thomaz) uj alkotmánynak készitésére és bevivésére. Innen még minekelőtte megérkezett volna a' királynak áma végzete Brassiliából Lissabonba, kitört 24 Aug. reggel Oportoban a' zendülés. A' 18-ik regementnek ezeredese, Bernardo Correa de Castro e Sepulveda, de Herbadoza vice-grófnak fia és a' többi tisztek felszollitották a' katonákat, hogy a' királynak, Corteseknek és a' készitendő polgári alkotmánynak engedelmességet esküdjenek. E' megtörtént. Midőn erre a' törvényhatóságok 's a' város lakosi is jóvá hagyták volna ezen feltételt, a' nemességből, papságból, törvényhatóságokból és kereskedőkből kinevezett legfőbb országló Junta, mellynek 16 tagja volt, Antonio de Silveira Pinto da Fonseca előlülése alatt hirdetményt bocsátott ki, mellynek tartalma e' volt, hogy a' Cortesek öszvehivatasa 's egy sarkalatos törvénynek készittetése azon egyetlen egy eszköz, melly a' statust megmenti. Minden város Minhotól Leyriáig az öszveesküdtek részén állott. Egy csep vér se folyt; senki se fogatott el; az ángol katona-tisztek nyugodt nézői voltak a' lázadásnak. Hijában küldött az országlás Lissabonból gróf d' Amarante és Vittoria vezér alatt Oporto ellen sereget, egyszersmind azt hirdetvén ki, hogy maga fog szükséges változtatásokat tenni az eddigi kormányzásban, a' nép kivánsága szerént, a' mire a' 29 Aug. Rio-Janeiroból megjött hajó teljes hatalmat hozott; hijában hivta az öszve a' rendek hajdani Corteseit 15 Nov.-re; az oportoi Junta megmaradt feltétele mellett 's 12 Sept. felkerekedett seregeivel Coimbra felé. Gróf Amarante (Fonseca előiülőnek testvére) és Vittoria katonáiktól elhagyattak; sőt amannak Galiciába kellett futnia; és már 15 Sept. Lissabonban, a' nélkül, hogy legkissebb rendetlenség történt volna, minden ezered 's polgár-katonaság, a' néppel együtt, a' király, Cortesek és polgári alkotmány részére nyilatkoztatá ki magát. A' hajdani Cortesek (l. e.) visszaállitására egy párt se kelt fel. Erre ideigi országlás állittatott fel, mellynek tagjait (ezek közt de San-Payo, de Rezende, de Pennafiel grófokat, Axedo vezérhadnagyot, Hermano Brancaampot 's más.) a' nép birája (Juiz o povo) nevezte ki a' nép megegyezésével. Előlülő egy főpap, Freyre dékan volt. Több napi alkudozások után egyesült ez 1 Oct. az oportoi Juntával. Erre az ideigi országlás gróf Palmellát, az előbbi országlásnak fejét, Rio-Janeiroba küldötte, a' királyhoz, a' történtek felől teendő tudósitással 's azon kéréssel, hogy maga vagy a' koronaörökös térne vissza Lissabonba. Azonközben lord Beresford Brasiliából határtalan teljes hatalommal, melly 29 Jul. 1820 költ, megérkezett 10 Oct. Lissabonnak kikötőibe, mint vicekirály; hanem a' Junta nem engedé a' szárazra kiszálni 's Beresfordnak Angliába kellett eveznie. Erre a' Cortesek választás formája megállapittatott, mellyben nagyobbára a' spanyol alkotmány szolgált sinórmértékül. Egyszersmind a' határt áthágó liberalisok, kik a' spanyol alkotmányt azonnal bevitetni kivánták, használták a' 11 Nov. tartatott nagy katonavizsgálatot, a' legfőbb Juntának kénszeritésére, hogy a' spanyol alkotmányra a' katonasággal a' hitet letétesse. Ezt minden sereg megtette; a' Sepulveda ezeredes alatt lévő 8 zászlóalj mindazáltal azt nyilatkoztatá ki, hogy csak a' polgári had elkerülésére teszi azt. Ezen erőszakos lépéssel nem elégedvén meg, a' Juntának 4 tagja, Brancaamp, S. Luis, Fernandez Thomaz és Ferreira de Souza, 14 Nov. lemondtak hivatalokról. Hasonlót tett 150 katonatiszt. A' Gremiok, kereskedők 's tisztviselők hasonlóul békételenek voltak a' miatt; végre a' katonatisztek gyülése, főképpen Castro Sepulveda eze-

redesnek tanácsára, 17-ben azt végezte, hogy a' spanyol alkotmány, kivévén a' választásformát, átaljában ne vétessék be, mig a' Cortesek annak alapjait el nem fogadják vagy meg nem változtatják 's a' Juntából kilépett négy tag hivatalát ismét fel nem vállalja. Ez a' nép köz megegyezésével megtörtént 's Silveira alelőlülőnek, ki tartatott a' 11-ki lázadás fő okának, le kellett hivataláról mondania 's mezei jószágaira számkivettetett. Ezzel vége lett minden nyugtalan mozgásnak a' fővárosban; a' választások törvényesen történtek 's többnyire a' papokra, ügyvédőkre és katonatisztekre' nézve ütöttek ki szerencsésen, mivel a' nemesség kevés részt vett azokban. 26 Jan. 1821 tarták a' rendkivüli Cortesek első üléseket, a' bragai érsek elölülése alatt. Azonközben már 16 Dec. megérkezett a' királytól az a' végzet Lissabonba, melly a' régi Cortesek öszvehivatását jóvá hagyta 's a' királynak vagy a herczegnek visszajövetelét jelentette. De gróf Palmellának Rio-Janeiroba lett megérkezte után azt végezte az itteni cabinet, hogy Beresford marsall küldetésének következését várja meg 's azután Nagybritanniával és más europai udvarokkal a' továbbiról tanácskozni fog. Hanem a' Brasiliában lévő sereg is hajlandónak mutatta magát a' monarchia uj rendszeréhez 's Pernambuco és Para tartományokban nyugtalanságok ütöttek ki, mellyek igen nehezen nyomattak el. A' rendkivüli Cortesek Lissabonban legelőször országlást 's ministereket neveztek ki, u. m. Brancaampot külső, Barradast belső dolgok, Duarte Colelhot köz jövedelmi, Teijero Rebellot hadi és Maximien de Souzát tengeri ministereknek. 23 Mart. megerősiték a' 24 Aug. 's 15 Sept. 1820 történt lázadást, mint a' melly a' nép szükségeivel és akaratjával megegyezik; 24 eltörölték az eretnek-nyomozást. Az uj alkotmánynak 9 Mart. elfogadott alapjai: a' személyek, vagyon és sajtó szabadsága; a' törvények előtti egyenlőség, a' privilegiumok eltöröltetése, a' hivatalokra csak érdem szerénti jutás és a' nemzet fejedelmisége, kihirdettettek. Elevenebb szóváltást szült ez a' kérdés, ha egy vagy két kamarának kell e' lenni? 's a' király vetoja. Végre 59 szó 26 ellen egy kamarát állapitott meg 's 78 szó 7 ellen azt határozá, hogy a' királynak határtalan, de csak ideigi vetoja legyen. Továbbá egyetlen egy szó (42 41 ellen) az elölülő szavával eldönté, hogy a' királynak nincs szüksége statustanácsra, mivel a' Cortesek 's ezeknek permanens deputatioja (állandó küldötsége) a' királynak természeti tanácsát formálják. Igy Portugalnak alkotmánya democratiaibb lett, mint a' spanyol. Ellenállás nélkül követte ezt, hasonló nézettel, a' brasiliai zendülés, Parában 1 Jan. 1821, Pernambucoban 3 Mart. és Bahiában, a' kormányozónak sikeretlen ellenállása után, 10 Febr. Madeirában, a' legfőbb igazgató szék ellenállása nélkül, 28 Jan. és a' zöldfoki szigeteken 18 Mart. Az első mozgást mindenütt a' katonaság és kereskedők tették. Rio-Janeiroban ugyan javallotta a' király cabinetjében gróf Arcos, a' Cortesek végzetének elfogadtatását; hanem gróf Palmella előadására azt a' nyilatkozást bocsátá ki a' király, hogy a' koronaörököst Lissabonba akarja küldeni, a' nép kivánatinak kihalgatására, hogy e' szerént itélhesse meg, minő alkotmányt adjon az országnak; egyszersmind öszvehivta Rioba Brasiliának, az Azoroknak, Madeirának 's a' többi gyarmatoknak meghatalmazottjait (Procuradores), hogy velek az uj alkotmányt megvizsgálja 's eldöntse, minő változtatásokkal vihesse be a' Cortesek alkotmányát a' tengeren tuli tartományokba? Hanem a' katonaság ötet 's a' koranaörököst, 26 Febr. a' Cortesek alkotmányának feltételetlen elfogadására kényszeritette 's meg kellett erre esküdniek. A' királynak Portugalba utazására tett készületek mindazáltal uj nyugtalanságokat szültek. Midőn ekkor a' börzében öszvegyülekezett választó férjfiak, nagyobbára kereskedők, 21 April. a' királytól azt kivánták, hogy Brasiliára nézve legfőbb

Juntát állitson fel, melly által a' koronaörökös hatalma egészen korlátoltassék, azt végezte a' cabinet a' herczeg javallatjára és, mint vélik, gróf Arcos tanácsára, hogy a' portugali alaptörvény elkészittetése előtt az országlás formája ne változtattassék meg 's a' börzei gyülés oszlattassék szét. Erre reggeli 3 órakor egy vadászcsapat rendeltetett, husvét innepe előtt, a' börze kapui elibe 's mivel a' gyülés nem akart szétoszlani, erőszakkal élt. Mintegy 40 polgár életett meg, nehány száz megsebesittetett, sokan elfogattak 's azok közül, kik az ablakokból a' tengerpartou akartak megmenekedni, vizbe fultak. A' király 26 April. hajóra ült, familiájával, ministereivel, a' diplomaticai karral, a' rio-janeiroi Cortesekké választott követekkel, 's 300 személyből álló kisérettel. A' koronaörökös, Don Pedro, ki, attyától országlóvá neveztetvén ki, Brasiliában maradt, azonnal több visszaéléseket eltörölt 's hasznos rendeléseket vitt be; de a' közönséges bizodalmat nem szerezhette vissza. A' portugali és brasiliai katonaság ismét öszveszövetkezett 's 5 Jun. a' koronaörököst arra kénszeritette, hogy a' börzegyülés 25 Aprilisi végzetit fogadja el, mellyek szerént a' portugali alkotmány alapos czikelyeire megesküdt, gróf Arcost Lissabonban küldötte 's a' törvényhozó hatalommal biró Juntát megesmerte, ugy, hogy ő csak a' Junta végzetinek végrehajtója maradt. De Lissabonban is nagy bizodalmatlanság mutogatta magát a' király ellen, kinek hajóserege 3 Jul. érkezett meg a' belemi kikötőbe. A' Corteseknek több, tekintetét alacsonyitó végzetit kellett jóvá hagynia, minekelőtte a' szárazra kiszálhatott, honnan a' főtemplomba 's azután a' Cortesek gyüléshelyére (a' de las necessidades klastrom szép könyvtárszálájába) ment és itt az uj alkotmány alapczikelyeire megesküdt. VI János ministeriumot nevezvén ki, átvette a' végrehajtó hatalom gyakorlását 's ezen szempillantás olta, ellenmondás nélkül, megegyezett a' Corteseknek minden végzetiben, ha még annyira sértették is a' királyi tekintetet. Ellenben az austriai követtel, báró Stürmerrel, ki egy közönséges kivilágitás alkalmával az austriai követség épületének a' közneptől lett megsértetéséért semmi elégtételt se kapott, folyt tüzes levelezés, ennek 's az orosz követnek báró Thuyllnek (22 Aug.) elutazását huzta maga után, mellyre ezen udvarokkal, mint a' turinival és nápolyival is, minden további öszveköttetés ketté-szakadt. A' Cortesek oktalan végzetei Brasiliát is arra kénszeriték, hogy az anyaországtól váljon el; az mindazáltal, hogy Monte-Videonak Brasiliához kapcsolását, melly Lecor Baron de la Laguna portugali kormányozó által 15 Jul. erőszakosan csikartatott ki, megsemmisitették 's ezen tartományt Spanyolországnak visszaadták, igen igazságos cselekedet volt. — Portugalban az eddigi csendesség több mozgások által zavartatott meg, az előbbi állapot javára. A' tartományokban felfegyverkezett csoportok, a' fővárosban alattomos fortélyoskodások mutogatták magokat; innen gyakori elfogatások történtek; a' lissaboni patriarcha számkivettetett 's a' kormányzási hivatalokban gyakori volt a' változás. Most (1821) a' király Silvester Pinheiro Ferreirát (előbb Coimbrában philosophiának professorát, azután diplomatikust és az ő *Prelecçons philosoficas*-járól esmeretes irót nevezte ki statusministerévé. A' Cortesek magok, kik közt mindazáltal több követek tetszettek ki belátásokkal és ékes szollásokkal, megmaradtak a' szabadságról és egyenlőségről rendes határon túl menő nézeteik mellett, a' nélkül, hogy Brasiliára nézve ugyanazt a' just megesmerték volna, a' honnan ez a' tartomány 1822 végén egészen elszakadt Portugaltól. Az országló, Don Pedro, azon veszedelmes helyezetben volt, hogy vagy feje legyen a' függetlenek pártjának, vagy attól kelljen félnie, hogy Brasiliából köztársaság lesz. A' nélkül, hogy zendülést okozzon, a' Cortesek, kik őtet visszahivták, végzetinek nem

engedelmeskedhetett. Hogy tehát, mint attya kötelességévé tette, Brasiliát a' braganzai háznak megtartsa, engedett ministerei (Andrade testvérek) tanácsának 's brasiliai császár nevet vett fel. Koronáztatása 1-sö Dec. történt Rio-Janeiroban. Hanem Rio-Grande és Bahia tartományi, hol portugali seregek voltak Madeira vezér alatt, hiven megmaradtak az anyaország ügye mellett. Annál nagyobb volt a' született Brasiliaiak elkeseredése Portugal ellen és Don Pedro császár ezen gyülölséget, a' Cortesek ellen legtüzesebb kifejezetekkel kiadott, hirdetményi által még inkább ingerelte.

Portugalban az alkotmány elkészült 's 1 Oct. 1822 a' király, kinek hatalma most csak örökös volta által külömbözött az éjsz. amerikai egyesült statusok elölülőjének méltóságától, megesküdt arra. Azután majd berekeszté VI János a' rendkivüli Cortesek ülését 4 Nov. 1 Dec. felnyittatott a' rendes Cortesek gyülése, melly a' király javallatjára azt végzé, hogy a' királyné Carlotta (spanyol herczegné), mivel nem akar az alkotmányra megesküdni, mihelyt egészségének állapotja megengedendi, az országból távozzék el. Addig a' királyné Ramalhao mulató várkastélyban tartózkodott. Mig most a' Cortesek a' törvényeknek, törvénykezésnek és a' belső kormányozás más ágainak uj alkotásával foglalatoskodtak, ülések végéig (31 Mart. 1823), az alatt Portugal kivülről Francziaországnak Spanyolország (l. e.) ellen folyt háborujától 's belől a' katonaság felkelésétől és Minho 's Traz os Montes tartományok gróf Amarante alatt felzendült lakosaitól fenyegettetett. Azonközben az országlás Canning ministertől azt az igéretet kapta, hogy Nagybritannia Portugalt, mihelyt függetlensége más hatalmasságtól fenyegettetni fog, segitséget kap. Francziaország is azt nyilatkoztatta ki, hogy a' Portugalliába ütésről éppen nem gondolkozik, mire nézve a' Spanyolországban táborozó Francziaseregnek fővezére, az angoulêmei herczeg, a' portugali felkelteknek a' portugali országlástól számkivetett vezérével, gróf Amarantevel, kit VI Jánosnak vezére, Don Rego, több véres ütközetek után az éjszaki tartományokból kiüzött és Spanyolországig kergetett, minden öszveköttetést eltávoztatott. Mindazáltal még mindég dühösködött Portugalban a' zendülés tüze; gróf Amarante fő hadi szállásává Zamora spanyol tartományt tette 's portugali országlás állott elő Maj. 1823 Valladolidban a' lissaboni számkivetett patriarcha elölülése alatt. Azonközben az alkotmány öszvedöntésére czélzó titkos plán megért. A' nemességnek és papságnak több tagjai dolgoztak ezen, a' királyné lévén fejek. Midőn a' katonatisztek segitsége felől bizonyos volt, felszollitá a' királyné fiát, Don Miguelt (szül. 1802), hogy a' mozgásnak feje legyen. Ez elhagyá attyát, a' királyt, ki mind e' felől semmit se tudván, szándékát, hogy t. i. az alkotmányt, mellyre hitét letette, szentül fentartja, még egyszer közönségesen kihirdette 27 Maj. 's José de Souza de Sampayo brigadástól, d' Oneil ezeredestől és Simao da Sylva Terroztól kisértetvén, Villafrancába ment, hol Pamplona, a' két Silveira vezérek és sok tiszt nehány czereddel 's több nagyok egyesültek vele. Az Infans (Don Miguel) azonban a' nemzetet, nemességet 's papságot felszollitá, hogy a' királyi zászló alatt a' Cortesek anarchiai tettei ellen fegyvert fogjanak, azt igérvén, hogy a' király alkotmányt ad és minden rendet 's néposztályt jusaiba visszateszen. Ugyanekkor Lissabonban, hol Sepulveda vezér, az, ki Oportoban 24 Aug. 1820 a' felkelők feje volt, megnyeretett, a' Corteseknek egyes tagjai 's nehány ministerek nyomosan segitették azon plánt, hogy a' katonaság felkelése által Moura nagy befolyásu követnek és a' határt áthágó liberalisoknak pártja megbuktattassék 's azután, az ángol cabinét tanácsa szerént, Europa népképviselői monarchiai statusaihoz hasonló alkotmány vitessék be, két kamarával. Urnapja határoztatott az infans

pártositól azon nevezetes nappá, mellyen a' királynak bempostai várkastélyából elvitetnie kellett volna; hanem Sepulveda, ki a' Cortesek, nemzeti gárda és polgárkatonaság előtt gyanussá lett, félelemből vonakodott és csak Maj. 29-kén estve ment által katonáinak egy részével a' herczeghez, de a' ki őtet, hogy a' katonaság dühétől megmentse, mint statusfoglyot a' penichei várba küldötte. Hijában igyekeztek a' Cortesek ügyöket fenyegető végzetekkel megmenteni. A' tartományi városokban lévő őrseregek 's több nagyok már az infans mellé állottak; Rego vezér ugyanazt tette 4 Jun. 's gróf Amarante kivonult Spanyolországból seregével. Ekkor a' Lissabonban hátra maradt 18-dik ezered is a' határtalan hatalmu király zászlója alá ment által és VI János, a' katonák kivánságának engedvén, az infans táborába ment Villafrancába, a' hova a' királyi familiának többi tagjai is megérkeztek Queluzból. Ezután mint király, Pamplona vezért hadi ministerré, gróf Palmellát külső, Oliveyrát belső dolgok és Don Arcost közjövedelem ministerévé nevezte ki, a' királynét 4 Dec. 1822 költ végzete által ismét visszatette elvesztett jusaiba, a' Cortesek 1822-ki alkotmányát megsemmisitette 's azt igérte, hogy népeinek mást ad. Midőn a' Cortesek Lisabonba láták, hogy ügyök elveszett, 60 követtől aláirt ellenmondást hirdettek ki a' dolgok uj rendje ellen és gyüléseiket félben szakaszták; hanem közülök többen, nehány minister és tisztviselő, kik bátorságokról gondolkoztak, hajóra ültek 's az ezen történetek előtt megholt követnek, Don Manoel Fernandez Thomaznak hamv-edényével Angolországba eveztek. A' király az infánsal, Don Miguellel, és a' herczegnékkel, 5 Jun. pompás bemenetelt tartott Lissabonba, hol Oportoból 's az országnak más városiból hódoló irások, mellyek részint a' határtalan királyi hatalomnak visszaállását kivánták, nyujtatának be neki. Ugyanezen czéljok látszott lenni, az ellenzendülés szerzőinek; az volt a' katonatisztek és katonák kivánata is. Csak a' király maradt állhatatosan azon feltétele mellett, hogy határtalan hatalmat soha se fog többé átvenni. Fiját Don Miguelt generalissimussá, széket és szavat adván neki a' hadi ministeriumban és Simao da Sylva Terrozt belső csendesség fő ügyelőjévé nevezte ki; azután a' Francziaországgal 's más udvarokkal ketté-szakadt összeköttetéseket ujitotta meg, a' Spanyolországgal 8 Mart. 1823 kötött egyezést eltörölte és Brasiliába meghatalmaztakat küldött, hogy ezt a' tartományt Portugalnak tartsák meg. Erre a' nemzeti őrsereg és polgárkatonák Lissabonban 's a' tartományokban megfosztattak fegyvereiktől, a' papoknak, klastromoknak 's a' t. birtokaik visszaadattak, a' király parancsolatjára Mart. számkivetett gróf Amarante jusaiba és méltóságaiba visszatétetett, és a' patriarcha számkivetéséből visszahivatott; ellenben a' Corteseknek több pártosai elfogattak, mások számkivettettek és a' sajtó szabadságának törvényes meghatároztatásáig könyvvizsgálat rendeltetett. Végre 18 Jun. 14 tagból álló Junta neveztetett ki Palmella (l. e.) minister elölülése alatt, a' végre, hogy monarchiai népképviselői sarkalatos törvény kidolgozásával foglalatoskodjék. Igy győzedelmeskedett Francziaország fegyverhatalom nélkül Portugalban a' democraticum principiumon és a' dolgoknak Ramalhaoból eredt 's intézett változása által Lissabonban a' spanyol alkotmányt megelőzte és megkerülte.

Portugalban még most is szakadatlanul csatázott ugyan egymással azon két rendszer, mellyek Európát mozgásba hozták, u. m. az ó és uj; hanem a' mérsékletség rendszere, mellyel a' szelid és igazságos VI János a' pártokat egymás eránt megengesztelni akarta, éppen olly dicsőségesen uralkodott Portugalban, mint a' kemenység Spanyolországban, hol ahoz fanatismus is jött segédül, azon reménységgel, hogy az okosságon és időn diadalmaskodni fog. — Portugal-

ban a' theocratica pártnak és absolutistáknak (határtalan királyi hatalmat vitatóknak) támaszpontja a' királyné volt, ki Spanyol- és Francziaországokkal egyet-értvén, az alkotmány bevitetése ellen dolgozott. Eddig rahalmaoi Quintájából dolgozott 's intézett mindent; most (18 Jun.) bement Lissabonba 's hosszas elválás után ismét látá a' királyt Bempostában. Nehány nappal később gróf Amarante is beköltözött 3,000 főből álló seregével a' fővárosba, 's chavesi (mivel Chaves városában hozta létre Amarante a' Cortesek elleni felkelést) marquisá neveztetett ki, 3 emberkorig tartandó 's 6,000 for. föld-jövedelemmel. Azonnal elkezdé a' policzáj az absolutisták vezérlése alatt, az alkotmányos rendszerhez ragaszkodókat üldözni. A' Cortesek tagjai, katonatisztek, polgártisztek, kereskedők a' tartományokba és a' papok klastromokba számkivettettek, minden titkos társaság, kiváltképen a' szabad kőmiveseké, kiknek legnagyobb befolyás tulajdonittatott a' portugali zendülésbe, megtiltatott. A' seregnek fővezére, Don Miguel herczeg, kinek vezérkarja az uj alkotmányplánnak nyilvános ellenségeiből a' fő nemességből állott, az öreg ezeredesek és katonatisztek helyét csaknem mind pártjához ragaszkodókból töltötte be, a' mi miatt a' katonai fenyiték igen alá ment. Ugyan ekkor kezdtek a' külső hatalmasságok követei, főképpen a' francziaországi, báró Hyde de Neuville, befolyással lenni a' közönséges dolgokba. Több europai udvarok, név szerént Oroszország szerencsét kivántak VI Jánosnak 's az Infansnak a' törvényes rend visszaállitásához és rendjeikkel tisztelték meg azokat. Azonközben csak hamar kitetszett, hogy a' britanniai udvar, követe Sir Edw. Thornton által, elébbi nagy befolyását ismét visszaszerezte. A' portugali cabinét mindazáltal sokáig ingadozott politicájában, mivel mindenik nagy hatalmasságnak barátságát igyekezett megszerezni, hogy azoknak eszközlésével Brasiliát Portugalnak megtarthassa. Az első lépés, mellyet a' király e' végre fiánál tett Rio-Janeiroban, foganat nélkül maradt. A' portugali biztosoknak a' szárazra kilépniek se volt szabad 's a' császár Don Pedro vonogatta magát attyának a' királynak leveleit elfogadni. A' bahiai őrsereg is, melly még eddig ('s egyedül) megmaradt az anyaország eránti hűségében, visszatért Dec. 1823 Lissabonba 's Portugalnak Monte-Videoban lévő őrserege átadta Nov. végén a' brasiliai seregnek báró Laguna (Lecor vezér) alatt ezt a' helyet, de a' mellyet ama csak 2 Mart. 1824 vett birtokába. Tétettek ugyan rendeletek Lissabonban a' Brasilia elleni táborozásra; de a' kincstár üres volt 's a' jövedelem kevesedett, mivel a' kereskedés csökkent. A' portugali országlás tehát kénytelenittetett, sürgetős költségeinek telyesithetésére, Londonban 1,500,000 f. Sterl. kölcsönözni, 100tól 87 kamatot igérvén. Még inkább akadályozta az országlás feltételét a' pártok belső csatázása; a' ministerium nem bánt eléggé keményen, az absolutisták véleménye szerént, az alkotmányt vitatókkal; 's a' király se határozhatá el magát kemény rendelések tételére. Ebből származott az, hogy egy általa már 18 Dec. 1823 aláirt végzet, melly a' Cortesekek minden cselekedeteit 's az alkotmányi rendszer alatt tett rendeléseit eltörölte, csak 13 Mart. 1824 hirdettetett ki. A' Subserra ministertől 3-szor javallott közbocsánat, a' király né pártjának befolyása által, ugyanannyiszor visszavettetett. Végre 7 April. spanyol követ is jelent meg a' lissaboni udvarnál, u. m. herczeg villa Hermosa. Most a' királyné pártja eltökélé, hogy az alkotmányt vitatóknak minden reményét egy csapással semmivé tegye 's az eddigi mérsékletséget megbuktassa. Már 1 Mart. áldozatjává lett ezen feltételnek 's a' politikai gyülölségnek, marquis Loulé, a' királynak kamarása, kibe a' király nagy bizodalmat helyezett 's Subserra ministernek barátja; mert a' kir. palotában Salvatierrában meggyilkolva találtatott. Még vége se volt az e' miatt tett nyomo-

zódásnak, midőn a' 24 April. 1824 erőszakos lépés történt. A' generalissimus, Don Miguel, fegyverre szollitá a' katonákat 's a' Bemposta palotából leghevesebb kifejezetekkel telyes hirdetményt bocsátott ki a' katonákhoz, 's egy másikat a' néphez, mellyben azt mondá: hogy, a' 27 Maj. 1823 kezdett munkát elvégezni 's a' szabad kőmivesek dögleletes felekezetét, melly a' braganzai ház ellen összveeskűdt, kiirtani akarja. A' király egy szakadás befolyása alatt áll 's nem szabad; azért nem büntettetnének a' Cortesek pártosi 's a' t." A' hirdetmény ezen szavakkal végződött: „Halál a' szabad kőmiveseknek!" Ugyanezt jelentette az Infans 30 April. attyához irt nyilvános levelében, azon kéréssel: hogy „nemes és királyi bánásmódját hagyja jóvá." Ugyanezen napon a' király ministerei, ezek közt marquis Palmella, nehány fő katonatiszt, a' vámkormányozó 's policzájra ügyelő, ki vitte a' gyilkosság nyomozását, átaljában nehány száz személyek, az Infans parancsolatjára elfogattak. Egyedül gróf Povoa (elébb Sampayo) közjövedelmi minister maradt szabadon; gróf Subserra (Pamplona vezér) hadi minister elbujt 's egy ángol fregáton elillantott. Senkinek se volt szabad a' királyhoz közelitni, még a' külső követeknek se; de midőn a' franczia követ rettenthetetlenségével útat nyitott a' királyhoz, azt nyilatkoztatá ki ez, hogy a' történtek nem parancsolatjára tétettek. Erre megjelent a' herczeg, mondván, hogy az emlitett rendeléseket tulajdon hatalmából, 's azért tette, hogy a' király és királyné élete ellen készült 's kitöréshez már közel lévő összveesküvést elnyomja. Ekkor a' király a' követek előadására parancsolatot adott ki, hogy a' katonaság szálására takarodjék 's az elfogattak szabadságba helyeztessenek, de egyszersmind 3 Maj. költ végzete által vizsgálatot rendelt a' költött árulásra nézve; az Infansnak is megbocsátott a' környülállások sürgetése miatt, „hogy a' király nevében olly rendkivüli hatalommal élt." Don Miguel azonközben ezentul is folytatta önkényes parancsolatinak kiadását; a' vezérkar fejévé Manoel de Brito Mozinho vezért nevezte ki; uj ministerium állitatása volt plánban; az elfogatások nem szüntek meg; a' király szakadatlanul szorosan szem alatt tartatott. Már arról is szárnyalt hir, hogy a' herczeg országlóvá fog kineveztetni. Azonközben a' külső követek kikeltek a' 30 aprilisi erőszakos lépés ellen és a' franczia 's ángol követek a' király tudtával, a' Windsor-Castle lineahajóa, melly a' Tejon feküdt, mindent előre elkészitettek, hogy a' monarchát a' párt kezeiből kiszabaditsák. E' 9 Maj. történt meg, midőn a' király két leányival, azon szin alatt, hogy a' Tejon túl fekvő Cašilhas mulató kastélyba evez, az emlitett ángol hajóhoz ment, hol az egész diplomaticai kar összvegyülekezett. Egyszersmind végzetet adott ki a' király, mellyben az Infanstól elvette a' fő vezérséget. Don Miguel parancsolatot kapott a' király előtt megjelenni. Ez engedett a' parancsolatnak 's megvallotta, hogy megcsalattatott 's elcsábittatott. A' „*Morning Chronicle*" szerént Loulé marquis megöletésének környülállásit is elbeszélte 's tanácsadóit és a' gyilkosságban részvevőket felfedezte. *) Erre a' király megbocsátott 's engedelmet adott neki utazásra. A' herczeg 12 Maj. 1824 egy portugali fregáton elevezvén, Brestbe, innen Párisba, innen Bécsbe 's innen végre Pestre jött. Azonközben az elébbi ministerek a' Windsor-Castlén már ismét beléptek hivatalaikba; hadi minister gróf Subserra (Pamplona vezér), a' franczia rendszer pártosa, lett a' ministeriumnak előülője; Palmella külső dolgokra 's néha bel-

*) A' herczeg első tanácsadójának Abrantes marquis (az ifjabb) neveztetett, a' katonaság titkos felláziţójának Pontes ezeredes 's a' hirdetmények, mellyek a' királyné ramalhaoi lakhelyében készittettek, kohalójának Sampayo Franciscanus szerzetes és egy ügyvédnek fia, Pairo Rapozo, tiszt a' vezérkarban.

ső tárgyakra is felvigyázó ministerré; az evorai érsek pedig az egyházi és törvényes dolgokra ügyelt. Palmella marquis a' király nevében 10 Maj. költ levele által megköszönte a' követeknek azon segitséget és állhatatosságot, mellyel a' 30 Aprilisi önkényes és törvénytelen tetteknek ellenmondottak. Báró Hyde de Neuville franczia követ bempostai gróffá, az ángol követ casilhasi gróffá, 's a' spanyol követ montai gróffá neveztetett ki; a' Windsor-Castlenek többi követei 's tisztjei is rendekkel 's megkülömböztetésekkel jutalmaztattak meg. Minden 30 April-től fogva törvénytelenül elfogott személyek azonnal szabadságba helyeztettek 's egy a' Portugaliakhoz 9 Maj. a' Windsor-Castle fedeléről intézett hirdetmény, *) minden kétséget eloszlatott a' királyi hatalom ellen 30 April. tett vétkes feltétel felől. A' nép nyilván kimutatta örömét 's 11-ben 5 ezered nyilatkoztatá ki az Infans feltételével meg nem elégedését. Erre a' király azt parancsolta a' hadi ministernek, hogy azon katonatiszteket, kik bizonyos szövetkezésekben 's titkos társaságokban részt vevén, részint okai voltak a' 30 April. oltai szerencsétlen eseteknek, eressze el a' szolgálatból. A' királyné azt a' parancsolatot kapta, hogy az estrellai klastromba menjen, de beteges állapotja miatt queluzi palotájában maradt; a' patriarcha Busacoba küldetett. Csak ekkor hagyta el a' király 14 Maj. az ángol hajót 's tért vissza bempostai palotájába. — Loulé marquis meggyilkoltatása miatt ismét elkezdődött a' nyomozódás és ifjabb Abrantes marquis, mint ezen gonosz tettnek részese ellen vád tétetett 's futásában elfogatott. Midőn ez a' nyomozódás, mint a' 30 Aprilisi felkelésben részvevők 's a' herczeg elcsábitói elleni is bevégeztetett, végső itélethozásra a' király 14 Aug. 1824 rendkivüli biztosságot rendelt, de a' mellynek ülései később félben-szakasztattak. Az egésznek megnyugtatására, a' király, visszaállittatása esztendejének napján, 5 Jun. 1824, közbocsánati végzetet adott ki az 1820-ki Cortesek pártosira nézve, melly kevés kivételt (az oportoi lázadás okait Aug. 1820 's névszerént 9 fő katonatisztet) foglalt magában 's a' kivett személyeket számkivettetéssel büntette. Ugyanezen nap jelent meg a' 4 Jun. költ végzet, mellyben VI János az országnak régi politikai alkotmányát (por estamentos) ismét létre hozta 's a' lamegoi Corteseket, papságot, nemességet és harmadik néposztályt összehivta. (L. ezt szóról szóra az Allgem. Zeitung 1824 127 száma alatt). Egyszersmind a' polgári alkotmány szerkeztetésére rendelt Junta helyett más neveztetett ki, hogy a' régi Cortesek választatására szükséges előkészületeket tegye meg, hanem igen sok nehézség mutogatta magát, midőn a' régi Cortesek rendeléseit az újabb idő lelke szerént változtatni akarta; Spanyolország is nyomosan dolgozott azon plán ellen, hogy a' régi Cortesek öszvehivattassanak 's e' szerént a' királyné és patriarcha befolyása ismét nevekedni kezdett. Sőt uj öszveesküvések fedeztettek fel a' ministerek és király ellen, mellyek miatt 25 Oct. 1824 több elfogatások történtek. Legnagyobb nehézség mindazáltal a' ministerium különböző nézeteiben 's a' Brasilia függetlensége feletti tanácskozásokban feküdt. Ezek Jul. 1824 olta Londonban folytak, mig Aug. olta Portugal nem csak minden Brasilia megtámadását tárgyazó intézettel felhagyott, hanem a' brasiliai hadi foglyokat is szabadon bocsátá 's a' portugali vitorla alatt lévő hajóknak megengedte a' Brasiliavali kereskedést. A' londoni cabinét azt javallotta, hogy Portugal Brasiliát függetlennek esmerje meg; hanem Subserra minister 's az evorai érsek, kik a' Franczia-

*) Ez a' nevezetes hirdetmény (proclamatio) szóról szóra legnyomattatott az Allgemeine Zeitung, 1824 155, 156 számai alatt. Hasonl. öszve ezzel a' 165 és 166 szám alatt lévő levelet a' bremeni ujságból és a' 195 's 213 sz. alatt közlött statusirományokat.

országnak politikájával, melly birt 9 Maj. olta a' lissaboni cabinétben legnagyobb befolyással, egyetértettek, csak annyit akartak engedni, hogy „Brasilia, mint császárság, a' korona-örököstől, mint császár-országlótól, polgári alkotmánya 's tulajdon törvényi szerént igazgattassék, de Portugaltól függjön továbra is." Ez okból Canning britannia minister Oct. 1824 az eddig Madridban lévő britanniai követet, Sir Will. Acourtot, Lissabonba küldte követségbe, hogy itt, hol Palmella, Povoa és Oliveira Laite de Barros, a' britanniai politikával kezet fogtak, a' st. jamesi cabinét befolyását visszaszerezze 's Nagybritannia Portugallal kötött kedvező kereskedési egyezésének, mellynek a' franczia párt Lissabonban ellene dolgozott, megujíttatását eszközölje. E' megtörtént 's szembetünő kedvezéssel volt Portugal az ángol portékák eránt az uj vámlajstromban, a' millyennel a' franczíaországiak nem birtak. Egyszersmind meghasonlott Portugal a' spanyol cabinéttel, annyira, hogy a' spanyol követ, herczeg Villa Hermosa, Nov. 1824 Lissabont szabadsággal oda hagyta. Ugyanezt tette 5 Jan. 1825 a' franczia követ, mivel mint követ, jelen akart lenni a' franczia kamarában. Ezáltal Subserra minister és a' franczia rendszer elveszté Portugalban legerősebb oszlopát. Mindazáltal a' király elvégzé eddigi, ellenkező nézetek miatt megoszlott ministeriumának megváltoztatását. Ezt 15 Jan. 1825 hajtá végre. Gróf Barbacena Ferencz-hadi, Araujo Correa de la Cerda (tudósító az 1 Mart. történt gyilkosságra 's a' 30 Aprilisi lázadásra nézve folyt perben) belső, D. Ant. Mello köz jövedelmi, Luis Perreyra de Susa Barradoa igazság és Monteiro Torres admirál tengeri ministerekké lettek. Külső dolgok ministerévé Febr. 1825 az eddigi Madridban volt portugali követ, Saldanha, porto-santoi gróf, hivatott vissza, egy a' franczia politikához hajló férjfiu. Palmella 's a' pártoskodók törétől fenyegettetett Subserra, czimes statusministerek maradtak; amaz a' londoni, ez a' madridi udvarhoz neveztetett ki követnek. Az evorai érsek, most cardinalis, nagybiró lett. Hanem a' Brasiliával Austria és Angolország eszközlése alatt Londonban folyt alkudozások kivánt következés nélkül maradtak, mivel a' brasiliai biztosok birodalmok telyes függetlenségétől elállani nem akartak. Angolország tehát, melly Brasiliát császárságnak megesmerte, szükségesnek találta, Rio-Janeiroba rendelt követét, Sir Charles Stuartot, előbb Lissabonba küldeni, hol az uj ministerium Brasiliának Angolországtól 's Austriától pártolt függetlenségét megesmerni kész volt és csak azt akarta megnyerni, hogy mind a' két status, bár két fő alatt, egy szövetséget formáljon. Innen Sir Charles Stuart, mint VI János meghatalmazattja, Rioba ment és itt 29 Aug. 1825 kieszközlötte Brasiliának, mint magában fenálló császárságnak, függetlenségére nézve az egyezést, melly 15 Nov. 1825 VI Jánostól, ki csak a' császári nevet tartotta fen személyére nézve, megerősittetett Lissabonban. Brasília és Portugal alattvalóinak költsönösen ugy kellett tekintetniek egymástól, mint legszorosabb barátságban lévő nemzeteknek. — Magában Portugalban még mindég tartottak a' királyné fortélyoskodási. Az alkotmányi munka nem mehetett tökéletességre. VI János 10 Mart. 1826 megholt, minekutána leányát, Isabella herczegasszonyt országlóvá nevezte volna ki. E' végzetét Don Pedro császár, mint portugali király, nevében adta ki. IV Don Pedro, mint Portugalnak királya, alkotmányt adott az országnak (Carta de ley 26 Apr. 1826), 86 örökös pairt nevezett ki 's közönséges bocsánatot hirdetett. Erre 2 Maj. 1826 lemondott a' portugali koronáról, mellyet Donna Maria da Gloria leányának (szül. 4 April. 1819) adott által, ki egyszersmind arra kötelezte magát, hogy nagybáttyához, Don Miguelhez, megyen feleségül 's kiskorusága alatt Don Miguel viselje a' királyi méltóságot. Hanem Portugalban egy Spanyolországtól segittetett párt

emelkedett fel, melly az országlónétól, Cortesektől, minden törvényhatóságoktól 's magától Don Migueltől is (Bécsben, 4 Oct. 1826) hittel pecsételt alkotmányt öszvedönteni akarta 's Don Miguelt kiáltotta ki Portugal határtalan hatalmu királyává. A' felzendült katonaság fejei Abrantes és Chaves marquisek voltak. Mindazáltal Angolország, Austria, az orosz birodalom, Franciaország, Poroszország 's m. az uj rendszert esmerték meg: csak Spanyolország nem akart a' felől tudni 's a' portugali határon sereget gyüjtött. Portugal tehát szövetségéhez, Angolországhoz, folyamodott segitségért. Azonközben a' felkeltek Portugalban megverettek (Nov. és Dec.), 's Spanyolországba vonultak vissza, honnan gyakran beütöttek. 25 Dec. olta 15000 britanniai katonaság szá lott ki Lissabonba. Bár minden legnevezetesebb hely kezében volt, fő vezére Klinton még se avatkozott Portugalnak belső dolgaiba; mert csak a' volt menetelének czélja, hogy az országot ellenséges beütés ellen védje 's a' királyi ház tagjait oltalmazza. A' lázadás a' britanniai sereg segitsége nélkül telyesen elnyomatott a' Portugaliaktól Jan. Febr. 's Mart. 1827 és Spanyolország engedni kéntelenittetett. Az országló herczegnétől (30 Oct. 1826) öszvehivott Cortesek 31 Mart. 1827 üléseiket berekeszték. De az országlóné betegsége a' pártok alattomos fortélyainak uj mezőt nyitott 's a' ministerek gyakran változtak. Midőn Don Miguel Bécsben 29 Oct. 1826 Donna Máriát eljegyzette, Don Pedrotól (3 Jul. 1827) helytartójává 's Portugalnak országlójává neveztetett ki, mind azon jusokkal, mellyek a' Charta által meghatároztattak, hogy a' királyságot ezen charta szerént igazgassa. Don Miguel Bécset 6 Dec. hagyta el, Parison keresztül Londonba útazott 's 22 Febr. 1828 érkezett meg Lissabonba, hol a' fejedelméknek tett igéreteihez képest, a' Cortesek az országlónétól 2 Jan. öszvehivott harmadik gyülése előtt, az alkotmányra ismét megesküdt. (Megérkezése előtt az országlóné, testvérének Donna Annának, kinek Loulé marquishoz, a' megöltnek fiához, kellett menni feleségül, férjével 's gyermekével Angolországba leendő utazására rendelést tett 6 Febr.). De alig ültek ismét hajóra az ángol katonák, már megszegte, annyától ösztönöztetvén, Don Miguel esküvését. Hijában igyekezett Sir Fred. Lamb, a' ki jött Lissabonba Acourt britanniai követ helyébe, őtet attól visszatartani. Don Miguel a' kamarákat szétoszlatta, megsemmisitette a' chartát 's az ugy nevezett régi Corteseket hivta öszve, kik őtet határtalan hatalmu királyá kiálták ki. Az ángol követ oda hagyta Lissabont. Véres ellendolgozás kezdődött, mellyet a' pornép, szerzetesek és nehány nagyok segitettek. Az alkotmányt vitatók, kik Coimbrából Lissabon felé nyomultak, megverettek 's 16 Jul. 1828 olta Oporto, mint Lissabon, a' prevotal-törvényszékektől végrehajtott proscriptioknak (számkivetéseknek) szomoru nézőhelye lett. — Don Pedro ellene mondott meghatalmazatjai által Londonban (8 Aug. 1828) Don Miguel törvénytelen uralkodásának és D. Maria Windsorban IV Györgytől (23 Dec.) ugy fogadtatott el, mint Portugalnak királynéja. Egyszersmind megesmerte a' nagybritanniai országlás a' királynéjokhoz hiven megmaradt szigeteknek Don Miguel által lett elzáratását 's az ángol hajók lövöldöztek azon fegyvertelen Portugaliakra, kik Terceira szigetére 16 Jan. 1829 kiszállani akartak. Itt mindazáltal gróf Villaflor visszaverte a' Miguelisták támadását. A' goai kormányozó is megtartotta esküvését; de Madeira kéntelenittetett magát Miguel pártjának megadni. Mária királyné Oct. 1829 visszatért Rioba. A' párt-ján lévők Brasiliától reményltek segitséget, hol Don Pedro Angolországnak azon javallatját, hogy öccsét, Don Miguelt, Portugal királyának esmerje meg, nem fogadta el. Don Miguelnek királyságát először Marokko, azután Spanyolország (11 Oct. 1829), az egyesült statusok előlülője esmerték meg, de csak ugy, mint a' koronának

mostani erőszakos tulajdonosáét. Minden szerencsétlenségnek 's a' portugali vérontásoknak szerzője, a' királyné, Charlotte Joachime, azolta (6 Jan. 1830) megholt. Az ellenségeskedés tüze mindazáltal nem aludt el, sőt had ütött ki a' két testvér közt; mert Don Pedro állhatatosan megmaradt azon 31 Dec. 1828 kinyilatkoztatása mellett, hogy leányának jusait védni fogja 's Don Miguelnek hitszegésen és gyilkoltatásokon alapult korona-bitanglása ellen fegyvert fogott, a' Francziáktól és Angoloktól kapott segitséggel. Fő álláspontjává Oportot tette, mellyet igen megerősittetett, az ellenség reáütése ellen. D. Miguel valósággal is bekeritette Oportot. Don Pedro hadi ereje 13000, Don Miguelé a' Dourotól éjsz. 18000 's dél. 3000 főből állott. Az apró csatázásokban mindég vesztett Miguel serege, mellyből számosan szökdöstek által Don Pedrohoz. Sartorius, ángol admirál, ki a' Tejon állott, több Miguelhez tartozó hajót fogott el. Miguel tengeri ereje a' cascaesi öbölben állott. Végválasztó ütközet még nem történt. *)

Portugalnak eddigi állapotja. — Ezen status fekvésénél, éghajlatjánál, földjénél és lakosinak lelkénél, mint dicsőséges históriai emlékeinél fogva, kitetsző helyre van rendeltetve az europai statusok sorában; hanem Don Miguelnek kormánya messzebb távoztatá, mint valaha volt, Portugalt ezen czéltól, mellyhez korábban pallérozotsága és jólléte által már közel lenni látszott. Portugal, mellynek határai nyug. és délen az atlasi tenger, délen, kel. és éjsz. Spanyolországnak tartományi (Andalusia, Estremadura, Leon és Galicia), egy Europának virágos kertjei közt, mellyet egymást felváltó czitrom-és olajfa-erdők árnyékoznak. Gyarmatin kivül 1370 nsz.mf-den (ezek közül 14-et folyótorkolatok és tengeröblök foglalnak el) 3 mil. lak. számlál. A' status 2 királyságból áll, mellyek ezek: 1) Portugal, Entre Minho e Douro, Traz os Montes, Estremadura, Beira és Alentejo tartományokkal; 2) Algarve. Azsiában a' Portugaliak Goát (l. e.), Diut Cambajo partján, Timor szigetének egy részét, és Macao kereskedő városát (l. e.), összeséggel 312 nsz. mf. 576000 lak. Afrikában legtöbb europai gyarmatokat, mellyek hajdan főképpen Négerkereskedésre használtattak, Sz. Tamás szigetét Guinea partján 's Cap Nero partmelyékét Fernando del Po szigetéig, továbbá Afrikának éjsz. nyug. részében Madeira, Porto-Santo szigeteit, a' zöldfoki kevés jövedelmü 10 szigetet 's az angolai és mozambiquei helytartóságokat, mind összve 28, 489 nsz.mf. 1,057,000 lak. birja. Portugal általánosan hegyes és csak két kiterjedt térsége van, Alentejoban és Beirában. A' hegyek völgyei kiváltképpen Minhoban és Traz os Montesben, termékenységekkel és bájoló szépségekkel ki-

*) L. e' következő irókat: Marquis de Fortia d' Urban és H. Mielle „*Hist de Portug. depuis l' origine des Lusitaniens jusqu' à la régence de D. Miguel*“ (Paris 1828 10 köt.); „*Viriath und die Lusitanier*,“ nach den Quellen von D. Becker (Altona 1826). A' régi Cortesekre nézve: Ant. do Amaral értekezését a' „*Memorias de literat. Portugueza*“-ban, 7 köt.; J. Pedro Ribeiro értek. ezen „*Memorias*“-nak 2dik köt.; D. E. Münch „*Grundzüge einer Geschichte des Repracsentativsystems in Portugal*“ (Leipz. 1827); „*Histoire de Jean VI, roi de Portugal*“ (Paris 1827) és „*Zeitgenossen*“ (N. R. XXIV); „*Historical view of the revolutions of Portugal*“ (London 1827) 1814 olta, egy szemmel látó tanutól; Don Miguel jusára nézve az „*Allgemein. Zeitung*“ 1829 128 sz. és a' britanniai parlament eleibe terjesztett iromanyokat az „*Allg. Zeitung.*“ 1829 rendkivüli told. 50—56 sz. alatt; továbbá „*Injuste Acclamacion do Ser. Inf. D. Miguel*“ ou „*Analyse et réfutation juridique de la décision de soi-disant trois états du Roy. de Port. par le Desembargador Antonio da Silva Lopes Rocha*“ (Paris 1828) és „*Blatter für lit. Unterh.*“ 1829, Nr. 158—61. Ellenben a' „*Notizen über die Form und das Wesen der portug. Cortes, nach den von Visconte de Santarem gesammelten Nachrichten.*“ (Berlin 1828), mesterséges magyarázatját foglalja magában a' lamegoi végzeteknek, Don Miguel usurpatiojának kedvezvén.

tetszők. Portugalnak főhegyei, a' spanyolországi nagy hegyláncznak, mellyből erednek a' Portugalba befolyó nagy vizek is, mint a' Tejo (Spanyolországban Tajo), a' Guadiana, Douro (Spanyolorsz. Duero) és Minho, ágai. Tava Portugalnak nincs, csak a' hegyeken van nehány. Asványos forrásai számosak. Bár az ország az éjsz. mérséklett földövnek meleg részében fekszik, még sincs olly égető hévség benne, mint a' millyen középső és déli Spanyolországot perzseli; tengeri szelek frisitik a' parti tájékokat, a' belsőket pedig éjsz. szelek hüsitik; a' honnan a' levegő nagyobbára kellemetes és kitetszőleg egészséges. Jan. kezdődik a' legbájolóbb tavasz; Mart. olta az időjárás változó, most eső és szélvész, majd szárasztó hévség uralkodik. Az aratás Jun. van. Jul. végétől Sept. kezdetéig sárga szinbe öltözik a' növényvilág a' nap sugárai alatt, 's bármelly kedvező általánosan az időjárás, még is ártalmas néha ez a' szárazság a' földmivelésnek. Mesterséges vizesités csaknem csupán a' kertekben esmeretes. Eső nyáron ritkaság. Hév napok után az estvék és éjszakák hivesek. Ha Sept. vége felé az eső a' repedezett földet megitatta, ismét fris zöld szinbe öltözik az; második tavasz kezdődik 's uj virágok diszesitik a' gyümölcsfákat. A' Nov. vége felé beálló tél nagy és szélveszektől kisértetett esőzéseket hoz; de a' mellyeket tiszta idő vált fel. Csak az éjsz. tájékokon uralkodik tartós téli hideg, a' délieken pedig a' hó igen ritka jelenés. Égi háború csak ősszel és télen van. Portugal gazdagon van megáldva a' természetnek kinceseivel, kár, hogy emberi kezek nem ápolják azokat szorgalmatosabban. Hanem az éghajlat 's a' földnek termékenysége, mint minden déli tartományok lakosit, könnyen elpuhitja és restiti a' Portugaliakat, kik inkább kereskedéssel foglalatoskodnak, mint földmiveléssel és mesterségekkel. A' nemes érczeknek, mellyeknek gazdag erei most is nyilván mutatják magokat, hajdan szorgalmatoson üzött bányászása igen elmellőztetik, mivel emberkezek nincsenek. Eddig csak nehány vasbánya dolgoztatott Estremadurában. Réz, vas, egérkővel gazdag kavics, viszmút, szép márványnemek, több tájékon találtatnak, de drága kő ritka. Sóforrása kevés és csak egy használtatik; ellenben annál több tengersó készittetik. A' gabona-kereskedés is kevésbé jövedelmes most, mint hajdan p. o. a' 13 száz. midőn Portugal annyi gabonát termesztett, hogy ki is vihetett. A' tartomány-felfedezések 's ezeknek következési, az ujonnan alkotott gyarmatokba küldött telepitések 's a' nevekedő tengeri kereskedés, a' földmiveléstől annyi kezet elvont, hogy a' nép foglalatosságainak ezen ága a' 15dik száz. olta hanyatlani kezdett. Ehez jő a' parasztok tudatlansága 's az a' nyomás, melly alatt nyomorognak azok, a' papságnak nagy birtokai, igás barmok nem léte 's a' belső kereskedés nehézsége. Ambár igyekezett az országlás Pombal kormányzása olta a' földmivelést előmozditani, még is mindég szükséges gabonát bevinni. Krumpli kevés, a' kevésbé tápláló csicsóka (helianthus tuberosus) ellenben több termesztetik. Gazdagon tenyész igen jó gyümölcs, mellyből a' külföldnek is ad. Faolajat is bőven kap, de melly a' rosz vele bánás miatt közönségesen nem igen jó; legjobb az algarvei. A' bortermesztés annyi jó asztali borral jutalmazza a' fáradságot, hogy a' külföldnek is jut, mint külömbféle nemü édes bor is. A' portoi veres borokat nagyobbára Angolország issza meg; 1815 csak 36954 pipe (különben 90000) termett, mellyből Angolországba 31642 's Brasiliába 3915 vitetett. 1765, hogy a' bor- és gabonatermesztés közt lévő eránytalanság kevesittessék, az országlás parancsolatjára minden Tejonál, Mondegonál fekvő szőlőhegyek gabonaföldé tétettek, kivévén nehány tájékot Estremadurában, mellyek igen jó bort adnak. Ezáltal csaknem harmad része semmisittetett a' bortermesztésnek; hanem Pombal elvesztvén a' kormányzást, sok tulajdonos visszaállitá szó-

lőhegyeit, mivel a' bortermesztés által többet nyernek, mint a' legjövedelmesebb gabonatermesztés által. Len és kender nehány éjsz. tájékokon éppen nem termesztetik elég. Az erdőtudomány esmeretlen, a' honnan némelly tájékokon ritka a' tüzfa. A' baromtartás, jóllehet jó legelői vannak az országnak, még roszabb állapotban van, részint a' fü-növésnek ártalmas nyári szárazság miatt, részint mivel mesterséges rétek, mellyek csak Minhoban esmeretesek, nincsenek. Nagy akadályok a' sok innepek is, mellyek az esztendőnek csaknem harmad részét elvonják a' munkásságtól. Legjobb állapotban van a' baromtartás Beirában, Minhoban és Estremadurában. Igás barmoknak ökrök használtatnak. Lovai, mellyek könnyek, kicsinyek, de szépek, nincsenek feleslegesen. Közönségesen öszvérek vannak használatban. A' juhtartás főképpen Beirában igen nevezetes. A' gyapju hasonló a' spanyol juhokéhoz, mindazáltal nem olly finom. Tehen kevés használtatik fejésre, ellenben sok kecske tartatik e' végre, mellyeknek tejével élnek, vagy sajtot csinálnak abból a' lakosok. A' portugali disznók hasonlók a' chinai fajhoz 's igen meghiznak. Pulyka nagy nyájakkal tartatik. A' méhtartás egyházi szükségre se ad elég viaszat. A' hajdan gazdag selyem-termesztés az ujabb időkben kezdett alásülyedt állapotjából felemelkedni 's 1804 61,700 font selymet adott Portugal. Vadak közül csak dámvada, vad disznója, tengeri nyula 's kevés nyula van Portugalnak. Veres foglya számos, egyébiránt pedig kevés madara van; ellenben folyói gazdagok halakkal, főképpen a' Tejo. Mindazáltal a' honyi emésztés olly nagy, hogy tőkehalat kell bevinni; ezzel Portugalról az Angolok és Ejszakamerikaiak gondoskodnak, holott a' Portugaliak a' 16 száz. nagy részt vettek a' neufundlandi tőkehal fogásban.

A' Portugaliak, (mint Spanyolok) Celták (ősi lakosok), Karthágóiak, Rómaiak, Németek, Arabok, Zsidók keveréke; de itt is fogyott a' nép száma. Emanuel alatt 4 mil. lakosa volt Portugalnak. A' népesség száma illy felettébbi megfogyásának főképpen okai: a' sok majoratus, a' földbirtoknak kevés tulajdonos közti elosztatása és az a' környülállás, hogy a' szorosan vett földmivelő paraszt ritkán egyszersmind tulajdonosa földjének; innen jő a' gyakori kivándorlás. A' nemesség, melly most kevésbé számos, mint hajdan, felsőre 's alsóra osztatik; amaz 1805 65 nemzetségből állott, mellyek közt sok igen gazdag volt. Azon nemesek számára, kik a' király szolgálatjában elszegényednek vagy megnyomorodnak, intézet van Belemben (nem messze Lissabontól), mellyben azok a' Kristus-rend ruhájába öltöztetvén, jól ápoltatnak. Falukban 's kisebb városokban, Link 's más utazók szerint, kedvező vonásokkal diszlik a' nép charactere, főképpen az éjsz. tartományokban, mellyekben a' Portugaliaknál közönséges egyenes és nyiltszivü nyájasság és barátságosság, meghitt vendégszeretéssel, tiszta erkölcsökkel, mértékletességgel és józansággal párosodva találtatnak. A' népnek Spanyolok elleni gyülölsége még az előidőből maradt reá örökségül. A' főbb rangu városiak közt a' társalkodás, merevény formalitások miatt, alkalmatlan és kellemetlen. A' városokban kevés közönséges mulatság van. Bika-viadalokat a' fővárosban lehet látni. A' papok közt némellyek most inkább kitetszenek tudósságokkal, mint hajdan. A' papok számát Balbi öszveséggel nem teszi 29,000-en felyül. A' patriarchát, ki Lissabonban lakik 's ki alatt 9 püspök van, 5 az europai, 's 4 az Europán kivüli tartományokban, a' király nevezi ki. A' többi 10 portugali püspöknek fejei a' bragai (ki egyszersmind ország primása) és evorai érsekek. A' király teszen minden püspököt. 1821 Portugalban Balbi szerint még 360 szerzetes klastrom (5760 szerzetessel és 607½ mil. Rees jövedelemmel) és 138 apácza klastrom volt 3093 apáczával 's 363 mil. Rees jöved. Portugalnak tudósai

most dicséretes munkássággal tetszenek ki, p. o. Bettencourt, José Bonifacio d' Andrade, Fragoso, Monteiro 's a' tudományok emelkedtek, jollehet a' tudósság állapotja általánosan alább van azon lépcsőnél, mellyen a' 16 száz. fényes időszakában állott. Coimbra, az országnak egyetlen egy fő oskolája, Miguel ideje előtt némelly javitásokat kapott, de az europai virágzó universitásokkal hasonlittatva öszve, igen rosz állapotban van. A' főváros 4 oskolát tart kebelében a' classica nyelv és közhasznu tudományok számára. Az 1761 olta ifju nemesek tanitására alkotott collegium egy a' legjobb tanitó intézetek közt. 1799 olta áll egy fő oskola-tanács, de a' melly az igen rosz néposkolák javitására még nem mutatott nagy munkásságot. Sok Portugaliak tettek az országlás költségén tudományos utazásokat, kiknek vizsgálódásai által kiváltképpen a' természet-históriai tudomány-osztály igen gazdagittatott. 1822 olta van Lissabonban egy Sociedade literaria patriotica, melly jól felkészitett muzeumot tart 's évkönyveket ad ki. Hasonló egyesületek származtak Oportoban 's más városokban. A' honyi mivészi 's mesterség-szorgalomnak éltetésére nem régiben társaság állott öszve Lissabonban. Mert a' belföldi szorgalom eddig igazi előmenetelt nem kaphatott, a' minek oka nagyobbára a' vagyonnak egyenetlen elosztatása 's a' földbirtokoknak kevés familiák kezében léte. Midőn virágzásba hozását elkezdeni akarták, az a' nagy botlás történt, hogy a' király vett által több manufakturát, a' mesterségi szorgalomnak más szüleményeire nézve monopoliumok vitettek be és káros vámrendelések tétettek. Rövid idő olta tett ugyan a' mesterség-szorgalom előlépést, mindazáltal csak kevés fábrika alkalmatos arra, hogy a' külföld miveit szükségtelenekké tegye 's még kevesebbnek mivei mérkőzhetnek meg a' külföldiek jóságával és árrával'. Legnevezetesebbek: a' gyapju-, selyem-, pamut- és kalap-manufakturák, vászonszövések (főképpen Minhoban) és üveghuták. Legtöbb posztó- és gyapju fabrikák a' királyéi, ki azokat bizonyos esztendőkre társaságoknak engedi által, azon jussal, hogy csak ezek készittethessenek ollyan miveket. Legjelesebb selyem-manufakturák a' lissaboni, braganzai, oportoi, bejai, mondimi és almeirimi; már 1808 előtt 27,000 ember foglalatoskodott azokban. Az ország elég selymet nem termesztvén, idegen helyekről kell azt bevinni, de a' mivek részint tökéletlenek 's árrok igen nagy. A' kereskedés igen alacsony lépcsőn áll, ha mostani állapotja a' hajdanival öszvehasonlittatik, midőn Portugal az első kereskedő hatalmasságok közt fénylett; hanem az ujabb időben tétetett lépés arra, hogy Portugal a' külföldtől függetlenebbé tétessék. Fontos akadálya a' belső kereskedésnek, jó országútak 's más portékaszállitást könnyitő intézetek nem léte. Nincsenek csatornák 's kevés hajózható folyóin egész esztendőn által nem lehet hajóval járni. Az ujabb időkben azonközben a' belső kereskedés sokkal szabadabb, mint előbb; sőt az országlás az egyedül-kereskedésnek némelly tárgyait közönségesekké tette 's csak a' gyémánttal, dohánnyal és brasilfával kereskedést tartotta fen magának. Minden kikötőkben már megvámolt portéka szabaddá tétetett a' szárazi vámoktól, mellyeket előbb fizetniek kellett a' kereskedőknek. Ha a' kivitt mivek a' honyi szükségre bevittekkel, mellyeket Portugal más mesterséget üző népektől kap, öszvehasonlittatnák, valóban a' kereskedés mérő serpenyője nem Portugal hasznára billen le. A' külső kereskedés nagyobbára Angoloktól üzetik, kik azt még a' Methuennel 1703 kötött egyezés által keritették kezekre; mindazáltal Pombal olta az ángol kereskedés Portugallal valamennyire csökkent. Angolországnak ezen kereskedésben fő nyeresége, mesterségmiveinek eladhatása, mellyekre a' Portugaliaknak 's Europán kivül lévő gyarmatjaiknak szükségek van. Hajdan csak ángol hajók foglalatoskodtak az Angolország és Portugal közti

kereskedéssel; az ujabb időkben pedig már fél részben portugali hajóktól üzetett 's az Irlandali kereskedés csupán portugali hajósok kezében volt. Hanem a' portugali tengeri kereskedés, Spanyolországot kivevén, csaknem egészen idegen hajóktól üzetik. A' külső kereskedésnek legtöbb ágai károsak volnának az országnak, ha a' gyarmatkereskedés fen nem tartaná az egyenlőséget. Eddig Brasiliának gazdag termesztményin alapult Portugalnak kereskedése, mellyet az egészen tulajdon hajóival (1815 400-al) üzött. Eddig minden héten ment egy postahajó Rio-Janeiroba. Kantonba Portugal most 12 hajót küld 's ezeken kivül Keletindiába 80, kik ide többnyire piastereket, 's onnan rabarbarát, borsot, teát, pamutot, indiai szöveteket 's a' t. hoznak vissza. Balbi szerint 1805 Portugalnak bevitele csaknem 128 mil. a' kivitel pedig 147 mil. Franknál többet tett; amabból Angolország részére $\frac{1}{4}$, ebből $\frac{1}{5}$ esett. Az udvarnak Brasiliába költözése (1807) olta a' kereskedés annyira káros volt Portugalra nézve, hogy végre attól félhettek a' Portugaliak, hogy országjok ángol gyarmattá lesz. A' Cortesek megmentették a' statust ezen függéstől, mivel minden ángol manufakturai portékára, főképpen a' gyapju-szövetekre, 60 proc. bevitelvámot tettek. A' status jövedelmei (a' braganzai ház gazdag familiai jószágaiból, a' többi korona jószágokból, vámokból, emésztés-adóból, az aratási dézmából, a' papság adójából, az irományok bélyegeztetésének taxájából, a' királyi manufakturák nyereségéből, a' pénzregaleból, a' keresztbullák eladásából, a' lotteria-jövedelemből, a' földadóból, az imádságos könyvekkeli, kártyával, gyémánttali, dohányali és brasilfával egyedülkereskedésből) eddig 14 mil. tall. a' költség pedig 17 mil. tall. tett, Brasilia elszakadása olta a' status jövedelme és költsége közti eránytalanság még inkább nőtt. Az 1822-ki budget szerint a' status jövedelme 17,285,000 Crusadost (1 Crusad. = 7 kr. $3\frac{1}{2}$ pf. e. p.), a' költség pedig 21,302,500 Crus. tett. A' status adósága, melly 1824 33,200,000 Milreesre vagy 9,337,500 f. St-re ment, a' papirospénz által még magasabbra nevekedett. A' Cortesek 1821 Lissabonban nemzeti bankot állitottak fel, 10000 aktziával 's 500000 Reessel (3250 Fr.), de hitele 1827 igen megrendittetett. A' portugali hadi erő, melly valaha olly dicséretes helyen állott a' legvitézebb népek közt, a' 18 száz. kezdete olta legmélyebb pusztulásban volt. Napoleon seregében 's utóbb ez ellen katonáskodván, ismét felébredt a' Portugaliakban a' vitézi lélek. 1808 olta Beresford és Wilson dolgoztak a' portugali sereg uj rendbe-szedésén 's Wellington vezérlése alatt hajdani vitézségének dicsőségét ismét elérte. 1816—20 olta egészen Beresford marschall (elvasi herczeg és marquis de Campo Mayor) alatt állott az. A' Corteseknek 1823-ki végzete után a' polgár-katonaság egyesittetett a' linea-sereggel 's a' hadi erő 50,000-re szaporittatott. Portugalnak a' 15 és 16 száz. egész világon legnagyobb tengeri ereje, spanyol felsőség alatt elpusztult 's a' mi később a' braganzai háznak első uralkodói alatt visszaállittatott, ismét alám, mig Prmbal ezt is ujra nem teremté, ki már 1768 ismét 10 lineahajót 's 20 fregátot épittetett és állitott ki. Az utolsó had előtt 14 lineahajóból, 16 fregátból 's több apró hadi hajókból állott az, mellyeket a' Brasiliába futó királyi familia magával vitt. 1823 a' hajóseget már csak 4 lineahajó, 11 fregát, 7 corvett, 6 brigg, 8 terhvivő hajó 's 7 postahajó tette, de a' mellyek mind rosz állapotban voltak. Algarve és az Azorok adják a' legjobb hajósokat. A' hajók, a' mi derekokat illeti, mind igen jó fanemekből, mellyek Brasiliában számosan nőnek, vannak csinálva, 's részint Brasiliában, részint Lissabonban épittetnek, hol jó hajóépitő mühelyek találtatnak. A' hajók épittetésének módja igen jó, 's evezésre különösen alkalmatosak. Legjobb matróczok az Algarveiek. A' hajósereg egyet-

len egy kikötője a' lissaboni, hol fő fegyvertár, tengeri kadét-akadémia 's királyi tengeri oskola is van. — Portugal és Algarve eddig 44 Comarcakra osztattak; hanem a' polgári, egyházi és katonai, továbbá a' birói, közjövedelmi hatalmak 's más törvényhatóságok határi ugy összekeveredtek egymással, hogy jó rendben lévő kormányzás lehetetlen volt. A' Cortesek tehát a' királyságot 13 tartományra oszták 's a' kormányzás minden ágait együgyübben rendelték. Mindazáltal a' polgári és büntető törvénykönyvek nincsenek elvégezve. A' király 1749 XIV Benedektől „*Rex fidelissimus*, Leghűségesebb király" nevet kapott. A' király czime „Portugalnak és Algarvének királya a' tengeren innen és túl Afrikában (ezen a' Portugaliak éjsz. nyug. áfrikai hajdani foglalásai értetnek), Guineának, az aethiopiai, arabiai, persiai és indiai hajózásnak, hóditásoknak és kereskedésnek ura." A' királyi szék örököse koronaherczegnek, ennek legidősebb fia beirai herczegnek, a' többi királyi gyermekek Portugal infansainak 's infansnéinak neveztetnek. Don Pedro 1826-ki alkotmánya hasonló Brasiliáéhoz; e' megkülömbözteti a' 4 hatalmat 's 2 kamarát rendel. A' király, kinek civillistája (eszt. költsége) 1,239,500 Crusadot teszen, 6 vitézrendet oszt ki: a' katonai Kristusrendet; a' de San-Jago polgári érdemrendet; az avisi katona-érdemrendet; sz. Isabella asszonyi rendjét, asszonyoknak; a' katonai torony- és kardrendet (alk. 1459, megujit. 1808); 's a' hódolás alkalmával 6 Febr. 1818 Rio-Janeiroban alkot. rendjét a' villa-vizosai szent szűznek. — Murphynak, Linknek, Rudernek, Chateletnek, Costigannak, Southeynek 's másoknak utazás-leirásain kivül l. Antilion „*Geografia d' Espanna y Portugal*" (Valencia 1815), „*Essai statistique sur le royaume de Portugal et d' Algarve*" (Paris 1822), ugyanennek „*Variétés politico-statistiques sur la monarchie portugaise*" (Paris 1822); ezen vonszó leirást: „*Lissabon in den Jahren* 1821, 1822, 1823," Mariane Baillietől (ángolból, Stuttgart 1827), Kinsey „*Portugal illustrated in a series of letters*" (Lond. 1828), és „*Le Portugal sous D. Miguel*," W. Youngtól (ángolból, Paris 1830).

PORTUGALI NYELV ÉS LITERATURA. A' római és germán nyelvek keverékéből származott a' portugáli nyelv is. Nem lehet a' castiliai nyelvhez tartozó beszédmodnak (dialectus) tartani; mert szerkeztetésén 's kimondásán kivül, amannál korábban is kimiveltetett. Azonban olly formán hasonlit ahoz, mint a' dán a' svédhez. Az arabnak közé keveredéséről Fr. Joao de Sousa („*Vestigios da lingva arabica em Portugal*") jó könyvet irt. Midőn burgundi Henrik Guimaraensbe tevé lakását, sok Francziát vitt az országba, mi által a' nyelvbe is sok franczia kifejezés csúszott. A' Lusitánok nemzeti szelleme elejétől fogva szeretettel vonzódék az anyanyelvhez, 's a' literatura minden ágát ennek tulajdonitani törekedett: azonban a' Portugálok hazai érzése nyelvök csodálásában még is messze megy. Fr. Diaz Gomes hires portugali költő gazdagnak, szépen hangzónak, fontosnak, minden tárgyhoz illőnek, 's kimondásban az irásmóddal egyezőnek nevezi. Gyöngédsége 's éneklői hangzása miatt Spanyolországban is virágnyelvnek nevezték. Mind e' mellett kimondása, kivált az or és torokhangzókra nézve, idegennek nehéz. I, ch, orhangok, és süket végzetekben a' francziához hasonlit. Sismondi a' port. nyelvet inkább elmélyeznek mint helyesnek, un castillan desossé, csontjavesztett castiliainak nevezi, mert a' Portugálok rendesen a' közbülső mássalhangzókat, 's jelesen a' l-betüt a' szókból kihagyták, 's p. o. dolor helyett dór, Alfonso helyett Afonso-t mondanak. I Alfons burgundi Henrik fija alatt országos nyelvvé lett a' castiliainál előbb gyakorlott portugáli. A' korán próbált vitézi versezetekre dalkönyvek, utóbb sonettek 's 14 száz. kötetlen irás következett. Legjobb nyelvkönyv Pedro José Figueiredó-é, „*Arte da Grammatica portu-*

gueza" (Lissab. 1799), 's legjobb lexicon a' Bluteau-énak braziliai Ant. de Moraes Silva ujon dolgozta kiadása (Liss. 1789 2 k. 4.). A' port. nyelv szellemének kinyomozására Ribeiro dos Santos legtöbbet tett. Társalkodásra a' port. nyelv a' spanyolnál elébbvaló, rövidebb, könnyebb, egyszerübb; kellemes csevegésre alkalmas sziszegés. A' port. társalkodásmód és népszellem is, hasonlit a' Francziákéhoz, mint az talán ezelőtt vala, mert a' Portugál a' természetes együgyüt, jószivü udvarist, és mesterkéletlent mind eddig megtartotta. A' hasonértelmük, fogyasztók és öregbitők bősége, nyelvét velőssé 's végtelen termékennyé teszi; pedig a' mellett tömött és határozott is, mert csaknem minden névnek mellékneve, igéje, és környülményszava van. Ezek közül más nyelvben igen sokat nem lehet körülirás nélkül kifejezni. Egyébiránt a' port. nyelv csaknem egyetlen látható emléke még a' hajdani birodalom nagyságának, mert Indiában és Afrikában még máig is közönséges kereskedési nyelv.

A' port. literatura jó formán teljes, de nem gazdag; szerencsés próbálatokat minden ágban találhatni; bőséget nem, kivévén a' lyrica és bucolica verselést. Azonban ezek virágzásának rövid ideje már elmult. A' költészet fénnyel és érzéssel, sok hősi méltósággal, szellemmel és drámai élénkséggel, de kevés képzelményes magassággal bir; még is ezt kell a' port. literatura fő oldalának tekinteni, mert e' hangász és gyermekes nemzet, melly a' philosophia és kritika hijánya miatt sem történetirásben, sem szónokságban fel nem emelkedheték, a' prózában hátra maradt, mit leginkább a' spanyol uraság és az inquisitio okozott. Dagályos, piperés volt és maradt; a' régi erő 's természetes báj elveszett. XIV Lajos alatt a' Francziákat majmolák, 's igen sok gallicismust vettek be. Csak Pombal alatt kezdék a' költők a' nyelvet ujra emelni; ettől fogva a' proza is tisztább, egyszerübb lett. Pombal üzé ki legelőször az oskolás logicát és metaphysicát Coimbra tanitószékeiből; de a' hajdani philologia tanulásával mind eddig nem gondolnak; csaknem egyedül költőket forditanak. Balbi szerint a' görög nyelv egész országban csak 8 oskolában tanittatik. Első esmereteiket bölcselkedésben, füvész- és gyógytudományban, csillagászatban, cosmographiában és zsidó nyelvben, leginkább Zsidóknak köszönhetik. A' tudományos literatura, kivált a' mathesis és természethistoria nem egészen miveletlen, de kevés kedvelőt talál, 's 3 mil. Portugal közt alig olvasnak öt százan tudományos könyvet. Balbi szerint Portugaliában 1801—19 mintegy 1800 könyvet nyomtattak; e' közt 1200 eredeti, 430 forditás, 57 havi irás, 40 uj kiadás volt. Ezeken kivül a' mondott idő alatt a' tud. academia és a' coimbrai egyetem 116 könyvet nyomtattatott. Egész Portugaliában csak 16 nyomtató-mühely van; Coimbrában 1, Portoban 3, Lissabonban 12. Csak e' városokban vannak nevezetesb könyvtárak és könyvkereskedések is. A' port. prozaisták irásmódja gyakran zavart, homályos és ismétlésekkel tömve. A' d'Alembertre Stockler készitette helyesen irt dicsbeszéden kivül, a' port. tudom. academia által kiadott „*Memorias da Litteratura portugueza*" egész hét kötetében csak egy értekezés sincs, melly szép irásmódjával jeleskednék. (Stockler Lissabonban német nemzetségből született, az academia titoknoka, 's 1805 Lissabonban a' legjobb fejek közé számláltatott). Azonban az ujabb port. irókat nem kell a' rosz izlésü Bluteau Rafael után itélni. Ezek most jó francz. és ang. prosaicusok forditásaival, kivált a' románok ágában, izlésöket igen kezdik mivelni. Mert saját földjökön termett novellájik 's románjaik még a' Melusina stylusában, vagy az első szép prózáju „*Menina e Moça*" — az ártatlan leány, pásztor- és hősromán mustrájára irattak, mellyet Bernárdim Ribeyro 1559 adott ki, 's irásmódját előbb Montemayor Spanyolországba vivé, azután pedig Franczia és Német-

országon is utánazák. A' legkedveltebb port. nemzeti román: „*Historia de Carlos Magno, e dos doze Pares de França por Jeronymo Morcira de Carvalho*“ (Lissab. 1784 2 k.) tréfás szódagályokkal mulattat. Továbbá a' legjobb eredeti románok közé tartozik „*Palmeirim de Ingalterra*“ de Moraes Ferencztől (Liss. 1786. 3 k. 4.), és „*Feliz independente*“, melly spanyol fordításban hat kiadást ért. A' port. nemzet nyelvkincsét némiképp felderiti a' „*Catalogo dos Livros, que se hao de ler para a continuaçao do Diccionario da Lingva portugueza mandado publicar pela Academia real das sciencias de Lisboa*“ (1799). Azonban e' csupán az academia tagjai számára nyomtatott 's kereskedésre nem bocsatott jegyzékben nincs minden port. irat érintve. Legrégibbek benne 1495 és 1502 eszt. Amaz „*Livro da vita Christi, Lisb. por Valentim de Moravia e Nicolao de Saxonia*“ (4 köt. fol.) ez Marco Polo és Nicolao Veneto indiai utazása egy földabrosszal, por Valentim Fernandes (Liss. fol.). Az academia szókönyvéből 1793 csak egy rész jelent meg, mellyben az A. vagy az egész nyelvbeli gazdaságnak egy ötöd része foglaltatik. A' port. literatura történetére nézve Bouterwek „*Geschichte der Poesie und Beredsamkeit seit dem Ende des 13. Jahrh.*“ (4 k.) munkája azon fő miv, mellyet Sismondi „*Littérature du midi de l'Europe*“ czimü könyvében követett. „Joacquim de Santa-Rosa de Viterbo *Elucidaçao das palavras, termos e frases, que em Portugal antiguamente se usarao etc. que hoje regularmente se ignorao etc.*“ (Liss. 1798. 2 k.) czimü munkája előbeszédében, — 's Balbi „*Essai statistique*“ (Par. 1822 2 k.) munkájában is találhatni a' port. nyelv és liter. történetének rövid rajzát.

A' port. költészet a' castiliainál előbb virágzott, 's Bouterwek azt mondja, hogy a' Portugálok első képzéséről szóló minden tudósitások az egész nemzet eredeti költész szellemirányára mutatnak. A' tudva levő legrégibb port. költők: Gonzalo Hermiguez és Egaz Moniz, a' 12 századból vannak, kiknek dalait már egészen a' Portugálok sem értik. 13 században a' nyelv szabályosabb és határozottabb lőn. Ennek másod felében Dienes király a' literatura előmozditója 's maga is költő volt. 14 szazból IV Alfons és I Péter mint költők neveztetnek; ugy látszik az olasz költészetnek a' portugálira már ekkor befolyása volt, mint nehány sonett mutatja. Don Pedro, I János fija, Petrarca sonettjeit fordità. Azonban a' port. literatura virágzása a' 15 századdal, egyszersmind a' Lusitanok hős korával kezdődik, mellyben a' spanyollal versenyezett. Gyöngédség és vitézség, legnagyobb élénk erő, tüzes munkásság és édes ábrándozás, harcz és szerelem, költészet és hir tölték keblét a' nemzetnek, melly bajnoksága szárnyait tul a' világtengeren Afrikáig 's Indiáig csattogtatá. Ez elválás a' szeretett kisded hazától, 's a' halálvész, melly elibe a' távol országokban, az oczeánon, 's esmeretlen égövek alatt menének, dalaikba mélyen busongó szerelem keservet öntött, melly tetti erejőkkel, hőstüzökkel, sőt még kegyetlenségökkel is csudálatosan párosult. Illy szerelmpanaszokat II János idejéből a' Cancioneri foglal, de gyüjteményöket sem Bouterwek, sem Sismondi fel nem találhaták. A' Joaquim José Ferreira Gordo által Madridban 1790 felfedezett port. Cancioneiro pedig, mellyben 15 századbeli 150 költők verzesetei vannak, csak annyiban lett esmeretes, mennyit róla a' „*Memorias de Litterat. portug.*“ mond. — Első hires port. költész Bernardim Ribeyro volt nagy Emanuel alatt (1495—1521), ő a' Portugálok költészhitét a' pásztorélet ideálára alapitá, bár maga különbön tudós és Emanuel udvarában nagy tekintetü volt. is. Románja fenebb emlittetett. Az izlésnek ezen iránya teremté azután a' Portugaloknál ama sok bucolicus költőket, kik édesek, gyöngédek, kellemesek és epedők, de nem ritkán egyhanguak 's fagyosak is. Christovao Falcao admiral és Madeira kormányzója,

Ribeyro kortársa, szerencsétlen szerelme fájdalmait ugyan azon romános mysticismusban egy több mint 900 versü eclogában nyögé ki. Nevezetes, hogy több jeles port. költészek, ha nagy tárgyat akarának megénekelni, egyszersmind castiliai nyelven verselének; p. o. Fran. de Sá de Miranda („*Obras*“ Liss. 1784 2 k. — előbb 1560, 1569 és 1614), mgh. 1558. Két vigjátékai „*Os Estangeiros*“ és „*Os Villalpandios*“ az 1784ki kiadás második részében vannak; de lyrai és didacticai nemben inkább jeleskedett. Ant. Ferreira, kit a' Portugálok Horáczuknak neveznek, még Sánál szerencsésben utánzá epistolákban a' régieket. Mgh. 1569. „*Poemas Lusitanos*“ megjelent tőle Lissab. 1598. 4. később 1771 2 köt. szomorujátéka „*Castro*,“ (Ines de Castro) az 1771ki kiadás második részében, görög mustrák után készült, 's Sismondi az akkori ol. Szomorjátékoknak elibe teszi. Sá és Ferreira a' port. nyelv első classicusainak tekintetnek. Utánok jöve Pedro de Andrade Caminha („*Poesias*“ későbbi kiad. Liss. 1791) és Diego Bernardes Pimenta („*Rimas varias ao bom Jesus etc.*“ Liss. 1594. „*O Lima, em o qual se contêm as suas Eclogas e Cartas*“ Liss. 1596, és „*Flores do Lima*“ (Liss. 1596.) mgh. 1596. Sismondi Marinihez hasonlitja. Minden port. költők leghiresbike, ki az ujabb literaturában az első epopacát irta, Luis de Camoens (l. e.). Költeményeit legjobban adá ki Thom. Jos. de Aquino és Fern. Lobo Surrupita. („*Obras de L. de Camoens, Principe dos Poetas de Hespanha.*“ Seg. Edic. Lisb. Na Offic. de S. Th. Ferreira 1782. 1783). „*Lusidias*“ csinos kiadásban 16 rétben Coimbrában az egyetem betüjivel nyomatott, 1800 2 k. 2 kép. a' költő életrajza, mutató tábla, 's egyebekkel együtt. Ennek első kiadása „*Os Lusidias*“ Liss. 1572. 4 jelent meg. „*Rimas varias*“ Manoel de Faria e Sousa bő commentatiojival kijött Liss. 1685. 1 k. fol. a' 3 és 4 rész 1688, a' „*Lusiade*“ commentariusa Madr. 1639 4 k. fol. Második Commentariust irt D. Manoel de Faria Severin „*Obras de Camoens*“ (Liss. 1720), harmadikat Manoel Correa (Liss. 1613, 4), és „*Obras do Grande L. de Camoens*“ (Liss. 1720 fol.), negyediket Ignacio Garcez Ferreira „*Lusiada illustrata com varias notas*“ (1 k. Nápoly 1731, 4; 2 k. Roma, 1732, 4). Camoens epopacájának hőse a' haza. A' dalnok leggyöngédebb honszeretettől, nemes büszkeségtől, 's egy virágzó képzelő erő legvidorabb életében édes szerelemmámor rajoskodó érzelmétől gyulong. Míve Portugal hajdani nagyságának legszebb, legfenségesb emléke; érdekes mindennek, kinek szive dicsért, 's hazáért dobog. A' költő számos sonettjeiben 's egyéb munkájiban is („*Rhytmas, Cançaos, T. II. Eclogas, T. III. Comedias: El Rei Seleuco,*“ „*Os Amphitrioes,*“ „*Filodemo*“ és „*Fragmentos,*“ és „*Obras attribuidas a Luis de Camoens T. IV.*“) egy nagy és mélyen megilletődött indulat szelleme lebeg. Drámai próbájiban, földije Gil Vicente dráma-költő vala mustraképe, kit a' Portugálok Plautusoknak tartanak (mgh. 1557). Gil Vicente az ang. és spany. dráma költőknek kalauzul szolgált, 's egész Európában úgy elhiresült, hogy az ujabb nézőjáték e' teremtőjének eredetiben olvashatásáért, Erasmus is portugálul tanult; drámai miveinek gyüjteménye megjelent Liss. 1562. fol. („*Copilaçam de todas las obras de Gil Vicente, a qual se reparte em cinco livros*“) Gil Vicente után képzék magokat Lopez de Vega és Calderon. Magában Portugaliában a' drámai költészet megcsökkent. Az uralkodó izlés csak pásztori versezetekben divatozott. Franc. Rodriguez Lobo untató pásztorrománokkal foglalatoskodott, mellyekben még is nehány Romanze és Canzone költészi életet lehel. „*Nuno Alvarez Pereira*“ hösköltemenye csak rimelt proza. („*O Contestabre de Portugal, Poema heroico*“ Liss. 1610 4. „*Eclogas*“ 1605 4. „*A Primavera*“ 1619, 4. „*O Pastor peregrino*“ 1608, 4. 's t.) Azonban ő mutatta meg először,

hogy valamit művészileg, tisztán, gyöngéden, 's kellemes hangon előállitani a' port. proza is képes. Több érdemet szerzett Jeronymo Corte Real „*Naufragio, o lastimoso successo da Pardiçao de Manoel de Sousa de Sepulveda e D. Leonor de Sá, sua mulher*" (Liss. 1594, 4.) munkájával; melly költő, maga is derék harczfi, a' Mascarenthas által vitézül védett Diu hires ostromát is megénekelte (*„successo do segundo Cerco de Dio Poema*" Liss. 1574, 4.). Ez és Lobo mutaták ki a' port. történetiróknak az utat, mellyen legelőször Joao de Barros, III János (mgh. 1571.) jeles kormánytisztje, kit Portugalia Liviusának nevez, hirt szerzett. Ennek „*Asia*, vagy *dos feitos, que os Portuguezes fizerao no descobrimento e conquista dos mares e terras do Oriente*" (Liss. 1552 fol.; 2. kiad. Liss. 1553; 3. kiad. Liss. 1563; 4. kiad. jegyzésekkel 's földképekkel Lavanhától Madr. 1616. fol.) fontos munkáját Diego de Couto „*Asia Portugueza*" czimü iratában folytatá, melly összesen 14 kötetre telt fol., 1552—1615. A' port. höskort leirák Fernao Lopes de Castanheda „*Historia do descobrimento e conquista da India pelos Portuguezes*" (Coimbra 1552—61, 8 k. fol.); Ant. Bocarro és a' hires port. bajnok Afonso de Albuquerque „*Commentarios*" (Liss. 1557 fol.); Damiao de Goes (Cicero „*Cato major*"a forditója) „*Chronica do folic. Rey de Emmanuel*" (P. I—IV. Liss. 1565—67 fol.), és „*Chron. do Principe D. Joam*" (Liss. 1567 fol.). Emmanuel királynak Jeronymo Osorio püspök (mgh. 1580) által irt története (Liss. 1571), e' fő pap türelmes gondolkozásmódjáért tisztelettel emlittetik. Ezután Bernardo de Brito irta „*Monarchia Lusitana*" (1597 és 1609 fol.), ugy „*Elogios dos Reis de Portugal*" (Liss. 1603, 4.) czimü könyveit. De mivel a' világ teremtésén kezdé, még 1617, midőn meghalt, a' port. birodalom sajátképi megalapitásáig sem haladt; azonban irásmódja férfias és tiszta. A' port. téritők és más Portugalok felfedező utjai is szinte gazdag anyagot nyujtának a' literaturának; p. o. Joh. Fernandez belső Afrikába tett utja 1445; Alf. de Paiva és Joan de Covilham utazása, kiket II János a' 15 száz. végén, az ugy nevezett Johannes Pretiosushoz, Abyssinia királyához, 's Indiába küldött; azonban némelly tudósitás még kéziratban hever. (A' történetirási literaturáról lásd: „*Biblioth. Histor. de Portugal e seus Dominios ultramarinos etc.*" Arco de Cejo jegyzeteivel (Liss. 1801). Portugalia hatalma a' spanyol erőszakos uralkodás alatt elenyészvén, ezzel együtt 17 száz. a' literatura is elenyészett. A' sokat irő Manoel de Faria e Sousa, ki azzal dicsekvék, hogy éltének (1590—1649) minden napján 12 ivet, minden lapot 30 sorral számlálva, irt, Camoenset izlés és szellem nélkül tudós fitogtatással commentálta; továbbá castiliai nyelven kiadá „*Fuente da Aganippe, e Rimas varias*" Madr. 1644—46, 7 k. és „*Europa portugueza*" (3 k. fol. Liss. 1675). czimü munkáit, 's Portugaliában sok ideig jó kritikusnak tarták. Történetirási munkája hamis izlést mutat, 's mivel mindenütt észt, elménczséget és ékes szólást akar csillogtatni, észtehetségeit, mellyekkel valóban birt, nem helyesen használta. Nehány sonettje érzelemmel 's kellemmel jeleskedik. A' többi költészek közt a' Saudades nevü elegiai költészetnem feltalálója, hires törvénytudó Ant. Barbosa Bacellar, (mgh. 1663) 's Jacinto Freire de Andrade prosaista „*Vida de D. Juão de Castro, Viso Rei da India*" (Liss. 1671. fol.) czimü munkája 's tréfás versezetei által esmeretes. Amaz életrajzot, melly több nyelvekre is fordittatott, a' Portugalok a' tiszta és nemes historiai irásmód mustrájának tartják. Soror Violante do Ceo, dominicana apácza „*Rimas*" (1668) czim alatt adá-ki költeményeit. Ez és hasonlók, mint Jeronymo, sokat mesterkélnek. A' maderai születésü Franc. de Vasconcellos sonettjei, 's a' braziliai Andre Nunez de Silva szent énekei egyszerübbek. 18 században a'

status általányos hanyatlásával a' literatura is egészen megcsökkenni látszék. Ennek felélesztése végett az országlás 1714 a' port. nyelv, 's a' történetek academiájit állitá fel. De a' Jesuiták 's az inquisitio nem engedék az ész szabad kifejlését. Pombal erőszakos uralkodása alatt (1750—77) kezde ujra éledni a' nemzet önérzete. Pombal ugyan rendelt könyvvizsgálatot, de ez inkább a' politicai irókat tartá féken; minden más tudományos nyomozásokat ő maga is előmozditott. I Jósef alatt az oskolák állapotja megjavittatott, 's egy nemesi nevelő intézet jó elvek szerint alapittatott. Erre a' Rómával akkor történt meghasonlást bölcsen használák. Az öngondolkodás még fenmaradt nyomai nagy részben ez időkorból származnak, mire többek közt Ant. Pereira nagy theolog igen sokat tett. Ide tartozik a' coimbrai egyetem megujitása is, 's ezentul sok jó munkák jövének-ki. Jósef halála után ismét mozgani kezdének a' setétség kedvelői, de mindent nem ronthatának el. Sőt a' braganzai herczeg inditására 1779 tudományok academiája állittatott, melly 3 osztályt számlál. A' 18 száz. első felében egyetlen egy nagy talentomu 's mivelt izlésü férfi, general Franc. Xav. de Meneses, ericeyrai gróf tünteté ki magát. Ez Boileauval levelezett, kinek „*Art poétique*" czimü munkáját port. versekben leforditotta, 's több iratokon kivül „*Henriqueida*" vitézi versezetét, vagy a' port. királyságnak burgundi Henrik által lett alapitását (Liss. 1741) adá ki. Azt tartják, hogy ez a' „*Lusiadánál*" szabályosabb, de Boileau oskolája a' hősi lángeszü Camoens költészi fenlengését a' grófba még sem lehelheté. José Basilio da Gama „*Ouraguay*" czimü költeménye (Liss. 1769), mellyben Paraguay meghóditását énekli, ez időszakból különösen becsültetik. Most a' Lissaboniak hajlandósága ismét az olly rég parlagban hagyott játékszinre tért. Több uj költők a' régi pásztor-irásmódot jó forditások által elnyomták, 's a' müvészet napkeleti irányát éjszaki és brit költészet által megváltoztatták, p. o. a' két brasiliai Claude Manoel da Costa és Antonio Diniz da Cruz e Silva, (ettől vannak a' holta után megjelent „*Obras etc.*" Liss. 1807, mellyben angol költészek utánazásai foglaltatnak, 's „*Odes Pindaricas posthumas de Elpino Nonacriense*" Coimbra 1801), továbbá Almeno, ki Ovid metamorphosisai 4 első könyvét port. versekben forditá („*Poesias de Almeno, publicadas por Elpino Duriense*" Liss. 1805), Francisco Manoel, szül. 1734, 1778tól fogva, midőn az inquisitio körme közül megmenekedett, Párisban élt, hol lyrai költeményei 1808 jöttek ki, 's hol 1818 mgh. és több mások. Legtermékenyebb 's legkedveltebb költészek közé tartozik Manoel Maria de Barbosa du Bocage, ki Lissabonban 1805 holt meg. „*Rimas*" czimü munkájának második kiadása 3 köt. Liss. 1800 jött ki, (a' harmadik 1804 „*Poesias*" czim alatt Oyenhausen grófnénak ajánltatott). Ezen dáma, Alorno marquis leánya, Wieland „*Oberonját*" port. nyelvre szerencsésen forditá (kézirat). Bocage megbirálása Link „*Utazásaiban*" (2 k.) foglaltatik; de az elmés Caldas Abbé nem olly kedvezőleg itéli meg. Ez Garçao-t sokkal többnek tartja, 's Camoenshez legközelebb állitja. A' még élő költészek közt José Monteiro da Rocha és Mozinho d'Albuquerque becsültetnek. Egyébiránt a' Portugalok közt jeles improvisatorok vannak. A' port. költészettel a' Párisban kijött „*Parnasso Lusitano*" közelebbről megesmerkedtet. 1827 fogva Párisban egy port. folyóirás „*Novos Annaes das sciencias e das artes*" jelent meg, mellyben egy még kéziratban volt port. nagy költemény „*Branca, ou a Conquista do Algarve Blanca*" töredékei közöltettek, 's szerzője Wielandhoz, a' költemény pedig „*Oberonhoz*" hasonlittatott.

Egyéb müformákban is tettek a' Portugálok próbákat, de egyben sem olly kitünőleg, mint a' hangászatban, szinjáték- és tánc-

mesterségben. A' mivészségeket különösen a' külső dolgok ministere Anton. de Araujo Azevedo, a' legmiveltebb kormányférfiak egyike segité. A' képiró-academia, mellyet a' király Braziliába utazta előtt kevéssel José da Cunha Taborda képirónak igazgatása alatt állita, a' Francziák által eltöröltetett. Kormány költségén tanulának Olaszországban: Sequeira, Vieira, Taborda, Foschini 's több képirók; Queiroz, Bartalozzi tanitványa, és Rivara részmetszők. Hangászatban a' Portugálok az Olaszokhoz közel állnak; ebben Portogallo és Bontempo esmeretesek. Játékszini tánczban a' Francziáktól nem messzire vannak. Színészetre 's éneklésre szint annyi ésszel mint hajlandósággal birnak; de ez csak az ólta fejlett ki, miolta az asszonyi szerepek nem áltöltözött férjfiak által adatnak. Egyes mivészekről lásd Ruder „*Reise durch Portugal*" (Berl. 1808) és Murphi „*Übers. des port. Staats*" (1782) munkájit. Müvészeti és tudom. gyüjtemények nélkül sem szükölködik Lissabon és Coimbra. A' Hansa-városok general consulának Lindenbergnek Hoffmannsegg gróf szerköztette természethistoriai cabinetje, Lissabonban gazdag és ritka példányokkal jeleskedik. Lissabonban 1805 a' censura leginkább egy port. szolgálatba lépett német tudós, Müller ezredes itéletétől függött, ki a' tudósságot világgal és bölcsességgel szerencsésen párositni érté. Nem volt akkor Portugaliában tiltott könyvek jegyzéke, 's a' franczia és angol könyvekkel kereskedés Lissabonban és Oportóban már akkor is tetemesebb volt, mint Madridban. Általányosan a' mivelt Portugál a' mivelt Spanyolnál rendszerint elmésebb, előitéletektől szabadabb, felvilágulttabb, és kellemesebb társalkodásu.

Portugali Játékszin. Jósef király uralkodása előtt Portugaliának sajátképi nemzeti játékszine nem volt, mert e' nevet nem lehet adni azon izetlen bohoskodásoknak és ugy nevezett szent daraboknak (*autos sacramentaos*), mellyeket azelőtt játszának, 's mellyek a' durva közép idő nézö játékihoz teljesen hasonlitának. A' port. szinészek Simao Machado vig játékait és Ant. Joseph (zsidó) operettjeit adogaták, mellyek a' Bairo alto szinház számára készültek, hol akkor Fantoccini vala. Nehány spanyol darabok, mellyek néha a' fő és apróbb városokban adattak, még a' legjobb szinjátékok valának. Csak Jósef király alatt iparkodának nehány magányosak egy nemzeti szinház épitésén, 's Pombal marquis szándékjoknak teljes kivitelére semmit sem mulatott el. Az Arcadia-társaság is, melly a' nemzeti literatura körül annyi érdemet szerzett, igen sokat tett a' szinészet javitására, mind a' szinjátszók, mind a' darabokra nézve. Portugálok és idegenek bizonyitják, hogy már első években több port. szinész és szinésznő a' tökély magas fokára hágott. Többek közt Cecilia a' szomoru, versenytársa Maria Joaquina pedig a' vig szerepekben jeleseknek emlittetnek. A' hires Todi, kinek hangját, éneklés módját, helyes declamatioját egész Europa csodálta, Rua dos Condes játékszinen több évekig szobaleányokat játszott, pedig e' szereposztályban még korán sem álla fő pólczon. Cecilia, a' most emlitett Todi testvére, Voltaire Alzireje és Zaireje két első felvonásiban, mellyeket Seixas gyógyász, 's az Arcadia tagja forditott, olly jelesen játszott, hogy e' tudós, Bernardnak a' declamatióról irt költeménye forditásában azon dicséretet, mellyet a' francz. költész Claironnak tulajdonitott, erre alkalmazná. E' két színésznő, ugy Pedrinho és mások valódi érdeme, a' drámai mivészet serkentésére ösztönzé az udvari nemességet. 1771 egy királyi hirdetmény a' szinészmesterséget tisztességesnek nyilatkoztatá, 's azon nyereségeket, mellyek a' népre egy jól elrendelt játékszinből áradhatnának, megesmeré. Pedegache, Quitta, és Seixas ekkor a' Megare szomorudarabon dolgozának, melly a' görög szinjáték legszorosb szabályai

szerint szerköztetett, 's egy olly forma fejtegető értekezéssel, millyeket Voltaire szomordarabjai elibe tenni szokott, nyomtattaték-ki. E' nemzeti szin rövid léte alatt a' legjobb francz. ang. és ol. szindaraboknak számos fordítása jelent-meg, mellyeket játszának is. Jegyzésre méltó, hogy Pombal marquis, Manoel de Souza kapitány által a' „Tartuffe" fordítását elkészitteté, 's ezt nagy tetszéssel adák. Ugyan e' Manoel de Souza Molière „*Bourgeois gentilhomme*" vigjátékát is forditotta, Feliciano de Ploraes pedig, ki a' status titoknokságnál szolgált, kellemes és igen tréfás vigjátékokat irt. Jósef halála után, leányát a' királynét, lelkiesmérete aggodalma az asszonyoknak a' szinpadról letiltására inditá. Semmi sem lehete izetlenebb, mint herczegnék 's szeretők szerepjeit szakállas szinészektől adva látni. E' felett a' sok észtehetségű Filippe irtóztató rut és öreg is volt, midőn a' leányszerepeket játszá. Mivel igy a' drámai irók is többé nem buzdittatnak, 's észszüleményeik tulajdona felől semmi törvény által nem biztositattak, az előbbi uralkodás alatt nyilni kezdett virágzásnak szükségképen ujra enyészni kelle. Az utolsó király még regens korában végre az asszonyoknak szinpadra léphetést engede. De mind eddig a' rosz declamálásmód, 's a' drámai oktatás hijánya nem engedék a' port. szinészetet alljasságából felemelkedni. Van ugyan Lissabonban nehány ügyes bohoskodó, de alig van egyetlen egy szinjátszó, ki más városok csak másod rendü szinjátszóihoz hasonlittathatnék. A' szinház számára dolgozó költészek, keveset kivéve, talán még a' szinjátszók alatt állanak, kik nyomorult eredeti darabjaikat, vagy németből, spanyolból és francziából fóltozott forditmányaikat adják. Mivel pedig a' közönség régtől fogva csak roszul költött 's roszul adott darabok látásához szokott, nem is szerezheté meg ama gyöngéd érzést, melly által költészeknek és szinészeknek a' tökélyre vezető igaz utat kijelölhetné. Alapos tudósok sokkal inkább megvetik a' nemzeti játékszint, hogy sem azzal igazán gondolnának, 's kedvtöltés végett inkább az olasz operába járnak. Lissabonban van öt nyilvános szinház, u. m.: 1) San-Carlos, legnagyobb, legszebb, legdiszesebb, egy gazdag kereskedő társaság költségén akkor épült, midőn Charlotte királyné terhesülése az udvarnak hirül adatott. Ez alkalomra latin homlokirása emlékeztet. Négyszegü kövekből 6 hónap alatt állitá fel, 's felszentelése Maria Theresia de la Beira herczegasszony születése napján történt. Régtől fogva kizárólag az olasz opera használja. Evenkénti pótlások, 's nyereséges kiváltságok azon karba helyezik az igazgatást, hogy Olaszország legszebb hangjait megszerezheti. 1822 az uralkodástól 15,000,000 R. kapott. 2) Rua dos Condes, az előbbinél sokkal kisebb; de még is első nemzeti szinház, mellyben csupán port. darabok adatnak, 's benne meglehetős szinészek játszanak; 1822 10,000,000 R. kapott. 3) és 4) Salitre és Bairo szinek, még kisebbek, 's még roszabb szinjátszókkal; bennök váltogatva port. és spany. darabok adatnak. 5) Boa-Hora, legalább való; benne csak port. darabokat játszanak. Egy a' Salitre szinházhoz ragasztott Circus bikaviadalra szolgál; egy kisebb circus a' Pozo novo piaczon mesterlovagoknak 's egyéb köz mulatságoknak áll nyitva. Voltak ezelőtt Lissabonban a' nagyobb házaknál privat játékszinek is, legszebb volt Morgado v. Assintis házában, mellyben a' királynak Brasiliába mente előtt és után több évekig játszottak. Ennek szinfalait a' legjobb lissaboni képirók, különösen da Costa festék. Egy előkelő mükedvelők társasága a' legjobb port. darabokat adá itt, 's csaknem minden költészek itt próbáltaták először meg miveiket, hogy a' foganatról itélhessenek, mielőtt azok nyilvánosan adatnának. — Oportoban a' San-Joao szinház nagy épületét a' mult század vége felé, a' lissaboni formájára Mazoneschi épité; benne felváltva port. darabokat 's ol. operákat ad-

nak. Felállásától kezdve csaknem mindig jól szerkeztetett olasz énekes csoport játszott benne. Emlékezetes, hogy itt az asszonyok sokkal előbb felléphetének, mint e' kedvezés a' Lissaboniaknak megengedtetnék. A' kormánytól 1822 e' színház is 10,000,000 R. kapott. Setubal csaknem olly nagy színházzal bir, mint a' Rua dos Condes, de állandó színésztársasága nincs. Az elvasi szinen, melly a' lissaboni Boa-Horához hasonlitható, nyárban Badajozból spany. alakosok adják nemzeti darabjaikat. Némelly városokban mint Coimbrában, egy színház sincs, másokban mint Evorában és Lamagóban az elvasinál is roszabbak vannak. Villareal, Almeida, Bragança, Moura és más városokban, mükedvelők a' legjobb nemzeti darabokat adják. Mi a' port. külső birtokokbeli játékszineket illeti: az azori szigeteken egy sincs. Madeirán Funchalban van egy igen szép. Nem régtől fogva Socios do bom gosto név alatt egy litterátorok 's mübarátok társasága állott itt öszve, melly egy színházat tart; itt declamálni tanulnak 's a' dramaticát gyakorolják. A' Portugalia szinein annyira elhagyott szomoru játék Madera színházában illő méltósággal jelen meg. Brasiliában több színház van, mellyek közül némelly a' lissaboni San-Carlos-hoz hasonlitható, 's nehány az oportoi S. Joaonál jelesebb. Az első brasiliai S.-Joao játékszint Rio-Janeiroban Oct. 13 1813 nyiták meg. Ez a' legelőkelőbb kereskedők társaságának költségén a' lissaboni S. Carlos formájára épült, de annál hosszabb, szélesebb, jobb fekvésü, 's négy sor hajléka (loge) van, mellyek a' Rio-Janeiróban uralkodó hőség miatt igen magasak. A' da Costa képiró festette szinfalak minden kivánságot kielégitők. E' szinben egy port. és egy olasz szinész-társaság felváltva port. darabokat 's ol. operákat játszik. 1815 egy kereskedő-társaság mükedvelők számára is nagy költséggel épite egy színházat o Theatrinho a' Rocio piaczon. Itt a' legkitünőbb mübarátok egyenesen e' szin számára irt darabokat adnak; szinfalait Rio-Janeiro legjobb mivészei késziték. Az orchester is egészen mükedvelőkből állott. Mivel azonban sokan inkább ebbe, mint a' szomszéd nagy színházba jártak, ez utolsónak igazgatója 1817 a' Theatrinho-társaság eloszlását kieszközlé. Luiz de Souza Diaz kereskedő költségén Grangeant francz. épitő-mester egy kisded, de igen csinos privat játékszint épitett. Itt egy válogatott társaság előtt a' legszebb darabok játszatnak. Bahiának 1810-től fogva pompás színháza van; rajza az oportoi S. Joao szerint készült, de annál valamivel nagyobb; itt port. darabokat, 's néha néha olasz operákat adnak. Pernambucoban nem régiben egy kereskedő társaság szép színházat állittatott, mellyben egy középszerü színészcsoport port. darabokat játszik. San-Luiz de Maranhao 1820-tól fogva egy a' San-Carlos mustrájára készült pompás színházzal dicsekszik; az ezt épitő kereskedők Portugaliából 's Rio-Janeiróból a' legjobb szinjátszókat hivák ide port. darabok előadására, 1821-től fogva pedig operák végett egy ol. csoportot is fizetnek. Villaricának, Minas-Geraes tartomány fővárosának színháza egész Brasiliában legrégibb. Az itteni szinjátszók Brasiliában arról híresek, hogy a' declamatiót minden másoknál jobban értik, 's kiejtésök tisztább; melly okon ez máskor a' Rio-Janeiroi színházak csemeteoskolája volt. Montevideoban meglehetős szép színház van, mellyben spany. darabokat adnak.

Eddig Portugaliában az olasz opera fő szinjáték volt, 's legnagyobb mivészeket mutathatott. Józef király a' hangászatot szenvedélyesen szerette, 's annak maga is nagy esmerője volt. Az ajudai várbeli királyi színház, 's Salvatierras Comarca Santarembeu fényes lábon állának; de a' szinészek csak az udvartól fizetett heréltek valának. Az első azon tüz által, melly az Ajuda királyi palotát megemészté, hamuvá lőn; a' másik régtől üresen áll. Józef király

az ol. opera számára Lissabonban is egy költséges házat épittetett, 's a' leghiresb énekeseket, hangköltészeket, 's hangászokat gyüjteté egybe. E' királyi szinház tartása Europában minden más hasonlónál költségesebb volt. Az itteni énekmivészek közül Egizieli és Caffarelli 72,000 frank évi fizetést huztak, noha évenként csak 2 — 3 hónapig játszának, 's rövid szolgálatidő után holtiglani tetemes nyugpénzt nyertek. Ez időkor leghiresb hangmivészei közé Peres és Jomelli tartoznak. A' szinház, mellyben az operák adattak, a' Tejo partján állott; 's ha a' hátulat kárpitját felvonták, a' tenger természetesen látszott. Pombal, ki a' kormány fékét örömest magánál tartani akarta, engedett ura szenvedélyes hajlandóságának, csak hogy az mindig kedvtöltésén gondolkozzék. Józef halála után is számos olasz énekesek fizettettek, kik az udvari karban énekeltek, 's nagy ünnepek alkalmával az udvari játékszinben seria vagy buffa operákat adtak. Mária királyné kormányra léptétől, 's az asszonyoknak a' játékszinről letiltatásától fogva, az olasz játékszin is a' szinészet közönséges elmellőzése alatt szenvedett. Csak a' szép S. Carlos-szin felépültétől fogva kezde az ol. opera ismét virágzani, 's Olaszország legjelesb hangjait, mint Crescentini, Naldi, Mombelli, Catalani (l. e.) Gaforini 's t. gyüjté össze. A' balleteket is, mellyek az egyébkor uralkodott groteskek által csaknem elnyomattak, igen tökélyesiték franczia tánczosok, 's azok jó olasz hangköltészek vezérlése, és ügyes mimicusok segitsége által, gyakor legdicsőbb hatásu egészet képzének. Legjelesb ballettszerző Portugaliában az olasz Rossi volt. A' szinfalak is, kivált mellyeket Mazoneschi római képiró festett, igen szépek valának. A' király távolléténck 's a' Franczia beütésének következéseit sulyosan érzé az olasz opera is; béke után ugyan lábbadozni kezde, de ujolag ismét megcsökkent. Ellenben Oportoban megmaradt az ol. opera, 's Cimarosa, Paisiello, Maier, Rossini, Coccia 's többek legjobb miveit játszogatá. — Énektanitásra conservatorium mind ekkorig nincs; csaknem egyedül olasz mesterek adnak ének-leczkéket. A' Négereknek Rio-Janeiro környékén régtől fogva volt egy énekoskolájok, mellyet a' Jesuiták alapitának. E' szerzet csaknem 10 nsz. mf. területü ültetvényt (plantage) birt ott Santa-Cruz név alatt. A' rend eltöröltetése után, e' birtok mint a' szerzet más fekvő jószágai, a' koronai uradalmokhoz csatoltatának, 's midőn a' királyi ház Rio-Janeiroba ment, Santa-Cruzból királyi lak. lőn. Midőn az udvar Santa-Cruzban Lojola Sz. Ignácz templomában legelőször misét hallgatna, elcsodálkozék a' király azon tökéletességen, mellyel a' hangászatban a' Jesuiták által bevitt mód szerint képzett mind két nemü feketék, éneklésben és szeres muzsikában jeleskedtek. Ekkor a' király kezdő oktatásra, hangszerkeztetésre, énekre, 's több muzsikaszerekre oskolákat állita mulatóházában; igy a' Négerek közt rövid idő alatt igen ügyes énekesek és hangászok képeztettek. A' két Marcos és Portogallo több darabokat irának e' nevendékek számára, mellyeket azok derekasan elő is adtak. Utóbb a' királyi hangászkarba több nevendékei vétetének fel e' conservatoriumnak, 's végre az egész hangászkar csupa feketékből állott. Pedro császár is, ki maga kellemesen szerkeztet, 's több szerszámokat játszik, sokat tett e' maga nemében egy intézet tökélyesitésére. Ő Portugal testvérek által operákat iratott, mellyeket az Afrikaiak köz tetszéssel adának. — Az ujabb port. szinköltészek közt nevezhetők: Vicente Pedro Nolasco, az „O Triunfo da Natureza" szerzője. E' darabnak tárgya ugyan szomoru, 's benne a' charakterek jól vannak tartva, de egyéb hibájin kivül igen hosszu beszélgetésekkel van tele. Pimenta Aguiar számos szerzeményei izetlenek, az egység 's egyszerüség szabályába ütköznek, versei középszerüek; nehány szomor játékai még is érdekes jeleneteket mutathat-

nak, 's a' szenvedélyek itt ott helyesen fejeztettek-ki. Abbé *José* Agostinho de Macedo darabjai nagyon egyformák 's nem eléggé pathetikusok. Joao Bapt. de Silva Leitao de Almaida Garret több észtehetséget mutat. Szomorujátékai ugyan nem remekek, de „*Merope*" és „*Cato em Utica*" még is becsületére válnak. Lyrai nemben Dubocagehoz hasonlíták 's O novo Dubocage-nak nevezték. „*Retrato de Venus*" czimü darabja gyöngéd költészetü miv; versezetei 2 kötetben jöttek-ki. Pedro Alexandre Cavroé derék literátor és jeles mechanicus nehány vigjátékot irt prózában, mellyeket Lissabon és Oporto szinein előadtak. Cavroé 1817 és 18 a' „*Mnemosine Lusitana*," 1820 és 21 a' „*Mnemosine Constitutional*" szerkeztetője volt. „*Electra*" és „*Iphigenia*" Francesco Dias, — „*Policena*" Baxarel (*baccalaureus*) Joaquim José Sabino, — és „*Herminia*" Francisco Soares Franco szomordarabjai meglehetősek. A' Portugaloknak 1788 irt legjobb szomorjátékuk „*Osmia*" a' lissab. academiától jutalmat nyert. Ezt szerzője Vimeiro grófné egy hazai czélra fordittá. A' fordítók közt legelső Desembargador José Pedro de Azevedo Souza da Camara, ki Voltaire legjobb szomordarabjait szerencsésen fordittá. Egy másik Azevedo Antonio Soares szinte több franczia darabot fordított a' nemzeti játékszin számára; 's nyelvgazdagsággal jeleskedik. Joao Baptista Gomes jó fordítótól, a' „*Nova Castro*" szerzőjétől van „*Gabrielle de Vergi*" mellynek „*Fuyal d' Arnaud*" czimet adott, és „*Os Mancabos.*" Francisco Manoel do Rascimento fordította Racine „*Andromaque*-"ját, 's Laharpe „*Coriolan*"-jának 3 felvonásit. Pedro José Constancio, a' Párisban tartózkodó Constanzio orvos testvére, Voltaire „*Catilinája*" jól talált fordítását hagyá hátra. „*Francisca de Paula Pozzola da Costa*" asszonyság, „*Francilia pastora do Tejo*" (1816) költeményén kivül, két vigjátékot irt: „*Ricardo*" vagy „A *Força do Distino*" és „*O Duque de Cleves*", és Staëlné assz. „*Corinne*-"jét is fordította.

PORTUMNUS, a' Rómaiaknál kikötők istene, ugyanaz, ki a' Görögök Melicertese vagy Palaemonja. — Kicsiny temploma a' Tiberisnél állott 's tiszteletére esztendőnként 17 Aug. innep szentelteteett Portumnalia névvel. Abrázoló jelül kezében kulcsot tartott.

PORUS, l. TESTROSTOZATOK.

POSAUNE (trombone) rézpléhből mintegy trombita formára készült muzs. fuvószerszám, áll két darabból, a' *főből*, és a' rudakból, mellyek, midőn az egész szerszámot a' bal kéz tartja, jobb kézzel le 's feltaszigáltatnak, 's a' hangok ez által képeztetnek. Van sopran-, alt-, tenor-, és bass-posaune. Legillőbb e' szerszám a' templomokban az ének ünnepélyes kisérésére; operákban, hol ujabb időkben, mint a' tündérsipban, alkalmazzák, a' feligazitás különsége miatt sok nehézséget okoz. Legujabb időben a' Francziák a' tábori muzsika közé vevék, mi által Németországon is olly esmeretes lett, hogy már ma minden korcsmában táncz mellett bitangolják, 's nélküle csaknem egy nagyobb orchestrumi darab sincs. — Posaune-bassus az orgonákban a' legerősebb bassus hangok egyike. —

PÖSCHELIÁNOK, rajoskodó vallásfelekezet, mellyet Pöschel Tamás (szül. 1769, Horizban, Csehorsz.) braunaui oskola-igazgató és kath. káplán alkotott. 1806 Palm könyvárost halálra készitvén, annyival rajoskodóbbá tették őtet Palm kivégeztetésének borzasztó jelenései, mivel már az előtt hódolt a' Bajorországban mintegy 30 eszt. olta nehány kath. paptól táplált mysticismusnak. E' miatt egyébiránt dicséretesen viselt hivatalától elmozdittatott 's Ampfelwangban (Felsőaustriában) káplánná tétetett. Lealacsonyittatása azon eszelős gondolatra vitte őtet, hogy uj vallásfelekezet alkotására volna hivatala. Magát a' Krisztusbani hit mártirjának tartá, jelenete-

ket látott és Ampfelwangban uj kijelentést, mint nevezte tudományát, prédikált. Tudományának fő czikelyei ezek) 1) Krisztus a' szivben lakik, 's mindent tesz, a' mihez az általa igazgatott ember 's az isten kezd. 2) A' tiszták kijelentéseket kapnak 's az isten és isten annya megjelennek azoknak; a' ki nem tisztul meg, kárhozatot és halált von magára, melly tisztithatja meg azt csupán, 's teheti menyre ismét érdemessé. Ezen két fő czikkelynek szoros és élet feláldozására is kész megtartása, az uj kijelentés fenállásának mulhatatlan feltétele, melly egyébiránt elvesz és Zsidóké lesz, mivel isten e' népnek megtérését és zsidó-kath. egyháznak felállitását elvégezte. Pöschel tudománya tetszett, főképpen az asszonyoknak. Egyházi beszédein kivül repülő irományok, jövendölések, félre magyarázott bibliaolvasás is terjeszté a' rajoskodást, mellyért P. 1815 elfogatott 's Salzburgba vitetett. De pártosai azáltal még hevesebbekké tétettek, öszveköttetéseket elfogott mesterekkel titkon fentartották 's azon véleményre jöttek, hogy az úr parancsolhatja a' tisztátalanok meggyilkoltatását. 1817 Mart. 3 személyt halálig vertek 's egy szolgálót, ki önként ment halálta, megöltek. April. tehát az austriai kormányszék ezen jelenetek helyét katonákkal megrakatta 's hat vétkest elfogatott. Általjában csak 126 vallván Pöschel tudományát, az egész felekezet, vallásoktatás és a' felsőség hatalma által csak hamar elfojtatott. P. Bécsbe vitetett, hol vallomása közben elmeháborodást mutatott; mindazáltal pártosainak erőszakoskodásait nem hagyta helyben. Papi felvigyázás alá adatott 's azolta a' Pöschelianok mozgásairól semmi se hallatszott.

Posega vármegye. Határai: kel. Verőcze várm. éjsz. 's nyug. Kőrös várm. dél. a' grádiskai ezered. Nagysága 45 nsz. mf. 81067 lak. kik nagyobbára Tótok és Szerbek 's 1 kir. (Posega), 6 mvár. 251 faluban és 3 pusztán laknak. Folyói: Biela, Illova, Lonya, Orlyava, Pakra, Trebess, Toplicza és Velicsanka. Hegyei számosak, mert csaknem az egész vármegyét hegyek keritik, mellyek a' maczeli hegysornak részei 's ágai és a' posegai mező nevü kerthez hasonló szép, termékeny 's tágas völgyet formálják. Földje sok gabonát, sok 's jó bort (főképpen Posega és Kuttina körül), dohányt, buzért ad, melly némelly helyeken magától is terem. Marhát a' lakosok keveset nevelnek; ellenben selyem-bogárral szorgalmatosan foglalatoskodnak. Két járásra osztatik, u. m. a' posegaira és pakráczira. Mostani főispánja Temerini gróf Szécsen Miklós úr Eő Exc.

Posega, szabad kir. város has. nevü vármegyében, 512 ház. 4839 lak. az Orlyava és Velicsanka folyóknál, téren, szőlő hegyek alatt, mellyek közt legjelesebb a' Szokol (igy neveztetett Szokol Ferenczről, másként Ibrissimovich Lukácsról, ki I Leopold alatt, maga mellé vevén a' Posegaiakat, szerencsésen csatázott a' Törökökkel.) K. e. köztársaság volt, Reatina és Ravenata nevet viselt és tulajdon tanácsa által igazgattatott. Valeriáról, Claudius római császár feleségéről, Romana Valeriának is neveztetett. Az ezen tájékot elfoglaló Ostrogothoktól Bassiana nevet kapott, mellyet az Illyricumot hatalma alá hajtó Nagy-Konstantin alatt is megtartott a' 4 száz. Végre a' Magyarok beütvén 's e' tájékot tűzzel vassal feldulván, a' felégetést jelentő Poxgase rácz szótól Possgának vagy Posegavárnak neveztetett, mellyet mind e' mai napig visel. A' Slávok (Tótok) hatalma alatt létében Panjai (urai) vagy Bánjai voltak. Azután Magyarországhoz kapcsoltatott. 1543 I Ferdinand alatt Törökök zsákmánya lett, 's csak 1686 rázta le azoknak jármát. 1692 ismét beütöttek a' Törökök, hanem 1695 olta teljes nyugodalomban él a' város és környéke. A' Törökök kiüzetésének emlékezetére a' polgárok eszt. 12 Mart. vagy Gergely pápa napját meg inneplik, mellyet szőlőhegyeik pinczéiben evés-ivás közben dallolással tölte-

nek el. A' város 1723 VI Károly császártól privilegiumot kapott; Mária Theréziától pedig 1 Sept. 1765 szab. kir. várossá tétetett, a' török és porosz hadak alkalmával szerzett érdemeiért. Vára, mellyben tartotta Horváth János Erzsébet és Mária királynékat fogságban, most omladékaiban hever. Jelesek benne: Sz. Therézia szép temploma; kath. gymnasiuma; a' vármegye, melly itt tartja üléseit, 's a' város házai. Selymet és sok 's jó dohányt termesztenek lakosai. Hat vásárjait sokan látogatják.

Poseidon l. Neptunus.

Posen, nagyherczegség, egy Poroszországnak 10 tartományi közt. 1815 a' bécsi congresz által alkottatott az elébbi déli Poroszországnak 's a' netzi kerületnek részéből. Határai: Lengyelország és Schlesia, Brandenburg 's nyug. Prussia (porosz tartományok), 539 nsz. mf. 's a' katonasággal 1,065,000 lak. van, kik közt 48000-nél több Zsidó. Két (a' poseni és brombergi) kormány-kerületre osztatik. Földje nagyobbára tér, kevés halommal, átaljában termékeny, bár sok helyen homokos; legtermékenyebb a' Wartha két oldala 's a' Netznek 20 mf. hosszu 's fél mf. széles tájéka a' Netz mentében. A' hol a' lengyel országlás alatt miveletlen helyek nyultak el, most, miolta II Fridrik azokat mivelhetőkké tétette, legszebb rétek, szántó földek, majorok és udvarak vannak. A' tartományt keresztül folyó Wartha, mint a' Netze is, hajózható. Az utolsót csatorna köti öszve a' hajózható 's a' Weichselbe ömlő Brahével. Tavak, posványok hijjával sincs, mellyek kiszárasztatván, még sok termékeny földet lehetne nyerni, főképpen réteket, mellyekre nagy szükségek volna a' lakosoknak. A' földmivelést sok gabona, hüvelyes vetemény és len jutalmazza; a' baromtartás is nagy. Fontosak messze terjedő erdei; ásványa kevés. A' lakosok sok durva és középszerü posztót, vásznat, csipkét, dohányt, czikóriát, papirost és üveget készitnek. A' lakosok nagyobbára Lengyelek, azután Németek és Zsidók. Az elsők csaknem mindnyájan római-kath. A' nemesség számos, részént igen gazdag, részént igen szegény. Az alsó nemességnek nagyobb része van a' parasztok jószágainak birtokában 's gyakran 50 illyen nemes is lakik egy falucskában, azok ellenben, kiknek nincs gazdaságok, mint tisztartók, biztosok, 's a' t. a' főbb nemességnél szolgálnak. Fővárosa, Posen, a' fő elölülőnek, feljebbvitel törvényszékének, érseknek (a' poseninek és gneseninek) és káptalannak helye, 35 mf-re fekszik Berlintől, 40-re Varsótól, homokos tájékon, a' Warthánál, 's 2175 háza, 24 temploma, 5 klastroma (ezek közt egy az irgalmas apáczáké egy betegházzal) 's 25600 polgár-(ezek közt 4000-nél több Zsidó) 's 2200 katona-lakosa vannak. A' város 1803 leégvén, rendesebben épittetett fel. Nagy piaczára nehány mellékutszán kivül 4 fő utsza viszen. A' város régi sánczainak 's a' lerontatott várfalaknak helyén lévő utszák is szép házakkal diszlenek, főképpen a' Wilhelm-utsza, mellynek két oldalán nyár- és gesztenyefa sorok vannak ültetve. A' külső városok közt legszebb Kuhndorf. A' legnagyobbat, Wallischeyt, a' Wartha hidja köti öszve a' várossal. Templomai közt legkitetszőbb a' Sz. Stanislausé, az olasz épitésmesterségnek remeke 's a' luth. templom, melly hajdan a' Jesuiták volt. A' püspöki templomot nemes együgyüsége diszesiti; mellette áll a' püspök palotája. A' hit két nagy hőse, Mieczislaus és fija Boleslaus király által elterjesztett kereszténység elterjedésének emléke, Rauch modellje szerént a' rendek költségén fog felállani. A' könyvtár szép épületét gróf Raczynski épittette. Posennek van gymnasiuma (500 tanulóval), tanitókat nevelő intézete, bába-oskolája 's 26 privát tanitó intézete (e' közt 13 Zsidóké); továbbá posztó-, bőr- 's dohány-fábrikái. A' királyi collegiumok, katonaság 's a' szomszéd vagyonos nemesség,

melly számosan lakik a' városban, sok pénzt hoz forgásba. Posen főképpen fával, gabonával, posztóval és vászonnal kereskedik. 11 Dec. 1806 itt kötött békét Franciaország Szászországgal. A' poseni nagyherczegségnek hajdani alkotmányára nézve l. Cölln *Histor. Archiv der preuszischen Provinzialverfassung* (Berl. 1820, 4 és 5 füz.)

Posidonius, stoicus philosophus (l. Stoa), Apameában (Syriában) szül. K. e. 103 körül, Rhodusinak is neveztetik, mivel rhodusi Panaetiusnak tanitványa volt 's maga is tanitott Rhodusban, utazásiból visszatérvén. Nagy tetszéssel adta elő a' stoica philosophiát, de egyszersmind status szolgálatjában, sőt Prytane is volt 's még 50 eszt. korában, mint követ Rómába utazott. A' legjelesebb Rómaiak tanitványi voltak, 's Cicero általa avattatott be a' stoica philosophiába. Több munkát irt, mellyek elvesztek. Töredékeiket Jan. Bake (*Posidonii reliquiae etc. Leyden* 1815) szedte öszve. Azt irják, hogy az istenről, fatumról és természetről megfogatokat szorosabban különböztette meg más Stoicusoknál. A' gradusoknak jobb meghatározása neki tulajdonittatik.

Posilippo l. Nápoly és Pausilippo.

Positivum tettleges, teteményes az, mi által valami meghatározott igenelve mondatik, ellenkezőleg a' Negativummal (l. e.). v. tagadóval; p. o. tettleges észfogat, tettleges itélet. A' positivum a' természetinek vagy a' csupa elmebelinek is, ugy tétetik ellenébe, mint alkalmazott, vagy a' csupa észtől különböző tekintet, vagy hatalom által meghatározott; p. o. positivum, tettleges vagy szabott törvények olly rendszabások, mellyek külső hatalom által, de azért nem önkénytesen állapittattak meg, 's ellentételök a' természeti törvény; positiva religio, melly külső nyilatkozáson alapul, igy positiva theologia, positiva electricitas 's a' t.

Posony vármegye, nyug. Austria, délen Moson, Győr és Komárom várm. kel. 's éjsz. Nyitra várm. közt, 82 nsz. mf. 267746 lak. kik Magyarok, Németek, Tótok 's Horvátok, vallásokra nézve Kath. (175,034), Evang. (18086), Reform. (1988), nem egyes. Görögök (50) és Zsidók (4649). Lakhelyek benne: 5 kir. város (Posony, Nagy-Szombat, Modor, Bazin és Szent-György), 23 mváros, 293 falu, 44 puszta. Földje, melly főképpen jó 's külföldön is becses bort (hiresek a' többek közt a' szent-györgyi, récsei és pracsai) minden nemü gabonát (jelesen Csallóközben és Nagy-Szombat körül) terem, több csekélyebb folyón kivül a' Dunától, melly itt kezdi a' Csallóközt (l. e.) formálni 's Szered tájékán a' Vágtól mosatik. A' vármegye nagyobbára térség 's a' Kárpáttól két (nagyobb és kisebb) részre osztatik. Igen jó legelői lévén, a' marhatartás divatban van, de a' szép 's kézi mesterségek, tudományok, fabrikák, belső és külső kereskedés is virágoznak benne. Járása 6, u. m. a' posonyi, nagy-szombati, külső, csallóközi felső, csallóközi alsó 's hegyertúli. Itt, nevezetesen Csallóközben, van a' vajkai szék is. Mostani 's örökös főispánja Erdődi gróf Pálffy Erneszt.

Posony (Posonium, Presburg) szab. kir. vár. has. nevü várm. a' kel. h. 34° 45' 35'' 's az é. sz. 48° 8' 30'' közt, 409 l-ra tenger szine felett, 558,000 nsz. öl. térségen, félkörben fekvén a' Karpátok mellett, mellyeknek itt kinyuló legnyug. csucsa Schloszbergnek (várhegynek) neveztetik, a' Duna bal partján, melly innen kel. kezdi a' csallóközi nagy és termékeny szigetet alkotni. Eredete és neve a' Rómaiak idejében, midőn a' Peiso tava szomszédságában még megvolt, vagy a' Marahánok nagy országának, mellyet részint a' Magyarok buktattak meg, a' Vág és March folyók közt fekvő földet elfoglalván, időszakában elvesz. Némellyek azt hiszik, hogy Pisotól telepitett római gyarmat volt 's innen kapta Posonium, régen Pisonium nevét. A' város, mellyet nagyobbára német ujlakók népesitettek meg,

nevezetes határszéli hely volt a' Németek és Csehek ellen és sokat szenvedett a' magyar királyok által ezek ellen folytatott háborúk alkalmával. III András alatt, 1291 szabad kir. város lett. 1564 olta I Maximiliánon kezdve, III Ferdinándot és I Ferenczet kivevén, minden magyar király itt koronáztatott meg. Midőn a' Törökök fél Magyarországot a' fő várossal Budával együtt elfoglalták (I Ferdinand olta), országnak fővárosa, több kormányszékeknek, a' szent koronának, ország primásának helye lett 's még azután is a' maradt, midőn az egész ország már megmenekedett a' török járomtól. Itt tartatott 11 Sept. 1741 ama hires országgyülés, mellyben kiáltották Maria Thereziának hiv Magyarjai e' szavakat: *Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!* E' nagy fejedelemné hálaadatos maradt a' város eránt 's gyakran meglátogatta benne lakó kedves leányát Kristinát. Még 1780 Windisch az ő *Geographie von Ungarn*-jában nevezhette Posonyt az ország fő, legjelesebb, legszebb és leggazdagabb városának, de már most Pestnek minden tekintetben, Budának, mint a' főkormányszékek helyének, 's Debreczennek, mint népesebb városnak utána van. 1784 olta, midőn II József a' helytartó tanácsot, más fő kormányszékekkel Budára tette, sokat vesztett jólétének kútfejei közül. A' benne 1790, 1802, 1805, 1808, 1811, 1825, 1830 tartott országgyülések közt, az elsőt a' Protestansok vallás szabadságának alapittatása, 's az 1830-ikit ifjabb királyunknak, V Ferdinándnak, megkoronáztatása teszik nevezetesekké. A' franczia had 1805 kevés ártalmára volt, ellenben az 1809-iki sok kárt tett benne, a' *hídfőnek* (4 Jun-tól 4 Jul-ig tartott) vitéz védése alatt keményen ágyuztatván, 103 háza égvén le 's számtalan rongáltatván meg. Sokat szenvedtek a' lakosok a' város általadatásakor is a' Francziák beszállitása és zsarolásai miatt. 1811 faláig leégett pompás várkastélya. 1815 Mart. Maj-ig benne tartózkodott a' szász király háznépével (itt töltötte el 1664 — 67 II János Fridrik, szász-góthai és weimari herczeg is holtigi fogságának 4 esztendejét). A' városnak Blumenthal külvárossal, Zuckermandellel és Schloszberggel 1697 ház. 37,180 lak. (ezek közt 27,294 Kath. 6689 Prot. 's 3197 Zsidó) van. A' polgárok száma 1600, a' választó polgároké 100. Se virágzó, se nevekedő kereskedése, 56 (ezek közt 9 nagy) kereskedőt foglalatoskodtat, sok polgáron és Zsidón kivül. A' Dunán hajózás nem sok hasznot hoz a' városnak, mivel kevés hajó evez ki és bé. 7 vásárja nem igen nevezetes 's fabrikái (2 rozsólis és 1 posztó) alig ad 100 embernek munkát. Eszt. mintegy 7,000 darab marha, 20,000 akó ser és 40,000 akó bor emésztetik meg benne. 24 utszája, 2 közönséges piacza 's miolta több régi kapui lehuzattak 's ezáltal a' határos külvárosok egyesittettek vele, még 4 kapuja van 's több oldalán nyilt. Vannak benne: 14 (12 kath. 's 2 luth. egyik német, másik tót-magyar) templom, 3 szerzetes (Franciscanusok, Capucinusok és Misericordianusok), 2 apácza (az Orsolya 400 nevendékeivel és Erzsébet szüzei) klastrom; és a' Notre-Dame intézete, 300 nevendékeivel. Jelesebb épületei: az országháza, az ugynevezett kamara, a' régies tanácsház egy külfalán lévő fresco-festeménnyel, melly egy hitszegő tanácsosnak (Senator) pokolba menését ábrázolja; az érseki palota János piaczán; a' régi helytartó tanácsi épület, most katonák használják; a' kath. oskolaháza; a' vármegye háza, város-háza; katonai árvaház; a' Dunánál lévő kaszárnya, melly egy batalionnak elég; a' gabonatár, a' Dunánál, 170,000 mérőre. A' királyhalmon szoktak Magyarországnak királyai, koronázás után, Szent István kardjával, a' világ 4 tájéka felé vágni. Játékszine, igen tágas szálájával, mellyet a' város 3 eszt. szokott bérbe adni, csak középszerü darabokat ad. A' város fekvése bájoló. Délen és kel. termékeny mezők közt foly a' 130 öl. széles Duna, a' városon felyül és alól több kellemetes szi-

getet formálván. Éjsz. és nyug. kerteket, szőlőket (mintegy 1790 hold.), szántóföldeket, távol erdőket és hegyeket láthatni. Innen a' várost körüskörül szép sétahelyek diszesitik; a' városban is szép kertek (gróf Pálfyé, az érseké, gróf Viczayé 's a' t.) és népes promenádja vannak, melly 4 (170 lép. hosszu) hárs-akácz-, és juharfa-sorból áll. A' lakosok nagyobbára németül, kevésbbé tótul és magyarul beszélnek. Olcsó és mulatságos lévén benne az életmód, 's a' német örökös tartományok és Bécs szomszédságáért sok előkelők laknak benne, többek közt 700 mágnás és nemes (ide számlálván cselédjeiket is) és mintegy 300 penzios katona-tiszt, kik 300 kath. pappal, a' tanitókkal, 200 polgári tisztel, katonasággal és tehetős kereskedőkkel, az ugy nev. honoratiorok társaságos létét elevenebbé teszik itt, mint akárhol Magyarországon. Jegyezzük meg még itt: a' káptalant 12 kanonokjával; pap nevelő intézetet; főtartományi és hadi biztosságokat; katonai éléstári hivatalt; hadi és politico-fundationalis pénztárakat; tudományok kir. igazgatását; kath. academiát, két (1 törv. és 1 phil.) karral, mindenik 4 tanitóval, ezenkivül görög és magyar nyelvet tanitó székekkel 's 300-nál több tanulóval; kir. fő gymnasiumot 5—600 tanulóval; Luth. lyceumát, 5 tanitójával 's 300 tanulójával és 10,000 kötetből álló könyvtárával; posta-igazgatást, só-, harminczad- és zálog-tisztségeket; kor-, betegházakat és szegények intézeteit; végre a' ferdőket. 1826 tétetett által ide Bécsből gróf Aponyinak classica litteraturára nézve gazdag könyvtára, 's nyittatott fel használatra, ezen felirattal: *Litteris in patria augendis.* 4 könyvkereskedése, 4 könyvnyomtató intézete, 1 német, 1 latin ujsága 's 1 költsönöző könyvtára van. Meghalt primas, Rudnay, 1822 nemzeti zsinatot tartott benne.

POSONYI BÉKEKÖTÉS, 26 Dec. 1805. Az austerliczi (l. e.) ütközet és fegyvernyugvás után II Ferencz német és austriai császár e' czikelyeket fogadta el: a) lemondott Venecziának a' lünevillei békében szerzett részéről (730 nsz. mf. 's 2,130.000 lak.) és az olasz királyságról; b) a' német statusok szövetségében a' bajor és würtembergi választókat királyoknak 's a' badeni választót független fejedelemnek megesmerte; c) Tirolt, Vorarlberget 's nehány más tartományt, Eichstädttel és Passauval Bajorországnak, Breisgaunak nagyobb részét Konstanzal Badennek, a' duna-mellyéki városokat nekány mással sváb Austriából Würtembergnek engedte; mellyekért az eddigi salzburgi választóságot kapta, Ferdinánd főherczeg választó pedig a' Bajorországtól általengedett Würzburgal elégittetett ki. Ellenben austriai-estei Ferdinand, ki Breisgaut elvesztette, 's kinek Németországban kellett volna kielégittetnie, mint ekkor, ugy később-ben se nyerte meg az igért kártérités t; hanem Antal főherczeg a' német rend örökös nagymesterévé neveztetett ki. A' birodalom Bajorországban, Würtembergben és Badenben lévő közvetetlen nemeseiről szó se tétetett ezen békekötésben; 's Napoleonnak 19 Dec. költ parancsolatja szerént ezen tartományok fejedelmei alá adattak azok. — A' békekötés aláiratván, 27 Dec. Napoleon a' nápolyi országló házat az uralkodástól megfosztottnak hirdette ki, mivel IV Ferdinánd Sept. 1805 a' Francziaországgal kötött neutralitasi egyezést megszegte. Azután Napoleon porosz Ansbachot Bajorországnak adta, mellyért e' neki a' bergi herczegséget engedte. Berget ő porosz Klevével együtt sógorának, Muratnak adta (30 Mart. 1806. Erre 12 Jul. Parisban a' rajnai szövetség állittatott fel 's Napoleonnak 1 Aug. 1806 költ nyilatkoztatása a' német birodalmat szétbontotta. — A' franczia katonaság kitakaradott az austriai tartományokból, de Austriának Braunau várát mind addig kezében tartotta, mig az Austriától általengedett, de Oroszok kezében lévő Cattaro ki nem ürittetett, a' mi csak a' tilsiti békekötés után történt, mellyre Napoleon a' fontainebleaui

egyezésben (10 Oct. 1807) Braunaut visszabocsátotta; hanem Austria az Isonzot kéntelenittetett az olasz királyság határának esmerni. A' posonyi békekötés olta, melly siettette Pitt ángol ministernek halálát, alapitotta Napoleon szövetségi rendszerét. (L. Schöll *Hist. des traités de paix etc.* 7-dik köt. 419 l.).

Posse; bohóskodás; a' tréfás szeszélynek olly szüleménye, melly a' közönséges köribe leereszkedik, vagy játéka tárgyául a' közönségest választja, de azért aljas nem lesz. Rendszerint a' tagjártatás és beszéd nevetséges tulságaiban mutatkozik, 's fő kecse a' találós lángész. Jelesen Posse a' tréfás költészetnek azon termesztménye, melly illy bohóskodásokból áll, (p. o. *Europa* Bürgertől), különösen drámai bohózat (Farce) az, mellyben a' magasb vigjáték szabályaira kevés ügyelet van, sőt a' charakterek tartása és a' jelenések összefüggése szántszándékkal megsértetik, 's a' helyzetek a' közönséges élet köriből véve látszanak.

Posselt Ernest Lajos, hires történeti és politicus iró, szül. 1763 22 Jan. Durlachban (a' badeni nagyhercz.) tanulását ott, később Carlsruheban és Göttingában végezte. Göttingából Straszburgba ment, hol a' törvénytudományban doctorságot nyert. Honyába visszatérvén, később ügyvédi hivatalt vállalt, de nem lelvén abban kedvet 1784 elfogadta a' neki ajánlott história 's ékes szóllás tanitói székét Carlsruheban, hol egyszermind az akkori fejedelemnek házi titoknoka lett. Ezen idő olta dolgozásnak adta magát Posselt, 's 1785 a' történetirásról ékes beszédet tartott, melly olvasotságának 's józan itéletének dicséretére vált. Ugyan-ekkor fogott egy tudományos gyüjtemény kiadásához más segéd-társakkal, melly által a' köz felvilágosodást, három év alatt, a' tudásnak majd minden nemeiben előmozditani törekszett. Kevés idő mulva a' mannheimi német tud. társaság tagjának választotta, és Pforzheim városa egy ékes beszédéért polgári jussal tisztelte meg. Hogy a' franczia lázadás kiütött, Posselt 1791 nem messze Rastadthoz Gernsbachba rendeltetett közönséges tisztviselőnek, hol jó módja volt vizsgálatokat tenni, mellyeket deák nyelven készitett munkájában *Bellum populi Gallici, adversus Hungariae, Borussiaeque reges, eorumque socios* Göttingae 1793 irt le. Főmunkája a' legujabb históriát tárgyazó 1793 kiadni kezdett históriai zsebkönyv, melly által magának legelső német annalistai hirt 's nevet szerzett. 1796 kérte hivatalából elbocsáttatását fele fizetés megtartásával olly igéret mellett, hogy Badennek históriáját kidolgozza, a' mit megnyert. Ezek után változtatva Durlachban, Carlsruheban, Tübingenben, Erlangenben és Nürnbergben lakott, Moreau franczia főtábornokkal szoros barátságba jött, 's mikor 1804 ezen nagy embernek pere folyt, annak hallására annyira megindult, hogy talán a' bele keveredéstől is tartván, melancholiába esett, mellyre már az előtt is szerencsétlen házassága miatt hajlandó volt. Illy kedvetlen állapotban 1804 3 Jun. elutazván Nürnbergből, unoka-öccsének látogatására Heidelbergbe ment, hol 11 Jun. 1784 reggeli 7 — 8 óra közt a' felső emeletnek ablakából leugorván, kimult. A' már megnevezett munkákon kivül irta még Németország históriáját 2 dar., XII Károly, III Gustav történeteiket, 's az igen esmeretes hist. és polit. ujságnak *Europäischen Annalen cz. a.* ő volt első szerkeztetője 1795, mint az Allgemeine Zeitungnak is, mellynek kiadásához 1799 fogott. Hist. olvasotsága, criticai belátása, pragmatica irásmódja közönséges helyben hagyást találtak a' tudós világ előtt.

Postók. Az első, de hijános posta intézeteket Persiában találjuk. I Darius, Hystaspisnak fija, hogy a' birodalom tartományiból hamar kaphasson tudósitásokat, hirhozókat rendelt nyergelt lovakkal, egymástól egy napnyi járó-földre eső állás-pontokban (L. Amelang „*Untersuchung einiger Stellen der alten Autoren, das persische Postwesen betref-*

fend", Leipzig 1774). Augustus is tett a' római birodalomban az ujabb postákhoz hasonló intézeteket. Későbbi neve a' ponere-től jő, mivel lovak rendeltettek vagy tétettek bizonyos távolságra egymástól, a' levelek vagy utazók szállitására. A' 9 száz. Német-, Franczia-és Olaszországokban lovas posták voltak, mellyek mindazáltal csak a' status szolgálatjára rendeltettek 's nem is voltak tartósak. A' napkeleten szokásban lévő galamb-posták használása, mellyek a' keresztes hadak alkalmával lettek esmeretesek, ugy látszik, csekély volt. A' kereskedés felvirágzásával a' nagy kereskedő városok, főképpen Németországban, lovas postákat és kocsikat kezdtek tartani. Utazó kereskedők és lovagló mészárosok is gondoskodtak levelek szállitásáról; ezért lehet még most is látni az utolsók czimerében (Németorsz.) postakürtöt. A' 13 száz. elején a' parisi universitas gyalog-postát, melly utazásának gyorsaságáért repülő postának neveztetett, tartott. Ezen repülő posták gondoskodtak az akkor csaknem egész Európából Parisba tóduló tanulók leveleiről és pénzéről. XI Lajos Franciaországban önnön hasznára állitott fel lovas postákat 's 19 Jun. 1464 költ parancsolatjában az első postaállásokat egymástól 4 franczia mf-re rendelte Franciaország fő országutjain. VIII Károly tágasitá ezen 1524-ig csak az udvar számára fenálló intézetet. Midőn a' Spanyolok Perut 1527 felfedezték, Cuscotól Quitoig 500 mf. távolságra mindenütt postákat találtak mf-ről mf-re, kik az Inka parancsolatját legnagyobb sietséggel vitték a' rendelt helyekre.

A' német postának első nyomát a' 15 száz. utolsó felében találjuk, midőn I Roger, thurni, taxisi és valsassinai gróf, Tirolban postát állitott fel. Fija, Ferencz, I Maximilián császárnak kivánságára, 1514 postát vitt be Brüsseltől Bécsig 's a' császártól főpostamesteri méltóságot kapott. A' II Solimánnal folyt had miatt 1522 birodalmi posta rendeltetett, melly Nürnbergen keresztül, hol tartatott akkor a' birodalmi gyülés, Bécsbe járt, hanem a' had végével megszünt. V Károly, hogy messze-terjedő birodalmából minden világtörténetekről mennél hamarabbi tudósitásokat kaphasson, Thurn és Taxis Leonhard által állandó lovas postát állittatott, mellynek útja Németalföldről Lüttichen, Trieren, Speieren és Rheinhausenen, 's onnan Würtembergen, Augsburgon és Tirolon keresztül Olaszországba ment. 1543 Taxis Leonhard nem csak Németalföldnek, hanem a' német birodalomnak is főpostamestere lett. Ezen utolsó méltóság mindazáltal T. Leonhardnak csak haláláig 's V Károlytól, mint burgundi Németalföldnek uralkodójától adatott és nem a' német birodalom, hanem Németalföld kanczellariájából költ, és franczia 's nem német nyelven, végre a' patens nem küldetett a' választókhoz, herczegekhez 's a' birodalom többi rendjeihez, hanem csupán a' németalföldi örökös tartományok statustisztjeihez 's alattvalóihoz. Ez okból a' császár életében nem mondtak ugyan ellene a' birodalom rendjei Taxis postáinak, de halála után a' spanyol korona elválván a' német császári koronától, nem voltak hajlandók többé spányol-németalföldi postát megszenvedni. Azonközben Taxis Leonhard 1563 az V Károly után következett I Ferdinándtól megerősittetett hivatalában 's ekkor a' választóknak is megparancsoltatott, hogy ügyeljenek arra. Ezáltal igaz, hogy köteleztettek a' német fejedelmek és rendek Taxis postáinak megesmerésére, de mégis mindég csak burgundi-vagy spanyol-németalföldi, 's nem német birodalmi posták voltak azok. A' 16 száz. Németalföldön kiütött nyugtalanságok 's adóságok igen megrongálták Taxis postáit. De nem sokára ismét felemelkedett Taxis, sőt ellenségein győzedelmeskedett és 1595 a' birodalom főpostamesterévé neveztetett ki. Fiját, Taxis Lamoralt, Mátyás császár 1615 báró-rangra emelte 's a' postákat a' birodalomban neki és férjfi maradékainak ajándékozta, melly just II Ferdinánd Lamoralnak leány

maradékaira is kiterjesztett. A' posta-regale mindazáltal nem esmertetett meg 's nem hagyatott jóvá a' birodalomtól, a' honnan a' Taxis báróknak, azután grófoknak és végre herczegeknek mindenik birodalmi rendel különösen kellett postáiknak megengedésére nézve alkudozni; mert a' császárnak az 1597-ki és 1615-ki birodalmi alkotmány szerént nem volt hatalmában a' regalék számát szaporitani, következésképpen olly fontos just, mint a' posta, császári regalenak nyilatkoztatni 's örökös jussal elajándékozni. Innen midőn 1659 Taxis a' birodalmi udvari tanácsnál panaszt tett Brandenburg, Braunschweig és Hessen ellen, mivel tartományaikban postákat állitottak, ki se halgattatott. A' Taxis háznak postajusa még most sincs végső határozattal megerősitve; de bár ingadozzék, mégis arra, hogy vagy a' posták megmaradjanak nála, vagy ha elveszti azokat, kára megtéritessék, mindég számot tarthat; mert egyfelől már a' birodalmi küldötség 25 Febr. 1803 költ végzete meghagyta a' herczegi házat postajusában, másfelől pedig a' német szövetség actájának 17 czik. azt mondja, hogy a' herczegi ház az emlitett küldötség vagy más későbbi egyezések által megerősitett postajusában, a' különbféle szövetséges statusokban, mind addig megmaradjon mig talám szabad egyezés által más intézet nem tétetik a' felől. A' szövetség actajának 17 czik. megerősitette ezen statum quot 's kármentést, de nem adott just arra a' herczegnek, hogy a' postataxát meghatározza. L. ezekre nézve Pütter „*Erörterungen und Beispiele des deutschen Staats- und Fürstenrechts*" (3 rész. 1 füz. Göttingen 1790); Pestel „*Gedanken von der Rechtmässigkeit der reichständischen Landposten und der Unerweislichkeit eines dieses ausschlieszenden fürstl. taxischen Reichspostmonopoliums*" (Rinteln 1759); Posselt „*Abhandlung über das Postwesen, besonders in Deutschland, dessen Geschichte, Rechte und Mängel*", ugyan-annak „*Wissenschaftliches Magazin*"-ját (Kehl 1785, 1 köt. 3 dar. és „*Kleine Schriften*" N. XIII); és Hausen „*Staatsmaterialien und histor.-polit. Aufklärungen*" (Dessau 1784 és 1785). A' törvényes jusra nézve l. Klüber „*Das Postwesen in Deutschland, wie es war, ist und seyn könnte*" (Erlangen 1811) és „*Patriotische Wünsche über das Postwesen*" (1814) — A' német szövetség statusaiban most külömbféle nemü postaintézetek vannak. Austriának, Poroszországnak, Bajorországnak, Hanovernek, Szászországnak, Badennek, Braunschweignak, Mecklenburg-Schwerinnek, Holstein-Oldenburgnak, Holstein-Lauenburgnak és Luxemburgnak kirekesztőleg tulajdon postaintézeteik vannak. Ellenben eszt. feudalis fizetés mellett a' Thurn és Taxis herczegek familiájának engedtettek kirekesztőleg a' posták Würtembergben, Hessenben, Nassauban, a' szász-ernesti ág tartományiban, mind a' két Schwarzburgban, Hohenzollernben, Waldeckben, Lippe-Detmoldban és a' reuszi herczegi tartományokban, Frankfurt városában; hanem a' 3 szabad Hansa-városban Thurn-és Taxisnak 's a' statusoknak is tulajdon postaintézeteik annak. Az összeséges taxisi postaigazgatás a' Thurn-és Taxisi főposta kormány alatt van maini Frankfurtban. Az anhalti tartományokban és Mecklenburg-Streliczben 's a' Schwarzburg-Sondershauseni fejedelemségnek éjsz. részében porosz posták vannak. Éppen nincs posta a' liechtensteini fejedelemségben. Thurn és Taxis herczeg postáinak munkásságköre tehát 1180 nsz.mf.-re 's 3,753,450 lélekre terjed ki. A' legnagyobb országos postának kiterjedése 3715 nsz.mf., 9,482,970 lak. 's a' legkisebb 72 nsz. mf. 210,000 lak. Összeséggel különös országos posták 10,546 nsz.mf.-den vannak, 26,760,830 lak. — Vö. Heidemann „*Handbuch der Postgeographie von Deutschland.*"

Hogy a' postaintézet czéljának és a' közönség várakozásának egészen megfeleljen, a) olcsónak, b) hitelesnek, c) gyorsnak és d) pontosnak kell lennie. A' postaintézet első tulajdonságának az a' jó-

tevő befolyása van, hogy a' közönség többet ir és irat, 's kevésbé keres mellékútakat a' postán szállitandók küldésére, ha a' posta olcsó, mint ha felette drága. Kiki inkább vált ki 3 levelet napjában 24 kr-ért, mint egyet ugyan-annyiért. — Második fő tulajdonsága a' posta intézetnek, hogy hiteles vagy biztos legyen, a' mi a' levelek és csomók helyes küldésében 's a' pecsétek szentségében áll, azaz, senkinek se legyen szabad a' leveleket feltörni. Hogy a' küldők elveszett leveleiket kinyomozhassák 's károk megtérittethessék, a' levelek pontosan feljegyeztetnek 's az arra rendelt jegyző-könyvekbe beiratnak; noha ez, sok kezet kivánván (3 ember 1 óra alatt legfeljebb csak 300 levelet iktathat be a' jegyző-könyvekbe) 's a' levelek átadatását igen hosszassá tevén, nem mindenütt gyakoroltatik. Legkitetszőbbek erre nézve a' porosz és szász posták. Másik mód erre a' levelek ajánlása (recommendatio), azaz, a' levélre reáiratik „*recommandirt*". Ezért nálunk 6 kr. kell fizetni pengő pénzben. Az illyen levelek név szerént beiktattatnak a' jegyző-könyvbe. E' legbizonyosabb eszköz a' levelek feladatásának könnyü megmutatására. A' kocsizó postáknál ugy báforságosittatnak a' csomók, hogy mindeniknek átvételéről bizonyitvány adatik. — A' postatitokra vagy a' levelek szentségére nézve ugyan mindenütt kemény parancsolatok 's nagy büntetésekkel fenyegetődző rendeletek vannak kiadva, hogy egy postatiszt se merészelje azokat feltörni. Mennyiben áll fen mindazáltal ezen parancsolatok ereje, főképpen hol a' posták magától a' státustól függenek? más kérdés. — A' posták gyorsasága az illyen nemü intézetek tökéletességének harmadik esmertető jele. Mennél nagyobb az az ut, melly a' feladástól a' rendelt helyig legegyenesebb irányban, leglehetőbb rövid idő alatt tétetik, 's mennél több mellékposták egyesülnek helyes öszvefüggés által a' főpostaúttal, annál bizonyosabban lehet elérni a' gyors haladás czélját. Sokat tesz erre főképpen a' levélcsomók pontos elintézése a' feladás helyétől a' vitel helyéig, melly postanyelven postapályának neveztetik. Mennél egyenesebb irányban kell tehát a' levélcsomóknak rendeltetések helyére küldetni, mivel ellenkező esetben útjok hoszittatván, későn jutnak el oda, a' hova küldetnek, a' mi sürgetős környülállásokban tetemes károkat okozhat a' levelezőknek. — Mennél együgyübb a' postafoglalatosság, annál könnyebben kitetszhetik valamelly postaintézet a' posták negyedik főtulajdonságával, a' pontossággal. Még az elegyes posták is, mint az' austriai császári statusokban, hol itt 's amott, mint p. o. Magyar-Csehországokban, a' birodalmi vagy császári és királyi postákon kivül még familiai és helybeli posták is vannak, lehetnek pontosak, de nagyobb nehézségekkel, ha valahol a' rend megzavartatik. Egyszerüségére nézve is a' franczia postaintézet egy a' legtökéletesebbek közt Európában. — Igen hasznos a' postaintézetekre nézve az is, ha a' tisztek a' közönség eránt nyájasak 's szolgálatra készek. — A' kocsiposták közt megjegyzést érdemel az 1824 olta fenálló és Ottenfeld udvari postatitoknok által igen jó rendel alkotott gyorskocsi, melly Bécsből Brünbe, Prágába, Pozsonyba, Budára, Gräczbe, Triestbe és Prágából Karlsbadba szállitja az utazókat, kik közül mindenik 50 f. terhet vihet magával 's az előre rendelt helyeken jutalmas árran reggelizhet és vacsorálhat. Azolta Triesttől Udinén keresztül Venéziába, Bécsből Klagenfurton és Udinén keresztül a' római birtokokba és Mailandba, Salzburgon, Innsbruckon és Veronán keresztül hasonlóul Mailandba, Prágából Reichenbergbe 's igy Teplitzbe és Dresdába is vannak gyors posták alkotva. — A' kocsi és levélposták kölcsönösön számolnak egymásnak, csakhogy minden Austriába, Angolországba, Spanyolországba és az austriai olasz statusokba küldött leveleket frankirozni, azaz, a' feltevés helyétől az ország határszéléig lefizetni kell a' taxát.

A' posták igazgattatásának, bármelly külömbfélék legyenek is a' német posták, fővonásai igen hasonlitnak egymáshoz. Mindeniknek feje rendszerént egy fő kormányszék vagy fő postahivatal a' mellette lévő tanácsal. Thurn és Taxis herczegek 20 feudalis postájának főigazgatója az 1811 ólta Frankfurtban lévő főkormányszék. Az egyes német statusokban, Nassaun kivül, hol herczegi postabiztos van, egy miniszterium-osztály ügyel a' postákra, főpostaigazgatás neve alatt. Würtembergben a' fő postakormányszék, mint tartományi középponti hivatal, közvetetlenül a' belső ministerium alatt van 's ezen alkotmány több tekintetben legalkalmatosabbnak látszik. A' foglalatosság közvetetlen teljesitése a' német statusokban udvari postahivatalokra, postahivatalokra 'sat. bizatik. Poroszországnak egy udvari-, 40 fő posta-, és 250 postahivatala van. A' posta jövedelem $\frac{1}{2}$ mil. tallér, mellyek útcsinálásra fordittatnak. A' posták felette szükséges és közönséges középpontositásának egyetlen egy kivételét az austriai császári statusokban találjuk, hol a' posták a' status részére a' külömböző tartományokban külön igazgattatnak, a' csász. kir. tartományok fő postamestere herczeg Paar által. Magyarországon igazgató kormányszék a' kir. helytartó tanács (Decr. I. art. 22 a. 1790^{9}). Honyi törvényeinknek postát tárgyazó nevezetesebb czikelyei következők: hogy csak Magyarok és birtokos nemesek lehessenek postamesterek (1715, art. 22); hogy minden fő törvényszék, dicasterium, vármegye és város, hivatalos leveleit taxa nélkül küldhesse, melly szabadság Magyarországon kivül, Horvát-és Tótországokra is kiterjesztetett (1741, art. 31) 's a' t. Postataxától szabadok hazánkban: az ország primása, országbirája, horvátországi bán és tárnok, az u. m. Kamara előlülője 's az erdélyi kincstárnok, a' magyarországi és erdélyi királyi táblák előlülője, a' magyar kamara alelőlülője, a' főispányok és főispányi helytartók Magyar-, Horvát-és Tótországokban 's az erdélyi nagyfejedelemségben, végre a' szász nemzet grófja ugyanott.

A' franczia posták eredete a' czikely elején elő van adva. XIII Lajos uralkodása alatt (1610—30) fő posta-ellenőrök felállitása által rendesebb formát nyert a' franczia posta. Ezek és az 1630 kinevezett postamesterek szedték be a' jövedelmet, mig Louvois minister XIV Lajos uralkodása alatt 1676 a' postákat bizonyos Patin nevünek nem adta haszonbérbe, a' levelérti fizetés meghatározásának jusát neki engedvén. 1688 mikor a' posták harmadszor adattak haszonbérbe, már 1,400,000 fr. fizettetett azokért és 1695 2 milió frankon felyül volt a' posták haszonbére. 1733 3 mil. frankra hágott fel, főképpen azon okból, mivel eltörölte a' kormány 1719 az academiai gyors postákat, mellyért a' párisi egyetemnek 300,000 fr. ajánlott eszt. és ez egészen a' lázadás elejéig fizettetett is. 1738 a' levélposták királyi ügyelet alá tétettek, hogy az igazi jövedelmet kitanulhassák. Ennek következése a' lett, hogy a' haszonbér többre ment, ugy, hogy 1786 23dik izbeli kibéreltetésekor már 10,800,000 fr. hágott. Mikor az utolsó bérbeadás idejének lefolyta után Dec. 1791 a' posták ismét a' királyra szálltak vissza, 11 mil. felyül volt a' tiszta jövedelem. 1814—22 a' levélposták (mert csak ez igazgattatik a' status számára) bére átaljában 21,890,000 fr. tett eszt. most pedig 26,560,000 fr. tesz, melly 60 mil. levélért jő be. Ha hozzá vesszük azokat a' leveleket és csomókat is, mellyek a' postapénztől mentek, rámegy a' levelek száma 110 milliomra, a' nélkül, hogy a' parisi 25000 folyóirást ide számlálnánk, mellyek mindennap küldetnek a' departamentekbe, és azon 25000, melly a' kerületekben jelen meg 's olvastatik. Parisnak postajövedelme maga 4,310,000 fr. tesz eszt. Minden nap 40,000 levél, mellyek közül 28—30,000 postapénzt fizet, és 10—12000 nem fizet, megyen el Parisból részint magába az országba, részint külföldre; jő pedig napjában 30,000

levél, mellyek közül csak 18000 fizet postapénzt. E' szerént ki- és bevisznek Parisba eszt. 25,500,00 levelet. A' franczia postatisztség igazgatását XV Lajos olta a' lázadásig csaknem mindég legfőbb felvigyázók vitték, kik éppen ugy, mint Spanyol- és Olaszországokban, fő nemesek közül neveztettek ki, mivel azoknak mindég közel kellett lenni a' királyhoz. A' levélpostákra és a' postatartókra felügyelés végett, egy 3 főfelvigyázókból álló tanács volt állitva, amannak elölülése alatt. 1819 olta a' levél és kocsiposták (postes relais) melly utolsókat a' postamesterek tartanak tulajdon kölcségeken, ugyan azon igazgatás alatt vagynak. Most a' posták feje egy főigazgató. Minden kerületben van egy postaügyelő; minden postának vannak egy igazgatója, ellenőrje 's bizonyos számu tagjai, mint a' szükség hozza magával. A' postatartók a' kocsi postákra nézve is a' fő igazgató alatt vannak ugyan, de a' mellett van különös igazgató tanácsok is, melly 3 fő ügyelőből áll. A' posták igazgatása felette együgyü, és számadások követést érdemel. Leginkább előmozditotta a' dolgok folyamatját az 1808 kijött és még most is becses „*Instruction générale sur le service des postes.*" — A' lázadásig, melly minden elsőség-jusokat eltörlött, szép szabadsággal birtak a' postatartók, földbirtokaikra, katona-tartásra, fijaik katonáskodására 's a' t. nézve. A' királyi ház ministeriuma alatt voltak, hivatalokra királyi végzetek által neveztettek ki, és szép fizetést huztak; a' honnan felette kevésért viseltek gondot a' levéltáskára; eleinte t. i. 3, azután 10 sous fizettetett egy fontért minden postaállástól. A' nemzeti gyülés elvesztett jusok helyébe 2—400 fr. kárpotlást adott nekik fizetés névvel. De Oct. 1823 olta 30 soust vesznek a' postatartók a' postalótól, melly a' levéltáskákat és status staffetáit szállitja, 's kurirokért 25 soust; mert minden levéltáskával jót álló kurirok (Service des malles) mennek Franczia országban, kik pénzt és néhány személyt is visznek magokkal, kik közül mindenik 2 fr. fizet helyéért egy statiótól 's a' mellett 15 fontnyi terhe is lehet. A' posták főigazgatása egyezésre lép a' postatartókkal a' levélposták és status staffétái szállitása végett; de ezen szállitás nincs szorosan hozájok kötve, minthogy nékik csak a' rendkivüli (extra) postákhoz van teljes jusok. A' kurirok nagyok és kicsinyek. A' nagyok a' főútakon járnak Lyonon keresztül Olaszországba, Bordeuxon keresztül Spanyolországba és Portugalba, Strasburgon keresztül Németországba 's a' t. A' kicsinyek csak az ország kebelében járnak és magános emberektől tartatnak. A' nagy kuriroknak mindég fedelezett kocsijok volt 3 loval, a' kissebb rendbéliek pedig postakocsikon jártak. XVIII Lajosnak Franczia országba vissza jötte olta a' nagy útakon járó kurirok kocsija csinosabb és alkalmatosabb. Lajos utazásában öszvehasonlitván azoknak addigi izlés nélküli épittetését az Angolokéval, ujakat készittetett, mellyek a' régieket mind jobb izléssel, mind 4 személyre készült alkalmatos ülésekkel felyülmulták. Ezért a' gyors kocsik birtokosai pert inditottak a' postatartók ellen, melly a' követek kamarája elibe is felkerült; de végre a' Septemb. 1822 kötött egyezésnél fogva elintéztetett. — 1791 olta a' levélpostaintézetek Franczia országban sokkal rendesebben és sebesebben járnak, mint elébb. A' levélposták tarifája is sok változásokat szenvedett időjártával. XIV Lajos alatt az akkori postabérlők tetszések szerént bánhattak azzal. Mihelyt pedig a' posták királyi igazgatás alá kerültek, magától megszünt azon monopolium, mellynek visszaéléseit világosan lehet látni a' régibb, nevezetesen pedig az 1701 és 1703ki tarifákban. A' mostani tarifa az 1806-ki törvényen alapul, mellynél fogva az 1759kihez mérve az egyes taxák nagyon nevekedtek, ugy, hogy szinte $\frac{1}{4}$ résszel többet kell fizetni, a' minek oka a' költségek háromszorta többre nevekedése volt. — Mind e' mellett is

kevesebb Francziaországban az egyes levelek taxája, mint akármelly más nagy statusban; mert az egész országon keresztül menő levélnek legnagyobb taxája 1 fr. vagy 23¾ kr. midőn Németországban ugyanannyi távolyságra legalább 1 for. 30 kr. kellene fizetni. Igy p. o. egyszeres levélnek az árra, ha mindjárt 1 ivnyi postapapirosból állana is, nem több mint 50 centime vagy 14 kr. Strasburgtól Dijonig. — De már a' levelek sulyának nevekedésében nem ollyan kedvező a' franczia levelek tarifája; mivel ebben a' tekintetben legdrágább mindenek közt, sőt drágább az ángolországinál és az ajánlás mellett küldött levelekért szinte két annyit kell fizetni. Ellenben a' nyomtatványok elküldésében, melly kizárólag a' levélposták tulajdona, dicséretes példát mutat Francziaország; mivel egy iv nyomtatványért az országon belől csak 4, a' külföldre menőért pedig 8 centimet (2 kr.) kell fizetni. Más nyomtatványokért pedig a' belföldi vitel taxája átaljában 5, külföldre 10 centimes (2¾ kr.) Feladáskor mindegyikért előre le kell tenni a' taxát. A' portéka mustrák csak ¼ részét fizetik a' taxának. A' levelek jegyzőkönyvekbei teljes beiktatása nincs szokásban Francziaországban. — A' pénz-küldések taxája 1703 olta 5 proc. határoztatott, semmit se tekintvén a' távolságra. — 1759 olta Páris belső városában is van egy kis levélposta, a' parisi közönségnek nagy hasznára. Mind a' nagy, mind a' kis postán jövő levelekről, a' városban lévő 8 főpostahivatal útján levélhordók a' 6 téli hónapban napjában ötször, a' 6 nyári hónapban pedig 6szor gondoskodnak. A' mi a' levelek titkainak szentségét illeti, közönségesen tudva van, hogy minden postatiszt leteszi ugyan törvényesen az esküvést, de az is bizonyos, hogy a' titkos policzáj mind anyiszor átlépi azt valamenyiszer szükségesnek véli. 1825 nehány Parisból London felé küldött kereskedő-kurirok levelei feltörettek és az e' végett tett panaszra a' lett a' felelet, hogy a' kurirok küldhetésének jusa csak kegyelmen épül, mellyért kinek-kinek alá kell vetni magát azon köteleztetésnek, hogy azoknak foglalatja az országlás előtt esmeretessé tétessék. A' franczia köztársaság idejében és a' consuli igazgatás alatt, a' levelek szentségére sokkal nagyobb gond volt. Villèle ministerségének bukta után Jan. 1828 eltörlötte az országlás a' levelek feltörésére meghatalmazott titkos posta-hivatalokat és sérthetetlennek hirdette ki a' levelek titkát. A' levélposták mindég királyi regalékhoz tartoztak Francziaországban, ellenben a' lovas posták, postaszekerek vagy gyors kocsik mindég magános intézetek voltak; de közönséges felvigyázás alatt, 's a' statusnak fizettetni szokott adóért. A' posta-szekereken kivül vannak még ugy nevezett pataches-ek is (kocsiposták neme) mellyek utazókat szoktak vinni, nehány napi távolyságra, lóváltoztatás nélkül. Erre pátensek van, 's bizonyos adót fizetnek érte. 1766 Parisból naponként 27 bérkocsi ment el 270 útazóval, különböző tartományokba, most pedig 300 kocsi mintegy 3000 útazóval. 1792 előtt kevéssel a' közönséges kocsik bére 600,000 fr-ra ment, most az azokért bejövő taxa csaknem 4 mil. fr. A' mult száz. közepén egy hely bére 50 fr. volt Paristól Lionig, hova 10 nap alatt érkeztek meg az utazók; most azt az útat 3 nap alatt végzik el, 's 72 fr. fizetnek. Az extraposták (postes relais) dicséretet érdemelnek Francziaországban gyorsaságokért. A' sebes haladásnak okát nem annyira a' sebes kocsizásban, mint a' postamesterek, postalegények, és kerekjártók ügyességében kell keresni. A' postalegény sem alszik, sem tér be valahova. A' statió megpillantásakor ostorának pattantásával jelt ad, melly által ott addig mindent igyekeznek elkésziteni, ugy, hogy kevés minuták mulva tovább mehet. Francziaországban a' postarendelés hivatalosan ujonnan nyomtattatik évenkint az extraposták szá-

mára, az utakkal, fizetéslajstromokkal, postaföldképekkel és minden ujitásokkal együtt.

Az ángoly postákról III Eduard alatt tett rendelésekben tétetik először említés; mindazáltal nem lehet tudni bizonyosan, hogy már akkor a' posták közönséges intézetek voltak volna. IV Eduard volt az, ki 20—20 mf. távolyságra postaházakat állitott fel; éjszakon pedig katonapostát vitt be, hogy a' skócziai had alkalmával sebes közösülés lenne a' sereggel. Ezt az intézetet a' király erősitette ugyan meg; hanem hihető, hogy a' király okos testvérének, Richárdnak, ki volt a' seregnek vezére, lehet azt köszönni. Mikor élhetett a' közönség ezen intézettel és micsoda feltételek mellett? erre nincs bizonyos adatunk. De hogy sok ideig keskeny határok közé volt szoritva a' vele élés, onnan lehet következtetni, hogy kevéssel I Károly uralkodása előtt a' kereskedők és mesteremberek az egész királyságban nem igen bátorságos és biztos postákkal éltek, vagy nagy költséggel kellett levelezéseikre postákat tartaniok, ellenben az universitásoknak és nagyobb városoknak tulajdon postáik voltak, mellyek lóháton vagy gyalog tették hosszu útjaikat, más leveleket hozván vissza. Scotországban sok ideig illyen postával éltek. 1543 volt posta„ melly által a' levelek Londonból Edinburgba 4 nap alatt érkeztek meg, hanem ez az akkori időhez képest sebes posta csak kevés ideig tartott. Camden után az ángolországi fő postahivatalt 1581 Randolph Tamás viselte, kinek Erzsébet a' scotországi dolgokban sok hasznát vette. I Jakab Makthew de Quester igazgatása alatt olyan hivatalt rendelt, melly a' külföldre menő leveleket elküldte. Eddig ezzel csak privat emberek foglalatoskodtak. A' Londonban lakó idegen kereskedők még azután sokáig fentartották magoknak azt a' just, hogy a' postamesteri hivatalra ők emeltek valakit a' külföld számára. 1632 parancsolatja által megtiltotta I Károly, hogy a' külföldi levelek más úton küldessenek, mint a' királyi posta útján. 1635 Angol- és Skotországok számára postahivatalt állitott fel, és pedig egészen uj és helyesebb mód szerént. Minden privat és tartományi posták eltöröltettek és a' postajövedelmek regale lettek. Ez az intézet Whitherings Tamás kormányja alatt volt; de a' ki a' nagy visszaélések miatt 1640 kiesett hivatalából. Helyébe Burlamachy Filep lépett, kinek ellenőrje status titoknok volt. 1630 Károly király XIII Lajos franczia királlyal egyet-értve London és Paris közt is állitott postákat, Doverből Calaisba, 's innen Boulognen, Abbevillen és Amiensen keresztül Parisba. Egyszersmind a' két ország közt eddigi privat posta, Ryetől Dieppebe eltöröltetett. Ezek az intézetek felette sokat szenvedtek, sőt csaknem semmivé lettek a' hazafiui háboru tüze alatt. De mihelyt a' status bátorsága ismét helyre állott, biztosság rendeltetett, hogy Edmund Prideaux főügyvéd elölülése alatt postarendszert dolgozzék ki, mellynek olly szerencsés foganatja lett, hogy most már eszt. 10,000 font Sterl. haszonbért hozott be, midőn a' költség csak 7000 fontba került. E' mellett a' bérlőnek annyi nyeresége volt, hogy a' londoni közönség tanácsa irigy szemekkel nézné azt. Az ország helyre-állásakor kevés módositással megerősittetett ez az intézet és II Károlynak 12 actája által minden visszonyai megállapittattak. III Vilhelm uralkodása alatt megállott az a' parlamenti végzet, melly Skotországnak belső postaszerkeztetését tárgyazta; az ángoly postaszerkezet pedig azon formát, mellyben most van, Anna királyné 9 actája által kapta. Nagybritanniának fő postahivatala alá tartoznak mind azon tárgyak, mellyek az angoly, scot gyarmatok felé járó postákat illetik (kivévén a' Keletindiában 's a' déli tengeren fekvő gyarmatokat). Irlandnak különös kormányozása van. Minden városban és majd minden nagyobb faluban van egy fő- és alposta-mester. Foglalatosságok abban áll, hogy a' bőrtáskát átve-

gyék és tovább küldjék, hogy a' levelek, a' hová szollanak, elvitessenek, a' vitel árrát beszedjék, és ezt bizonyos időben a' főpostahivatalhoz küldjék. Hogy a' külömbféle rendeléseknek, mellyek ezt a' hivatalt tárgyazzák, elég tétessék és a' kötelező levelek ereje fentartassék, mellyek t. i. a' táskának, kocsin, lovan vagy gyalog ember által leendő elszállitására nézve köttettek, Angolországot 7 lovas felvigyázó, Skotországot pedig 2 utazza be. Mindeniknek bizonyos kerülete van, hol felvigyázni tartozik. Ezek levelezésben állanak a' londoni postahivatallal. Összvesen a' fő postával 600-on felyül van az ángolországi postamesterek száma; Scotorsz. 200-nál több. Nevezetes Ángolországban az a' postarendtartás, mellyet a' posták megérkeztekben és elmentekben, a' levelek átvételében és kiadásában tartanak. Ebben a' részben követésre méltó készséget szereztek magoknak az Ángolok, melly kereskedési foglalatosságaiknak bizonyosságára és sebes folyamatjára nagyon sokat tesz. Sehol se vigyáznak inkább a' levelek sérthetetlenségére, mint Ángolországban és Amerikában. A' nagybritanniai posták tökéletességére igen sokat tett a' levelek nagy részének kocsiposták általi bátorságos, sebes és olcsó szállitása, mellyet a' közönség Palmernek köszönhet. Dicséretet érdemelnek ezen kivül a' lovas és gyalogpostáknak segédintézetei is, mellyek a' sok részből álló testet egy egészé alkotják. Továbbá britanniai Éjszakamerikában és a' nyugotindiai gyarmatokban is postamesterek vannak rendelve, kikhez Falmouthból hónaponként rendesen egyszer vagy kétszer csomókat szállitó postahajók eveznek. Hasonlóul vannak a' száraz tengeri kikötőiben, a' földközi tenger és Délszakamerika kikötőiben is agensek, kikhez ángol postahajók eveznek. — Londonban fő és Twopennyposta van; az elsőnél ezek a' fő hivatalok: a' belső és külső titoknoké, a' főszámvevőé, és főjövedelem-szedőé és más kisebbek. Ezen postaszálitásokan kivül van még a' városban 60-nál több ház, hová a' levelek beadathatnak a' főposta számára. A' tisztek száma 175, a' postáké, terhhordóké 35, a' levélhordóké 203. A' levélkocsik naponként összvesen mintegy 13,000 áng. mf. mennek és a' haszonbérlők 1 mf-re mintegy $1\frac{1}{2}$ pennyt (1 garast) kapnak. Londonból 22 levélkocsi megyen el 's 45 a' mellék postákkal foglalatoskodik. Az első levélkocsi 2 Aug. 1784 utazott el Bristol felé és már 1786 mindenütt használtattak. A' Thwopennyposta kerületében, melly Londonra és 10 ángol mf. távolyságra terjed, 140 ház van, hol levelek elfogadtatnak; a' tisztek száma 48 a' levélhordóké 359. Egész Angolország postái az ujabb időben, a' száraz elzáratásának felnyittatása olta, általjában 1—$1\frac{1}{2}$ mil. f. St. tiszta jövedelmet adtak eszt. Igy 1823 a' tiszta jövedelem 1,387,000 's 1824 1,444,000 f. St. a' költség pedig mind a' 2 eszt. 607,686 f. St. tett. 1801 a' jövedelem csak 858,000 f. St. ment, bár már akkor a' világkereskedését birta is. Ezen hasonlitásból megtetszik, mennyit haladott legyen elő 1815 olta az ángol kereskedés; mivel ez a' postáknak igazi élelmi kútfeje. Kétség kivül minden europai országok közt legdrágábbak az ángol posták, a' pénz mennyiségét vevén gondolóra; de az is bizonyos, hogy kisebb ott a' pénz becse 's nagyobb a' tehetőség, mint más europai országban. — Igy tehát a' tarifát Angolország lakosaihoz alkalmaztatottnak kell neveznünk. A' közönséges szekerekért Nagybritannia mintegy $1\frac{1}{2}$ mil. for. veszen be és még is ritkán kocsizik az utas olly alkalmatosan, sebesen és olcsón, mint ott. Dovertől Londonig 30 franczia mf-re, melly utat 11 ora alatt könnyen elmegy, csak 11 for. és 33 kr. kell egy személynek fizetni. Edinburgtól Londonig 125 német mf-re most postakocsi jár, minden héten 15, mellyek közül utját mindenik elvégzi 60 óra alatt; ezt az útat az 1763-ki kocsi 16—18 nap alatt végezte. Az angol kocsipostákra nézve nagy változás támadhat a' gőzko-

csikkál tett próbák által, mellyeket most egy 200,000 f. St. tőkével biró társaság tétet. A' gőzmachinákkal készült sajkák Éjszak- és Délszakamerikából Liverpoolba most gyakran 16 nap alatt megérkeznek, 's tudósitásaik 20 óra alatt staffeták által innen Londonba küldethetnek.

A' többi europai statusok postaintézetei vagy igen csekély lábon állanak még, vagy a' most előszámláltakhoz nagyobb vagy kisebb mértékben hasonlitanak. Oroszország levél-postái az ujabb időkben nagy javitást nyertek. Ugy látszik, hogy a' legjobb éjszaki német postaintézetek szerint volnának szerkeztetve. A' levélbér különösen olcsó itt, és időről időre inkább lejebb száll, mint feljebb hág. A' legujabb tarifa szerint minden 100 verstől 2 kopekkel hág a' feljebb egy lat levélért; de csak 1500 verstig, 's ekkor 1500-tól 3000-ig 1 kopekkel. Akármelly távolságért 3000 versten felyül (mert Oroszországban 6—7000 vers. távolságok is vannak) nem kell többet 50 kop-nél fizetni. Ebből lehet az orosz posta-igazgatásnak egyenes czélját látni, hogy t. i. a' levelek mennél meszebb mennek ugyanazon postán, annál olcsóbbak legyenek. A' meghatalmazások, váltóczédulák, kölcsönöző levelek, 's bizonyitványok vitelének bére két-annyi, mint a' leveleké. Pénzért vagy más becses csomókért, mellyek egyébiránt csaknem paraszt-szekereken küldetnek, 500 verst. távolyságra fél, 500 versten felyül pedig egy procent a' bátorság-pénz. A' külföldi levelekre nézve is mérsékelt az orosz postapénz. Ámbár Oroszország két annyi, mint egész Europa és 50 mil-nál több lakost számlál, még se lehet a' levélposták jövedelmét többre tenni 8—900,000 tallérnál (egy tall. 1 f. 30 kr. számlálva). 5 postajárás van u. m. a' moskaui, rigai, viburgi, archangeli és lengyel járások. Postakocsik nincsenek Oroszországban. Hanem az extraposták sehol se olcsóbbak, 's gyorsabbak, mint itt. Egy extraposta-lóért egy verstre (mintegy 7 verst tesz egy német mf.) csak 2 kopeket kell fizetni. 4580 verst. vagy 660 ném. mf. út, mellyre 8 hét kell, az uti költséggel 's élelemmel együtt, nem kerül többe 100 hollandi aranynál. A' ki extrapostán akar menni, a' felsőségtől erre útlevelének vagy parancsolatjának (Poioroshnoja) kell lenni és hogy illőleg járhasson kelhessen, valamelly jel szükséges az extrapostán útazónak. Dánország a' postákkal nagyon financz módon bánik, és nincsen bennek különös alkottatás. Jutalmasabbak a' svédországi és norvégiai posták, a' honnan sokkal kevesebb is itt a' tiszta jövedelem, mint a' határos statusokban. Németalföldön a' Taxis herczegek ősei alkották a' postákat és Taxis Leonhard 1543 már németalföldi főpostamesteri hivatalra emeltetett. Németalföldnek Austriától lett elszakadása után ugy látszik, hogy az ángol posták tétettek sinórmértékül. Hollandba, a' franczia császárséghoz kapcsoltatván, franczia posta vitetett be. E' még most is meg van, kevés változtatással, Holland belgiumi királysággá tétetése olta. — Ugy látszik, hogy Olaszország a' posták eredeti hazája. Már Augustus császár előtt virágzásban voltak azok, mint hadi seregekről veendő tudositás eszközei. Voltak levélhordó- és curirintézetek, melly utolsók rendkivüli gyorsasággal jártak. Igy p. o. Augustus császár Slavoniából Rómába 4 nap alatt nehányszor kapott hivatalos leveleket és Tiberius ugy hozá volt szokva a' kiszabott sebességhez, hogy boszankodva hajtotta el a' hivatalos leveleket, ha hoszabb ideig voltak uton, Ázsiából 20, Európából 15, Afrikából 10, Slavoniából 5 és egész Olaszországból 3 napnál. Mind Tiberius, mind az utána következett császárok alatt voltak extraposták. A' postaintézetek feje a' császári testörző sereg vezére volt. Egy a' franczia király könyvtárában lévő kéziratból világos, hogy V Károly német császár az olaszországi postamestereket is fizette. Taxis Simon Mailandban fő postaigazgató volt és a' császá-

ri palotában lakott. Mailandra és környékére nézve gyalog posták voltak felállitva, mellyek adhattak okot a' parisi kis posták felállitására. Minekelőtte az olasz királyság a' hajdani franczia császársággal öszveköttetésben volt volna, akkor is igen jó rendben voltak az olasz postaintézetek; de még nagyobb tökéletesedésre jutottak azok ezen időponttól fogva, a' franczia posták szerkezet-módját vévén mustrául. 1815 olta a' lombardi-venecziai királyságban, Toscanában, Parmában és Módenában inkább az austriai posta-szerkezet vétetett fel sinórmértékül; a' franczia alap mindazáltal megmaradt. A' többi olasz statusokban, kevés módositások mellett a' postaintézetek megmaradtak elébbi állapotjokban. A' levél- és extraposták felette jól vagynak elintézve itt. A' levél sérthetetlensége mindenütt szorosan megtartatik, ugy, hogy a' mailandi büntető törvénykönyv szerint halál van mondva a' levélsértők fejére. — Helvetiában, az 1803-ki gyülés határozatja szerint mindenik Cantonnak tulajdon posta-regaléja, következésképpen tulajdon postaintézete is van. A' millyen külömbfélék az igazgatásformák, éppen olly külömböző azoknak jósága is. Hogy jutalmasabbak lennének, lehetne segiteni középpontositás által, mellyet Solothurn javalt is 1811; azonban még se lehet azokat egészen drágáknak mondani, a' minek okát ott kell keresni, hogy a' posta-regalét nem ugy nézik az országlások, mint ollyan eszközt, mellyel a' status hasznát kellene vadászni. — Extra posták sehol sincsenek Helvetiában. Spanyolországban és Portugalban a' pallérozotságnak felette csekély lépcsőjén állanak a' postaintézetek, bár egy Correomayor a' főposta igazgató. — Csupa gyermeki állapotban vannak még most is a' postaszerkezetek europai Törökországban. Századok olta semmi ujitás se tétetett itt azokra nézve, azonkivül, hogy a' magyur lovas Tatárokat tart, kik az ő és minden nagyobb embereinek hivatalos leveleit sebesen szállitják. Elébb gyalog statusposták is voltak, kiknek az a' szabadságok volt, hogy a' lovas embereket, kiket útjokban találtak, a' nagy úr nevében leszállithatták lovakról és lovaikat vagy egészen a' meghatározott helyig használhatták, vagy el is cserélhették, ha frisebb lovon lovaglókkal találkoztak.

Postillának azért neveztetnek predikátori könyvek, mivel az egyházi beszéd a' szent-irásnak valamelly czikelye (*textus*) szerint (*post illa sc. textus verba*) készittetik.

Postulatum (kivánat), a' mathesisben olly tétel, melly önmaga által lehetségesnek és kivitethetőnek tekintetik, p. o. egy pont körül egyenlő távolságban egy lineát húzni. De magok azon tárgyak is, mellyeknek csupa eszméletök kivántatik, a' nélkül hogy azoknak természetök kifejeztetnék, p. o. felület, szám s. a' t. a' mathesisben postulatumoknak, eredeti kivánatoknak neveztetnek. A' critica philosophia pedig a' practicai ész postulatumainak olly theoreticus, megmutathatatlan tételeket nevezett, mellyek bevételére minket practica ideák, vagy feltételetlen, a priori értékü praktikai törvények határoznak. Az ember szabad, az ember halhatatlan, van egy Isten, ezek a' Kant philosophiája szerént a' tiszta praktikai észnek 3 postulatumai. Fichte ellenben olly okfőt nevezett postulatumnak, melly egyszersmind theoretikai és praktikai (az Én). Schelling egy eredeti (*transcendentalis*) constructiónak kivánatját nevezi postulatumnak, és azt mondja, hogy a' praktikai philosophiának csak parancsai vagynak. *A. B. S.*

Posványlevegő, azon neme a' levegőnek, melly rothadt állatokból és plántákból, következésképpen posványokban is, fejlik ki 's a' gas hydrogeniumtól csak nehezebbségével 's a' carbonicum gasnak több vagy kevesebb mennyiségével külömbözik. Innen

az újabb chemicusok a' posványlevegőt carbonico-hydrogenicum gasnak is nevezik. L. A. John *Handwörterbuch der Chemie*" (*Leipz.* 1817).

POTEMKIN (Gergely Alexandrovits, herczeg) orosz fővezér, 1736 szül. Smolensknél, eredetiképpen lengyel nemzetségből. II Katalin császárnénak minden kedveltjei közt Potemkin volt azon egyetlen-egy, ki 32 eszt. alatt állandóul megtartotta császárnéja kegyelmét 's a' roppant birodalom evezőjét. Dohm rajzolatja (*Denkwürdigkeiten* 1 Köt. 406 old.) szerént P. csak merész és fortélyos ember volt, alapos status-esmeretek nélkül. Gyors szerencséje, nagy befolyása 's hatalma, mellyet a' császárnén gyakorlott, sőt élte módjának napkeleti és különös vonati is, gyakran rendkivüli embernek nézették másokkal őtet. Sőt durvaságában, kedv-változásiban is bizonyos eredetiséget, 's korlátlan zabolátlanságában, mellyel indulatinak hódolt, nagyságot akarnak találni; de helytelenül. Potemkin erkölcsi méltóság nélküli, sőt igen közönséges ember, kit rendkivüli környülállások emeltek fel nagy hatalmának polczára. Ezen itélettel hasonlittassanak öszve azok, a' miket ezen munkák: *Potemkin der Taurier* az 1797—1800-ki Minervában, továbbá „*Pansalvin, Fürst der Finsternisz und seine Geliebte* (Germanien 1794) és *Russische Günstlinge* (Tübingen 1810) mondanak Potemkinről. Szerepét nem játszotta ki, mivel nagy észtehetségek, 's characteri erő nem voltak benne, mellyek segithették volna akaratját. Történet emelte fel őtet 's azolta képzelődése mindent lehetőnek 's szabadnak tartott. Attyának koráni halála után katonai szolgálatba lépett 's 2 eszt. mulva (1762) zászlótartó lett a' lovas gardánál. Midőn Katalin formaruhában lovagolt a' seregosztályak közt, hogy császári méltóságra lépésére a' katonaság kedvezését megnyerje, észrevette Potemkin, hogy a' császárné kardján nints bojt. Azonnal leoldozta magáét 's a' császárnénak nyujtotta. Termete 's figyelme nagy benyomást tettek Katalinba, kinek kegyelmében igen megerősödött, minekutánna reá mehetett, hogy társaságának kicsiny körébe bebocsáttassék. Lassanként kiküszöbölt onnan másokat 's 1776 olta legfőbb kedveltje lett a' császárnénak. Büszkesége irigységet 's gyülölséget szült az Orloffokban. A' többek közt Orloff Elekkel öszveveszvén, egyik szeme kilövetett. E' még kedvesebbé tette Potemkint a' császárné előtt 's mivel eszességből időről időre visszahuzta magát, de tetszése szerént ismét megjelent az udvarnál, tehát mindég uj maradt. Katalintól hadi ministerré neveztetett 's a' status egész kormányárai nagy befolyása akkor kezdődik, midőn kedvelti helyével felhagyott. Katalint állandóul megtudta tartani azon véleményben, hogy ő az ő (Katalin) bátorságára elmulhatatlanul szükséges. Katalin t. i. tudta, hogy sok nagy embertől gyülöltetik; sőt tulajdon fijától is félt, kinek, ha ért korra jut, a' császárságot átengedni köteles volt 's innen Potemkinben, kit a' nagyherczeg, gróf Panin 's a' nemzet első nagyjai gyülöltek, legelszántabb és semmitől se félő embert nézett, ki hatalmával 's merészségével minden lázadó gondolatot leverhet. Katalin tehát határtalan hatalmat adott Potemkinnek, ki előtt végre minden reszketett. A' császárnén ezen határtalan uralkodásban Potemkin 1776 olta, 16 eszt-ig, haláláig, megmaradt számos ellenségei áskálódásainak ellenére. 1778 olta csaknem egészen ő vitte a' status kormányát, a' külső dolgokra nézve, haláláig, 's a' porosz pártnak, mellyet Panin pártolt, ellene dolgozott. Mindazáltal sok tárgyban nem vett részt, vagy azért, mert önként nem gondolt azokkal, vagy Paninnak alapos statusesmereteitől tartatván vissza. Egyébiránt a' külső dolgokban is vakmerőn és minden tekintet nélkül munkálódott. Igy tétette II Fridriknek 1782 Görz által azon plánt, hogy a' még fenálló Lengyelország osztattassék el. „Az első osztály," monda, „csak gyermekjáték volt; már akkor egészen el

kellett volna azt osztani, a' lárma nem volt volna nagyobb." Midőn a' király törvényes okokból ezen javallatot nem fogadta el, e' Potemkinnek olly váratlan volt, hogy háromszori elolvastatása után a' ministernek ezen szavakkal adta vissza a' király levelét: „Soha se hittem volna, hogy Fridrik király romános ideákkal birhasson." Minő érzeti voltak légyen Potemkinnek a' népek 's nemzetek jusaira nézve, megmutatta Krimnek erőszakos elnyomásával 1783. A' Tatárok nem akarván a' császárnénak hódolni, a' vezérek parancsolatot kaptak a' nyakasok levagdalására. Egy vezér vonogatta magát ezen parancsolat telyesitésétől, mondván „Nem hóhér"; hanem Potemkin Pál, a' herczegnek (Potemkinnek) rokona végrenajtá azt 's 30,000 férjfit, asszonyt és gyermeket fogatott öszve 's vágatott le. Mint Tauriának főkormányozója, legkegyetlenebb önkényel bánt Potemkin a' Tatárokkal 's ezáltal elnépetlenitette a' tartományt. Bár se vezéri észtehetségei, se esmeretei voltak, még is minden vezér, akármillyen hires volt is győzedelmeiről 's az egész hadi erő, határtalan parancsolatja alatt volt. A' status javának főbb czélját nem esmerte. Noha olly kevésé tudta a' birodalom külső visszonyit, mint a' belső kormányt, mégis mindent maga intézett el, a' mit a' császárné nagyra-vágyása és hiusága, a' birodalom keblében, vagy idegen hatalmasság ellen, feltett. Egyebet nem esmert külső 's a' sokaság szemeit vakitó fénynél, mellyel magát körülvette, mig azt megvetni látszott. Maga akart hatalmas lenni 's ezt durva büszkeséggel tudta éreztetni, mivel minden érdemmel, születéssel vagy gazdagsággal kitetsző embert gorombasággal lenyomott 's minden rang tekintete nélkül szidta 's verette az Oroszokat. Előkelő ideigeneknek vagy független hatalmasságok követeinek előtérjesztéseit, mint a' birodalom alattvalóinak kéréseit is, büszke uralkodói, 's megvető kevélységgel halgatta. A' császárné iránt igen kevés tisztelettel viseltetett, sőt azt merte beszélni, hogy megverte. A' bizonyos, hogy a' császárné akaratjának gyakran nyilván ellene szegezte magát 's szántszándékosan ellenkezőt tett. Más részről legmerészebb hizelkedéssel forgolódott körülte, mint p. o. 1787, midőn a' császárné Tauriába utazott. (L. II. Katalin). Másszor ugyanazon ezeredeket külömböző napokon külömböző formaruhákban állittatta ki, hogy a' sereg telyes számát mutassa. Herczeg Ligne az Oczakow elötti táborban, Aug. 1788, lerajzolta Potemkint, melly kép bár szép vonatokkal készült 's ellenkező szinekkel fénylik, mégis ugy adja elő ezen mindenható kedveltet nagyságának fényében, mint a' szerencse elkényeztetett gyermekét, belső pallérozotság és character nélkül, 's durvának, vadnak, kicsapongónak, változó kedvünek, tudatlannak, de erőszakoskodó természetünek 's az udvari mesterségben Proteusnak irja le. Gróf Görz porosz követ ezt mondja róla: *C' est un homme, qui a du génie et des talens, mais dont l' esprit et le caractère n' invitent pas à l' aimer ni à l' estimer.*" Mindazáltal Potemkin hasznos tárgyakra is forditotta figyelmét. Az iratik, hogy ő javalta császárnéjának Krim elfoglalását, 's hogy a' Dneprnél, Oczakowtól 10 órányira, 1778, Cherson városának talpkövét letegye. Tauriába gyümölcsfákat vitetett be és Soudacnál nagy pálinkafőzést épittetett. Neki köszöni Pétervára azon üveg- és tükörfábrikáját, melly nagyságára 's készitményinek szépségére nézve hasonló a' venecziaihoz és parisihoz. Átaljában becsülte Potemkin a' mivészséget, indulatosan szerette a' muzsikát 's mindég 80 muzsikással kisértette magát. Bár megmérhetetlen földek birtokosa és több gyöngyekkel, drága kövekkel és Europa minden hadakozó nemzeteinek bank-billétjeivel telyes szekrények tulajdonosa volt, mégis többet kivánt, 's megvette, de soha se fizette meg, a' Lubomirski és Sapieha herczegek gazdag jószágait Podoliában és Lithvaniában.

Tauriai főkormányozói és fekete tengeri nagyadmiráli méltósága tetemérdek jövedelmekkel volt öszvekötve. 1776 olta német birodalombeli herczeg volt. Később kurlandi herczeg akart lenni. II Fridrik közbenjárását ajánlotta neki erre; de Potemkin azt mondta, hogy részént nem elég ez a' birtok neki, részént csak tőle függ annak megnyerése, a' nélkül, hogy a' király fáradságára szüksége volna. Több izben gunyolta II Fridriknek együgyü életmódját is és midőn ettől a' fekete sas-rendet később kapta volna, mint várta, monda elvetve: „Igen lekötelezve vagyok ugyan a' királynak, de valóban nem tudom, miképpen rendeljem el az e'féle megkülömböztetéseket, mellyeket már kaptam.“ 1787 Katalin Tauriai (Tawritscheskoi) melléknévvel tisztelte meg őtet. Büszkesége még a' Sz. György vitézrendjének hijjával volt, mellyet csak fővezér nyerhetett el győzedelem után. 1787 tehát háborúra ingerelte a' portát. Az ugynevezett napkeleti rendszer 's a' Törökök Európából kikergetése volt kedvelt plánja, mellynek végrehajtása Katalinnak tauriai utazása 's II József császárrali öszveköttetése olta neki közel látszott, 's azt reménylte, hogy ha feltétele valósul, Moldvát és Oláhországot, mint független fejedelemséget, ő fogja kormányczni orosz védelem alatt. A' had elkezdődvén, Potemkin 150,000 főből álló seregnek határtalan hatalmu fővezérévé tétetett. Alatta kitetsző vezérek szolgáltak. A' had Oczakow, a' Kuban és kis Tatárország térségein vad pusztitó dühhel folytattatott. Ehség és döghalál nevelte a' közönséges nyomoruságot; mégis vivás alá vette Potemkin Oczakowot (Jul-tól 17 Dec-ig 1788). Hogy viselte magát itt Potemkin, hiun 's vakmerőn, nagy 's kislelküleg, büszkén 's hizelkedve, nyiltan 's álnokul, elbeszéli herczeg Ligne az oczakowi táborból irt leveleiben. Potemkin végre végválasztó lépést mert tenni, hogy a' vivást félben-hagyni ne kénszerittessék. 17 Dec. éjjel megvette az egy keskeny hasadásan kivül ép várat roham ssal, a' mit mindazáltal egy puskapor rakkelynek szétpukkanása nélkül nehezen tehetett volna. A' vérontás rettenetes volt; a' város 3 napig dulatott; 30,000 embernél több veszett el a' két részről. Potemkin elnyerte Sz. György vitézrendjét, 100,000 rubelt, Kozákok hetmanja czimet 's gyémántal kirakott és borostyánnal körültekert vezérpálczát kapott. Midőn Mart. 1791 Pétervárába visszajött, Katalin fényes innepeket rendelt tiszteletére, neki ajándékozta a' tauriai palotát, egy gyémántos öltözettel. Megelégedvén fénnyel és pompával, a' gallaczi béke-congreszbe ment, hol a' porta és orosz udvar közt 11 Aug. 1791 az előczikelyek aláiratták, de csak 9 Jan. 1792 lettek Jassyban valóságos békévé. Alkudozás közben a' nagyvezér Jussuf basa megkérette őtet, hogy némelly békeczikelyeket hagyjon ki, mivel fél, hogy halálos ítéletét irja alá; de Potemkin siket maradt a' kérésre 's megtagadta azt. Azonközben a' táborban uralkodó nyavalya reá is elragadt; de leghiresebb pétervári orvosai tanácsának ellenére is folytatta rendetlen életét. A' jassyi levegő ártalmasnak látszván, Nicolajeffbe akart menni; de utazásának második napján rosszul lett. Kocsijából kiszált 's unokahugának. Branicka (szül. Engelhardt) grófnénak karjai közt kiadta lelkét 16 Oct. 1791. Teste Chersonba vitetett, hol a' császárné 100,000 rub. rendelt mausoleumára, melly mindazáltal abban maradt; sőt később Pál császár a' büszke kedvelt tetemeit koporsójokból kivétette 's a' vár sánczába hányatta, 's most se koporsója, se teste nem találtatik. Unatkozásig megelégedvén testi gyönyörüségekkel, abba helyezte Potemkin nagyságát, hogy semmi se tagadtathassék meg tőle 's a' status pénzének határtalan pazérlásával, 's más emberek élténk önkényes feláldozásával, a' szempillantásnak minden kedv-változását kielégitse. Bár minden kivánságát megelőzte a' császárné 's azon pénznek, mellyet e' neki

ajándékozott, temérdeksége csaknem hihetetlen, mégis elég aláváló lélekkel birt Potemkin arra, hogy a' reá más czélokra bizott pénzt magának megtartsa, sőt a' pénztáraknál a' császárné nevében hamis fizetéseket költsön, mellyekre a' statusnak semmi szüksége se volt. Idegen hatalmasságoktól is hagyta magát megvesztegettetni. (L. Dohm *Denkwürdigkeiten* 2 köt. és Segur *Memoiren*, 2 köt.) Noha 50 mil. tall-ra becsült vagyonnal birt és igen sok pénzt vesztegetett el játékra vagy jó kedvében, még se fizetett azoknak, kik szükségeire dolgoztak. Jaj volt azon kereskedőknek, kik parancsolatot kaptak, hogy Potemkinnek portékát adjanak.

Potentia, a' számvetés mesterségében egyenlő factorok szüleménye (productuma). Ha t. i. szám vagy nagyság, p. o. 4 (melly ekkor gyökérszámnak neveztetik) magával, azaz, 4-el sokszoroztatik, igy a' gyökér 2-dik potentiára emeltetik; ez ismét a' gyökérrel (tehát 16, 4-el) sokszoroztatva adja a' 3-dik potentiát's i. t. A' potentia exponensel, számczimmel (l. e.) jeleltetik. — A' mechanicában mindenik tartó, vagy mozgató erő, p. o. emelcső, ék 's a' t. az orvosi tudományban az emberi testre munkálódó erők; végre Schelling philosophiájában a' végtelen végesben való kifejlésének lépcsői neveztetnek potentiának.

Pothier (Robert Jó'sef) hires törvénytudó, az orleáni törvényszék tanácsnoka, 's az ottani universitáson törvények oktatója, szül. ugyan ott 1699 † 1772. Nevezetesebb munkáji: *Pandecta*, *Introduction à la Coutume d' Orleans*, *Traité des obligations*, mellyek a' napoleoni Codex készitésekor nagyon használtattak. — Mint oktató fizetését nem vette el, hanem azt szorgalmatosabb halgatóji közt jutalmul osztatta ki; mint ügyvéd pedig olly igazságszerető volt, hogy egyik vesztes perese kárát egészen a' magáéból téritette meg, mivel úgy találta, hogy bizonyos általa észre nem vett fő oklevél, ha annak idejében előmutatódott volna, a' per kimenetele reá nézve kedvező lett volna.

Potier (Charles), l. Párisi játékszin.

Pótlóhangzat (Ripienstimme, az ol. ripieno-tól) a' solóvagy principalis hangzatnak ellenébe tétetik, mennyiben csupán alárendelt és kisérő. Ripienista azon énekes vagy hangász, ki solót nem játszik, csak a' hangzatot erősiti. A' ripienista tehát alárendelt helyet foglal, magát az előjátszóhoz alkalmazni 's az egészhez simulni köteles, a' nélkül, hogy játékába önkénytes piperéket vegyiteni szabadságában állna. Most azonban némelly hangszerzők a' ripienistáktól, kivált a' hegedüknél, olly felette sokat kivánnak, hogy bizonyos tekintetben könnyebb solót, mint egy potló hangzatot jól eljátszani. Erős hang, 's tactus-tartás itt mindenek felett szükséges.

Potocki. Ezen régi lengyel familiában nevezetesebb személyek voltak: I Potocki Pál (gróf) Podoliában Kaminieci castellanus a' 17 száz. tudományokat szerető ember, ki maga is irt, 's irományait későbben gróf Zaluski András szedte öszve, 's kiadta a' Potocki familia genealogiájával együtt. — II Potocki Antal, az elébbinek unokája, Potocki Sándornak a' smolenski vajdának fia, 's Theodornak a' gneseni érseknek, 's Lengyelország primásának testvére. II Auguszt király alatt követséget viselt Anna Czárné udvarában, később III Auguszt alatt nemesek marsalja 's a' királyné főudvarmestere lett. Esmeretes különösön ékes szollásáról. — III Potocki Stanislaus Felix. A' lengyel pattantyus sereg fővezére, nagy befolyásu ember a' belső háboruban 1788. Mint barátja az igazgatás régi formájának, minden ujitást ellenzett, nevezetesen az 1791 készitett alkotmányt, melly liberalis alapokon épült; azért az éjszaki szomszédnak sem tetszett. Ezen alkotmány eltörlésére mindent tett Potocki Felix, Bécsbe, Jassyba, Pétervárába külömbféle útakat tett, a' targoviczi szövetséget

felállitotta, 's végre az orosz udvarral egészen egyesült. Munkás se gédtársai voltak Rzewuski, és Branicki, 's nem nyugodt, mig orosz erővel reá nem vette a' királyt, hogy melléjek állana, 's a' grodnoi országgyülésen meg nem jelenne. Sok szolgálatjaiért Katalin czárné, Newszki Sándor jeles rendével tisztelte meg őtet. Midőn Kosciuszko alatt 1794 ujra kiütött a' hazafi háboru, Oroszországba vette magát, 's mint hazaárulónak birtokai elfoglaltattak, 's képe akasztófára szegeztetett, de II Katalin czárné letiporván a' lengyel sereget, mindent visszaadott a' szökevénynek, fővezérnek tette a' feltámadtak ellen, 's a' háboru után csendesen élt jószágaiban haláláig, melly 1803 történt. — IV Potocki Ignácz szül. 1751, Lithvania nagy marsalja, hazáját tüzesen szerető férjfiu, mellyet minden módon fel akart menteni a' függés alól. 1788 kezet fogott Malachowszkyval, Kolontayval és más., kiket nemes tüz hevitett, 's egyik volt a' 3 Maj. 1791 készült alkotmánynak főalapitói közt. — Ő vette reá a' királyt, hogy azt fogadja el; de rokonát a' hajthatatlan Potocki Felixet nem tudta részére huzni. A' király végre elállván a' nemzeti felekezettől, ennek dültével Potocki Ignácz is megbukott, 's birtoka elfoglaltatott. Kosciuszko alatt 1794 ujra fellépett hazája földjére, sietvén Dresdából a' lengyel fővárosba, hol a' nemzeti kormánytanács felállitásában munkás volt, 's a' külső dolgokra felügyelés reá bizatott. Lenyomatván Suwarow által a' lázadás, a' fővárosban maradt, bizván a' szerződés pontjaihoz, de reményében megcsalatott, mert Oroszországba hurczoltatott fogságba, mellyből csak I Pál alatt szabadulhata ki. Ekkor Gallicziába költözött 's csak 1809 mutatta meg magát ujra hazájában. a' jobbágyság eltörlése mellett különösön buzgván. Mh. 30 Aug. 1809, a' Napoleon császárhoz küldött követséggel, mellynek feje volt, Bécsbe utazása közben. A' tudományokat szerette, a' tudósokat segitette, 's Condillac logicáját lengyel nyelvre forditotta. — V Potocki Stanislaus Kosztka, testvérje az elébbinek, ékes szóllásu férjfiu az 1788 's 1792 tartott ország-gyülésekben. Pattantyuság generalissa, 's az uj alkotmánynak barátja volt. A' targoviczi szövetség győztes lévén, austriai birtokba vonta meg magát, 's a' tudományoknak élt. 1807 visszament hazájába, hol az akkor felállitott varsói tud. társaságnak tagja lett. Mint az oskolák és tanitásmód fő felvigyázója, igyekezett a' világosodást terjeszteni, 's ezen hivatalban 1815 Sándor császártól is meghagyatott. Ékes szollásáért Princeps eloquentiae czimet nyert hazájában. Háza Varsóban a' legfényesebbek közt egy, 's hitvese Lubomirszka herczegné a' leglelkesebb asszonyok közt egy volt. Winkelman munkáját a' régiek mivészségéről lengyelre forditotta 's kiadta 1816. Mh. 62 eszt. kor. 1822.

Pótolék, valami, a' mi más dolognak helyét pótolja ki, vagy valaki, a' ki megholt helyébe választatik; tehát olly valami, a' mi más nem lévő vagy nehezen szerezhető dolognak helyét tölti be. Tölgymakk, sárgarépa, czikória, czékla, 's a' t. kávénak, veresrépa-, szőlő, - sárgarépa - czukor 's a' t. indiai czukornak pótoléki; bizonyos orvosságoknak, p. o. rabarbarának és chinahéjnak is találtattak pótoléki. A' pótolék a' dolog természete szerént kevésbé jó, mint az a' termény, mellyet kipótolnia kell.

Potosi, hasonló nevü intendanturának (kormány-kerületnek) fővárosa, a' de la platai spanyol vicekirályságban Délszakamerikában, most has. nevü depart. fővárosa a' boliviai köztársaságban. Déli Peruban fekszik, a' d. sz. 19° 47', a' Potosi bércz déli oldalán, 's 1547 alkottatott, a' tenger szine felett 4360 l-ra. Kerülete 2 ór. 's lak. száma 30,000, kik Spanyolok, Creolok, Mulattok és Indiaiak. Jól van épitve, széles és egyenes utszákkal 's pompás templomokkal. Környéke olly terméketlen, hogy se gabona, se főzelék, se gyümölcs, se fű nő rajta. Arany és ezüst egyetlen-egy termései, mellyekért

az életnek minden szükségei bőven vitetnek be keblébe a' szomszéd tartományokból. Az Indiaiak és idegenek, kiket a' bányászság von ide, sokasága igen nagy, 's a' privát személyek gazdagságai és a' templomok kincsei megmérhetetlenek. Ez okból itt igen nagy bujaság és fényüzés uralkodik. Potosinak hires arany- és ezüst- bányái egy kerületben fekszenek, mellynek kerülete 6 mf. 's 1544 — 1820 1500 mil. tall. temérdek sokságu nemes érczet adtak. Mind e' mellett se merittettek ki még ezen bányák. Pénzé több veretett itt 1300 milpiasternél. Még a' lefolyt század utolsó felében eszt. 2000 mark aranyat 's 600,000 mark ezüstöt adtak.

Potpourri (francz.) értelme ugyan az, mi az *Olla-potridaé*, (l. e.) igy neveznek némelly különféle illatos virágokkal és füvekkel töltött edényeket is; végre ez a' neve minden összezagyvált elegybelegynek; p. o. muzsikai potpourri, azaz: egy több (leginkább esmeretes) themákból összerakott hangdarab, mellynél az ügyes összekapcsolás és kellemes kivitel a' fő érdem. Rendszerint a' muzsikai potpourrik szeres hangászati darabok, mellyekben egy solo-szerszámnak kell a' themákat vinni.

Potsdam, Brandenburg kormánykerületének fővárosa, 4 kicsiny mf-re Berlintől, a' Nuthenek a' Havelbe szakadásánál fekszik, 4 mf. kerületü szigeten (a' postdami folyószigetén), melly a' Haveltől, nehány tótól 's csatornától formáltatik. Ó- és Ujvárosból áll, mellyhez tartoznak a' Kiez, Fridrikváros és hollandi fertály, 4 a' kőfalan kivül fekvő csekély külsővárossal. 5 temploma, 1 zsinagogája, 1600 ház. 's 25,000 lak. van, ezek közt 5700 katona. I és II Fridrik Wilhelm, főképpen pedig II Fridrik, ki Postdamot az ország legszebb városi közt egyé tette, temérdek pénzt forditottak ezen városnak épitésére. A' királynak 2-dik lakhelye, Berlin után legszebb város. Poroszországban, de emberektől üres és élelmetlen. Legszebb utszái: a' széles-, árva-, hársfa-, eke-, brandenburgi-'s kir. várutsza; legjelesebb piaczai: a' Wilhelmpiacz nyár-, és hársfákkal 's másokkal beültetve, több menetelekre osztva 's eleven sövénnyel keritve; a' viztartónál lévő plántálmány, mellyet hasonlóul hársfák keritnek a' viztartónak közepén hollandi izléssel épittetett és egy négyszegü faragott kövekkel keritett szigeten álló épülettel, hol szokott I Fridrik Wilhelm dohányzó társaságokat tartani; az őrsereg plántálmánya, hasonlóul fákkal ültetett piacz 's a' régi vásárpiacz, a' kastélynál, szép épületekkel körülvétetve. Közepén fejér és veres márvány obelisk áll, melly 75 láb. magas; 4 oldalain Fridrik Wilhelm nagy választónak, I Fridrik, I Fridrik Wilhelm és II Fridrik királyoknak mejjképei láthatók. Közönséges épületei közt megjegyzést érdemel a' kir. kastély az Óvárosban, mellyet Fridrik Wilhelm nagy választó kezdett épittetni 's II Fridrik végeztetett el. Hoszukás négyszeglet, 3 emelettel. Főkapuja az ó piaczra nyilik 's fő külsőoldala a' kert és Havel felé esik. Csudáltatnak a' Havel hosszu hidja felé eső oldalon 's az épület szárnyának közepe és a' kir. istálló közt lévő oszlopsorok; az elsőt 20 's a' másodikat 32 szabadon álló korinthusi oszlop teszi, az ezek közt lévő szobrokkal 's a' t. A' tanácsházat II Fridrik épittette az amsterdaminak formájára 1754. Az épület közepén torony áll, mellynek tetején egy óriási nagyságú réz Atlas a' világ golyóbisát tartja, mind a' kettő aranyozott réz. Az árva-utszában, melly egy a' leghoszabbak közt Potsdamban, áll a' nagy kir. katona árva-ház, mellyben 600-nál, 's melly által kin 20,000-nél több katona-gyermekek ápoltatnak. Ezen négy emeletü épület a' mezei házzal nagy négyszegletet formál. 1829 a' király ezen intézetnek ajándékozta a' pretzschi kastélyt 's abba tette által az emlitett árvaházzal összekötött leánynevelő intézetet. A' potsdami eddigi leányárva-ház mesterségi oskolává tétetett. — Megjegyzést érdemelnek:

az udvar és őrsereg temploma szép harangjátékkal; márvány predikáló-széke alatt nyugosznak I Fridrik Wilhelm márvány és II Fridrik czin koporsóban; a' szent lélek temploma magas pompás tornyával; a' luth. városi templom (Sz. Miklósé), és a' franczia-reform. templom, melly a' római Pantheon formájára épittetett; továbbá a' szegények és betegek roppant háza 's a' játékszin. Potsdam helye a' Markság gazdasági társaságának, 's több jótevő oskolai egyesületei, kertészséget tanitó intézete (tartományi faoskolával), oskolai tanitók intézete vannak. Louisának emléke, a' jó erkölcsü leányok férjhez adására alkotott intézet. Van fegyverfabrikája, mellyben mintegy 160 munkás a' Spandauban csinált puskacsőkhez szükséges szerszámok készitésével foglalatoskodik. Ezen hosszú, 4 emeletü épület, a' hozá tartozó házakkal egész utszát foglal el. Többi, mint dohány-, pamut-, selyem-, plajbász-, bőr-, posztó-, viaszas vászon-, 's a' t. fábrikái csekélyebbek. Legtöbb kapui előtt szép sétálóhelyek 's beljebb, főképpen a' Havelnél, erdők, cserjés dombok és szőlőhegyek diszlenek. Nehány szomszéd hegyekről szép kilátás van a' város felé a' Havelen keresztül, külömbféle falukra 's a' királyi kertekre, mulató-kastélyokra és házakra, mellyek részint apró dombokon feküsznek. A' brandenburgi kapun keresztül (e' szép, szabadon álló korinthusi oszlopokkal ékesitett diadalmi boltozat, hasonló Trajanuséhoz Rómában) Sanssouci királyi mulató-kastélyhoz megyen az ember. L. H. L. P. Schmidt *Geschicht. und Topogr. der kön. Residenzstadt Potsdam* (Potsdam 1825), Friedr. Nicolai *Beschreib. von Berlin und Potsdam*, kivon. 's folytatva, mint *Wegweiser durch Berlin und Potsdam und die umliegende Gegend* (6 kiad. Berlin 1827); és Möllendorf *Plan von Potsdam, mit Ansichten* (Berlin 1827).

Potter (Paul) állatfestő, szül. Enkhuisenben 1625. Elsőben atyja, Péter, oktatá, ki maga is képiró volt, de ezt sokban felül haladta: már 15 éves korában csodált miveket készitett, 's midőn Haagában letelepedett, annyi munkát kapott, hogy mindnyájoknak eleget nem tehete. Különösen Móricz orániai herczeg számára sokat dolgozott. Festett állatokat és tájakat, de jelesen az elsőkben kitünteté magát, az utolsókat közönségesen csak arra használá, hogy a' teheneket, juhokat, kecskéket, mint kedvencz tárgyait, különféle életben 's változó csoportokban mutathassa. Szinezete rendkivül pompás, 's bár miveiben minden egyes részeket finomul kidolgozott, bennök még is erőltetésnek, feszességnek, és módosságnak semmi nyomát észre nem vehetni. Rendszerint csak mérséklett nagyságu darabokat dolgozott. Azonban a' Louvreben egy darabja, melly eredetileg az orániai herczegé volt, 's melly egy pásztort egész nyájjal természeti nagyságban ábrázol, bizonyitja, hogy a' nagy nemü szerkeztetéseket is értette. Sétálásait mindig tanulásnak szentelte, 's ezek között mesterségéhez tartozó vázlatokat készitett. Szüntelen munkássága hosszu kort érni nem engedé. Meghalt 1654 29 évében, Amsterdamban, hova vége előtt két évvel költözött. Vannak tőle rézmetszések is, mellyek nem kevésbé becsültetnek. Cabinetdarabjait drágán fizetik. Vizelő tehenét, melly a' kasseli képtárból Párisba vitetett, Sándor orosz császár 1814 a' Malmaison-képgyüjteményből 6000 talléron vette meg.

Pottery, fazekasság. Igy neveztetik Angolországban a' staffordi grofságnak gazdag fabrikás tájéka, melly az egész nemzet mesterségi szorgalmát 's kereskedő lelkét ábrázolja kicsinyben. Mintegy 12 áng. mf. helyen fekszik, 60,000 lak. kik több kicsiny városban 's faluban szétoszolva, lasanként ugy összenyomultak, hogy lakhelyeik egyetlen-egy várost formálni látszanak. Ezen Potterynek különös tekintete van. Mesterségetlen épületeknek, mellyek csak mezei utak által köttetvén öszve, majorok és szántó földek közepette feküsz-

nek 's fényűzésnek semmi nyomát se mutatják, zavart és sürü füstfelleggel fedett csoportja az. Mindenik lakos legszabadabb munkálódhatásának használatában két kezeinek munkája által törekszik gazdagságra; innen ezen kereskedő köztársaságban nincs policzáj, nincs kővel rakott utsza 's utsza-világitás. Minden keresztény felekezetnek van temploma 's imádsága; tudományos intézetek 's oskolák hasznos esmereteket terjesztenek; egy Pottery-Gazette jelen meg Stanleyban, a' fővárosban; sőt egy tudományos egyesület is állott fel, melly magát *Fazekasság philosophiai társaságának* (*Philosophical society of the pottery*) nevezi. Példaadás és vetélkedés szüntelani munkásságban tartják a' találmány lelkét és tökéletesitès ösztönét. A' Pottery lételét Wedgwood példaadásának köszöni; az a' környülállás pedig, hogy földje alatt, mellyen épületei állanak, leggazdagabb kőszénbányák találtatnak, igen segitette a' fabrikák szaporodását. A' 18 száz. elején csak kevés mezei ember lakta ezt a' tájékot, kik földjek agyagjából nehány durva fazekasmivet készitettek. Most ezek tartják Angolországot 's a' külföldet legjobb izléssel készült edényekkel. A' vámlajstromok szerént 1822 az Angolországból kivitt fazekasmivek árra 423,399 f. Sterl. tett 's Angolország csak 4902 f. Sterl. fizetett idegen fazekasmivekért (többnyire franczia és chinai porczelánért); 1823 a' kivitel 489,792 f. St. 's a' külföldi mivekért fizetett pénz csak 6695 f. St. ment.

Pougens (Marie Charles Josephe de), költő és nyelvnyomczó, 15 Aug. 1755 szül. Párisban, mint fő udvari személy szerelmének gyümölcse, gondosan neveltetett egy Arnaud nemzetségből lévő asszonyságnak felvigyázása alatt. Geszner idylláinak kellemeitől elragadtatván, már gyermeki korában próbát tett a' költés azon nemében, melly *L' aurore* czimü versezetjében jelent meg. Diplomaticai pályára rendeltetvén, 20 eszt. korában, a' király jóvá-hagyásával 's a' királyi ház egy herczegének ajánló leveleivel Olaszországba küldetett Bernis cardinalishoz, ki által a' Rómában lévő máltai követnek, Bailli de la Brillanénak ajánltatott 's ettől legfontosabb foglalatosságokban használtatott. Ezen időben (1777) volt az is, hogy Pougens nagy, még mind eddig el nem végzett munkáját: *Trésor des origines et dictionaire grammatical raisonné de la langue française* elkezdte, mellyből az olta *Le specimen* jelent meg (1819) 's mellyre nézve olly széles plánt tett, mint Sam. Johnson az ángol nyelvről irt munkájában. De nagy szerencsétlensége nem sokára elvonta őtet tudós és hivatalos foglalatosságaitól. Alig 24 eszt. korában meghimlőzött 's a' himlő mérge szemeire hatván, örökre megfosztotta őtet a' napnak fényétől. Több esztendeig Parisban maradt, örökös éjjének setétségét tudományos foglalatosságokkal édesitvén, de később, némelly szerencsétlenségektől szomorittatván hazájában, kérésére Angolországba küldetett, hova már nehányszor beutazott, hogy nyelvekről irandó munkájára nézve a' britanniai muzeumban nyomozódjék 's hol azon kereskedési egyezésben, melly 1786 a' versaillesi és st. jamesi udvarok közt köttetett, részt vett. Pougens ennek alapczikkelyeit külömböző irásokban előadta. Visszajötte után a' lázadás által nem csak 10,000 livr. eszt. jövedelmét, hanem prioráság reménylését is elvesztette, mellyet mint máltai vitéz elnyerhetett volna. Ezen veszteségtől arra kénszerittetett, hogy valamelly éltének szükségeit behozó munkához fogjon. Ekkor forditotta le Forsternek *Reise an den Rhein und nach England* 's más hasonló czimü munkákat. De ez is majd igen kevés segitséget szerzett neki 's legnagyobb szükségtől terheltetvén, azon helyezetéhez képest merész plánt tette, hogy könyvkereskedést nyit fel. 10 franc assignattal (akkor 1½ fr. ezüstben) 's minden gyámolitás nélkül kezdette el uj élet-módját 's már kevés esztendő mulva levezetes biztos könyvke-

reskedésnek 's egy párisi könyvnyomtatásnak, melly 50 — 60 embert foglalatoskodtatott, volt a' fáradhatatlan 's munkás férfiu tulajdonosa. De gyakran és hosszu időre hitelezni kénteleníttetvén, azoknak, kiknek hitelezett, bukta által 5 nap alatt 120,000 fr. vesztett el 's ismét sanyaru állapotra kellett volna jutnia, ha egy tehetős esmerőse 12,000 fr. nem kölcsönözött volna neki 's Napoleon, akkor első consul, kinek helyezetét előadta, nem segitett volna rajta. Igy ismét folytathatván foglalatosságát, csak hamar lefizette az első consultól kölcsön kapott pénznek felét 's Bonaparte, ki azonközben császárrá lett, az egészről adott nyugtatmányt neki. — Hollandban 1805 Misz Sayerrel, Boscowen ángol admiral unoka-hugával, kivel Angolországban esmerkedett meg, házasságra lépvén, 1808 olta minden foglalatosságról lemondott 's egyedül a' tudományoknak 's kevés baráti társaságának élvén, háznépével és barátjával 's tanitványával, Lorin Theodorral, egy barátnéjának mezei házában lakik Vallée de Vauxbuinban Soissonnál, hol ezen névvel: *Le vieil ermite du vallée de Vauxbuin* több kellemetes és lelkes, részint Gleich által németre forditott *Contes*-eket (Paris 1798) adott ki. Sok munkái közül, a' *Trésor des origines de la langue francaise*-n kivül emlitendők: *Récréation de philosophie et de morale* (Yverdun 1784); *Essai sur divers sujets de botanique et de minéralogie* (Paris 1798); *Essai sur les antiquités du nord et les anciennes langues septentrionales* (2 kiad. Paris 1799); *Archeologie française, ou vocabulaire de mots anciens tombés en désuétude*, tudós munka, a' 12 — 16 századbeli franczia irókból felhozott példákkal (Paris 1823); *Les quatre âges*, csaknem minden europai nyelvre leforditott költemény (ném. *Die vier alter des Lebens* Gleichtól); *Mettres d' un Chartreux*; *Abel, ou les trois frères* (mind a' kettő ném. Gleichtól); *Lettres de Sosthéne à Sophie*; *Jocko, épisode détaché des lettres inédites sur l' instinct des animaux* (Paris 1824, kellemetes elbeszéllet, egy nyöstén majmon alapult természeti vizsgálatokra épitve); *La religieuse de Nimes* (2 kiad. 1824); és *Lettres sur divers sujets de morale*, Voltaireről, Rousseauról, d' Alambertről 's másokról irt anekdotákkal és Galilei éltéről 's munkáiról levélformában készitett értekezéssel (1824). Tagja a' szép mesterségek és felirások academiájának, a' lyoni academiának és Specimenjének kiadása olta több külső academiának is, továbbá jerusalemi Sz. János rendjének és spanyolországi III Károly rendjének vitéze. 1806 olta az orosz császár annya 's nehány eszt. azután Konstantin nagyherczeg is levelezőjökké nevezték ki. 1825 Leipzigban Pougens minden munkái német forditásban kiadatni kezdettek.

Poussin (Nicolas) történet- és tájfestő, szül. Andelysben, Normandiában, 1594 nemes, de szegény nemzetségből. Első tanulását részint honában, részint Párisban igen középszerü mesterek alatt jeles előmenetellel folytatá. Érdeme már meg volt esmerve, 's számos munkához juttatá, midőn azon vágyból, hogy magát mesterségében tökéletesitse, 1624 Olaszországba ment. Romában Marini költész barátságos viszonyba lépett vele, 's izlést gerjesztett benne az olasz költők iránt, kikben szerzeményeihez gazdag anyagot talált. Marini halála után gyámoló nélkül maradván, munkájit igen csekély áron adni kénytelenült. Mind e' mellett is szünet nélkül részint mivészsége gyakorlásával, részint földmérés, perspectiva, épités, bonczolás, és más a' képirónak szükséges tudományok tanulásával foglalatoskodék. Még mulatságai, sétálásai és olvasásai is csaknem mindig mivészségéért történtek. Figuráji mustrájinak az antiket tevé, szobrokat és reliefeket nagy ügyességgel mintázott, 's csak tőle függött, hogy jeles képfaragó legyen. Tájfestéseiben a' természetet követé. Ezek rendszerint pompás épitmények omladékival diszlő téreket ábrázolnak. Minden mivében érett megfontolás látszik; semmi sincs

bennök történetből vagy czél nélkül. Utóbb Barberini Francesco cardinal és Cassiano del Pozzo lovag, kik számára az esmeretes hét szentséget festé, nagy lelküleg pártolák. E' munkák által Francziországban is elhiresedett. Richelieu cardinal, Denoyers főépitői ügyelő ajánlására Párisba hivatá, hagy a' Louvre nagy képtárát ékesitené. XIII Lajos 3000 livr. esztendei fizetéssel első valóságos képirójának nevezé. P. 1640 ment Parisba, hol sok munkát bizának rá, kivált ó testamentomi történeteket, 's a' hét szentség ismétlését; de mingyárt találkozának ellenségei is. Fouquiers (Jacques) képirónak Franciaország fővárosai képeivel kelle diszesitni a' képtárt, mellyet Mencier épitőmester piperékkel halmozott el. P. kénytelen vala tisztét ezek munkájinak félrevetésével kezdeni. A' királyné pártolta Vouet Simon egész oskolájával is sokat kelle küzdenie, 's általjában festeményei a' Francziák fényest és vakitót kedvelő izlésének kevésbé tetszének, mint a' mivértő Olaszoknak. Illy nyugtalan állapot egy békeszerető 's magát egészen mivészségének szentelő mivésznek nem igen tetszhetett, 's azért hivataláról csak hamar lemondott. Már 1642 Sept. midőn épen a' Louvre számára Hercules tetteinek ábrázolásához cartonok (vastag papirosra rajzolt minták) készitésével foglalatoskodék, visszament Rómába, mellyet többé haláláig 1665 el nem hagyott. Bár XIV Lajos mind czimét, mind fizetését meghagyá, ő még is mindég igen középszerü állapotban élt. Haszon nem lesése a' gazdagulás eszközeit megveté; inkább hirért, mint nyereségért dolgozott. A' régieket mélyen tisztelve, azon ideálok után törekvék, mellyeket ezeknél találunk. Rajzolatai hibátlanok, szerzeménye értelmes, komoly és nemes. Találmányai elmések, módja nagy és hősi; kifejezése Rafaeléhez közelit, honnan némellyek Franciaország Rafaelének nevezték. Az ugy nevezett vitézi tájfestést nagy szerencsével képzette ki, 's mint az Arcadia czimü tájkép mutatja, itt is fontosság után iparkodott. Mi volt, maga által volt; egyetlen tanitványa Dughet Gáspár szép tájfestései által szinte hirre kapott. P. Tizian miveit is tanulta; de későbbi festményei szinezetre nézve a' korábbiaknál alábbvalók, mivel utóbb a' mivészetnek e' részével nem sokat gondolt, hogy a' rajzolatra annál több szorgalmat fordithasson. Miveiben az igen tudós elrendezést, az állások, figurák tekintete és kifejezése egyformaságát, ruházatok halmos ránczait, 's igen kicsiny idomzatokat gáncsolják: melly hibák a' régiek igen szoros utánazásából származhattak. De mind e' hijányok mellett is Olaszország legnagyobb mestereihez hasonlitható ő. Leghiresb mivei közé tartoznak: a' hét szentség, az özönviz, Germanicus, Jerusalem bevétele, döghalál a' Philisteusok közt, Rebeka, a' házasságtörő, Mózes mint gyermek, Mózes midőn botjával a' kősziklából vizet ereszt, az arany borju imádása, a' pusztában keresztelő János 's a' t., 's ezeken kivül nagy számu jeles tájképek. Életrajzát Bellori olaszul irta. Chateau Poilly és Claudine Stalla utána metszettek.

Poyais, termékeny tartomány a' Honduras-öböl szomszédságában, Balize ángol gyarmattól 30 órány. has. nevü fővárossal, melly a' Rio Tinto bal partján fekszik. Poyais egy része a' Mosquito-partnak, mellynek határa a' középamerikai vagy guatemalai köztársaság; hanem a' colombiai köztársaság tart just hozá. Hadakozó őslakosai, kik magokat Poyáknak nevezik, mind eddig megtartották szabadságokat 's függetlenségeket. Ezt használta Gregor-Mac-Gregor scot-fi, — elébb a' britanniai armadában ezeredes, azután egy felkelt csoportnak vezére Venezuelában (1816), ki 1819 elfoglalta Portobellot, de a' Spanyoloktól megtámadtatván, futással mentette meg magát, — hogy itt gyarmatot telepitsen. Ugy megnyerte az Indusok bizodalmát, hogy ezek őtet kaczikájokká választották. Azolta azon iparkodott, hogy alattvalóinak vad nemzetségét polgári társasággá tegye; oskolákat állitott fel 's az Angolokkal

és Amerikaiakkal való cserekereskedést előmozditotta. Hanem a' colombiai országlás 5 Jul. 1824 az ugy nevezett poyaisi fejedelemnek ezen telepitményét törvénytelennek nevezte, mivel a' Mosquito partnak része, Gracias a' Dios fokától a' Chagres folyójáig, már 1803 elszakasztatott Guatemalától 's a' hajdani, most Colombiával egyesitett ujgranadai vicekirálysághoz kapcsoltatott, és igy a' colombiai köztársaság bir tulajdonosi és uralkodói jussal Poyaisra nézve. Mind e' mellett is 1824 a' poyaisi fejedelem nevezetes házaktól kapott kölcsön pénzt a' londoni börzében. — Országában nő a' pompás 100 láb. magas mahagonifa, a' vérfa, festőmateriale, czedrus, manglefa 's a' t. Belsejében van vad ló, bival és bika. Főtermése: az indigo; de termesztetik benne kávé, czukor, cacao, hegyi riskása, kukoricza, dohány is; igen jó kosenillek és bársony-csigák is szedetnek. L. Thom. Strangewaynak, Mac-Gregor segédjének, e' munk. *Sketch of the Mosquito-Shore, including the territory of Poyais etc.* (Edinburg 1824).

Puzzuoli, l. Nápoly (városa és környéke).

Practice. Minden praxisnak esmeret és tapasztalás kutfejei, azért a' csupa szemlélődésbeli dolgoknak vagy vizsgálati munkásságoknak, szóval a' theoreticumnak ellenébe tétetik a' practicum; azomban minthogy a' theoria és praxis költsönös befolyással vannak egymásra, metaphorice a' theoreticumok helyes előadása, vagy az életre alkalmaztatása is praktikai módnak neveztetik, nem különben mind az, a' mit az okosság parancsol vagy helyben-hagy az ember belső vagy külső munkásságára tekintve, és igy az okosság ellenzései is az életben practicai becsüeknek 's magok az abstractiok tudományos formákba szőve, practicai tudományoknak neveztetnek.

Pradon (Jean Nicolas), költő, szül. Rouenben 's megholt Parisban 1698. Szomoru játékai első előadattatásokkor sok csudálót 's előkelő barátot szereztek neki, kik közt voltak St. Evremont és Sevigné asszony. Pradon még Racineval is mert vetélkedni, egy ettől kidolgoztatott tárgyat ujra kidolgozván. 'S ezen szomoru játéka „*Phèdre et Hippolyte*", melly 1677 fényesen lépett fel a' játékszinre, darab ideig elsőbbséggel birni látszott, de most csaknem egészen feledékenységbe ment. Esmeretesebb „*Regulusa*" és „*Tamerlan*"-ja. Boileau sokat tett arra, hogy Pradon nevetségessé tétessék, ki valóban középszerü költő 's ezenfelyül igen tudatlan és büszke ember volt. Játékszini munkáji Parisban jöttek ki 1744, két köt.

Pradt (Dominique Dufour de) szül. Auvergneben 1759. Duroc marsalnak közel rokona lévén, általa esmertetett meg Napoleon előtt. A' lázadás előtt a' roueni cardinal-érseknek nagy vicariusa volt, 's Normandia részéről a' papság követjének küldötte 1789 a' nemzeti gyülésre, hol a' király részén lévőkkel tartott, 's ugyan azért később elhagyta az országot, és néhány évig Hamburgban lakott. Itt irta 1798 L' *Antidote au Congrès de Rastadt; La Prusse et sa neutralité* czimü értekezéseit. A' directorium megbukván (1799 Nov. 9.) ő is visszatért hazájába, 's ekkor Duroc szárnya alatt Napoleonnál kedvességben jövén, rövid idő alatt báróságot 's püspökséget kapott. Jelen volt 1804 a' császár koronáztatásán, később társa volt Mailandba, később Bayonnéba, hol Escoiguiz kánonokkal tanácskozásokban használtatott. A' mechelni érsekséget 1809 nyerte meg, 1811 pedig Savonába küldetett, hogy egyezzen a' pápával. 1812 varsói követ lett; ezen követségéről különös munkát is irt azután, melly sok nyelvre fordittatott. Napoleon megbukásához közeledvén, Parisba vette magát, hol az ideigi igazgatástól a' becsületrend kanczellárjává neveztetett ki, mellyben kevés idő mulva Macdonald marsal váltotta fel. A' Bourbon ház fellépte után magános életet él, de különbféle politikai tartalmu munkákkal nem szünt meg azolta is gaz-

dagitani a' franczia literaturát, mellyek közt nevezetesek: *Hist. de l' ambassade dans le Grand-duché de Varsovie; Du congrés de Vienne; Récit historique sur la restauration de la royauté en France; Des colonies et de la révolution actuelle de l' Amérique; Des quatre concordats; L' Europe après le congrès d' Aix-la-Chapelle; Congrès de Carlsbad; De la révolution de l' Espagne et de ses suites* (1820); *Petit catéchisme à l' usage des Français sur les affaires de leur pays; De l' affaire de la loi des élections; De la Grèce dans ses rapports avec l' Europe; Examen d' un plan présenté aux Cortès pour la reconnaissance de l' independance de l' Amérique espagnole; Parallèles de la puissance anglaise et russe relativement à l' Europe, suivis d' un aperçu sur la Grèce* (1823); *Observations sur la puissance de l' Angleterre et sur celle de la Russie etc.* (1824) *L' Europe et l' Amérique en* 1822 *et* 1823; *De la France, de l' émigration et des colons; L' Europe par rapport à la Grèce et à la réformation de la Turquie* (1826); *Garanties à demander à l' Espagne* (1827); végre a' franczia földről, mellyekben a' csinos előadás párositva van a' lelkes tollal és szurós észrevételekkel, ha bár itt ott gyakori ismétlés és egy oldalusság szembetünőleg találtatnak is azokban. A' németalföldi királyság felállitásakor megegyezvén a' királyal, lemondott a' mechelni érsekségről 10000 fr. eszt. fizetésért, mellyet Belgium el szakadásáig pontoson huzott, azután pedig magában megszünt a' fizetés.

PRAEADAMITÁKNAK azon emberek vagy ember-nemzetségek neveztetnek, kik némellyek állitása szerént Adám előtt éltek, ugy vevén fel a' dolgot, hogy a' földnek már elébb voltak lakosai, mint Mózses irja. Peyrer Izsák (1655) nevezetesen azt állitja, hogy a' praeadamitáktól a' későbbi pogány népek, Adámtól és Evától pedig a' Zsidók származtak. Praeadamitáknak neveztetnek gyakran az ősvilágnak bizonyos terményi is.

PRAEBENDA, egyházi jószágnak bizonyos esztendei jövedelme; továbbá átaljában 's főképpen ollyan hivatal a' róm. kath. egyházban, mellynek szükséges fentartására egyházi jószágok vagy ezeknek egy része mutattatik ki, p. o. püspökségek, kanonokságok, papságok 's a' t. Hanem igy neveztetik még az a' hely is, mellyet valaki valamelly intézetben, kórházban 's a' t. szerez 's ezen értelemben praebendáik az evangelicusoknak is vannak. Végre praebenda még minden esztendőnként fizettetni szokott holtigi jövedelem. A' ki a' praebendat huzza, praebendariusnak neveztetik.

PRAECLUSIO, terminus praeclusi, kizáró határnap, azon biró által kijegyzett idő, melly alatt az illető peres félnek szóváltásit a' perbe iktatni szükséges, olly kötelezéssel, hogy azon túl azokat többé beiktatnia jussa ne legyen.

PRAEDESTINATIO, l. KEGYELEM.

PRAEDETERMINISMUS, azoknak nézete és tudománya, kik azt állitják, hogy az ember, akaratjára való tekintet nélkül van nem csak szerencsére vagy szerencsétlenségre, hanem erkölcsiségre és vétekre is előre elrendeltetve. (Vö. DETERMINISMUS). L. Zollich „*Über Praedeterminismus und Willensfreyheit*" (Nordhausen 1825).

PRAEDICAMENTUMOK, l. CATEGORIÁK.

PRAEDICATUM (jegyzet) logicában az itélet (l. e.) kimondása; az, mi egy előre feltett képitésről, előállitásról v. alljazatról (subjectum) állittatik. Ha e' kimondás valami bélyeget foglal, melly az előállitásra mint tárgyra vitetik, azaz róla igeneltetik vagy tagadtatik, akkor ez szoros értelmü jegyzet, praedicatum, mi az alkutlan itéleteknél fordul elő. — Különben a' praedicatum valamelly dolognak tulajdonságát érteti; köz életben pedig czimet tesz.

PRAEEXISTENTIA, az emberi léleknek test-elötti léte, és igy azon vélemény, hogy az isten már világ teremtetése elött létre hozott minden lelkeket, mellyek a' test születésekor egyesülnek az emberi testel. Napkeleten igen szélesen elterjedt vélemény volt ez. Görög philosophusok, főképpen ollyanok, kik a' lelkek vándorlását elfogadták, p. o. a' Pythagoreusok, Empedokles és maga Plato is, vitatták ezt a' praeexistentiát. Később ben ezen vélemény pártolói Praeexistentianusoknak neveztettek.

PRAEFECTUS, elöljáró. A' Rómaiaknál több volt. Legtekintetesebbek voltak a' Praefectus praetorio, a' császári testörzők főigazgatója 's a' Praefectus urbis.

PRAEFECTURÁK fő hivatalok, mellyek neveket a' római praefectus és praefectura szóktól vették. Nagy országokban, mellyek több nagy és apróbb részekre vannak osztva, az illy hivatalok elkerülhetlenek, mellyek az igazgatás machinájáit sebes mozgásban tartják. A' társaságok kifejlésekor a' közönséges dolgok folytatásának módja is külömböző formák szerint esett meg. Angliában a' parlament a' törvényhozói hatalom mellett az igazgatásnak sok ágát tartja most is végső egyesületekben keze közt, mint p. o. a' belső békességre és rendre, oskolákra, szegényekre, tömlöczökre, országutakra 's a' t. vigyázatot, mellyben minden grófságnak Scherifjei vagy főigazgatói osztoznak, 's hivataljokról, melly csak policziai igazgatást tárgyaz, felelni tartoznak, ellenben közönséges érdekletü tanácskozásokat minden megyék külön köz gyülésekben tartanak 's kivánságaikat és panaszaikat irásban köz tudatra terjeszthetik. Franczia országban, minekutána XIII Lajos király alatt Richelieu az önkényü igazgatást behozta, minden tartományban intendansok állittattak fel, kik az udvartól kapott parancsok szerint igazgatták a' reájok bizott országrészeket. Mihelyt 1789 erőre kaphatott a' nemzeti gyülés, egyik fő gondja volt az országot czélerányos részekre osztani, 's igy lett a' departementekre, arrondissementekre és cantonokra osztás, melly ellen kezdetben kivált Burke nagy lármát inditott, de a' következés megmutatta, hogy legalább ez az egy intézete a' nemzeti gyülésnek sikeres volt; mert vele a' rendes felosztás mellett oda is nézett, hogy egyes közönségek, mint kerületek, köz dolgaikról szabadon tanácskozhassanak, 's azokat helybeli szükségeikhez képest eligazithassák; azért minden kerületnek állandó igazgató tanácsa volt, mellynek tagjait közönséges bizodalom és szavatolás választották. Ez a' szabadság nem volt inye szerint Napoleonnak, azért már 1800 a' régi intendánsokat praefectus névvel minden departementben visszaállitotta, kik egyedül tőle fügtek, sőt a' depart. tanácshoz is maga nevezett tagokat. Az egész igazgatás és policzia a' praefectusok kezében van, kik egyenesen a' belső ministeriumtól fügnek, 's csak az igazgatási tárgyakban van megkötve a' praefectus keze, mivel ezekben a' praefecturai tanácsnak is, mellynek előlülője a' praefectus, szava van. Ide tartoznak az adókról, épitésekről, fuvarozásokról 's más kincstári egyezésekről 's a' t. szólló egyenetlenségek, honnan a' statustanácshoz lehet felvinni az ügyet. Egyéb határozásaik ellen a' praefectusoknak a' ministeriumnál, 's a' meg nem halgattatás esetében a' királynál lehet panaszolni. Hogy ezen szoros középpontositással nincs megelégedve az ország, természetes; de eddig még a' departementek szabadabb állása törvényesen nincs elhatározva, hanem munka alatt van.

PRAEJUDICIUM, előitélet, törvényes értelemben véve, jussértés, t. i. ollyas tett, melly által más jusai csorbulást szenvednek.

PRAELATUSOK, azon papok a' kath. egyházban, kik tulajdon nevekben törvényhatóságot gyakorolnak. Ezek eredetiképpen csak a' püspökök, érsekek, patriarchák és pápa. A' cardinalisok és legatusok, apátok és klastromok előljárói is kaptak bizonyos törvényható-

ságot, részént privilegium, részént szokás által. Németországban hajdan sok fő pap volt, kik közvetetlenül a' birodalomtól 's nem a' birodalom fejétől függtek, világi országlási jussal birtak, részént fejedelmi méltóságok 's a' birodalom gyülésein székek 's szavak volt. Hanem ez az 1803-ki secularisatio alkalmával mind elenyészett. Angliában, Svédországban 's Daniában a' praelatura a' reformatio után is megmaradt. Magyarországban az országnak első rendjét teszik. Ide számláltatnak az érsekek, megyés és czimes püspökök, apátok és prépostok. Az ország gyülésén székek 's szavok van.

Praeliminarek, előleges határozatok, mellyek valamelly kötendő békének alapul szolgálnak. (L. Békekötés).

Praeludium L. Előjáték.

Praemissák, előzők, homlokállitások: logicában a' következtetés előtételei. (L. Syllogismus.) Általjában azon itéletek, mellyekből valamit következtetünk.

Praemonstratumiak. Ezen egyházi rendet a' laoni franczia püspökség megyéjében, Norbert xanteni (Kleveben) kanonok, ki erkölcsiségéért és a' papság buzgó pártfogásáért, mint magdeburgi érsek (1127 olta), szentek közé számláltatott, alkotta. A' coucyi erdőben, egy neki, mint mondá, az égtől mutatott réten (pré montré, pratum monstratum, mellytől kapta a' rend nevét) gyüjté öszve Norbert, 1120 első tanitványit, kiknek Ágoston rendszabásit adta némelly keményitésekkel. A' rend hamar nőtt; több apáczaklastromok állottak elő, eleinte, mint a' fontevraudi rendben, szerzetesek szomszédságában, kiknek jövedelmeiből kellett tartatniok, később távolabb, a' társalkodás távoztatására. A' prémontréi törzsök-klastrom apátja volt generalis és tette más 3 franczia praemonstratumi apáttal a' rend attyainak fő tanácsát. A' rendnek a' reformatio előtt mintegy 2000 klastroma volt, e' közt 500 az apáczáké, nagyobbára Németországban, Németalföldön, Francziaországban, Angliában és az éjsz. országokban, de a' reformatio után a' 16 száz. felénél többet elvesztett. A' 18 száz. a' rendnek Olaszországban egy klastroma se volt, Franczia országban csak 42 férjfi klastrom állott fen, az apáczáké mind el-töröltetett. Most Spanyol-, Lengyelországokban és az austriai statusokban, főképpen Csehországban (hol Prágában legszebb 's leggazdagabb klastromainak egyike megmaradt, melly jövedelmeit közhasznu czélokra forditja) áll fen kevés számu klastromaiban. Magyarországban Csornán, Jászon, Leleszen, Nagy-Váradon vannak klastromai.

Praenumeratio, l. Előfizetés.

Praesumtio, feltevődés, előleges itélet, azaz ollyas állitás, melly bebizonyitás nélkül is mind addig igaznak vétetik, mig ellenkezője be nem bizonyittatik. A' természetes és rendszeres, előre már feltevődik; tettek 's változások ellenben különös bebizonyitást kivánnak. Minden ember ártatlannak tartatik addig, mig vétke be nem bizonyittatik. Személyes okokból huzott gyanitások praesumtiones hominis-nek neveztetnek; némely esetekben pedig az ellenkező bebizonyithatása sem lévén megengedve, ezek praesumtiones juris et de jure hivattatnak.

Praetendens, minden, ki valamihez, főképpen valamelly ország koronájához just tart. Ezt a' nevet főképpen Jakab Edvard Ferencz, az Angliából 1689 kiüzött II Jakab királynak (a' Stuart házból) fija viselte.

Praetor, régi Rómában első tisztviselő a' consulok után, ki a' törvénykezésre ügyelt. A' praetura a' V. E. 389 eszt. vitetett be, midőn a' consulok a' csaknem szakadatlan háboruk miatt magok törvényt nem szolgáltathattak. 418 olta a' plebejusok (nép) is részt vettek e' hivatalban. A' praetor éppen ugy választatott, mint a' consu-

lok 's innen Collega Consulum nevet viselt. Eleinte csak egy praetor volt; de midőn a' sok idegen jelenléte igen megsokasitá a' foglalatosságokat, a' V. É. 510 eszt. még egy választatott. Sors által ugy osztoztak meg hivatalos foglalatosságaikban, hogy egyik a' polgár és polgár, a' másik a' polgárok és idegenek közt lévő ügyeket intézte el; innen ama praetor urbanusnak, e' praetor peregrinusnak neveztetett. A' praetorok ezen száma 527-ig maradt, midőn még 2 uj választatott, hogy az akkor foglalt tartományokban, Siciliában és Szárdiniában bíróskodjanak. 557 Spanyolország, római tartományá tétetvén, ismét 2 uj praetor neveztetett ki, 's már hatan voltak. Sylla még kettővel szaporitá számokat 's Caesar ezt 10-re emelte. A' császárok alatt külömböző időnként külömböző volt számok. A' praetorok tisztelet-jelei: 6 lictor, kik csomót vittek előttök; toga praetexta és sella curulis, mellyen ültek, midőn törvényt mondottak. Mint törvényhatóságoknak jele, nyárs, vagy ha közönséges helyen tartottak törvényszéket, kard állott előttök. A' praetornak fő foglalatossága igazság-kiszolgáltatás volt. Hivatalra léptekor megesküdt, hogy a' törvényeket pontosan megtartja 's edictumot tett közönségessé, melly szerént intézi el azon esztendőben a' törvényes tárgyakat 's ügyeket (edictum, formula praetoris). Azután azon rendekből, mellyeknek arra jusok volt, elég számu személyeket választott, kik hivatalának viselése alatt birák legyenek. Ezenkivül a' praetor urbanus, mint legfőbb, consulok helytartója is volt, ha ezek othon nem voltak. Ő volt a' nép gyüléseiben előlülő 's rendkivüli esetekben öszvehivhatta a' tanácsot. Nehány, mint az apollinaris, circusi és megalai játékok elintézése is kötelessége volt. A' praetor hivatala egy eszt-ig tartott, mellynek eltelte után, mint propraetor, a' neki adott provinciába ment.

PRAETORIANUSOK, praetorianae cohortes, a' római császárok testörzői Augustustól, ki alkotta őket, Nagy-Constantinusig, kitől eltöröltettek. Neve a' cohors praetoriától jő, mellynek rendeltetése a' köztársaság idejében a' fővezérnek ütközetbeni védése volt.

PRAEVARICATIO, a' római törvényben azon bün volt, ha a' vádló a' bevádoltat a' törvény értelme ellen kémélte; mostani értelemben pedig ez alatt az értetődik, ha egyik fél ügyvédje a' másik ellenfélnek kedvez, vagy mind a' két félnek szolgál.

PRAEVENTIO, l. MEGELŐZÉS.

PRÁGA, Csehországnak fővárosa, csaknem közepén az országnak a' kaurzimi és rakoniczi kerületek közt, a' nélkül mindazáltal, hogy valamellyikhez tartoznék (a' h. 32° 5' 's a' sz. 50° 5' 18''), régi slav város, melly hihetőleg 723 alkottatott, 's a' 13 száz. midőn a' Tatárok Csehországot is elboritották, elég erős volt, hogy ezen rablóktól ne féljen. Mostani formáját, kiterjedéséhez képest, ugy látszik IV Károly császár alatt kapta. A' Hussiták háborujában sokat szenvedett belseje, de azután ismét 's rendesebben felépittetett. A' schlesiai háboruk alkalmával 1744 ismét sokat szenvedett; 1757 880 házánál több lett hamuvá. Az óváros, mellyben legkevesebb kár tétetett, Prágának legelőször létre jött része, éppen ez okból legrendetlenebb. Prágának kérülete 4 ór., kiterjedése 1,245,792 bécsi nsz. öl, mellyből 4000 jó 1 geogr. mf-re, 54 piacza, 217 utszája, 3382 háza, 46 kath. 2 potest. temploma, 11 szerzetes-és 4 apácza-klastroma 's 117,000 lak. van, kik közt 7800 Zsidó 's 6500 katona. Mérséklett levegője nem enged uralkodó nyavalyákat elhatalmazni; mert körös-körül hegyektől védetik az éjszaki és keleti igen hideg szelek ellen. Azonközben az idő 's a' meleg és hideg hirtelen 's érezhetőképpen változik. A' Moldau két részre osztja a' várost, mellyek régi, szép, 's a' dresdaival és regensburgival Németországban leghiresebb hid által köttetnek öszve. Mindenik résznek két fer-

tálya van, mellyek közül az Ó- és Ujváros a' folyó jobb 's a' kicsiny oldal a' Hradschinnal, bal partján feküsznek. A' Zsidó-város az Óvárosban van; az Ujvárosnak két külső városa a' jobb parton fekszik. A' Wieschebrad, mellyet az Ujvárostól csak patak választ el 's hegyen áll, különös városnak nézetik. Az Óvárosnak 24 szabad piacza (a' melyek közt csak a' nagy Ring kitetsző neminemü rendességével) 's 96, de mind görbe utszája van 's épületei közt kevés szép. Ellenben a' kereskedés igen eleven benne. A' lovag- és király-utszában vannak a' játékszin és universitas 's a' sátor-utszában a' cs. kir. jószág-igazgatás és kormányszék. Kellemetlen a' Galli-utsza, az itt lévő Zsidópiacz miatt. Hasonló ehez a' Zsidó-város, melly mintegy 8-ad részét teszi az Óvárosnak, hol mintegy 280 apró házban 6—7000 Zsidó lakik, ugy, hogy némelly csekély háznak 10 birtokosa is van 's némelly szobában 2—3 háznép lakik. Egyébiránt 9 zsinagogáik közt egy, melly ó oskolának neveztetik, szép emléke a' régi német épitésmesterségnek. Nagyobb, de kevésbé eleven, az elébbivel határos Ujváros. Itt van Prágának legnagyobb piacza, a' barom-vásár-piacz 's ezenkivül még 9 piacza 's 69 utszája van, mellyek nagyobbára egyenesek 's szépen épült házaktól diszesittetnek. Utszái közt csak a' lópiaczat, Grabent 's Henrik-utszát emlitjük. A' nagy vámház, a' gróf Thun és Schlick palotái legjelesebbek a' városnak ezen részében fekvő házak közt. A' kicsiny városnak csak 14 piacza 's 36 utszája (az elsőkből 6 's az utolsókból 16 a' Hradschinon) van. A' kicsiny városnak vagy oldalnak még most is ékessége a' Waldstein (Wallenstein) palotája, a' közönség előtt nyitva álló kertjével, melly roppant épületnek 100 privát ház adott helyet. Csak Ledebour palotája, herczeg Schwarzenberg és Czernin majorat-házaik teszik kétségessé az elsőséget. Általánosan kevesebb nyomát mutatja a' kicsiny oldalon a' régiségnek a' házak rendetlen épittetése, mint az Óvárosban. Ezt a' polgárok munkás élete, a' kicsiny oldalt a' nemesség fénye 's tisztek munkássága teszi kitetszővé. A' Hradschin legmagasabb része Prágának; ezt a' magas, régi királyi vár ékesiti, melly egy századnál tovább épült 's M. Therézia alatt lett kész; innen magára Prágára 's környékére legszebb a' kilátás. Az érseki templom, — mellynek talpkövét szent Venczel herczeg tette le 933, 's mellyben van Nepomuk szent János és szent Venczel pompás sirboltján kivül, a' királyi kripta, László király, Podiebrad György, IV Károly császár 's 4 feleségei, Venczel király, II Maximilian császár, I Ferdinánd 's felesége Anna és II Rudolf testeivel — a' királyi vár és kert, innep-és vásárnapokon sok ezereket vonzanak magokhoz. Ellenben távolsága, a' télen csak nagyoktól lakott paloták sora, általánosan legholtabbá teszik ezt a' részét a' városnak nyáron 's köz napokon. A' Wischerad, Prágának hajdani vára, most mint nevezetességet, csak a' fegyvertárt mutatja. Az épités-mód a' városnak régibb részeiben erős, szegletes és szük, az ujakban tágas és világos. A' paloták szép olasz izléssel épültek. A' ki egész Prágát egy tekintettel átnézni akarja, St. Veit (Vitus) templomának 314 l. magas tornyába menjen fel. Prágának 48 temploma közt csak 2 mutat nagy régiségre. A' többiek pusztitó háboruk után épittettek ujabb időkben. Az emlitett 2 templom közt egyik St. Veit régi német vártemploma (a' Hradschinon). Ez a' 10 száz. elején kezdett épittetni, de csak 1380 — 1500 lett kész. Gyuladások 's ágyuzások gyakran fenyegették veszedelemmel, de nem ronthatták le. Boltozatiban sok király, császár és fejedelem tetemei nyugosznak és sok emléket, mivet 's festeményt 's a' t. foglalnak magokban. Második régi templom a' káptalané a' Theinnél (az Óvárosban), 900 vége felé épittetett 's csak szép külső formájáról és mesterséges boltozatjáról nevezetes; kár hogy körös-körül be van épitve. Belseje izetlen. Benne fekszik Tycho de Brahe. Többi ujjabb

olasz izléssel épittetett templomai közt jegyzést érdemel a' Keresztrend temploma, a' hid-piaczon, legszebb Prágában. Közönséges épületei közt leginkább von magára figyelmet a' királyi vár, melly 1333 a' párisi Louvre formájára épittetett, a' 16 száz. leégett és 1756 olta áll mostani állapotjában, a' mennyiben Mária Therézia egyenkéntes részeit egy egészé egyesitette. Ezen kastélyból vettettek ki az ablakon 23 Maj. 1618 Slawata és Martinitz helytartók, a' 30 esztendős háboru kezdetében. Jeles épületek még: az Óvárosban lévő tanácsház, melly már 1399 épittetett; az ugyanott lévő érseki seminarium, melly kicsiny városhoz hasonló. E' hajdan Jesuiták klastroma volt 1556-tól 1773-ig; II József 1784 seminarium épületévé tette 's most 3—400 ifju készittetik benne papságra. Ezenkivül vannak benne theologicum és philosophicum auditoriumok, festés academiája, könyvnyomtatás, könyvkereskedés, két templom, a' tanitók lakásai 's a' t. Az ujvárosban a' fő vámház, tanácsház 's beteg katonák háza, legjelesebb közönséges épületek. Az utolsó, Jesuiták hajdani collegiuma, legrendesebb közönséges épület. A' baromvásárnak egész oldalát elfoglalja. A' kicsiny oldalon a' kormányház és országház, sok kormányhivatalok helye, Jesuiták hajdani collegiuma és a' fegyvertár vannak kiváltképpen figyelmet magokra. A' Hradschinon áll végre az érseki palota 's a' M. Theréziától 1755 alk. dámák intézete olly asszonyok számára, kik mindenik oldalon 8 öst mutathatnak. A' város hires hidja IV Károlynak köszöni létét; épittetése 1358 kezdetett 's 1507-ben lett kész Ulászló alatt. 1790 bécsi láb hosszu, 35 l. széles 's 42 l-bra áll a' viz felett. Az egészet 16 boltozat tartja. 1784 lábai a' jégtorlástól szegleteiken annyit szenvedtek, hogy a' javitás 100,000 for. került. 26 nagy szobrok 's mestermivek ékesitik. Mind két végén a' bemenetelt két torony védi, mellyek eredetiképpen hidfőknek használtattak. Az egész város erős falaktól kerittetik, mellyeken 8 kapu viszen be. A' lakosok, eredetekre nézve: a) Csehek. b) Németek. Ezek IV Károlytól ezerenként szállittattak Prágába. A' 30 esztendős háboru olta is sokan vándorolván be, a' két nemzetség közt lévő közfalat alig lehet észrevenni 's mind két nép nyelve közönségesen könyüséggel beszéltetik. c) Zsidók és d) Olaszok. Ezek nehány száz főből álló gyarmatot formálnak 's ide költözött kereskedőktől származtak. Polgári viszonyaikra nézve főpapi, uri, nemesi és polgári rendeket formálnak a' lakosok, mellyekhez még Zsidók, őrsereg és a' nép alsó osztálya jőnek. A' három elsőnek tulajdon törvényszéke van. A' polgári rendre nézve a' városi tanács gyakorol törvényhatóságot. A' fődologban a' Zsidók is ez alatt vannak, de sok ügyre nézve tulajdon zsidó tanácsok van. Az őrsereg kaszárnyákban lakik. A' kath. vallás ugyan uralkodó, de a' potestans is egyenlő jusokkal bir II József olta. Reformátusoknak és Lutheranusoknak már régolta van itt községek. A' mi az életmódot, erkölcsöket és mulatságokat illeti, jegyezzük meg, hogy a' főbb nemesség a' többi rendekkel nem igen van öszveköttetésben 's a' testi élés többre becsültetik a' lelkinél. Jó privát társaságokat 's társaságos mulatságot nem kell Prágában keresni. A' Prágai magába-zárt 's kevés beszédü, hideg és idegen a' közönséges helyeken létel. Ezt mondja Griesel az ő „*Gemälde von Prag*"-jában (1823). Csaknem egyedül táncz, játékszin és innepek egyesitik a' lakosokat. A' játékszin 1783 épittetett 's igen erős. A' muzsika és táncz indulatosan szerettetnek. 30 tánczhely van a' városban 's körülte. Mezei mulatságokat, sétálást és kerteket nem igen kedvelnek a' Prágaiak. A' Moldaunak nehány szigeteit kivevén, csak 2 kertje van a' városnak, mellyek hetenként kétszer nyittatnak fel, de sokakra nézve távol feküsznek. Közönséges részvételt gerjesztő innepek ezen: a) 16 Maj. midőn Nep. Sz. János emlékezete tisztelteltik. Nyüsögnek az utszák a' tolongó

's kiáltozó falusi lakosoktól, kik nagyobbára szabad ég alatt tölték azt éjt. b) Az emausi innep, husvét hétfőjén 's több apostolok és szentek innepei, mellyek mindnyájan misével kezdődnek 's énekkel, játékkal és tánczal végződnek. Prágának távolabbi környékei vonszóbbak volnának, de igen kopaszak. A' Zizkahegy, melly a' Hussitáknak 1420 Zsigmond császár 30,000 emberével volt csatázásáról 's a' Poroszok 6 Maj. 1757 ostromlásáról, mellyben Schwerin életét feláldozta, nevezetes, megjegyzést érdemel; a' csillag, mellynél történtek a' fejérhegyi ütközetnek utolsó jeleneti 8 Nov. 1620 's melly, hajdani vadászkastély, épittetés formájáról neveztetett csillagnak; a' fáskert, szép mintegy 20 eszt. olta fenálló kert, — legközelebbi vonzó pontok a' város előtt. Távolabbi mulató-hely Karlsstein, szép fekvésü, magas, jáspiskőszikláu ülő, IV Károlytól a' korona kincseinek őrzésére és mulatozásra épittetett kastély. Hajdan rendkivül sok arany-, gyöngy-, drágakő- és ereklye kincse volt.

Nevelésre, tudományokra és mivészségre szolgáló intézetek Prágában: a' régi universitas, mellyet IV Károly állitott fel 1348 a' párisinak formájára; annyi szabadságokkal 's jeles tanitókkal birt, hogy 1409-ig több volt benne 20,000 tanulónál. De halála után veszekedés támadt a' tőle pártolt külföldiek és honyiak közt; Venczel a' Lengyeleknek, Bajoroknak és Szászoknak öszveséggel csak egy szavat adott a' collegiaturák választatásakor 's betöltetésekor; a' Csehek ellenben 3 szavat kaptak. E' miatt nehány ezeren kiköltöztek Prágából 's okot szolgáltattak a' leipzigi, ingolstadti, rostocki és krakoi fő oskolák felállittatására. Ezolta az universitás soha se vehette fel magát, mig a' legujabb időkben M. Therézia, II József és Ferencz uj életet nem adtak annak. Közönséges karjaiban 38 rendes és 6 rendkivüli tanitója van egy rector kormányozása alatt. Öszveköttettek vele egy barom-orvosló és bábaoskola és egy seborvosokat nevelő intézet. Előkészitő oskolák: 3 gymnasiumai. Az alsóbb ranguak oktatásáról 3 fő és 17 egyházi oskola, több leány és 1 zsidóoskola gondoskodnak. A' katonagyermekek különös intézetben neveltetnek 's a' katonák, mint mások is, kik akarják, arra rendelt oskolában úszni tanittatnak. A' tudományok, mechanica és szép mesterségek előmozditására több társaságok egyesültek; polytechnicum institutumot, gazdasági társaságot, festő academiát, muzsikai conservatoriumot, melly 39 ifju hangmivészt formál 's a' t. is találunk benne. Jeles mindenek felett a' tudományok társasága és az érdemes hajdani fő burggróf Kolowrat által alkotott cseh nemzeti museum, fontos gyüjteményekkel, könyvtárokkal 's a' t. ez a' társaság 1827 olta 2 becses folyóirást adott ki. A' nemességnek 3 tánez-, lovaglás- és viadaloskolája van. Az universitás könyvtára 100,000-nél több kötettel 's a' régi és slav litteraturának 4,000 részént igen ritka kéziratival, sok oklevéllel 's a' t. bir; továbbá van Prágában 8 közönséges és privát könyvtár közhaszonra, cs. kir. természetmivek gyüjteménye. A' Jesuitáktól alkotott csillagvizsgáló intézetnek mostani formáját II József és Ferencz adták. A' képző mivészségek (l. Griesel 103 l.) általánosan nem igen gyámolittatnak, sőt a' muzsika is alá ment 20—30 eszt. olta. Ujságok közül csak 1 politikai, német és egy cseh jelen meg; külföldi csak kevés kávéházban találtatik. Könyv-, és mükerekedést 12—15 kereskedő űz. A' közönséges bátorságra 's közjóra a' cs. kir. városkapitányság és fő policzáj-kormány ügyel 250 emberével. A' utszák kirakatása, világitása 's tisztasága még gyarló állapotban vannak. Sok útsza még éppen nincs kirakva. Egy nagy 1824 alkotott katona-büntetőház is van benne. Jótevő intézetei, p. o. az irgalmas szerzetesek és apáczák korházai igen jó állapotban vannak. A' nép egészségére számos szegények orvosai, egy különös himlő-oltó intézet, 12 betegház, mellyek közt a' legnagyobb

's közönséges, eszt. 13—1600 beteget fogad be, a' nélkül, hogy benne, mint a' többiekben is, vallásra tekintet volna, egy tébolydtak és 1 szülők háza 's a' t. ügyelnek. Szegények részint több egyesület által, részint nehány házakban tápláltatnak 's ruháztatnak. Özvegyek és árvák számára 10 közönséges intézet és privát egyesületek találtatnak, mellyeknek gyakran különös czéljaik vannak, p. o. vakok, siketnémák nevelése. Prágának kereskedése, a' mennyiben az ország minden termesztményeinek fő rakhelye, nagy. Egy társaság 1828-dik olta Pilsen és Prága városok közt vas utat csináltat. Prágának magának sok vászon-és kartonnyomtatása, salétrom-, keszty ü-, czikoria (9) és más fábrikái vannak. Három vásárait mindazáltal külföldiek nem látogatják. A' kézi mesterségek, részint czéhesek, részint szabadok. Nevezetesek pfalzi Fridrik ütközete 8 Nov. 1620 a' Fejérhegyen a' nyugoti parton és II Fridriké 6 Maj. 1757 a' Moldau keleti partján. Amaz a' választónak tökéletes megverettetésével végződött; ez ellenben lövöldözések és éhség miatt végső veszedelemmel fenyegette a' várost 's csak a' collini ütközet mentette mig a' bezárt 40,000 austriai katonát. L. Griesel „*Neuestes Gemälde von Prag*" (1823), Jüttner „*Groszer Grundrisz von Prag*" (kiadta a' cseh nemzeti museum) és „*Malerische Darstellungen von Prag und seinen Umgebungen*" (13 l.) Morstadtól (Prag 1828).

Prága, megerősitett város Lengyelországban (a' masoviai vajdaságban), a' Weichsel jobb partján, Varsóval szemben, mellynek külvárosának nézetik néha. Varsóval hajóhid köti öszve 's 886 ház és 3,080 lak. van. Prága neve Lengyelországnak véres végpusztulására emlékezteti az olvasót. Midőn Kosciuszko 10 Oct. 1794 Matschiewicznél, Varsótól 12 mf. megveretett és elfogatott, Suworoff Prága Lengyelországnak utolsó bástyája és erősége ellen ment, hova szaladtak részint a' Lengyelek Makranowsky alatt 20,000-en, kik közt 5000 lovas és nehány ezer kaszás volt 48 ágyuval. Makranowsky lemondott hivataláról és Zajonczek neveztetett ki a' 30,000-nél erősebb őrseregnek, mellynek megerősitett tábora volt Prága előtt, fővezérévé. Az Oroszok Kobylkánál táboroztak és Suworoff rohanáshoz készült. Egy lengyel főstrázsamester, Müller, küldetett az orosz táborba, hogy a' megsebesitett Kosciuszkonak orvosi segitséget vigyen. Ennek megmutatta Suworoff rettenetes készületeit. Sajnálom, ezt tevé hozá, hogy a' Lengyelek sikeretlen ellenállásokkal magokat szerencsétlenekké teszik. Ha elfogadnák a' bocsánatot, szabadok lennének, különben mind kardra fognak hányatni. 2. Nov. az Oroszok 3 csapatban Prága felé nyomultak, 's éjel 3 batteriát állitottak ki, mellyeknek tüzelése közt Suworoff 3 Nov. a' sánczokat kikémlelte. A' Lengyelek azt vélték, hogy az ellenség Prágát rendesen fogja vivni; de reggel 4 Nov. az Oroszok 3 órakor 7 oszlopban felkerekedtek. Mély halgatás uralkodott, midőn félkörben az ellenséges sánczok ellen nyomultak, 5 óráig, midőn a' fővezér rakétával jelt adott a' támadásra. Ezt borzasztó hurrah-kiáltás követte minden lineán keresztül. A' két első oszlop az ellenséges batteriák iszonyú kartácstüzelése közt áttört az árkon és mejfalan, visszaverte az ellenség lovasságát, 1000 embert a' Weichselbe ugratott, a' többi után a' városba rohant és az 5-ik oszloptól, melly más oldalról nyomult be, segittetvén, elszakasztotta az ellenséget a' hidtól 's iszonyu vérontás után 2000 Lengyelt elfogott. A' 3 és 4 oszlop egy homokhalomra ment fel 's kétszeres lineában nyomult elő; erre a' 3-dik megvett 2 erős bástyát 's a' belső falakat foglalta el; a' 4-ik pedig a' kő gyürüfalon beiől lévő sánczot elvevén, 5 batteriát zsákmányolt 's az ellenséget elölről és két felől támadta meg. 2000 Lengyel vágatott itt öszve s 20 tiszt fogatott el Hösler vezérrel. Ezen helyen esett el kemény ellenállás után 500 Izraelita is Hirsch-

ko ezeredesen kivül, ki Varsóban maradt. Most mind két linea a' 6-dikkal a' belső falak utolsó sánczát támadta meg, hol éppen akkor repült levegőbe egy puskapor- és golyóbis-rakhely. A' 7-dik seregoszlop megkerült egy mocsárt, elvett 3 batteriát, szélyelvert egy ellenséges lovas csoportot és részint a' Weichselbe szoritotta azt; 1000 Lengyel maradt csatamezőn, 500 elfogatott. Midőn igy a' külső falak megvétették, az utósereg is előnyomult, az ágyukkal; a' seregoszlopok azonközben felhágtak Prágának belső falaira és véres csatázások közt utszáról utszára a' piaczokig előmentek. Nehány ezer Lengyel, kiket a' Weichsel futásokban feltartott, a' Varsóiak szemek láttára levágatott, vagy a' folyóba vettetett. Itt 3400 esett fogságba. Az Oroszok elkeseredéssel viaskodtak és raboltak, hogy azon éjt megboszulják, mellyen (16 és 17 April. közt) Igelström alatt Varsóban 7000 Orosz támadtatott meg, 's fele levágatott a' Lengyelektől; 4 ór. viaskodás után, reggeli 9 ór., a' hármosan besánczolt Prága 33 batteriával megvétetett 22,000 Orosztól 's kioltatott a' szabad lengyel vitézségnek utolsó szikrája, mellyet Kocsiuszko lobbantott fel; 13,000 Lengyel feküdt a' vérmezőn, 2000-nél több fuiasztatott a' Weichselbe 's 14680 fogatott el, ezek közt Mayen, Hösler és Prupinsky vezérek, 5 ezeredes, 24 tiszt a' tiszti karból 's 413 felső tiszt. Suworoff emberi módon bánt velek 's nem sokára szabadságba helyezte őket. Csak 800 ember mehetett által a' hidon Varsóba. De igen sok falusiak, kik Prágába szaladtak, asszonyok, öregek, gyermekek és csecsszopók is vesztették el életeket a' közönséges mészárlás közben. A' városnak egy része leégett 's több napig tartott az utszáknak a' holtaktól és hamutól való megtisztittatása. Jasinsky, Korseck, Kwaschnefsky és Grabowsky vezérek elestek. Jasinsky, egy a' lengyel pattantyúság legjobb tisztjei közt, Vilnának szabaditója, a' rohanás előtti napon Varsóban barátitól elbucsúzott, halálra szánván magát, ha az Oroszok vissza nem veretnének. Kivont kardal állván az első sánczná!, egy bajonéttal halálosan megszuratott. Az Oroszok, kik Prágában 104 ágyut találtak, tudositások szerint csak 580 embert, e' közt 8 főtisztet vesztettek el 's 960 sebesek volt; mások szerint 2000 estek el közülök. Veszteségek azért volt olly csekély, mivel a' Lengyeleknek, kik kétségbe esve 's dühösen viaskodtak, nem volt jó vezérek, ki a' vár védésére czélerányos rendeléseket tenni tudott volna. Suworoff császárnéjának ezen 3 szóval adta tudtára Prágának megvétetését: „Hurrah! Prága! Suworoff;" a' császárné hasonló rövidséggel igy válaszolt: „Derék, Fővezér uram!" 9 Nov. ment be a' fővezér Varsóba 's Prága esetének Lengyelország utolsó elosztatása lett következése 1795.

Pragmatica sanctio, l. Sanctiok (pragmaticák).

Pragmaticumnak neveztetik általánosan az, a' mi cselekvésünkre alkalmaztathatik; innen közhasznu, tanuséggal telyes is. Pragmatice adatik elő a' história, ha ebben az előszámlált történetek okaira 's következéseire nézve tanuságos felvilágositások és intések adatnak az elbeszéltnek czélerányos használására. (Vö. Polybius és História).

Pram (Christen Henriksen) kedvelt 's becsült norvegiai költő, statisticus és iró, status-tanácsos és Danebrog vitéze, 4 Sept. 1756 szül. Lesián Guldbrandsdalban a' Dovrefield déli oldalán, hol attya, hasonlóul Normann, káplán volt. Attyától, ki 1765 olta, mint falusi predikáló Seelandban lakott, jól neveltetett. Academiai esztendei a' dán költés hajnalának idejére esnek, midőn Ewaldal, Wesselel 's másokkal társalkodott. 1781—1815 több hivatalt viselt a' kopenhageni gazdasági 's kereskedési collegiumban. Mint tudományos status-gazda, beutazta Bornholm szigetét és Norvegiát, mellyekről az általa intéztetett „*Handelszeitung*" (1811—18) becses tudósitáso-

kat tett közönségesekké. Egy christianiai társaságtól elnyerte a' feltett jutalmat azon értekezéséért, mellyet a' Norvegiában alkotandó fő oskoláról irt 1796. Heroisa „*Philippa an Erich*“ (1779), mellyel a' szép tudományok társaságától feltett jutalmat megkapta; „*Starkodder*,“ éjszaki hősi versezetje 15 énekben, mellynek tárgya, plánja, festeményei 's elbeszélleti, most megindító, majd erős vonási, folyó 's összehangzó versei, minden esmerőnek jóvá-hagyását megnyerték, 's melly mint dán nemzeti epos németre is szerencsésen van lefordítva; továbbá tréfás és gunyoló elbeszélleti, mellyek hasonlóul megjelentek németül; végre Minerva czimü legfontosabb folyóiratja, mellybe, mint Nyerup mondja, a' királyi széktől kezdve az ekéig minden iró letette ideáit 's melly mind a' két királyságban felvilágosodást és szerencsét terjesztett el, — halhatatlanitják nevét. Pram vén koráig tanulta a' status-gazdálkodást, physicát, geognosiát, chemiát, mathesist, históriát, philosophiát és aestheticát 's jelen volt a' kopenhageni főoskola leghiresebb tanitóinak leczkéin. A' társalkodásban gyermekes és heves, felcsattanó 's jó indulatu lévén, barátinak sértegetéseivel 's engedelem-kérésekkel töltötte el életét. Mindazáltal indulatosabb volt, ha közönséges igazságokról, mintha személyekről volt szó. Adóságait, mellyeket nagyobbára jószivüségével huzott magára, nem fizethetvén, vámigazgatói hivatalt kért, mellyet megnyert nyug. Indiának Sz. Tamás nevü szigetén 1819, hol 25 Nov. 1821 a' levegő káros befolyásának áldozatja lett. Höst még nyug. Indiába utazása előtt emléket tett neki: „*ChristenHenriksen Pram. Et biografisk omrids af Jens Tragh Höst*,“ ezen jeles költőnek Thorwaldsentől rajzolt képével. Rahbeck Pram válogatott verseit 's költeményit kiadta (Kopenhagen 1824).

Praxis, l. Gyakorlat.

Praxiteles Görögország egyik legnagyobb szobrásza, (l. Képfaragás története,) ki a' képző mivészséget olly tökélyre emelte, hogy Niobéjét a' görög anthologia egy epigrammája igy beszéltetné:

Istenek életből kővé formáltanak; akkor
Praxiteles kőből újolag éltet adott.

P. és kortársa Scopas, vésőjikkel meg tudák a' márványt elevenitni. Általok a' fenséghez kellem is párosittatott. Ez okon szokás a' szép faragásmód időszakát e' két mestertől K. e. 364 táján kezdeni. P. érczben is derekasan dolgozott, de Plinius bizonyitása szerint márványban szerencsésebb volt. Legjelesb miveit, magas istenszobrok hosszu sorát, mellyeket az élet minden teljével 's minden kellemivel felruházott, Plinius („*Hist. nat.*“ 36 K. 4. 5. F.) előszámlálja. Legszebbnek mondatik ezek közt a' gnidi Venus, melly szoborban legelőször merészlé Venust ruha nélkül képezni. Regélik, Kratina és Phryne, Görögország hires hetaeráji (l. e.) lelkesiték kecseik felfedése által e' képre, — talán csak mint minták. (L. Wieland „*Über die Ideale*“ 24. K.) Mosolygó arczal, bal kézzel szemérmét takarva, azon állásban ábrázolá itt Venust, mintha fördőből, vagy a' tengerből szállna ki. Egy régi epigramma igy szól erről:

A' gnidi istennét meglátván Juno, Minerva,
Egybe' kiáltának: Páris, itéleted áll!

Számtalanszor másolák e' dicső képet; ennek, 's ugyan e' mivész koi Venusának (melly alólról csipőig fedezve volt) másolatai iránt, lásd Heyne régiségekről irt értekezéseit. Böttiger szerint az ugy nevezett medicei Venus a' gnidihez csak az eltakaró kézben, de semmi más részben nem hasonlitott: azonban mivesmerők a' csaknem egyeránt hires capitolini Venust annak közvetetlen másolatául tekintik. A' még meglevő Niobe csoportozata, mellyet Scopasnak is tulajdonitának, különböző idők szüleményének látszik; bizonyosan a'

hajdankorban különféle mesterek több izben dolgozák. Hiresek valának tőle Eros két állóképei is, mellyek közül az istenség templomában Thespiában felállittottat, egy satyrszoborral együtt, melly Periboetos (mindenütt magasztalt) nevet nyert, Pausanias szerint, mivei legtökélyesbikének tartá. Az utolsónak egy szép mássát Antonius császár egyik mezei lakjában fedezék-fel, melly most a' Pio-Clementinum muzeumnak visszaadatott. Amorjáról l. Wielandot. Továbbá készité P. Diana, Ceres, Bachus 's t. állóképeit márványból és érczből, mellyek közönséges utánazás mustráji levének. Böttiger jelesen neki tulajdonitja a' hetaerák körét; ehez tartozik azon bronczcsoportozat, melly egy siránkozó tisztes asszonyt 's egy nevető bujа szépet ábrázol, mellyel Plinius tudósitása szerint, Phrynéjének egy boldog órát fizetett meg. Fijai közül Cephissodorus mint mivész hires volt.

Pray György. E' jeles tudós és történetiró apja egy tiroli születésü katona vala. Az annya Posonyban lakozék; de midőn férjét Érsekujvárra késérte vólna, itt szülte meg György fiát 1723 Sept. 11, a' kivel azután visszatért Posonyba, 's ott nevelé azt; a' honnan Pray György mindenkor posonyinak szokta vala magát mondani. Tanulását Posonyban kezdvén, 1740 beállott a' Jézusszerzetbe, mellynek alsóbb iskolájiban, minekutána maga elvégezte vala tanulását, tanitó hivatalt viselt, nevezetesen Pécsett, Nagyváradon, Rosnyón és Trencsényben; 1749 Nagyszombatban, 1759 pedig Bécsben a' Terézia nevü intézetben költéstudomány tanitója, 's egyszer-'smind az ifju Salmi herczegek nevelője lett; későbben a' nagyszombati egyetemben vetélkedő istentudományt és egyházi szólatosságot tanitott. De midőn elhatározott hajlandósága a' történet kutatásra vonná őt, minden egyéb foglalatosságtól felmentetett, és teljes érkezést nyert a' honi történet-esmeret mivelésére. Eltöröltetvén 1773 szerzete, királyi történetiróvá neveztetett; Budára tétetvén által 1777 a' nagyszombati már most királyi 's országos egyetem, rá bizattatott az egyetemi könyvtár gondviselése; melly hivatalról 1780 lemondott; midőn pedig 1784 Budáról Pestre költöznek által az egyetem, ismét felvállalta azt. II Leopoldtól 1790 nagyváradi kanonokká, Ferencz császártól és királytól pedig 1792 a' Tormovai Bóldogs. szüz apátjává neveztetett. Megholt Pesten 1801 Sept. 23. A' honi történet-esmeretre tartozó nagy számu munkáji közül ezek a' legnevesebbek: 1) Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum ab anno ante natum Christum 210 ad annum C. 997 deducti. Vindobonae 1761 fol. — 2) Annales regum Hungariae ab anno C. 997 usque ad annum 1564 deducti. Partes V. Vindobonae 1764 — 70 fol. — 3) Specimen Hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam Archiepiscoporum et episcoporum Hungariae. Partes II. Posonii 1776—79. 4. — Ezeken kivül számos értekezéseket irt egyes történetesmereti tárgyakról, p. o. De sacra dextra D. Stephani I, de Salamone rege et Emerico duce, de S. Ladislao Hung. rege, de prioratu Auranae, de vetere reginas Hungariae coronandi more, 's a' t. Tudományos iparkodása fel láttaték gerjeszteni hontársaiban a' történetkutatás hevét; a' kik közül némellyek ellene szegődtek állitmányainak, de találkozott olyan is, a' ki azoknak védelmét és támogatását felvállalta (Vö. Cetto, Cornides, Desericius, Gánóczi); a' mi magát Prayt is több vetélkedő iratok kibocsátására birta. Hólta után kijött „*Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae, opus posthumum Georgii Pray.* Budae 1805. 4.“ mellynek első tóldalékában Pray életét és munkájinak előszámlálatját adja Paintner Antal Mihály.

Predikálóknak, Predikátoroknak neveztetnek a' Protestánsok papjai, mivel predikálás és az isten igéjének hirdetése fő-

foglalatosságok. A' papi hivatal ezen nézetét eredetéből lehet lehozni Tanitás volt az apostolok ideje olta a' püspökök legfőbb foglalatossága, mellyben, mint helytartóik, a' presbyterek és diaconusok is részt vettek. Chrysostomus, ki mint egyházi szónok a' régiség legnagyobb szónokival vetélkedett, konstanczinápolyi püspök volt; Leo és Nagy Gergely pápák önnön személyekben predikáltak. De midőn a' papi rend lassanként közelgetvén a' zsidó papság charakteréhez, gazdagságot és uralkodást tett czéljaivá, — csak az oltári szolgálattal, a' sacramentomok kiszolgáltatásával 's a' világiakoni biróskodással foglalatoskodott. A' tudományok középkori hanyatlásakor nem voltak egyházi beszédek készitésére alkalmas férjfiak; a' közönséges vallásoktatás csak megavult postillák olvastatására korlátoltatott, 's a' nép lelki épületét csupán az egyházi szertartásokban és az ezeket követett éneklésben találta. Csak a' 13 száz. elején létre jött kolduló szerzetek, mellyek közt Domonkos szerzetesei, mint népszónokok (innen predikálók) az eretnekek ellen felléptek 's a' 14 és 15 száz mystikusai hozták ismét szokásba a' prédikálást. A' Valdiak és Hussiták is sokat tartottak az isten igéjének épületes magyarázatira 's a' 16 száz. Reformatorok annak egyházi beszédekben leendő hirdetését tették a' papok fő kötelességévé. Az ujabb időben mintegy vetélkednek a' kath. papok a' Protestansokéival mennél czélirányosabb egyházi beszédek készitésében, melly nemes és a' nép oktatását tárgyazó czélra 's az erre vezérlő tudományok tanitására, mindenik egyház főoskoláiban különös tanitók rendeltettek. Ez annyival szükségesebb, mivel a' 18 száz. közepe olta harapodzó naturalismus és szabad gondolkozás a' keresztény tudományt elfojtani igyekeznek, következésképpen az ur beszédének erős őrállókra van szüksége, a' fenyegetődző hitlenség ellen.

Prédikálók rendje, l. Dominicanusok.

Predszlava, Kálmán király második felesége. L. Kálmán.

Preisler, több képző müvészek neve. Különösen esmeretesek János Justin, szül. Nürnbergben Dec. 4. 1698 megh. ugyanott Febr. 17. 1771. Hirét leginkább egy oltárkép terjeszté, melly Krisztusnak sirba-tételét ábrázolja. Jó izléssel tuda étetni vagy beszivatni is. A' szobrokról irt egy munkát (1732), 's atyját János Dánielt (ki 1737 holt meg, 's a' rajzról „*Zeichenacademie*“ czim alatt egy utasitást ada ki) az augsburgi academia igazgatóságában követé. 2) György Márton, szül. Nürnbergben Nov. 6. 1700 megh. ugyanott Aug. 29. 1754. rajzoló és rézmetsző. A' drezdai antikekről kijött munkában lapjai legjobbak; a' florentzi muzeumon is dolgozott. — János Márton, szinte rajzoló és rézmetsző, szül. Nürnb. Mart. 14. 1715 szerencsével ada magát historiai tárgyakra. 1739 Parisba utazott, itt Schmidt és Ville barátságában részesült; 1744 dán kir. udv. rézmetszővé, 's a' kopenhágai képiró academia professorává neveztetett, hol Nov. 17. 1794 megholt. V Fridriket lóháton ábrázoló reze, mellyet a' sailly-i bronczkép után metszett, valódi remek; Gellértet Graff, Klopstockot Juel után metszé. Vég mive Rafael után a' hires Madonna della Sedia volt. 4) Bálint Dániel, szül. Apr. 18. 1717. Nürnb. megh. ugyan ott Apr. 8. 1765 Tudományokra vala szánva, 's ezeket müvészséggel későn cserélé fel; azonban miután bátyját Kopenhágában meglátogatta, ugy nevezett fekete mesterségben (mezzo tinta) több rézlapot készitett. 5) János György, a' 3 szám alatti János Márton fia és tanitványa, szül. 1757; mesterségét Parisban J. G. Wille alatt tökélyesité. Itt metszette a' szép Icarust Vien után; mire a' képiróacademia tagja, 's utóbb a' kopenhágai képiróacademiában professor lett.

Prépost (Praepositus). A' kath. egyház az apáczáknál lévő férjfiui papokat, kik egyszersmind azoknak gyontató attyai, vagy

a' káptalanok elöljáróit nevezi prépostoknak. A' Protestansoknál e' nevezetnek külömbféle jelentései vannak. Berlinben, Boroszlóban 's éjsz. Németországnak más városaiban a' főtemplomok lelki pásztorai, Holsteinban a' superintendensek segédjei nevezteinek prépostoknak; általánosan ez a' czim bizonyos kitetszö templomokhoz van kötve, mellyeknek első predikátorai viselik azt. Tábori prépost a' seregnek azon legfőbb papja, ki alatt vannak a' többi tábori papok.

Presbyter (görög szó), idősebb, presbyteri, idősebbek. Ezen nevet az első kereszténveknél előkelő egyházi tisztviselők viselték, kik a' községektől a' zsidó alkotmány legvénebbjeinek mustrája szerént emeltettek hivatalokra. Kétség nélkül a' presbyterek a' községek elöljárói 's szószollói voltak 's az illendőségnek, csendességnek és jó rendnek fentartásáról gondoskodtak, mint most a' Herrnhutiak községeiben lévő segédek. Az egyházi hivatal papsággá változván által, ezen méltóságnak charactere is változást szenvedett; mert midőn a' kath. papság az egyházi dolgok intézését, a' püspökségnél 's pápaságnál fogva kirekesztőleg magáévá tette, elenyésztek a' presbyteriumok, 's csak a' pápa felsősége alól magokat kivonó községeknél, Valdiaknál, Wiklefitáknál és Hussitáknál találunk olly rendeléseket, mellyek a' legrégibb kereszténvekéihez hasonlitottak. A' presbyterekből a' Katholikusoknál olly papok lettek, kiknek rangjok mindjárt a' püspöké után következett. Később ben azon kath. pap neveztetett presbyternek, ki sákramentomokat oszthatott. Most ez a' görög nevezet megszünt 's csak a' presbyteres egyház ujitotta azt meg Nagybritanniában (l. Scotország). — Presbyterium a' presbyterek collegiuma, vagy gyülés.

Presbyteresek, l. Angol-egyház és Dissenterek.

Presbyteriumok, l. Presbyter.

Prestel (Johann Gottlieb) képiró, rajzoló és metsző; ugy nevezett kézirajzmódban készült lapjairól hires, szül. Grünebachban svábkempti tartományban 1739. Mivészsége elveit két frescofestőnél Tirolisban tanulta, aztán Velenczébe ment, hol Wagner Józsefben és Nogaribán igaz barátokra talált. Nogari még egy fiatal rokonát is ajánlá neki feleségül, kit örökösének rendelt; de a' nyugtalan P. megveté az ajánlatot; min N. ugy megboszonkodott, hogy házából azonnal elüzné. Most Wagner jóakaró tanácsára Romába siete 's Olaszországban több évekig mulatott. 1769 Nürnbergben feleséget vett. Kevés idő mulva Schweizba ment, hol leginkább Lavaternél tartózkodék 's ennek ajánlása mellett arczképfestéssel sokat keresett. Müesmerők sajátják, hogy festése módját, mellyben legszerencsésb volt, charaktere állhatatlansága miatt elhagyá. Nürnbergből visszatérte után az ecsetet vésővassal cserélé fel. Első próbáji roszak valának; ekkor vereskréta és tusmódban dolgozott, 's beetetésben szerencsésebb próbákat tett. Ebből származott végre kézirajzmódja. Ő a' szabad kézi rajzokat igen szerencsésen utánazta. Kiadott szép lapjai a' Francziáknak 's Angoloknak minden illy nemü miveit felülmulják. Azonban ezeknek Nürnbergben még is csekély keletök volt; mi miatt házi szükséget szenvedvén, családjával Augsburgban telepedett-meg, 's javult környülmények közt munkájit tovább folytatá. Különösen esmeretes tőle a' több oskolák legjelesb képiróji érdekes rajzolatinak 3 gyüjteménye, ha bár választása nem mindenütt helybenhagyható is; az első 48, a' második 30, a' harmadik 36 lapot foglal.

Presto sebesen; hangdarab elibe téve, a' muzs. mozgások (l. Tempo) ötödik fő lépcsőjét bélyegzi, melly az allegrónál sebesebb, 's presto assai kifejezéssel még sebesebb, prestissimo-val legsebesebb lesz.

PRÉTRES INSERMENTÉS, RÉFRACTAIRES, azon franczia papok, kik az 1792iki revolutió határozatinak magokat alája nem vetvén, 's ennek hűségére fel nem esküdvén, iszonyu üldöztetések tárgyai lettek. — Igy nevezetesen 1792ki Sept. 2 és 3ik a' parisi tömlöczökben több száz illyen meggyilkoltatott; Nantesben Carrier által 58 egyszerre vizbe fúlasztatott, — 's a' többi egy törvény által seregestőli deportáltatásra itéltetett. Végre Napoleon 1801ki concordatuma ezen üldöztetéseknek tökéletesen véget vetett.

PREVESA, Görögöktől lakott hajdan igen erős kikötő 's kereskedő város Albaniában, a' rumelii helytartóságban, a' janinai basa alatt. Félszigeten fekszik déli Epirusban, az ambraci tengeröbölbe (Arta) bemenetelnél, az actiumi fokkal, Akarnánia éjszaki határán, szemben 's Santa-Maura jóniai szigettől éjszakra. Már ezen helyezete mutatja, hogy Artával Epirusnak kulcsa 's innen ütöttek be a' Törökök Akarnaniába, hogy Livadia és Peloponnesus ellen nyomuljanak. Arta és Prevesa voltak ez okból a' görög táborozás-plánnak czélpontjai is, mig a' nemes Maurokordatost (l. e.) belső meghasonlás vissza nem tartá támadó táborozásától. Elmellőzvén ezen politikai-katonai fontos fekvését, Prevesa sorsára nézve is nevezetes hely. Itt vivta ki hajdan Augustus K. e. 30 eszt. a' világon uralkodást Actiumnál; 150 eszt. olta pedig szakadatlanul fegyver-szerencsének és hajdani europai egyezés-politikának laptája volt, végre Törökök zsákmánya maradt, hogy, mint Parga (l. e.), a' török helytartók vad dühének emléke legyen, melly sorsa Prevesának az Epiroták népcharacterének illy árulás és nyomás alatt lett elvádulását huzta maga után. Végre ezek felébresztették a' Hellenek kétségbe-esését, kik itt Santa-Maura szeme-láttára rablánczokat lerázták, midőn a' Törökök kegyetlenségein kivül Prevesa azon pusztitó földindulástól is szenvedett egyszersmind, melly 19 Jan. 1825 Santa-Maurát Prevesával együtt hamuval 's holtak testeivel boritotta el. — Az 1683tól 1699ig folyt háboruban, melly a' Törököket, kik Magyarországnak felét birták 's Bécs elött állottak, Europának kel. szélére szoritotta, Morosini venecziai vitéz admiral, Aug. 1684 elfoglalta Santa-Maurát, Prevesát 's az albaniai partnak többi helyeit, éjsz. Butrintot és Pargát (Corfuval szemben), délre Artát és Voiniczát. Arta, Voinicza és Prevesa által, melly az öblöt bezárja, Veneczia ura lett az ambraci öbölnek. A' köztársaság ezen helyeket kerületeikkel 's más foglalmányaival együtt a' karloviczi egyezésben (1699) megtartotta; de Prevesa falainak lerontatniok kellett. Az 1714ki hadban a' Venecziaiak ismét telépitették a' várat. A' nevezett helyeket 1797ig birták, midőn a' köztársaság enyésztével, a' campo-formioi békekötés által, a' jóniai szigetek 's ama városok Albaniában, a' franczia köztársasághoz kapcsoltattak. Ekkor foglalta el hihetőleg Ali janinai basa Artát 's midőn a' porta, a' Francziák Egyiptomba kiszálván, a' franczia köztársaságnak 10 Sept. 1798 hadat izent, Epirusnak emlitett tiranja használta a' jó környülállást, a' többi Albaniában lévő venecziai helyeknek elfoglalására. A' hajdani győzedelem-városnak, Nikopolisnak, mellyet Augustus actiumi győzedelmének emlékezetére alkotott, omladékain 280 franczia gránátos küszködött La Salcetta vezér alatt Ali csoportja ellen. Pouqueville („*Hist. de la régénération de la Grèce*," 1 köt. 127—140 l.) nevezetes környülállásokat beszél arról. Prevesa ostrommal megvétetett 's feldulatott, a' lakosoknak nagyobb része adott szó ellenére legvágatván. Azután a' Francziák kitakarodtak Voiniczából 's Ali egyszersmind beült Butrintoba (a' hajdani Buthrotumba). Csaknem 3 eszt-ig bánt ezen hajdan virágzó és népes cantonokkal (Prevesának 's kerületének 8000 Görögnél több lakosa volt) Ali ugy, mint hóditott tartományokkal; végre Oroszország 1800, Austria és Francziaország a'

lunevillei békében (1801) a' portának engedték Prevesát, Pargát, Voiniczát és Butrintot, mindazáltal azon feltétel alatt, hogy egy muselmann se telepedjék meg, 's földbirtokot ne szerezhessen azokban. Ezáltal ezen Görögöknek azon reménysége, hogy a' két szigetbeli Görögökéhez hasonló sorsok lesz, semmivé tétetett. Helyezetek még szomorubb lett, midőn a' porta gyengébb volt, mint a' közvetetlen védelme alá adatott kerületeket Alinak tirannsága alól kihuzhatta volna; sőt azon hadnak vérmezejévé lettek, melly a' porta 's pártütő helytartója közt folyt. Ali fija, Veli basa, a' prevesai fellegvárba vette magát, 's csak hosszas bekerittetés után adta által azt a' török hajósereg vezérének. Az igért helytartóság helyett Veli 's nemzetsége számkivettetett, végre halál mondatott fejére. A' Prevesaiakra nézve Ali halála után egy nyomást más váltott fel. Khurschid vad kormányzása alatt mindazáltal Dubouchet St. André franczia consul sok szerencsétlent megmentett a' haláltól. A' Hellenek porta elleni lázadása a' Prevesaiak helyezetét még szomorubbá tette. Városok, melly egymás után külömbféle kormányzókat kapott, török táborhely lett. Igy Prevesa 's az egész hajdani venecziai Albania behuzatott a' hadba, a' nélkül, hogy a' görög ügyben maga részt vehetett volna. Prevesára nézve 1797 olta nincs béke 's nincs igazságosság!

PREVILLE (Pierre Louis Dubus de), szinjátszó, szül. Párisban 1721. Papságra vala szánva, de ő alattomban az atyai házból elszökött, 's miután darab ideig kőmivesek körül napszámoskodnék, egy szinésztársasághoz állott; játszott Straszburgban, Dijonban, Rouenben, 's utóbb Lyonban játékszini igazgató lett. Itt magát kimivelvén, 1753 Párisban a' Théâtre français szinen lépett fel. A' fontainebleaui szinen megjelenhetését, Armand minden szerencseirigylés nélkül segéllé, 's P. hirét ez határozá el. A' „*Mercure galant*"-ban öt különféle darabot játszott. XV Lajost, ki finom belátással birt, ugy meglepé azon pontosság, mellyel a' fiatal ember játékát változtatá, hogy annak rendes szinészei közé vételét nyomon megparancsolná. Ez eddig hallatlan megkülönböztetést megérdemlé azon férfi, kit elmés, lélekkel teljes, vonzó 's szerepével mindenkor összehangzó arczjátéka, helyes és annak, kit ábrázolt, korával, rangjával, charakterével szüntelen egyező hangja 's indulat-kifejezése, minden szinészet barátinak kedvenczévé tett. Mint Sganarelle és Scapin előbb kaczajra gerjesztett, utóbb az atyai szerepekben könnyekre fakasztott. Leginkább tündöklött „*Mercure galant*," „*Turcaret*," „*Sosie*," „*Figaro*," „*Bourru bienfaisant*" darabokban. Sorsát igen szeretvén, fiatal szinjátszóknak is szüntelen tanácsot és oktatást adott. Társalkodása kellemes, charaktere szives volt. 1786 elhagyá a' szinpadot, de 1792 az idő környülményei által tönkre ment társai felsegéllése végett, Bourru bienfaisant szerepében még egyszer fellépett. Nem sokára ezután legidősbik leányához Beauvaisba vonula az elgyengült öreg, hol szemefényét vesztvé Dec. 1799 megholt.

PREVOST D'EXILES (Antal Ferencz) szül. 1697, tanult a' Jesuitáknál, azután katona lett, de ezt az élet nemét sem szeretvén, a' Benedictinusok rendjébe állott be, hol a' tanulást jobban megkedvelte. Megunván a' magános életet, elhagyta a' rendet, 's 1729 Hollandba ment, hol *Mémoires d'un homme de qualité, qui s'est retiré du monde* czimü könyvét kiadta, mellyel magának pénzt 's hirt szerzett. Hágában megesmerkedvén egy asszonysággal, 1733 annak társaságában Angliába ment, honnan rá unván a' sok bujdosásra, visszakéredzett hazájába, 's engedelmet nyervén, már a' köv. eszt. Parisban volt Conti herczeg oltalma alatt, 's d'Aguesseau kanczellarnak is kedvébe jővén, ennek ösztönözésére az utazások közönséges históriájának leirá-

sához fogott. Mgh. gutaütésben 1763 23 Nov. Nagy emlékező tehetséggel birt és sok románokat irt; előképei Angolok, kiknek Clarisse-jét és Grandison-ját francziára forditotta.

PRÉVOTAL-TÖRVÉNYSZÉKEK. Franczia országban hajdan több hivatalbeli személyek prévôt nevet viseltek. A' „*Prévôts des Maréchaux de France*" voltak tulajdonképen azok, kikről itt szó van. Az ő hivatalok eleinte nem nagy tekintetü volt; ők a' tartomány csendességére ügyelvén, a' lopást, rablást, pénzhamisitást büntették nyomban; de a' nemesek 's majd minden hivatalbeliek tőlök szabadok voltak. Az 1790ki törvényi-alkotmány szerént szükségtelenné lévén, 1814 ugyan „*Cours prévôtales*" nevezet alatt visszsa állittattak, de 1818 újra elmultak.

PRIAMUS Laomedonnak és Strymonak vagy Plakiának fija, korábbi esztendeiben Podarkesnek hivatott; de midőn Hercules Trojját elfoglalván, Hesionenek megengedte, hogy egy foglyot önnön maga által meghatározandó árron kiváltson, 's e' testvérét Podarkest választotta és fátyolát adta érte, ezolta Priamusnak, váltottnak neveztetett. Ifju korában a' Phrygiaiakkal az Amazonok ellen táborozott 's követnek ment Thraciába. Atyjának halála után Troján uralkodott. Első feleségével, Arisbével, Meropsnak leányával, Aesakust nemzette. Azután Arisbét Hyrtakusnak engedte 's Hekubát vette feleségül, kivel, Homerus szerént, 19 gyermeket (ezek közt Hektor, Paris, Kreusa, Laodice, Polyxena, Kassandra (Alexandra), Deiphobus, Helenus, Pammon, Polites, Antiphus, Hipponous, Polydorus és Troilus legjelesebbek), négy mellékfeleségével pedig még 36 fiat és 4 leányt nemzett. Nevét tulajdon és nemzetségének szerencsétlenségével, mellyet fija Paris eránti vak szeretete okozott, tartotta fen leginkább. Vén korában ugyan is megtámadtatott a' Görögöktől, a' Paris által ellopatott Helena miatt, kit Priamus nem akart kiadni, 's Troja, Hektornak (l. e.) eleste után, 10 eszt. mulva lerontatott. Hijában fegyverkezett fel ama rettenetes éjszakán az öreg, hogy az ellenség sürü csoportjai közt halálát találja; Hekuba kéréseire Zeus oltáránál keresett menedéket. De midőn itt fiját Politest Pyrrhus keze által elejtetni látá, nem tartóztatá magát többé 's gyenge kezével dárdáját az ifju vitézre hajitá, ki ezáltal haragra ingerleltetvén, az öreget hajánál fogva az oltárhoz hurczolá 's oldalába döfé fegyverét.

PRIAPUS, eredetiképen mezei isten Lampsakusban, borral gazdag környékü mysiai városban. Priapust Venus szülte az Indiából visszatérő Bacchusnak, de a' ki formátlanságáért nem akarta megesmerni fijának. Mások másként beszélik származását; hanem mindég mezei isten, kertek, méhek, kecskék és juhok védője volt. Szarvakkal 's kecske-fülekkel, igen nagy nem-részekkel, ruhájának keblében lévő mindenféle gyümölcsel, 's kezében metszőkést, rendszerént Amalthea szarvát is tartva képeztetik. Tiszteltetése Lampsakusból Görögországon keresztül Rómába terjedt. A' mythusok fáradhatatlan magyarázgatói, Priapust a' nagy természet ábrázoló képei közé számlálták 's mindenféle, részént tiszta, részént undok mythusokat költöttek róla.

PRIESTLEY (József) egy a' leghiresebb chemicusok és természetvizsgálók közt szül. 1733 Flieldheadban a' yorki grófságban, és 22 eszt. korában már papi hivatalt viselt. Legelső munkája az electricitásról 1767 jött ki, melly által elhiresedett. 1770 Schelburne könyvtárának felvigyázója lett, kivel beutazta Europa egy részét, télen pedig a' gróffal Londonban lakott. Ezen időszakban sok jeles könyvet irt, mellyek által a' tudós világ előtt mind inkább esmeretes lett. A' különböző levegőnemekről irt munkája 1773 megjutalmaztatott, 's vele a' levegő forma folyóságoknak tudományában

epochát csinált. 1774 találta fel minden találmányai közt a' legnevezetesebbet, u. m. a' tiszta vagy akkori elnevezés szerint dephlogistizált levegő-nemet. Két eszt. mulva az állatok lélekzéséről, és azon módról, melly által a' vér veres színüvé lesz, a' királyi tudós társaságnak nevezetes jegyzeteket nyujtott be. A' napvilágán kitétetve lévő plántaknak azon tulajdonságát, melly szerint megjavitják a' rosz levegőt, 1778 találta fel. Későbbi próbatételei által több más levegőnemü testet, az esmeretteseknek pedig ujabb készités-módját fedezte fel; az érczmeszeket elébbi érczformájokba, az éghető levegő-nembe ismét helyre állitotta, és megmutatta, hogy a' vizből miként lehessen levegőt formálni. A' chemiának levegő-nemeket illető része egyes vizsgálók közt senkinek se köszönhet annyit, mint Priestleynek. Némelly későbbi munkáiban ugy nyilatkoztatta ki magát, mintha az emberi gondolkodó erőnek immaterialitásáról kételkednék, sőt az 1777 a' materiáról és lélekről irt munkájában nyilvánoson is a' materialismushoz állott, és rendszerét minden tartózkodás nélkül fejtegette. Ezen munkájánál és több efféléknél fogva hitetlenség és istentagadási gyanuba esvén, jótevője is gróf Schelburne hidegedett eránta, ki még is 150 f. St. eszt. fizetéssel hocsátotta el magától. Egy ideig azután Birminghamban lakott, azután a' dissidenseknek egy gyülekezetében predikátor lett, de nem sokára uj theologiai munkái miatt sok kedvetlenségbe esett, 's 1791 14 Jul. mikor a' franczia revolutio baráti Angliában a' bastille megvételének emlékezetére örömünnepet tartanának, a' köz népet fellázasztották ellene, mellyben a' policzia is részesnek látszott lenni, háza, könyvtára, kézirati, physikai eszközei láng prédáji lettek, ugy hogy tulajdon élete is veszedelemben forgott. Kárát valamennyire ki pótolta ugyan az igazgatás; de ezolta megválni kivánt egy országtól, mellyben házi nyugodalmát sem lelhette fel többé, ennél fogva 1794 Amerikába ment, hol Philadelphiában professorsággal megkináltatott, de azt nem vállalta fel, hogy annál szabadabban és függetlenül dolgozhassa ki többnyire theologiai tárgyu kéziratait. Mh. 1804 Feb. Charactere tettetés és mesterkézés nélkül való volt, értelmét szabadon szerette kimondani és czéljának elérésére mindég egyenes útat választott. Ellenségeivel is kémélve bánt, 's a' pennaharczban nem a' személyt, hanem a' dolgot tette tárgyává. Felfedezéseivel nem titkolódzott, hanem azokat az emberiség és tudományok közjavára mindjárt köztudatra hozta, mellyért emlékezete mindég becses fog maradni a' maradéknál.

PRIMA könyvnyomóknál minden iv első lapja; bányászoknál bizonyos mérték; muzsikában az octava első hangja, még pedig tiszta prima, vagy egyhangu, ha két egyenlő magasságu hangról; nagy vagy bővölködő pedig, ha két ugyan egy lépcsőn álló hangokról van szó, mellyeknek egyike egy fél hanggal felemeltetett; vagdalkozás mesterségben az első állás, midőn t. i. kardot ráutunk, 's annak hegyét kiterjesztett karral ellenünknek szegezzük.

PRIMAS (*Primas regni*, ország elseje), valamelly europai statusnak legfőbb érsekje, ki nem csak minden egyházi rend közt legelső, hanem átaljában legközlebbi rangal bir az uralkodó és a' királyi ház után, egyszersmind a' római széknek állandó követe (*legatus*) a' kath. országokban 's neminemü egyházi törvényhatóságot gyakorol az ország többi érsekjein. Spanyolországban primas a' toledoi érsek; Portugalban a' bragai érsek nevezi magát ország primasának 's egész Spanyolország primasának is, de a' lissaboni patriarcha alatt van, a' ki nézetik ennél fogva igazi primasnak; Angolországnak primasa a' canterburyi, Magyarországé az esztergomi érsek; Lengyelországban a' gneseni érsek volt az; Németországban, mig a' birodalmi al-

kotmány fenállott, a' salzburgi érsek volt primas; Francziaországban, legalább a' lázadás előtt, a' lyoni érsek nevezte magát annak, a' bourgesi érsek aquitaniai 's a' rheimsi érsek normandiai primasok voltak. — Primatus, primasság, elsőség, első rang, a' primas méltósága és hivatala, azután a' pápának minden többi püspökök feletti elsősége.

Primaticcio (*Francesco*) a' bolognai oskola képirója, szül. Bolognában 1490, első tanitója Innocenzo de Immola volt, később magát Giulio Romano alatt tökélyesité. A' mantuai del Te palotát Giulionak több tanitványival 's rajza szerint festé. Mantuai Fridrik herczeg ajánlatára 1531 Francziaországba I Ferencz király szolgálatjába jutott. Francziaországba jötte, 's ott mulatása a' francz. képirásban időszakot formál. Tőle vannak nem csak azon sok stuccatur munkák és frescofestemények, mellyeket a' király készittetett, hanem más festésnemek is, p. o. a' zománczfestés és arazzi — (szőnyeg) munkák, befolyása által igen tökélyesültek. A' mükedvelő király Olaszországba is elküldé, hogy régi állóképeket vásárolna, mellyekből nevezetes gyüjteményt állitott és sok öntevényeket készittetett. Földije Rosso, a' király első képirója meghalálozván, ennek helyibe állittaték. II Ferencz alatt a' királyi épületek fő felvigyázója volt. Mint épitőmester sok épitményi mivekhez, p. o. I Ferencz és II Henrik sir emlékeihez alaprajzokat készitett. De hirét leginkább fontainebleaui mivei által (l. *Kunstblatt* 1826. 36 l.) nyeré. Nagy munkájihoz több földijét segédül vevé, kik közt Niccolo del Abbate leghiresebb. P. megh. 1570. Francziaországban készitett mivei rajzolatjokra nézve nemesebbek 's szabadabbak azoknál, mellyeket Giulio oskolájában dolgozott. Nagy miveiben, mellyeknek kivitelével halmozva terhelték, a' természettől gyakor eltávozott.

Primitiae, a' termés első zsengéje, mellyet a' régiek több istennek, főképpen Apollonak, áldoztak.

Primogenitura, l. Elsőszülötség.

Principalis, neve az orgonában mindenik manualis legmélyebb nyilt sip hangjának, mert ez a' fő hangzat, mellynek nagysága szerint kell a' többieket alkalmazni. E' fő hangzat sipmüve egy saját mérték után készittetik, melly szerint a' sipok hosszasága bőségökhöz olly arány ban áll, hogy a' nagy C 16, 8, 4, vagy 2 lábnyi hosszaságot kap. — Principalis bassus a' legmélyebb nyilt flótalajstrom az orgona pedalisához. — Továbbá hangdarabokban principalis hangzat a' fő vagy concerthangzat, Solopartie. — Principalis fuvás trombitánál, midőn ennek középhangjai harsogva 's nyelvütéssel elegyen fuvatnak.

Principium, magyarul főalap, vagy okerő, okfő, melly a' jelenetek származásának első okát magában foglalja. A' természet világában abstráhálva az istenségtől minden jeleneteknek oka a' természet titkos erejü müve, melly a' materiákban dolgozik, az erkölcsi világban pedig ugyan csak abstráhálva a' főoktól vagy istenségtől az idealitas és realitas, másképpen theoria és praxis két különböző okfőket tesznek fel, mellyeknek csak ugyan a' magok végső elhatározotságokban identicumoknak kell lenni. Theoreticum principium az okosság, mellyből lehet a' gondolatoknak lehetőségeket, bizonyos voltokat megmagyarázni, mellyek szülik a' realitásról való esmereteket 's okozzák az esméreteknek tudományos formában öszveszerkeztetéseket. Practicum principium az akarat, melly cselekedetekben mutatkozik. Mind kettőnek ágya maga az ember, 's ennyiben az *En* az erkölcsi világ principiuma, melly magát, valamint a' természet világát is a' legfőbb ok alá u. m. a' köz értelmesség szerint az istenség alá rendeli. A' philosophia constitutivum és regulativum principiumokról is tanit, mellyek csak terminologiai elnevezések 's a' vizsgálódási rend könnyebségére tartoznak. Constitutivum principiumok a' philosophiában az

esmeret tisztaságáról szolló bizonyító okok, mellyből következtetni lehet több bizonyos esmereteket, regulativum principiumok a' vezető okok, mellyeknek az életet és cselekedetet a' nyert tiszta esmeretekkel összeegyezésbe kell hozni. Hogy illy principiumok felett sok szót lehet váltani, bizonyos, de az illy küzdések az ideologiai okfőt, valamint az abból származó lételt vagy valóságot, tudást vagy esmeretet távolról sem érdekelhetik, annyival inkább egyiket vagy másikat rendithetetlen sarkokból nem forgathatják ki.

Prior, a' klastromok apát utáni feje 's a' hol apát nincs, klastromi előljáró. Ugyan-ezen rangal bir az apácza-klastromokban a' priorissa. — Prioratusnak neveztetik maga a' hivatal és méltóság, a' prior és priorissa lakása is. — Nagyprior az egyházi vitéz-rendeknél a' nagymester után következő.

Prior (Matthew) hires ángol költő szül. 1664 Londonban, tanult Cambridgeben lord Dorset költségén, hol Halifax gróffal megesmerkedett, 's vele Drydennek egy veszekedő költeményére parodiát irt. 1689 Londonban menvén lord Dorset ajánlására a' hágai követség mellé titoknoknak rendeltetett. Költeményeinek veleje politika és udvari élet, mellyek közt nevezetes Maria királyné halálára készitett 's 1695 Wilhelm királynak benyujtott odája. Humoristicus stylusát bizonyitja Boileau odájának egy parodiája Namur bevételére a' Francziák által. Sok diplomatikai dolgokban használták azután is, 's végre 1701 parlament tagja lett, mikor a' torik részére állott, 's ezzel a' pártal tartott mind végig. Anna királyné alatt még sok költeményt adott ki, és Swiftnek Examiner czimü folyóirásában részt vett. 1711 — 1712 két izben küldetett Parisba, hol már az előtt is járt, diplomatikai dolgokban; itt XIV Lajosnak bizodalmát megnyerte, 's udvarában végre rendes követ volt, mig I György alatt lord Stair nem váltotta fel. Ez időtájban a' whigek fordulván felyül, Prior 1715 az utrechti béke ügyében kereset alá vettetett, Walpole hazaárulással is akarta vádolni, hogy egyetértett volna a' franczia követekkel; minélfogva minden hivatalból kiesett, 's magányban élt, a' mikor didacticum poemáját *Salomo on the vanity of the world* bocsátotta világ elibe. Költeményei több izben jöttek nyomtatás alá; maga az iró mh. 1721 Wimpolban lord Oxford lakhelyében, eltemettetett Westmünsterben jelkővel, mellyre 500 f. St. hagyott végső akaratjában. Ma mint költő kevés becsben áll 's a' genialis költők közé telyességgel nem lehet számlálni.

Priori, l. A priori.

Prioritas, elsőségi-jus, mellynél fogva több követelők közül egyik a' másiknál hamarább jut követeléséhez. Leginkább az összehivó (convocatorius, concursualis) perekben van helye, hol is az egymás közt szinte perlekedő hitelezők, elébb követeléseik valóságáról (realitas) feleselvén, utóbb az elsőségi (prioritas) kérdést vitatják, — 's követeléseikkel e' szerént álitatnak (classificáltatnak). Néha a' concursualis per végeztével 2 felek egymást közt ujonnan vitatni akarván az elsőségi kérdést, ez ránt egymás ellen külön pert kezdenek.

Priscianus, l. Philologia.

Prisma hasáb forma test a' méréstudományban. Sik lapok határozzák, mellyek közül kettő egymáshoz tökéletesen egyenlő, és párhúzomos, a' többiek pedig hoszukás négyszegletek. Ama kettő neveztetik a' prisma talpának és tetejének, 's ugyanezek szegleteinek számához képest a' prisma is 3, 4, 5, vagy 6 's a' t. szegletűnek. A' többi lapok a' prisma oldalainak mondatnak. Tehát a' koczka (cubus) és parallelepipedon is csak a' hasábnak alfajai. — A' Dioptricában, a' prismán, háromszegü hasábot értenek, mivel a' világoság, és szinek szélyelszedése körül teendő visgálatokra átlátszó testből, p. o. üvegből készült háromszegü prismát szokás használni.

PRIVAT BANK, l. BANK.

PRIVAT JÁTÉKSZIN, l. HÁZI JÁTÉKSZIN.

PRIVILEGIUM, l. KIVÁLTSÁG.

PRÓBÁNAK mondatik valamelly hangdarabnak vagy szinjátéknak magányos előadása, melly a' játszóknak az egésszel 's annak egyes részeivel megesmertetése végett történik, hogy azt a' czélzott nyilvános előadáskor teljesen illőleg, összeegyezőleg, 's egymásbahatólag kivihessék. Illy próbákat több izben szokás tartani; nézőjátéknál először csak olvasó próba van, hogy a' szerepek helyes kirásáról bizonyosság szereztessék; azután egy előleges, minden szinfalak és külső szerek nélkül; végre egy vagy több fő próba. Nagyobb muzsikai darabnál az első próba csak klavir vagy hegedü mellett az énekesekkel tétetik, erre quartettpróba következik, hogy a' főszerszámok, mellyek az egésznek alapját teszik, begyakoroltassanak; végre teljes számu hangászkarral annyi közönséges próba tétetik, mennyi a' hangászok és énekesek tökéletes begyakorlására szükséges.

PROBABILISMUS, olly tudomány, melly lehetetlennek veszi az igazság megtudását, azért megelégszik a' tetsző igazsággal vagy hihetőséggel. Arcesilaus és Karneades ezt állitották. Moralban a' probabilismus a' cselekedetek jóságát az elhatározó jó, jobb, rosz vagy roszabb okokhoz méri, azt tartván, hogy a' valóságos jót csak több látszó vagy tetsző igazságok után lehet megesmerni és elérni. A' Jesuiták probabilismusa a' személyességhez volt egészen kötve, 's a' szerint minden cselekedet megengedhető volt, mellyhez jó és alapos okból fogott valaki. Plattner azt állitja, hogy a' probabilismusról szabályokat tenni szükségtelen.

PROBAESZTENDŐ, l. NOVITIATUS.

PRÓBÁLÁS (visgálás, megvisgálás) a' természeti testek tartalmának és némelly vagy minden esmerhető tulajdoninak kikémlése; és mivel ezen kikémlés a' chemia kötelessége, ezt kémlés tudományának is akarák némellyek nevezni. A' bányászoknál a' próbálásnak csak az ércz szolgál tárgyul, és visgálódás csak azért történik, hogy az ércztartalmat kitanulják vagy a' bányamiveletet ellenszámolják.

PROCESSIO nyilvános rendbenjárás, különösen, a' római anyaszentegyházhoz tartozó papságnak, népnek az oltárok, 's templomok körül, vagy az utszákan fényes ünnepi járása némelly ajtatos tárgyak hordozásával, énekek, zsoltárok, 's imádságoknak zengése között, hogy az Istennek, 's szenteknek a' vett jókért hálát adjanak, vagy azoknál valamiért esedezzenek. Illy járás mivel többnyire keresztekkel, zászlókkal történik, némellykor keresztjárásnak-is nevezetik; bucsújárásnak pedig, ha egy távol lévő sz. helyre esik, hol Máriának, vagy valamelly szentnek képe tartatik. Illy járásokat tettek hajdan a' keresztények büneiknek bocsánatjáért a' jerusalemi sz. sirhoz. Processiok már a' legrégibb pogány népeknél is szokásban voltak, mellyekben külömbféle jelszerek hordoztattak: a' bevettetett földeket p. o. körüljárák, szentelt vizzel fecskendezék, hogy termékenységök gyarapodjon és a' károktól mentek maradjanak. — A' Görögöknél és Rómaiaknál Bacchus, Ceres, Diana, 's más istenségek tiszteletére rendelt ünnepeket hasonló fényes szertartással, azoknak faragott, vagy festett képeit előlhordozva tartották. Még most is szokásban vagynak a' processiók majd minden pogány nemzeteknél. Sz. Ambrus majlandi püspök idejétől (4 száz.) fogva a' keresztény egyházba is behozattak, és közönséges hagyomás szerint Mamertus viennei (Francziaorsz.) püspöknek tulajdonittatnak. Husvét éjjelén t. i. midőn ez isteni szolgálatot tartana, tüz támadott, mellynek oltására a' nép kisietett a' templomból, ő pedig egyedül ben maradván, az oltár előtt térdelve könyörgött istenéhez a' veszedelemnek

elháritásáért, fogadással igérvén, hogy nyilvános processiokat tartand, ha imádsága kihalgattatik. A' tüz csak hamar eloltatott, es a' jámbor püspök a' tanácsnak, 's polgárságnak egyezésével, a' Krisztus mennybe menetelét megelőző három napot határozá ezen ünneplésre: más helyek is példáját követvén, lassan az egész kath. egyházba bevéttettek a' könyörgés járásak, 's későbben törvények által meger sittettek. A' Protestansoknál megszüntek a' reformatioval: de a' Katholikusoknál is helyesb vallás érte mének terjesztése után, már ma a' buzgóság, távolabb helyekre menni bucsúra, 's az egek engeszteléséért, jóval alább hagyott, kiki általtátván ez utóbbi czélnak otthon, jó cselekedetek, 's értelmes ájtatosság által könnyebb elnyerhetését.

Processio (kath.) ezt következendőre figyelmezve legjobban megitélhetni. A' kath. egyház pompát szeret; pompásak pedig a' nyilvános járásak millyek tartatnak világi ünnepek alkalmával is; azért senki sem fogja balul megitélni az emberi nemzetet, ha innepi ájtatos buzgóságoknál nyilvános egyházi járásokat tart. Ezekre leginditóbb az urnapi azon szentségre emlékeztető ünnep, mellyet a' kath. egyház egyedül még egészen hisz, 's oltalmaz. A' nép öszve gyül az oltári szentséget hordozó pap körül. Az ur nem emberi kezek által épült templomokban lakik. Ezen állitás láthatóvá lesz, midőn a' szentség körül öszvegyülekezett község a' zöld téren jár, imádkozik, énekel és egy terepély fának árnyékában az ur igéje hirdettetik. Illyek látásán csudálatosan mozdulnak belső indulatink. Mivel a' processiok különböző napokon tartatnak, a' szomszédok illy alkalommal egymást meglátogatják, 's igy ezzel azt is eszközli az egyház, hogy ember emberrel társaságos illetésbe jövén, egyszerüleg folyó éltöket visszonyosan vidámitják, 's valóban ez legjobb oldala a' bucsujárásoknak.

Processus munkálat, mivelet, a' természetnek és mivészetnek azon munkálkodása, melly által a' test valója megváltozik. Igen hihető, hogy a' testek elemrészei más tulajdonokkal birnak magokban az egyesületen kivül, mint az egyesületben. Sok testnél ez szemmel látható. Igy p. o. a' gyúló és a' savitó (két gáz nem) egyesülve egészen különböző testet adnak, ugymint a' vizet. Az illy munkálat vagy egyesülésből vagy elválásból áll és a' chemia azon szabdákat tanitja, mellyek szerint az elemeket egyesithetni és feloldhatni. A' természet minden részein által szüntelen gyakorolja ezen munkálatokat 's a' dolgok változását szüli. Bőven fejti ezen tárgyat Fourcroy e' munkája: „*Philosophie chimique*“, mellyet minden mivelt nyelvre kapva forditottak; mi pedig? latinul ir még egy két jó ember számunkra!

Procida, l. Nápoly (városa 's környéke.)

Proconsul és Propraetor. Eleinte a' római birodalom provinciáinak (tartományainak) kormányzása praetorokra (l. e.), későbben pedig proconsulokra és propraetorokra 's ezeknek segédjeire, a' questorokra és legatusokra (l. e.) bizatott. A' proconsul és propraetor nevet azon consul és praetor kapta, ki hivatala idejének eltelte után provinciába ment, mellynek kormányoztatása neki adatott által. Midőn t. i. a' római birodalom igen nagy kiterjedésü lett és sok tartománnyal nagyobbodott, C. Sempronius Gracchus törvénye által az állapittatott meg, hogy a' consuli és praetori comitiákban a' tanács két consuli és hat praetori tartományt (2 provincias consulares et 6 praetorias) határozna meg, mellyek felett a' választott consuloknak és praetoroknak kevés nappal hivata okra lépések után sorsolniok vagy megegyezniek kellett, hogy t. i. kinek mellyik essék? Ezolta a' consulok és praetorok a' megállapitott rend szerint tartományok helytartói is voltak. A' helytartónak kötelességei: törvény-

szolgá'tatás, a' tartomány más dolgairól gondoskodás és az ott lévő sereg vezérlése voltak. Hivatalok ideje rendszerint 1 eszt-re szoríttatott, néha kettőre, ellenben háromra 's többre ritkán nyujtatott. Rómába visszatérte után a' helytartó köteles volt 30 nap alatt kormányzásáról 's a' tartomány állapotjáról jelentést tenni. Ha igazságtalanságokat és zsarolásokat követett el, törvényszék elébe á'lítathatott és ha pénzt és ajándékot csikart ki, repetundarummal, ha a' közönséges pénzt eltékozolta, peculatussal, 's ha a' sereget törvénytelen czélra használta, criminis majestatissal vádoltathatott. Mindazáltal a' tartományok általánosan sokféle módon sanyargattattak és nyomorgattattak. (Vö. Provincia.)

Procopius caesareai, l. Byzantiumi irók.

Procopius, l. Hussiták.

Prodikus, l. Sophisták.

Prodromus, közönséges czime olly iratnak, melly által a' szerző előleges megfogást akar adni arról, a' miről későbbi munkájában bővebben értekezni szándékozik.

Productio, (termesztés) producáló erő, producálni, producensek mind egy értelemmel járó szavak a' nemzeti gazdaság tudományában. Mitsoda munkásság értessék a' production vagy termesztésen? ez a' kérdés Colbert olta sokképen fejtetett. A' kereskedő rendszerrel tartók csak azt vették annak, melly pénzt hoz az országba; a' physiocraták a' föld terméseibe helyezték azt. Smith Ádám 's tanitványai pedig productio alatt olly munkát értettek, melly cseredolgokat hoz elő. Azomban mindenik meghatározás sántikál. Ugyan is producalni a' szó széles értelmében annyit tesz, mint ujat teremteni, szorosabb értelemben pedig köz értékü dolgot, akár lelki, akár testi, 's akár csere-, akár csupa haszonbecsü legyen, előállitani. A' természet ugyan mindenütt készen adja az anyagot, de annak valóságos javakká dolgozása 's általváltoztatása egy részben a' természettől, más részben az emberi akarattól függ. Igy p. o. az ész természet ajándéka, de annak tehetségeit kiformálni, munka és szorgalom gyümölcse, 's a' melly találmányokat már egy igy kiformált ész a' tudományok világában tesz, azok lelki termények. A' testi productio háromféle 1) eredeti, olly munkálat, melly a' természeti anyagok és dolgok előhozására fordittatik; 2) mesterséges vagy industrialis, vagy is az eredeti productumok külső formájának általváltoztatása, 3) kereskedési, melly a' két első nemü productumoknak egyik helyből más helybe vitelét vagy is a' kereskedést tárgyazza. Minthogy a' productio lelki és testi, látható, hogy a' producensek osztályából szorosan véve a' társaságnak egyik részét se lehet kizárni, mint sokan a' tudósokat, katonákat, cselédeket 's a' t. kiküszöbölték.

Proetus (Proetos), Akrisiusnak, argosi királynak, egyhasi testvére. Már annyok méhében ellenségei voltak egymásnak. Akrisius kiüzte Proetust Argosból. E' Jobateshez vagy Amphianaxhoz, Lycia királyához szaladt, feleségül vevé ennek testvérét, segitségével elfoglalta Tyrius városát, mellyben kicsiny országot alkotott. Itt jött hozá Bellerophon (l. e.) Leányai, a' Proetidák, elcsufittatva 's eszelősen tévelygtek Argolisban és Arcadiában, mivel Bachus titkait fel se vették, vagy Juno képét kigunyolták. Későbbi regék szerint teheneknek hitték magokat 's vad bőgéssel szaladoztak a' mezőben, melly eszelőség a' többi argosi asszonyokra 's leányokra is elragadt. Melampus meggyógyitotta azokat 's az országnak egy részét kapta jutalmul. Proetust, mint irják, Perseus Medusa feje által kővé változtatta.

Profanus, szentelen, világi, egyszersmind bizonyos titkokba avatatlan. Innen jő a' historia profana név, ellenében az egyházi

historiának. Profani auctores, profani scriptores névvel neveztetnek a' görög és római irók bibliai és egyházi értelemben.

Professio, rendfogadás, esküvés, mellyet a' klastromi pap a' próbaesztendők lefolyta után teszen. (l. Klastromi esküvés és Jesuiták).

Próféták, látók, bölcsek, a' zsidó nemzetnek azon tanitói voltak, kiknek köszönhette ez főképpen litteraturáját és Mózses vallás-alkotmányának fentartatását. Már Mózses, e' nép legtanultabb 's természetet esmerő férjfia, prófétának nevezte magát 's figyelemre kötelezé a' Zsidókat azokra, kiket isten ő utána küldend. Samuel, legutolsó a' birák közt, alkotta a' próféta-oskolákat, mellyekben a' zsidó nemzetségek leglelkesebb ifjai a' törvény és költés tanitóival Pythagoras tanitványi módjára együtt laktak, a' törvények értelmét magyarázgatták, mellyet szent énekekben fejeztek ki. Ezen oskolák nevendékei voltak az ó testamentomi próféták név alatt hires nép-szónokok, kik a' vallás- és erkölcstudományt tisztogatták 's terjesztették, az isten országának mozsesi ideáját a' királyok nagyra-vágyása 's a' vallás gyakorlásnak csak külső formáival foglalatoskodó papok gondatlansága ellen fentartották, végre a' statusok sorsát feddőző beszédeikben megjövendölték. Ezen időkorokon annyira felyül emelkedett férjfiak mély belátása és vallásos lelkesedése, olly jelenetek volak, mellyeket csak istennek különös munkálódásából lehet kimagyarázni. Ugy léptek ezek fel, mint isten követei, istentől lelkesitett bölcsek, kiknek beszédeire és énekeire a' nép, mint isten szavaira, figyelmezett, 's kinek beszédei és énekei költés és muzsika ereje által mélyen behatottak az emberi lélekbe. Állandó czéljok, az isteni kijelentés tudományának tisztán megtartatása volt. Nagyobb jelek és csudák azon rendkivüli tetteknél, mellyek köztök a' legidősebbeknek tulajdonittatnak, az ő költeményeik, mellyeknek tulajdonisága, gondolat-teljessége, és fenlengősége, az ahoz értőket még most is csudálásra serkentik. A' babyloni fogság vége felé 's utána, midőn csak egy (Malakias) lépett fel, költői erejek mindég gyengültebb 's beszédeik hangja komorabb, mint maga a' nemzet sorsa. (Vö. zsidó nyelv és literatura, ezsaias, jeremias, habakuk 's a' t.) (L. Eichorn „*Die hebr. Propheten*," Götting. 1819. 2 köt.) Későbbi időkben gyakran nevezték magokat vallásos rajoskodók is prófétáknak, a' nélkül, hogy hivatalokat hasonló módon igazolhatták volna. Főképpen gazdag volt a' 17 száz. ezen nemü prófétákkal 's prófétálókkal, kiket az egyházi historia rajoskodók közé számlál 's még a' 18 száz. kezdetében is jelentek meg a' Sevennekből a' Rajna tájékain próféták, kiknek egy ideig nagy tekintetek volt. Prófétálásaik tárgyai, az antikristus megjelenése 's álmok szövevényei, mellyeket János menyei jelenései hoztak forgásba 's világ vége voltak.

Profil, l. oldalkép.

Progne, Prokne, l. Philomela.

Prognosticon, előre megmondás és jövendölés, mivel valakinek prognosticonját előadni annyi, mint sorsát előre-megmondani, ókos vagy babonás okfőkből, komolyan vagy tréfából. — Prognosticonnak neveztetik az időjárás üvegének neme is, melly az időváltozást (a' benne lévő higságnak zavarossága által) állitólag 24—36 óra előtt megmutatja. Ezen eszköz mindazáltal esmeretesebb Baroskópium név alatt.

Programmának neveztetik az universitásokban és gymnasiumokban nyilván kiszegzett vagy kiosztogatott hirdető vagy meghivó iromány valamelly innepiségre, mint bizonyos tárgy vitatására, hivatalra emeltetésre, beszédre, vizsgálatra 's a' t. E' Prolusionak is neveztetik.

Progressio, sorzat, a' mathesisben nagyságok vagy számok sora, melly adott visszony szerént nevekedik vagy fogy. Ha ezen nevekedés vagy fogyás összeadás vagy kivonás által áll elő, e' progressio arithmeticának, ha pedig sokszorozás vagy elosztás által mutattatik ki, progressio geometricának neveztetik, mivel amott arithmeticai, itt geometriai visszony van. Igy p. o. ezen sorzatban: 3, 5, 7, 9, 11, 13 's a' t. a' különbözés 2, az az, mindenik szám 2-vel hág felyebb, tehát a' sorzat arithmeticai; ebben pedig: 2, 4, 8, 16, 32, 64 's a' t. a' progressionak mindenik tagja 2-szer annyi, mint az előtte lévő, következésképpen a' sor geometriai. A' progressiok nem csak a' felsőbb mathesisben, hanem több fontos, polgári életbeli számolásokban is használtatnak, mint p. o. a' kamat- vagy anatocismus, öszves kamat- vagy rabatt számlálásban, polgári számvetésekben 's a' t.

Projectio. A' tárgy képének lapra vetése vagy rajzolása, annak párhuzamos vagy egy adott pont felé menő vonalok által leábrázolása, melly vonalok a' rajzlapot pontokban érdeklik, 's e' pontok által a' képet formálják. (L. Perspectiva.) Ezt leginkább a' földképek rajzolásához használják. Ha p. o. a' föld planiglobiumának (l. e.) lerajzolására a' szemet a' polusban gondoljuk 's az egyenlitő térét projectiotérnek vesszük, ugy a' fél földgolyó polaris projectioját kapjuk. Igy nyerjük a' többi projectiókat is, a' szerint, mint más álláspontot, vagy más projectiótért veszünk fel. Egy sajátságos illyen projectio az, mellyet nevezetesen a' tengerabroszoknál használunk, melly feltalálójától Mercator (l. e.) projectiójának neveztetik. Ennek, és a' többi legjelesebb projectioknak theoriáját megmagyarázza Bode „*Anleit. zur Kenntniss der Erdkugel*" (más kiad. Berl. 1803. rezekkel). Mélyebb vizsgálatokat ad Lacroix „*Elémens de géométrie descriptive*" (4 kiad. Paris 1812).

Prokátor, l. Ügyvédő.

Prokris, Erechtheusnak leánya és Cephalusnak (l. e.) felesége.

Prokrustes, szörnyeteg Atticában, kinek két nyoszolyája volt, egy rövid és egy hosszu. Ha a' hozá betérő vendég alacsony termetü volt, mikor ez aludni ment, a' gonosztévőtől a' hosszu ágyhoz vitetett, hol addig nyujtatott azon szin alatt, hogy az ágyat vendégéhez akarja alkalmaztatni, mig lelkét ki nem adta. Ellenben ha vendége magas termetü volt, a' rövid ágyhoz vitte azt, 's annyit vágott le belőle, mig az ágyban el nem fért. Végre Theseus hozá jövén, ugy tett vele, mint ő másokkal.

Prolegomena (gör.), bevezetést, bemenetelt jelent, főképpen tudományba, melly ennek előfogatait vagy előre-bocsátott észfogatait, vagy pedig külső tulajdonságait, nevét, elosztatását 's más visszonyait illeti.

Proletariusoknak neveztetett Rómában a' népnek utolsó és legszegényebb osztálya, melly a' statusnak csak gyermekeivel (proles) fizethetett (Vö. Census és Centuria).

Prologus, a' dramai költésben előbeszéd, melly megelőzi a' játék kezdetét, versben v. prosában, egy vagy több személy is mondhatja. A' régieknél magát a' játékost nevezték prologusnak, ki az illy elő beszédet tartotta, 's rendesen darabhoz tartozó személynek vették; igy p. o. Plautus Amphitryonjában Mercurius maga prologus. Ebben az értelemben a' prologus csak történetes része volt a' darabnak. 3 tárgya lehet a' prologusnak: 1) vagy a' darab költeményét illeti, mellyben a' megmagyaráztatik, vagy annyit nyit fel belőle, a' mennyi szükséges a' játéki kezdet értésére, 's ekkor a' prologus bevezetés, melly a' nézőt magáig a' cselekedetig viszi. Euripides illyen prologussal élt, mellyről A. W. Schlegel azt mondja, hogy mivel Euripides az addig szokottól és esmeretestől eltávozott,

szüksége volt prologusra, melly a' dolgok fekvését fejtse ki, 's meneteleket adja elő. Lessing azt tartotta, hogy ezen az uton elébb haladott a' dramaturgia, mivel a' darab becsét csak érdeklő helyezetek határozhatták el, 's az ujsági inger támasztásra nem számolhatott a' költő, azért előadásának is lelkesnek kellett lenni, melly a' nézőt egészen lekötelezze. Az ujabb időben prologus helyett apró kis jeleneteket 's mintegy kis egészet fügesztettek a' dramai irók a' nagy darab elibe, hogy átmenetel legyen a' nagy egészre, p. o. Klingemann Mózsese, mellyet Mózses megmentése előz. 2) A' prologus tárgyázhatja a' költőnek v. játszó-személynek publicumához való arányait. Régen a' költő és játszó egy személy volt, azért a' prologusban kérhette is a' publicumot, hogy ne légyen kemény itéletében, felfedezte a' darab külső összeköttetését az élettel, 's mentette magát a' critica ellen, mint p. o. Plautus és Terentius. Ma vándorlo játszó társaságok használják az illy prologust, 's kolduljják a' publicum kegyelmét. Az illy nemü prologusnak semmi összeköttetése sincs a' darabbal. 3) A' prologus különös alkalmatosságokra terjedhet ki, p. o. rendkivüli történetek esetében, millyenek a' nemzeti innepek, győzedelmi napok, jubilaeumok, mellyek azomban magának a' darabnak is alapjai lehetnek. Illyen esetekben a' prologusokban lyrikai pathosnak kell lengeni, különben czéljának nem felel meg, 's közönséges alkalmatossági versekké válnak. Ez esetben a' prologus, mint magának a' darabnak egyik szerepje, felléphet 's allegoriai formát vehet magára. Mind a' két utolsó nemü prologust lehet énekelni is, mint az operában.

PROMETHEUS, a' Titánok nemzetségéből, Japetusnak és Klymenenek, Okeanos leányának fia 's Deukalionnak attya; Aeschylos Themist, Apollodorus Asiát mondja annyának. Nagy feltételek forogván fejében 's ügyes lévén, Zeusnak, az istenek uj nemzetsége alkotójának, ellene tört, bár elébb pártján volt is. Midőn t. i. a' Titánok közt nehányan Kronost az uralkodástól megfosztani, 's arra Zeust emelni akarták, Prometheus adta azon czélerányos tanácsot, hogy fortélyal kezdjenek a' dologhoz; mert Themistől és Gaeától jól tudta, hogy itt nem erő, hanem fortély segithet és győzhet. Tanácsa megvettetvén, P. Zeus pártjára állott, ki javallatját elfogadván, győzött. P. innen méltán dicsekedett, hogy az uj isteneket uj hivatalaikba ő iktatta; mert Zeus általa jutott attya székére, rendelte el országát 's adott hivatalokat más isteneknek. Csak a' szegény halandókra nem ügyelt Zeus, sőt elvégezte, hogy kiirtja azokat 's uj nemzetséget állit elő. Ebben P. megakadályozta Zeust, az ez által elrejtett tüzet alattomban az emberekkel közölvén 's azon mesterségekre és tudományokra, mellyeket értenek, megtanitván. Ezen tett megbüntetésére Jupiter az emberekhez Pandorát (l. e.) küldte, ki minden nyomoruságot hozott reájok. Prometheust magát pedig a' Kaukasusnak egy kősziklájához kötöztötte Hephaestos által, az ógörög földkerületnek nyugoti végén 's egy sastól vagy keselyütől máját szétszaggattatta, melly minden éjel ujra nőtt. De P. tudván, hogy Io nemzetségéből egy férjfiu (Hercules, l. e.) fog születni, ki, bár számtalan fájdalmak kiállása után, lánczait eloldozza, bátor lélekkel türt; sőt Zeus jövendő 's ez előtt még esmeretlen sorsát is tudta. Ha t. i. Zeusnak győzhetetlen ellensége, kit maga nemz Thetissel, fellépni fog, P. elérte szenvedéseinek végét. Zeusnak megbékélni kell vele, mert csak P. tanácsa által mentethetik meg végveszedelmétől. Ezek nyilvánosan két regék, de a' mellyek már Aeschylusnál egyesülve jőnek elő. Miért haragudt légyen Zeus a' halandókra 's akarta ezeket eltörölni? igy adja elő Hesiodus: Egyszer az istenek az emberekkel Mekoneben egyezni akartak, azaz, megállapitották, melly védő hivatalokkal és tiszteltetésekkel birjanak az istenek 's melly kö-

telességeik legyenek az embereknek erántok? Ez alkalommal P. volt az emberek képviselője, hogy az istenek azokra igen terhes kötelességeket ne tegyenek. Bika vezettetett áldozatra 's az isteneknek választaniok kellett abból, a' mi tetszett nekik. A' szétdarabolt bikát P. két részre osztotta; egyik oldalra a' hust 's kövér belet tette a' bika bőrébe takarva 's gyomrával fedve; a' másikra a' csontokat, mesterségesen begöngyölve kövérségbe. Zeus, ki a' csalást nem látta által, az istenek nevében választván, a' kövérséget vette, melly alatt boszankodva látá a' csontokat. Azolta, folytatja Hesiodus, szokás az isteneknek húsatlan csontokat áldozni. Lucanus „*Prometheus*" czimü dialogusában ezen husosztáson és tüzlopáson kivül azzal is vádoltatik P. hogy embereket teremtett. Apollodorus szerént P. azokat vizből és agyagból alkotta 's tüzet adott beléjek, száraz fát gyujtván a' napnál. Plato azt beszéli, az istenek a' halandókat földből és tüzből elegyitették; hanem annak, a' mit mindeniknek kapni kellett, elosztatását Prometheusra és öccsére (Pandora férjére), Epimetheusra bizták. Epimetheus a' legjobb erőket az oktalan állatokra vesztegette 's P. hogy az emberek gyámoltalanul ne maradjanak, elidegenitette Hephaestostól és Athenetől a'tüzi mesterségeket. Mások, mind költők, mind philosophusok, ezen mythust még másként módositották, kiki tulajdon nézetei, 's szüksége szerént. Vö. F. G. Welcker „*Die Aeschylische Trilogie Prometheus (der Feuerraubende, der Gefesselte und der Erlöste) und die Kabirenweihe zu Lemnos*" etc. (Darmstadt).

PRONUBA, l. JUNO.

PRONY (Gaspard Clair François Marie Riche de) franczia földmérő és mechanicus, kinek érdemei, a' tudományok académiájába lett felvétetésével és a' becsület-rend czimerével jutalmaztattak meg, 's ki most, mint a' polytechn. intézetnél tanitó, 's a' hidak és utak épitésénél első földmérő naponként ujabb érdemeket szerez. Mint iró is a' maga nemében, dicséretet érdemel. Munkáinak száma, mellyek 1787 olta megjelentek, igen nagy és ugy lehet azokat tekinteni, mint classicus munkákat. Mi csak az ő „*Nouvelle architecture hydraulique*" (1790 és 1797) és az ő „*Recherches physico-mathémat. sur la théorie des eaux courantes*" (1804) munkáit emlitjük. Angolból is többet forditott franciára. Testvére C. G. A. Riche de Prony, mint természetvizsgáló követte azon küldötséget, melly Laperouse hires tengeri utazó sorsának kinyomozására rendeltetett és 1797 az ott kiállott veszélyekben elholt.

PROPEDEUTIKA, szó szerint előre-készités, oktatás valamelly mesterségre, tudományra. Propedeutikai tudomány az, melly szükséges előesméreteit adja mesterségnek, tudománynak, hogy könnyebben boldogulhasson valaki egyiknek vagy másiknak bővebb esmerésében és gyakorlásában. Ide tartoznak tehát a' különös bevezetések valamelly tudományba, a' segéd-tudományok, és encyclopaediák, mellyek a' tudományok kiterjedtséget, részei öszvefüggését rövidebb vagy nagyobb rajzban előadják. Némely tudományok, mint a' logica, nyelvtudomány, minden más tudományoknak propedeuticumai; mások csak bizonyos osztályokra terjedhetnek ki, p. o. mindenik tudománynak különös encyclopaediája. Különösebben valamelly tudománynak vagy mesterségnek propedeutikája az a' tudomány, melly meghatározza a' legszükségesebb fő fogatokat mindenikben, 's azoknak megtanulására különös törvényeket vagy utmutatásokat szab, mellyek magának a' tudománynak vagy mesterségnek belső alkatjából fejlenek ki, 's a' részeknek az egészel egyben-függését eszközlik. Krugnak fundamentalis philosophiája illyen propedeutika a' philosophiára. Fő dolog mindég az ügyes mód, melly a' propedeutika becsét elhatározza. Régebben prolegomena név alatt volt inkább esmeretes. E' szerint a' tudományok minden főbb osztályainak voltak, 's vagynak és lehet-

nek propedeutikáji, mellyeknek tanitása az alsóbb oskolákban azért is szükséges, hogy illy előesmeretekkel könnyebben behathat a' tudományok mélyeibe a' tanuló, ha felső oskolákba lép.

PROPAGANDA, közönségesen minden intézet, mellynek czélja a' keresztyén vallás terjesztése a' pogányok közt. A' proselytismus volt kezdetben alapja, melly mindazáltal nem kaphatott nagy erőre mind addig, mig a' Congregatio de popaganda fide XV Gergely pápa alatt 1622 fel nem állott, ki maga is a' Jesuitáknak nevendékje lévén, azoknak befolyása alatt alapitotta ez intézetet, vagy collegiumot, melly 18 cardinált 's nehány pápai szolgálatban lévőket foglal magában. A' katholikus catechismus uj görög nyelvre is le van forditva, 's Lorettoban intézet volt a' proselytusokká lett Görögöknek ingyen tanitására, mellyben Jesuiták voltak a' felvigyázók. Ez az intézet leginkább az illyriai tartományokra terjedt ki, de dugába dülvén a' kezdet, VIII Orbán pápa ujra megerősitette azt. Ez a' pápa állitott a' propaganda megerősitésére még három intézetet 1627 és 1628-ban u. m. Prágában 20, Bécsben 20, Fuldában 30 nevendékre, 1530 tallért szabván mindeniknek költségére. Ugyan ez a' pápa egyesitette a' congregatioval 1627 a' Seminariumot de propaganda fide, mellyben missionariusok tanittattak. A' congregatio minden héten egyszer gyült öszve a' pápa jelenlétében, bizonyos arra rendelt palotában, 's igazgatta a' társaság dolgát, hogy kitűzött czéljának megfeleljen. Van könyvnyomtatása, mellyben a' szétküldözésre szánt brevariumok, missalek 's a' t. nyomtattatnak. Ezen mustra után a' protestans országokban is állittattak fel propagandák p. o. Angliában, hol már 1643 illy társaság felállott, mellyet II Károly 1661 megerősitett, 's igazgatója Boyle volt, később a' canterburyi érsekek voltak elől-ülői a' társaságnak 's III Wilhelm alatt jobb formába vétetett, tőke pénze szaporittatott, 's tagjai papi és világi emberek együtt 90 számra mentek fel. Fő czélja Keletindia téritése volt, hogy vallásnál fogva is szorosabban egyesülhessen azzal Anglia. A' dán Király 1705 hasonló társaságot állitott Tranquebárra nézve; 's ma már a' missionariusok mindenütt elszaporodtak. A' franczia lázadás idejében propaganda név-alatt olly társaságok értettek, mellyek a' democraták principiumait terjesztették.

PROPERTIUS (Sextus Aurelius) szül. Menaviában (Umbriában) egy Antoniushoz ragaszkodásáért Augustustól számkivetett római nemesnek fia 's egy az Augustus idejebeli legjelesebb elegiacus (alagyás) költők közt. Nem bir ugyan Ovidiusnak és Tibullusnak természetes könnyüségével 's kellemeivel; de nagy munkáiban a' rhetori mesterség és ügyesség, 's vakitó előadásának fénye. Kiváltképpen szerencsés a' hősi tárgyak rajzolásában. Alagyáinak csak 4 könyvei jutottak hozánk, mellyek közül a' 4-diknek utolsó alagyája legjelesebbnek tartatik 's alagyák királynéjának neveztetik; mindazáltal e' se ment a' költőnek más alagyákban találtató hibáitól, az erőltetéstől 's keresett kifejezésektől. Szerelem Propertius sok alagyájának tárgya; de nem a' nemesebb, 's mennyei, mellyet az akkori időnek egy római költőjétől se lehet várni, bár nem élnek is mindnyájan olly buja és fajtalan rajzolatokkal, mint Popertius. Találtatnak, főképpen a' 4-dik könyvben, olly versek is, mellyek csupán alagyai szótag-mértékben vannak irva, de foglalatjokra nézve az oktató és elbeszélő versezetek osztályába tartoznak. Itt tünteti ki főképpen a' költő tudóságát, mivel a' mythologia köréből vesz fel tárgyakat, a' honnan kevésbé is hat az érzésre. Mint mindenütt, itt is görög alagyás költőket (név szerént alexandriai Kallimachust) követett. Életéről nem sokkal tudunk többet annál, hogy a' polgári nyugtalanságok végével Rómában Maecenasban pártfogóra talált, kinek köszönhette a' császár kegyelmét is. Ugy látszik, mint barátja Ovidius, semmi hivatalt se

viselt 's csaknem egyedül a' költésnek és szerelemnek élt Rómában, hol korának virágzásában (K. e. 12) holt meg. Alagyáit gyakran találhatni Tibullus és Catullus versezeteivel együtt kiadva. Legjelesebb kiad. Brouckhusiusé (Amst. 1702 és 1727); Vulpiusé (Padua 1755); Burmanné és Santené (Utrecht 1780). Legujabb crit. kiad. magyarázatokkal Kuinölé (Leipz. 1804—5, 2 köt.) és Lachmanné (Leipz. 1816). Ném. ford. Knebel (Leipz. 1798) és Strombeck (Brauschweig 1822.)

PROPONTISNAK neveztetett a' régieknél, a' vele határos pontusi királyságról, az aegeum és fekete tengerek közt fekvő 's ezekkel a' Hellespontus és thraciai Bosporus által öszveköttetett tenger; most a' rajta lévő legnagyobb szigetről, marmorai (márvány) tenger nevet visel.

PROPYLAEUM, igy neveztettek a' Görögöknél azon templomok előtt álló, rendesen négyszegletü oszlopsorokból épült keritések, hol szabad ég alatt az áldozó oltár állott. Hiresek az athenaei pompás propylaeumok, mellyek az Acropolis (vár) felé nyultak és Perikles által épittettek Mnesikles plánja és felvigyázása alatt. Ezekben a' közepső (a' várba vezető) főépületen kivül még 2 melléképület volt, mellyek közt egyik remek festeményekkel volt ékesitve, másik pedig a' győzedelem templomát tette. Ezen mustra szerént épittetett Berlinben a' brandenburgi kapu.

PROROGATIO, hátrább-tevés, ha valamelly törvényes tett később időre tevődik v. hagyódik.

PROSA. Ez észfogatot csak a' poesisre vitelesen lehet helyesen megérteni, 's megmagyarázni. Mindenik a' nyelv-képités külön formája 's alapjok olly belső állapotok különféleségében fekszik, mellyeket nyelv által akarunk kifejezni. Két illy fő állapotunk van: egyik a' gondolkodás, másik a' költés, mellyek az észnek vagy képzelő tehetségnek erősebb munkásságától függnek. Ha szorosabb értelemben gondolkodunk, meghatározott tárgyakat észfogatok által állitunk előnkbe, 's a' fogalmakat közvetetlen az ész törvényével kapcsoljuk össze; ha költünk a' felindult érzelem belső életét láthatólag iparkodunk kimondani, 's gondolatokat kötünk össze egy látható egészbe. Innen a' költő nyelvképitésében az érzelem teljes szemléletnek érzéki és individualis kifejezése uralkodik, a' (közönséges vagy magasb) gondolkodásnál pedig a' nyelv az észfogatok általányosságát és meghatározottságát veszi fel. E' szerint a' poesis a' szemlélet, a' prosa pedig az elmélet nyelve. Amott az a' czél, hogy az individuumnak szemlélt belső harmoniás élete, melly az érzelmekben élénkül jelénkezik, kinyilatkoztassék, itt, hogy határozottabb esmeretek értelmesen közöltessenek. Prosa tehát a' nyelvképitésnek azon formája, mellynek tárgya határozottabb esmeretek közlése, prosai pedig, mi e' formával összefüggésben áll. A' prosa meghatározott esmereteket és nézeteket fejez ki a' tárgyakról, vagy azért, hogy azokat másokban is felébressze, az esmeretet öregbitse, igazitsa, 's igy az esmerő tehetséget mivelje, és az igazságot előmozditsa, (e' tekintetben a' közönséges és hivatalélet, ugy a' tudományok nyelve), vagy az a' czélja, hogy az indulatra, eltökélésre, cselekvésre, röviden, a' kivánó tehetségre hasson. Első tekintetben szoros értelmü, 's jelesen didactica vagy oktató prosának neveztetik; másodikban a' szónoki prosát teszi. A' poesis mindeniktől abban különbözik, hogy független 's ön magában fekvő tárgya van, t. i. a' belső élet láthatóvá tétele. A' prosát az értelem tárgyügyelő törvényei határozzák meg, 's legfőbb bélyege czélirányosság; a' poesis közvetetlenül az ábrázolandónak szellemi szemlélete törvényei alatt áll. Amaz valamit mint valót kiván előállitani, ennek pedig valamit mint szépet 's annál fogva mint képzelményest is kell láthatóvá tennie. De vala-

mint az embernek amaz állapotjai nem egészen válnak egymástól el, hanem csak a' léleknek felváltva előtünő nyilatkozása által határoztatnak meg, ugy mindeniknek vannak érintései és áltmenetelei is, p. o. ha a' szónok, vagy oktató a' költőtől képes piperéket kölcsönöz, hogy az esmeretet jobban felvilágitsa, vagy halgatójit a' tárgy iránt megnyerhesse. A' belső életnek tökéletesen láthatóvá tételére a' költész: 1) mi a' szavak értelmét illeti, érzékitő képes kifejezéseket használ, honnan némellyek a' poesist érzéki nyelvnek, képnyelvnek, képes beszédnek nevezik, noha ezek annak lényét nem teszik, mivel vannak nem költői képek is, és csupa képek, ha bár értelmesen rendeztettek is, még költeményt nem szülnek. Ezzel ellentételesen characterizálják a' prosát, mint nem-képes, vagy sajátságos kifejezést; nem azért, mintha belőle minden képek ki volnának zárva, hanem mivel czélja azok uralkodását nem tűri. 2) Mi a' szavak hallható mozgását, vagy a' nyelv rhythmusi és muzsikai formáját illeti, a' költő ama czélra határozott, és a' poetai indulat 's ezt okozó tárgy characterének megfelelő rhythmust használ. Az ember ugyan, ki belsejének mindenkor legtökéletesb, legmegfelelőbb kifejezésére törekszik, a' gondolatkifejezéshez illő mozgást és jólhangzást akkor sem tagadhatja el, ha a' nyelvet az esméret czéljára használja, (a' prosában), sőt szavainak nem akarva is hallható mozgást kénytelen adni, 's innen a' prosának ama határozatlanabb, kötetlenebb, de kedves hangzásu rhytmusa, mellyet minden jó prosánál a' periodusokban 's tételek arányiban mint szükséges tulajdonságot megkivánunk. (Numerus). Továbbá a' gondolatok belső poesisa nem függ annyira a' külső ábrázolástól, hogy azt a' szavak szoros és tökéletesen kiképzett rhythmusa nélkül is kifejezni lehetetlen volna, vagy az ügyes verselés már költeményt eszközölne, (sőt inkább van sok prosai vers és sok poetai prosa); a' szorosan kiszabott mozgás tehát a' belső poetai indulatnak csak következete, 's mintegy mértéke. Mindazáltal teljesen kimivelve, 's annál fogva a' szép müvészségnek egészen megfelelőleg és a' közönséges felett felemelve csak akkor jelen meg a' külső forma, ha a' szépet a' szavak helyesen kimért mozgásában hirdeti. Azon kivétel, mellyet korunkban a' románok, költői elbeszélések és szinjátékok tesznek, különösen abban gyökeredzik, hogy ezek tárgya a' polgári és valódi élethez közelebb csatlódik, 's a' nemzet mindenkori állapotját akármelly más költeménynél inkább mutatja. Az utóbb érintett második tekintetben a' prosát kötetlen beszédnek (oratio soluta) nevezték, de meg kell jegyezni, hogy valamint a' verselés a' poesis lényét nem teszi, ugy a' prosa valóját sem teheti a' prosai előadás szabadabb és közönségesebb mozgása. Mind ezekből, 's abból, hogy a' poetai indulat a' léleknek a' közönséges felett felemelt állapotja, megfogható az is, miért tekintetik a' prosa az emberi életben uralkodó nyelvnek 's gondolkodás-módnak; mellynek ugyan mindenkor válogatottnak és miveltnek, de különösen erőltetés nélkül valónak és felette természetesnek kell lenni. Ezzel még a' szónak más, t. i. materialis jelentése függ össze, melly szerint a' valóságot, kivált a' közönségest, (vagy a' mindennapi életet) prosának, 's azon ábrázolatokat, mellyek ennek körébe esnek, 's a' közönséges életet mintegy lemásolni látszanak, vagy a' közönséges érzés- és gondolkodás-módon felül nem emelkednek, prosaiaknak szokás nevezni. A' poesisnek és prosának különböző jelentése szerint, a' prosaicus vagy prosaista szó értelme is különbözőleg határoztatik meg. E' nevet szokás adni mind azon irónak, ki felvett tárgyát, (mint esméret tárgyát) értelmes és kötetlen beszédben adja elő, mind általjában annak, ki kötetlen beszédben ir (még a' románköltőnek is); sőt végre gunyolólag annak is, ki költői tárgyakat nemköltőileg tekint vagy ábrázol, ha

bár ezt kötött beszédben tette volna is. — De azt mondánk fenebb, hogy a' prosa az ember közönséges nyelve. Ezt megczáfolni látszik az, hogy a' prosa a' poesisnél mindenütt később fejlett ki, 's általában a' nyilvános oklevelek, történetek, törvények, bölcs mondások legelőször versekbe foglaltattak. E' jelenet abból magyarázható, hogy a' szemlélő tehetség, 's vele a' képzelő erő, a' poesis orgánja, előbb szokott kifejleni, mint a' megfogás tehetsége, 's a' gyermekember szellemének belső életét mintegy érzéki alakokban magán kivül látja; továbbá a' nyelv eredetileg az összes belső állapotot, nevezetesen az érzelmet legélénkebben fejezi ki, 's a' tárgyakat elevenen jeleli meg, honnan inkább ének mint beszéd; végezetre a' fontos mondák, törvények, bölcsesség-szabályok 's a' t. megtartása, nem lévén még betüirás, az érzésnek természetesen megfelelő rhythmust, melly által a' tárgy könnyebben az emlékezetbe óltathatott, 's hamisitatlanul tovább terjesztethetett, sokféleképen kivánta és javalta. Igy tehát a' poesis külső formája: képes kifejezés, és meghatározott rhythmus, a' nyelvnek természetes tulajdonságai kora kifejlésében, 's a' literatura prosája csak az értelemnek a' tudományok irásbeli kidolgozása és az irásnyelvnek a' polgári élet viszonyaira alkalmazása által nyert kiképzésével fejlik ki. Némellyek azt állitják, hogy a' jó, tiszta prosa ritkább, mint a' jó költemény. De ezt megczáfolja a' Görögök és Romaiak példája. Ezt tehát vagy csak olly egyes népről lehetne állitani, mellynek költői tehetsége 's miveltsége a' prosait meghaladja; vagy általányosan az egész állitást arra szoritani, hogy jó prosa épen olly ritka, mint jó poesis, mit nem is lehet csodálni, mivel a' jó prosa főképen a' tárgyak tiszta határozott, és összefüggő meggondolásától függ, melly ügyesség épen olly ritka, mint a' teremtő képzelő erő hathatósága. Talán ez állitást abból lehetne magyarázni, hogy a' költészek rendszerint közönségesebb figyelmet vonnak magokra, 's a' prosai miveket elhomályositják. Innen St. Evremont a' prosaistákat helyesen hasonlitja a' gyaloglókhoz, kik csendesebben mennek és sokkal kevesebb lármát csinálnak. Ezért a' Görögök is a' prosát ὁ πεζος λογος nevezték, a' Romaiak pedig pedestris oratio-gyalog beszédnek forditották. A' prosai irásmód theoriája a' stylisticának (l. Stylus) legjelesb részét teszi, mellytől a' szónoki irásmód theoriáját, bővebb kidolgozás és sajátságainak pontosabb ábrázolása végett rendszerint elválasztják. Ezt a' rhetorica, a' költészi irásmódot a' poetica tanitja. Némellyek a' prosát, poesist, és ékesszólást a' nyelvképités három külön nemeinek, vagy alapformáinak tekintik, mint mellyek az esméret, érzelem, és kivánat uralkodó állapotira vitetnek, 's azoknak megfelelnek. Ama szoros értelmü és az ékesszólástól elválasztott prosa magában foglalja a' hivatali irásmódot, (mellyhez némi tekintetben a' levélirás tartozik), a' didacticai irásmódot (mellyhez a' dialogus is számitható), a' leiró és elbeszélő irásmódot (mellynek a' historiai is egyik ágát teszi). A' prosának, poesisnek, és ékesszólásnak különbözéséről tanit Maasz „*Nachträge zu Sulzer*“ (5. köt.), Mnioch „*Analekten*“ (2 k. Görlitz 1804), és J. Gottfr. Herrmann „*De differentia prosae et poëticae orationis*“ (Leipzig 1803, 4).

Proscenium a' római szinházakban a' scena vagy a' szinpad hátulsó fala előtt azon hely volt, melly az orchestra lábalatti deszkázatjával egyenlő magasságban állott. A' szinpadnál csak valamivel vala alacsonyabb, 's a' crocus, mellyel jó illat gerjesztés végett behintetett, verhenyegesre festé. Nálunk a' szinpad első részét nevezik igy.

Proselyta (gör.) tudatlan, jövevény a' vallásra nézve, ki egy vallástól eláll, hogy másat kövessen; közönségesen mind az, ki vallást, vagy más felekezetet változtat. A' Zsidóknál két nemre osz-

tatnak: az ugy nevezett ajtós, és igazságnak proselytáira: elsőknek azokat nevezék, kik a' bálványozást elhagyván, az egy igaz Istent, Noé fiainak ugy nevezett törvényök szerént tisztelék, a' nélkül, hogy környülmetéltetésre, és a' Mózses törvényének többi határozatirá magokat kötelezték volna. Ezek csak a' templom tornácziba bocsáttattak 's az ajtónál állottak; innét nevezetjök: lakhattak ugyan Israel földjén, de csak külső városokban, 's falukban. Salamon alatt illyen proselyták 150,000 voltak, kik a' templom épitésén munkálódtak, és a' Kananitáktól származtak. Az igazságnak proselytái olly személyek voltak, kik pogányokból egészen Zsidókká lettek, környülmetéltettek, és magokat Mózses törvényének megtartására kötelezték. Környülmetéltetésök előtt, megtérésöknek inditó okai próbáltattak, azután 3 biráknak jelenlétökben megkereszteltettek, ünnepnapon t. i. egész testökkel vizbe mártattak. A' proselyta-keresztség csak azon proselyták gyermekein ismételtetett, kik pogány anyáktól származtak. Fiu gyermekek 12, leányok pedig 13 eszt. előtt, szülőiknek egyetértésök nélkül, vagy ezek ellenzésének esetjében a' törvény szolgáinak segitségök nélkül nem lehettek proselyták. A' leányoknál környülmetélés helyett szolgált a' keresztség, melly által kiki uj szülöttnek tartatott, szülőit többé nem tekinté annak, sőt rabságából is felszabadult. A' zsidó proselyták keresztelkedésének idejéről sok vitatások történtek. A' Rabik tanitása szerént az igazságnak proselytái uj lelket kaptak az égből. Mózses törvénye azonban némelly személyeket a' proselyták jusaiból vagy örökre, vagy csak bizonyos időre kizárt. (Mós. 5 k. 23, 15). Hogy első nemü proselyták Jésus idejében is voltak még, innen kitetszik: Jésus a' Fariseusoknak szemekre hányja, hogy ők vizet, földet egy proselyta csinálhatásáért öszvejárnak, és azt vétkesebbre változtatják, sem mint előbb volt (Mát. 23), melly szavakban nem csak vallásos, de közönségesen minden proselyta-csinálásra vagy téritésre nézve (illyen a' polgári, melly egy polgári véleményhez, vagy felekezethez ragaszkodókat; philosophiai, melly egy philosophiai rendszerhez szitókat keres), ki van mondva a' józan itélet. L. *Heinrich und Antonio, oder die Proselyten der Römischen, und der protest. Kirche (von D. K. G. Bretschneider 2 aufl. Gotha* 1827). Megjegyzést érdemel, hogy 11 Oct. 1829, Juan Calderon elébb kath. azután protestánsá lett pap által prot. isteni tisztelet nyittatott fel Londonban, spanyol nyelven.

PROSELYTACSINÁLÁS, erőszakos igyekezet, mellyel valaki egy idegen keresztény felekezet sorsosit, tulajdon felekezetéhez átvonni törekszik. Ezzel a' fejeztetik ki: hogy a' megtérendő hitében hibázik és hibájának megesmérésére magától elégtelen, a' mi megsérti a' természeti, 's a' felvilágosodott státusokban törvények által védett emberi just, melly szerint vallásos meggyőződésében a' szántszándékos háborgatások ellen oltalmaztatva kiki békésen megmaradhat. Azon hiedelem, mellyel valaki czáfolhatatlan isteni igazságban lenni gondolja magát, 's mások boldogitására czélzó igyekezete, keresztényi gondolkodásunk szerént kimenti ugyan ama gondos törekvést, hogy a' nem keresztényekkel Jésus tanitását megesmértetni akarjuk; de nem azon vakmerő buzgóságot, hogy egy keresztényt azon egyház tanitásaitól, 's szokásaitól elidegenitsünk, mellyben felneveltetett, 's eddig nyugalmat talált; mert légy bár vallásod különböző tanitásának igazságáról, 's isteni eredetéről meggyőződve, hited más felekezet előtt mégis csak személyesnek, sőt mivel ő tulajdon vallásának különböző tanitásához hasonlóul ragaszkodik, hibásnak látszatik neki. Innen ha a' keresztényi tökéletességben nevekedésre nem találtatnak minden keresztény egyházban egyenlő czéleránvos intézetek; azért nem elegendők az idegen hit, 's vallás vélt hátráltató tulajdonai arra, hogy tagjaitól a' tiszta keresztényi meggyőződhetést és a' minden

vallásu kereszténységekből öszveállott láthatatlan 's egyedül idvezitő isten egyházába való eljuthatást megtagadjuk; 's ezen egyházba való bevétetését nem tulajdonitja a' keresztény azon környülménynek, hogy ő görög, vagy közönséges, vagy protestans egyházhoz tartozik, hanem a' mindenütt munkáló sz. lélek erejének, melly Jésus, 's az ő Apostolinak tanitásából szóllal a' belső emberhez. — Prosclyták csinálására, eretnekek, 's pogányok téritésére áll Rómában a' Propaganda. Ezen czélra több pápák, püspökök, világi fejedelmek gazdagon adakoztak; a' magyar nemesség is szép adományokat tett a' Linzben állitott missionáriusok tökéletesitő intézetjére. —

Proserpina (gör. Persephone, Persephoneia); némellyek szerént Jupiternek és Styxnek, közönségesebben pedig Jupiternek és Ceresnek leánya. Pluto által, kinek azután felesége lett, Jupiter tudtával ellopatott. Ez a' mythus több költőtől külömbféleképpen czifráztatott tel. Homeroszuak Ceres tiszteletére irt hymnusa szerént Proserpina egyszer a' nimfák közt tánczolt, füves réten. Majd elhagyván a' többieket, nehányad magával virágokat szedett, mert Hades kérésére Gaea (ugy akarván Jupiter) virágzó nárczisokat (száz is nőtt ki egy gyökérből) termett 's istenek és emberek bámulták a' virágok szépségét, gyönyörködvén kedves szagokban. Szorgalmatosan szaggatta azokat a' leány 's bájoló erejektől elcsábittatván, eltávozott a' vele lévőktől. Hirtelen megrendült a' föld. Aides (Pluto) felemelkedett a' mélységből halhatatlan lovaival a' földre, megragadta Proserpinát 's arany szekerén levitte az alvilág mélységébe. Jajgatva kiáltozta attyát, segitségre hiván, de Hekaten és Helioson kivül senki se hallá panaszát 's hijában reménylé szabadulását. Még környülállásosabb Claudianus. Proserpinának bájoló szépsége, ugy mond, minden istent szerelemre gyulasztott, főképpen Marst és Apollot. Hogy leányát a' szerelmesek alkalmatlankodásitól megmentse, Ceres Siciliában egy barlangba rejtette el azt, hol élt dajkájával, Kalligenával, sárkánytól őriztetve. Pluto azonközben Proserpinát feleségül kérte Jupitertől, ki oda is igérte neki és Venusnak parancsolta, hogy a' leányt a' barlangból csalja ki. E' Minervától 's Dianától kisértetve, Siciliába ment 's reábeszélte a' leányt, szemes annya othon nem létében, hogy menjen sétálni, 's Nimfák és Zefir társaságában a' mezőre mentek, virágokat szaggatni. Ekkor hirtelen megrendült a' föld 's Pluto elragadta az elbódult leányt. Zeus menydörgéssel adta egyezését. Hijában iparkodott Zeus annyát a' házasságban megegyezésre reábirni 's végre megengedte Proserpinának a' felvilágra leendő visszatérést, azon feltétel alatt, ha az istenek eledelében még nem részesült. Azonban sétálása közben az elysium kellemetes mezein már megevett egy pomagránátot 's mind az, a' mit ekkor Jupiter a' busongó anyának tehetett, csak a' volt, hogy leányának eszt. a' tavaszt és nyarat a' felvilágon tölteni engedte. (L. Ceres). Orpheus hymnusaiban Proserpina az Eumenidák és Ebuleus (itt Bacchus) annyának, Pluto tisztelt 's méltó feleségének, árnyékok királynéjának, hamis esküvés megboszulójának, Horák játszó társának, mindenen uralkodó leánynak, gabonával terhesnek, élelemadónak, tavasz óhajtott istennéjének iratik. Ő hoz mindent világosságra, illatozó réteken mulatkozik 's szent testét zöld vetésekkel ékesiti, fénnyel teljes és szarva van. Ugyanott Mise név alatt magasztaltatik, mint Bachus annya, szűz és szent, kimondhatatlan királyné, melly két termetü, férjfiu is asszony is. A' mysteriumokban P. a' test kötelei közt lévő léleknek ábrázolója is volt. Plutotól nem volt gyermeke, Zeustól ellenben, ki kigyó formában közelitett hozá, Zagreust szülte. Zeus Siciliát ajándékozta neki, hol Agrigentum volt neki szentelve. Királyi széken ülve, férje mellett, nárczisokkal vagy kezében pomagránát-almával, néha egyedül, férjének kétágú szigonnyával, képez-

tetik. Lokrisban 's Megalopolisban is tiszteltetett 's az Avernus tó mellett híres berke volt; Rómában, mint Megalopolisban, Ceressel egy templomban tiszteltetett. Férjfiak csak egyszer mehettek ebbe esztendőnként. Mint alvilág királynéjának, fekete meddő tehenek áldoztattak; 's pomagránát-alma, denevérek 's a' tél voltak neki szentelve. Ceressel együtt tiszteltetett az eleusisi mysteriumokban. Pirithousnak és Theseusnak, kik ellopni akarták őtet, az alvilágban kellett maradniok. Proserpinának tulajdonittatott a' hajfürt levágatása, melly által avattattak be a' holtak az alvilágba. Temetéskor tiszteletére a' jelenlévők mejjeket vertek. A' megholtnak baráti és szolgái lemetszették hajokat 's P. megengesztelésére a' farakásra hányták. Hekatével gyakran elcseréltetik. — Venus Proserpinának hajdani képezeteit Gebhard szedte öszve az ő *Venere Proserpina illustrata*-jában (Fiesole 1826).

PROSODIA (προς és ωδη gör.) a' szótagok mennyiségét tanitja. Honi nyelvünk prosodiájára nézve röviden ezek jegyezhetők meg: Hangzó betünk van hét: a, e, i, o, ö, u, ü. Ezek soha sem olvadnak egymásba, tehát belőlök diphtongus nem válik, hanem valamint egyenként külön szótagot formálnak, ugy mindenkor külön is ejtetnek ki, p. o. ren-de-i, fele-i-é, fi-a-i-é. Összetett betüink: cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs, hangjokra nézve csak egy betűt érnek, 's magokban a' szótagot nem nyujtják; dz, mint különben is kettős hang ezekben: madzag, bodza, az első tagot meghosszitja. A' h mássalhangzó 's nem lehelet, mit élesebb kiejtése bizonyit; igy: hegy nem egy, hév nem év, húr nem úr, hó nem ó, adhatom nem adatom, mondhatom nem mondatom, 's a' t.; még is több költészeink lehelet gyanánt veszik. Néma és folyó mássalhangzókat prosodiánk nem esmer, innen az olly versek, mellyekben a' bl, gl, kl, pl, br, dr, fr, gr 's a' t. betüs szótagok latin ráma szerint rövidre rántatnak, p. o. Nézz *abla*kodra *Miklós* 's t. nehézkesek, 's kellemetlenül hangzanak. Szinte igy nem szenvedi nyelvünk a' latin elisiot, vagy a' hangzónak hangzó előtt elharapását. A' szó és szótag mennyiségét részint a' helyzet (positio), részint az ékezés (accentus) határozza. Helyzet által a' magánhangzó két mássalhangzó előtt azon egy szóban hosszu lesz, p. o. ezek első tagjaiban: kedves, vettem, az e hosszu; de hosszuvá válik a' különben rövid szó, vagy több tagu szónak végső tagja is, ha a' rá következő szó mássalhangzón kezdődik, mert illyenkor kimondására több idő kivántatik, p. o. ezekben: elfut az óra, — nincsen erő benned, a' *fut* és *csen* rövid; ellenben igy: fut rövid éltünk, — nincsen benned erő, hosszuvá válik. — Az ékezés, nyelvünk egyik sajátságos bélyege, a' rövid hangzót hosszuvá teszi, 's ez által a' szóknak is gyakran egészen más értelmet ad, p. o. sas sás, rak rák, verem vérem, urat urát 's a' t. Az ékezett á, é, ó és ő mindenkor változatlanul hosszu marad; az i, u, ü pedig többnyire közösnek vétetik, de az ország külön részeiben is változó kiejtésök divatoz, igy Tiszán tul: bíró, író, zsíros, síkos, lúdas, kút, út, bűn, űtők, épűlők 's t., mellyek Dunán tul mind röviden mondatnak. Vannak azonban szokás által meghatározott, 's változatlanul rövid, ugy hosszu *i*, *u*, *ü* hangzóu szavaink is, p. o. csikó, csibe, hiba, csuka, kapu, kuvik, daru, ütöm, ülep, dühös, üsző 's a' t. mindig rövidek; ellenben: sík, síp, bátorít, készít, bús, hús, szú, bűz, fű, szűr 's t. mindenkor nyujtva mondatnak ki, noha ezek is származékaikban az ékezést levethetik. Vannak végre közösök is, mint sohajtok, sóhajtok, ohajtok, óhajtok. Mind ezekben költészeink felette nagy szabadságot gyakorolnak, mire főkép határozatlan irásmódunk is sok alkalmat nyujt, p. o. egyik igy ir: illy, olly, melly, millyen, rossz, javallat 's t., másik igy: oly, milyen, rosz, javalat: honnan ha amaz versel, a' szókat hosszuaknak, emez pedig rövideknek veszi.

Az *a'* és *e'* név mutatót korábbi költészeink csak a' h előtt vevék rövidnek, mostaniak pedig az *oh* felkiáltást is h nélkül irják 's kényök szerint használják. Ennyi tarkaságnak valahai elmellőzését egy tökéletes grammatikától várjuk. L. Rajnis: *Magyar Helikonra vezető Kalauz* (Posony 1781); Verseghi: *Magyar Aglája* (Budán 1806) és *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Par. III.* Virág Benedek: *Magyar Prosodia és magyar irás* (Budán 1820); Döbrentey: *Franczia, Olasz, Német és Magyar Versirás* (Fels. Magy. Orsz. Minerv. 1828) 's a' t.

Prosopopoeia, l. Személyesités.

Prospectus, Prospectusfestés, l. Képirás.

Protagoras, görög philosophus, Abderában szül. K. e. az 5 száz. közepe táján. Főképpen Atheneben tanitott. Ugy tekinthetik, mint egy az első Sophisták közt, kik Görögországot bekóboroltak, irományikat terjesztették, nyilvános vitatásokat tartottak 's pénzért tanitottak. Atheismussal vádoltatván, Athenebőll számkivettetett 's irományi nyilván megégettettek. Azt irják róla, hogy minden feltételetlen, 's tökéletes igazságot tagadott, 's azt állitotta, hogy a' legfelségesebb és legfontosabb tárgyakra, az istenre és virtusra nézve az embereknek hijános és kétes esmereteik vannak, ugy, hogy azok lehetnek is, nem is. Mennyiben igaz ez, nem lehet bizonyosan tudni, irományi elveszvén 's csak kevés emlittetik azok közül későbbi irók tól. Ezen mondatjából: Az ember minden dolognak mértéke, ezt bizonyosan nem lehet következtetni.

Protesilaus, a' görög vitézek közt egy Troja előtt. Iphiklus, phylacei (Thessaliában) királynak és Diomedeának fia volt 's tulajdonképpen Jolausnak neveztetett. Protesilaus nevét onnan kapta, mivel a' Görögök Troja előtt kiszálván, legelőször ő ugrott ki szárazra. De a' kiszálás után, egy trojai bajnoktól, némellyek szerint Hektortól, nem sokára elejtetett. Sirhalma a' sigei fokon volt. Holta után, mint hős (heros) tiszteltetett és Elaeusban (Chersonesusban) oraculuma volt, főképpen az Athleták számára; több betegséget is gyógyitott.

Protestantismus. Általánosan minden, a' ki valamelly megállapitott principiumnak, vagy más által tett rendelésnek ellene mond 's önnön meggyőződését és jusait az ellen védi, protestansnak neveztetik. A' história mindazáltal ezt a' nevet csak az evangyeliomi egyház tagjainak adja, mivel a' reformatio munkájával foglalatoskodó evangelicus birodalmi rendek, a' speieri birodalomgyülés szavainak többsége által hozott azon végzésnek, „hogy jövő közönséges egyházi gyülésig további ujitások az egyházi dolgokban ne történjenek, a' mise ne töröltessék el, 's azon helyeken, hol az uj tudomány már elhatalmazott, seholse akadályoztassék, lázitó egyházi beszédek ne tartassanak és gunyoló munkák ne nyomtattassanak" 19 April. 1529 az öszvegyült fejedelmek előtt nyilván ellene mondtak 's ezért ez idő olta ellenmondó rendeknek vagy Protestansoknak neveztettek 's magokat is ugy nevezték. Ezen ellenmondásra, mellyet még egy 25 Apr. minden hiteket fenyegető ellenséges rendelések ellen a' császárhoz 's jövendőben tartandó nemzeti zsinathoz és minden részre nem hajló bi róhoz tett feljebbvitelek által megerősitettek, a' Protestansoknak részént a' számos katholikus rendeknek azon justartása, hogy a' hitbeli dolgokban ők itélhetnek, részint azon akadályok által kellett ösztönöztetniek, mellyek az emlitett birodalomgyülés végzésébeni megegyezések által a' reformatio terjedésének útjában állhattak volna. Ezen ellenmondásokban azt nyilatkoztatták ki, hogy azon dolgokban, mellyek az isten dicsőségét és önnön lelkek idvességét illetnék, csak az istent tekintik legfőbb birájoknak és azért nem engedelmeskedhetnek a' szavak többségének, továbbá hogy az előbbi

birodalom-gyülések egy szabad közönséges keresztényi zsinatra útalván, a' rendek egy részének nem volna jussa a' másiknak tudományát kárhoztatni és mivel még nem volna az a' kérdés eldöntve, melyik volna az igazi keresztény egyház, innen nincs bizonyosabb tudomány, mint az, hogy egyedül az isten igéjénél kell maradni 's egy szentirásbeli helyet mással és másból kell felvilágositani 's kimagyarázni. Ehez tették még azt is, hogy ha panaszok nem halgattatik meg, tehát ezennel isten és minden ember előtt protestálnak, hogy mind magok, mind övéik nevében, azon végzetekben, mellyek isten, az ő szent igéje, lelkek idvessége és jó lelki esméretek, nem külömben a' reformationak kedvezőbb speieri 1526-ki birodalmi végzetek ellen hozattak, nem egyeznek meg, hanem mindent megsemmisit etnek 's kötelezetleneknek tartanak és Maximilián császár eleibe az ellen alapos és igazi tudósitást terjesztenek. Ezen ellenmondást, az ennek következésében a' szász választó, György brandenburgi markgróf, Ernst lüneburgi herczeg, Filep hesseni landgróf és Farkas anhalti fejedelem nevében, „Magokra nézve öszveségesen, 's keresztény alattvalóikra nézve különösen és általánosan mind azokra nézve, kik most és jövendőben az isten igéjéhez ragaszkodnak", készitett feljebbviteliekkel együtt Ferdinánd királynak, mint a' császár képviselőjének, általadták; feljebbviteleknek ezen közönségességet azon észrevétellel igazolván, hogy ha az embereknek természeti rokonságok szerént lehetős, valaki, ki más meg nem hatalmazottól testi halálra itéltetett, ügyének feljebb vitetése, mennyivel inkább szabad, sőt kötelesség ezt azokra nézve tenni, kik Krisztus által lelki rokonságban és testvéri öszveköttetésben vannak, hogy illy fontos ügyben nem csak magok a' védők, hanem hitek sorsosi is bátorságba helyeztessenek, 's törvényes védelem alatt legyenek. 'S e' nem csak a' protestáló fejedelmeknek, kikkel 10 birodalmi rendek mindjárt kezet fogtak, véleménye volt, hanem az őket mindég tanácsoló theologusoké is, kiknek e' részben, mint a' velek megegyező evangyeliomi községek képviselőinek, közmunkásságok volt. Azoknak megegyezését bizonyitja ama határtalan tetszés, mellyel fogadtatott a' reformatio barátitól ezen oklevelek Hessenben és a' szász választóságban lett kihirdettetése 's nem csak a' németországi, kiket illetett csupán politikai értelemben a' nevezett fejedelmek protestatioja, hanem minden tartományokban lévő evangyeliomiak és reformatusok is elfogadták az abban elfoglalt 's fő vonatiban feljebb előszámlált principiumokat. A' protestans nevezetnek tehát a' fent emlitteteknél fogva kettős értelme van, melly szerént t. i. vagy a' német birodalomban a' kath. egyháztól elvált és az augsburgi vallástételre egymással egy vallásfelekezetté öszveköttetett rendek (alattvalóikkal együtt), vagy általánosan mind azon keresztények viselik ezt a' nevet, kik a' hit dolgábani emberi tekintet ellen tett ellenmondást, és abban egyedül a' szent irás tekintetét megesmerték 's megesmerik, melly utolsó értelemben ezen kifejezés „Protestansok", nem csak a' német birodalom, hanem az egész világ históriájának körébe tartozik. Mind két értelem megegyezik azon pontban, mellyre az első protestans községek legelőször egyesültek; e' szerént azon keresztény neveztetik Protestansnak, ki a' hit és istentisztelés ügyében az emberi tekintetet és önkényességet megveti, csak a' szent irást esmeri hite és élete sinórmértékének, ezen sinórmértéknek követésére magának teljes szabadságot kiván 's mint egyházi községnek tagja, ezen község vallástételének czikelyeire (de csupán csak azért, mivel ezek bibliai tudományt és ezen egyház minden tagjainak közakaratu meggyőződését foglalják magokban) kötelezi magát, mind addig, mig ezen meggyőződés egyszersmind az övé is. Mostani szólásmód szerént minden egyházak tagjai, mellyek a' reformatio folyamatjában ezen szempont vezérlése alatt által elő, Protestansok-

nak neveztetnek. Ide tartoznak: a' lutherana, reformata, ángol egyházak, a' morvai atyafiak egyháza, a' Herrnhutiak községe és azon felekezetek, mellyek a' reformatio meghasonlásiból származtak, mint a' Remonstransok és Methodisták. A' protestantismus használja a' hit, tudomány és isten-tisztelés szabadságát, mellyet származása olta szakadatlanul megőrzött; emberi parancsolatok ellen és mind az ellen védi azt, a' mi a' világosabb esmeretre, szentirással megegyezőbb tudományra és épületesebb istentisztelésre törekvést akadályozni akarja: de egyszersmind nyomosan áll ellene egyes személyek önkényességének, az ingadozó ideáknak és szent irás tetszés szerinti magyarázgatásinak, egyes emberek vallásos nézeteit isten igéje által korlátolván, mellyet, mint istenit, minden emberi véleményen' és okoskodáson felyül emeltnek tekint. Innen vallóitól a' kereszténységnek szentirásból származó igazságaiban való hitet kiván. Nem tilalmazza ugyan az okosság használását, hogy ezen egyetlen egy kútfőből kinyomozza, mi légyen a' keresztény tudomány? 's a' kinyomozott igazságot azon formába öntse, mellyben a' könyebben megfogható, lélekre hatóbb és foganatosabb lehet (és éppen ez az evang. tanitói hivatal főkötelessége); de a' keresztény tudomány tartalmába valamit elegyiteni, a' mi annak főczikelyeivel ellenkeznék, mint a' protestantismus tiszta kereszténvi irányával ellenkező tettet, keményen tiltja. Mert a' protestantismus elke minden tagjának kötelességévé tevén, hogy önnön 's független esméretei és tulajdon meggyőződése által jusson a' kereszténység igazságaiban való hitre; tehát csak azt számlálhatja ezen hithez, a' mi a' közönséges és legfőbb okosságtól, azaz, istentől, jelentetett ki, 's innen minden ember okosságának, mind istenneli eredeti rokonságánál fogva meg kell az igével elégednie, mind az isten igéjének közönséges és törvényes tekintete eránti tiszteletből hódolnia kell az isteni kijelentésnek. A' protestantismus ugyan nem tagadja, hogy isten akaratja a' természetben és az emberi sorsok menetele által is nyilatkoztathatja ki magát, de az ezen hieroglyphei, emberi szemek előtt homályos és nem elég érthetőleg fekvő kijelentés felfogására és magyarázgatására való próbatételeket a' hit szabályaihoz köti, mellyeket a' szent irás, mint isten legnyilvánosabb és legkétségtelenebb kijelentésének vallásos tartalma, nyujt, előre feltevén, hogy csak abban szollott isten 's nyilatkoztatta ki, mi légyen a' keresztény tudomány? Igy szabadságában megőrzi a' protestantismus azon engedelmességet, mellyel az ember az egész legfőbb törvényadójának tartozik 's ellene mond az emberi bölcselkedés magától gondolt 's szent irás tartalmával meg nem egyező tudományának, ha bölcs férjfiak okosságától igaznak esmértetnék is az. Valamint az evangyeliomi tudományt, ugy az istentisztelést is, melly teljes volt emberektől bevitt szertartásokkal, eredeti egyszerüségére hozta vissza a' protestantismus, az uj testamentom szabályait 's legelső keresztény egyházak mustráit tartván maga előtt, és csak a' Kristus maga által szerzett két sakramentomot (a' keresztséget és szent vacsorát) tartotta meg.

Protestatio, ellenmondás, azon kinyilatkoztatás, mellyel bizonyos tettnek, kinyilatkoztatásnak vagy valamelly tettből következtetésnek nyilván ellene mondunk. Magában ritkán foganatos ugyan, de annyiban szükséges jusaink fentartására, hogy megegyezőknek ne láttassunk.

Proteus, régi görög mythus szerént istenült ember, ki mint jövendölő és bübájos tengeri öreg, Poseidon tengeri borjait legeltette az aegeum tengeren, 's eltévedt hajósok tudósitása szerint, néha Pharos puszta szigetén, nem messze a' Nilus torkolatjától, néha a' földközi tengerrel szemben eső Karpathosban, a' mai Skarpantoban, Kreta és Rhodus közt, piritkozott a' napon, 's aludta déli álmát.

Csak fortély 's erőszak által kénszerittetve jövendőlt; elébb pedig mindent elkövetett, hogy elillanthasson, nevezetesen, tengeri istenek módjára, mindenféle formákba, mint állatok, fák, sőt tüz és viz formáiba is öltözött. De a' ki nem ijedt meg, 's őtet erős kötelek közt tartotta, annak mindent kinyilatkoztatott, a' mit tudni akart, elmultat, jelenvalót 's jövendőt. Igy szedte reá 's kénszeritette őtet Menelaus (Homer. *Od.* IV, 351), hogy neki jövendőljen 's tanácsat adjon. Homer Proteust egyiptominak mondja, vagy tulajdon értelemben, vagy mivel Egyiptom folyójának szomszédságában tartózkodott. Később Proteus trójai had idejebeli királynak iratik, ki vagy szent mesterségek, vagy főékességének mesterséges változtatásai által, különbféle formákat tudott magának adni. Más elbeszéletekben, mellyeket tartott talám Virgilius maga előtt, Proteus istenelt ezermester volt Palleneben, Emathien vagy Macedonia földnyelvén. Fiainak erkölcstelenségétől szomorittatván, Herkules idejében tenger alatt Egyiptomba vándorlott, 's urának, Neptunusnak, ki neki jövendőlő tehetséget adott, tengeri borjait őrizte az itteni esmeretlen tengeren. Csak a' későbbi mysticusok tették őtet az eredeti anyag ábrázolójává 's igy jelen meg Orpheusnak 24 hymnusaiban. A' halandó születésü tengeri daemon most Neptunusnak és Phoenicenek, sőt az öreg Okeanosnak és Tethysnek fia lett. Feleségül Psamathe adatott neki, kivel több fiat és leányt nemzett. Róla neveztetnek az ollyan emberek, kik hirtelen változván, különbféle charakterek 's nevek alatt jelennek meg, Proteusoknak.

Protogenes görög képiró, Apelles kortársa; némellyek szerint Rhodusban, mások szerint Cariában született. Több mesteri festeményeket neveznek tőle, jelesen Jalysusnak, állitólag Rhodus városa alapitójának képét. E' képen egy kutya volt, mellyet a' festő köhécselve, tajtékzó szájjal ábrázolt. Plinius azt beszéli, hogy a' tajtékot soká nem tudá eltalálni. Boszonkodva veté végre a' spongyiát, mellyel a' szineket letörölni szokta, a' képre; mi által a' tajték történetből olly természetesen esett ki, mint csak kivánhatta. E' kép mentette meg Rhodus városát a' Demetrius ostromától is. Cicero idejében ez még Rhodusban volt; Cassius Rómába vitte 's a' béke templomában állitá fel, hol Commodus alatt a' templommal együtt összeégett. Apellessel találkozása iránt v. ö. e.

Protocollum, l. Jegyzőkönyv.

Provence, Franciaországnak tartománya, elébb főkormánykerülete, most 3 departementet formál, a' rhonetorkolatit, varit 's alsó-alpesit; kicsiny része a' vauclausei dep-hoz kapcsoltatott. P. volt hajdani Galliának első tartománya, mellyben a' Rómaiak K. e. 124 telepedtek meg, kiktől Provincia nevet kapott; innen jő Provence neve. A' római nyug. birodalom elpusztulása után lassanként nyugoti Gothok, Burgundok, kel. Gothok és Frankok ülepedtek le benne. Saracenek is voltak egy ideig birtokosi; de Martell Károlytól kikergettettek. 843 a' franczia birodalom kegyes Lajos fiai közt elosztatván, Provence I Lothar részéhez jött. Ennek örökösei alatt a' provencei grófok lassanként függetlenekké tették magokat 's 4 különböző ágból volt maradékaik urai maradtak annak 1480-ig, midőn az utolsó törzsök kiholt és Provence a' franczia koronára szált. L. Papon *Hist de la Provence.* — Természeti állapotja szerént Felső- vagy Éjszaki- és Déli- vagy Alsóprovencére osztatik. Az elsőt az Alpesek ágai fedik, mellyek közt nagyobb 's kisebb völgyek feküsznek. Az Alpesek ezen ágai Alpináknak neveztetnek, mellyek Piemont határán válnak el a' cotti Alpesektől, különbféle ágaikat egész Felsőprovencere kiterjesztvén. Főfolyója Provencenak a' Durance. Ezenkivül sok erdei patakjai vannak, mellyek nyáron kiszáradnak, tavasszal pedig, ha a' hó a' hegyen elolvad, partjaikból kilépnek 's nagy

pusztitást tesznek. Eghajlatja nedves és változó; éjszaki szelek a' legégetőbb hévséget csipős hideggé változtatják 's nyáron egy esőt más követ. Köves, száraz és szükölködő földje nem engedi a' földmivelést gyarapodni, melly a' munkás fáradságát alig jutalmazza a' szükséges gabonának felével, mivel a' vetés csaknem töldszint verhet gyökeret. Ellenben sok köve kőfalaknak használtatik, mellyeknek nap felőli oldalán állanak a' nap jótevő és termékenyitő sugarainak ereje nélkül el nem lehető növények, árnyékok alá pedig azok tétetnek, mellyeknek kevés szükségek van a' nap hévségére. Krumpli pótolja ki a' többi növények hijányát. Ló és marhatartás kevésbé fontos, mint a' juh- és kecsketartás; méh is sok és haszonnal tartatik. Bor, mandola, fige és más nemes gyümölcs, kapor, olajgyümölcs, több tájékon jól tenyészik. Számos ásványai közül kevés használtatik, mint a' sós források is. Fabrika kevés városban van. Szegény lakosinak egy kereset módja az, hogy más tartományokba vándorolnak ki, hol nyáron által kézi munkájokkal valamit szereznek; más része házalással keresi élelmét. Alsóprovencenak éjsz. 's kel. részét hasonlóul az Alpinák hasitják, mellyek Nizza határán szakadnak el a' tengeri Alpesektől és Maures névvel a' tartományon keresztül-huzódnak. Nagyobbára kopasz, erdőtlen kősziklák, de jó illatu növények, mint rozmarin, levendula, thymian, zsálya 's a' t. találtatnak rajtok. A' nyug. rész és parti tájékok térek és részint mocsárosak. A' Crau, 18 nsz. mf. térség, mellyet kevés agyaggal vegyült kavics fed 's melly ürmön és levendulán kivül alig terem egyebet. Legjelesebb folyói: a' Rhone, melly itt ömlik a' tengerbe; a' sebes Durance, mellynek kiáradásai sok kárt okoznak, 's a' Var, mint határfolyó Nizza felől. Eghajlatja hasonló Olaszországéhoz; alig ésmeretesek a' fagyás és hó, de igen a' nagy dér, melly az olajgyümölcsnek 's gyenge déli gyümölcsöknek gyakran árt. A' hévség nyáron gyakran mértéke.len 's ritkán enyhittetik esőtől. Már Jan. friss zöld szinbe öltözik a' föld, Febr. minden virágzik; mindazáltal a' hideg éjszaknyug. szél, melly itt Mistralnak neveztetik, gyakran fagyat és deret hoz, de nem tartóst. Marha és lótartás nem legjobb, fontos a' juhtartás; kecske is sok tartatik. A' méhek jó mézet és viaszt adnak. Selyem tenyésztés szorgalmatosan üzetik, mint halászat is. Földmivelés, köves, meszes és száraz lévén a' föld, alig adja felét az esztendei szükségnek; más k felét a' lakosok vagy pénzért veszik, vagy gesztenyével és krumplival segitnek magokon. Ellenben a' bor- és olajgyümölcs-termesztés igen terjedt és jövedelmes. Igen jó olajának egy része provencei olaj név alatt kivitetik. Csekély borából pálinka főzetik; malozsa szőlő is sok aszaltatik. Franciaországnak egy része se olly gazdag nemes déli gyümölcsökkel; mert van különösen jó figéje, gesztenyéje, narancsa, czitroma, pomagránátja, datolyája 's a' t. mellyek a' szabad ég alatt teremnek. A' többek közt dióval 's mogyoróval jövedelmes kereskedés üzetik, mint kaporral, édes gyökérrel, malozsával, 's a' t. Fája igen kevés; innen nagy bányászsága nem lehet, bár volnának ásványai, mint reze, onja, vasa. Földje csaknem csupán kőszenet, melly pótolja nemiképpen a' fa hijányát, 's tengeri sót ad. A' lakosok, Provenzálok, igen különböznek a' többi Franczióktól. Hajdani román nyelven beszélnek, melly inkább az olasz, mint franczia nyelvel atyafias és nem kellemetlen hangu. Hevesek, indulatosak 's álhatatlanok, de nem csalárdok, jó szivüek 's könyelméjek mellett is becsületesek, munkásak 's dolgosak. Az alsóbb osztálybelieknek alacsony termetek, borzas hajok, igen erős, indulatos képvonásaik, főképpen vad 's villámló szemeik vannak. A' mulatkozást mindenek felett szeretik 's több megjegyzésre érdemes népmulatságaik vannak. Egyébiránt szorgalmatos mezei gazdák, rettenthetetlen halászok és hajósok, munkás kereskedők 's ügyes manufakturá-

sok, kik főképpen selyem miveket, szappant és bőrt készitnek. Jelesebb városaik: Marseille, Toulon, Aix, Arles, Grasse, Tarascon, Hyéres, Antides, Fréjus 's mások.

Provenzalok, igy nevezteténck déli Franczia- és Spanyolországban a' 12 és 13 század lovag költői. E' déli vidékek akkoriban közösen Provence nevet viseltek. Ez alatt tehát nem csak a' Rhone és Var közti tartomány értendő, hanem mind az, mi különben Languedoc, Gascogne, Auvergne, Bourgogne nevet viselt, 's a' 12 száz. elején (IV Berengar Raimond, előbb Barcelona vagy Catalonia grófja, utóbb házasság által Provence grófja, 's e' tekintetben I Berengár alatt) egyesittetett, azután Aragonia 's déli Spanyolország nagy részével bővittetett. A' lakosok Provinciales vagy Provençaux nevet hordának, 's a' sokkal durvább Francziáktól (Français) a' Loire által választattak el. Déli Franczia ország, mellyet már a' görög gyarmatok, p. o. Marseille, 's a' Rómaiak szomszédsága csinosbitott, 's szelidebb éghajlat és szabadabb gondolkozásu igazgatás boldogitott, éjszakot a' 11 századig miveltséggel hagyon meghaladta, 's olly nyelvvel birt, melly római 's német szavakból szőve, tisztasággal, gyöngédséggel, kedves hangzással, és gazdagsággal annyira jeleskedett, hogy Cataloniában, Valenciában, Majorcában 's t. is minden miveltebbek azon beszélnének. Egy illy nyelv, az akkori nemességnek napkelettel, jelesen a' költészkedő Arabokkal esmerkedése által nyert finomulása, az utazások és kalandok által felgerjesztett képzelődés és bővült értelemképzés, az uralkodóvá lett romános érzés, 's a' kereskedés szülte jóllét, mind ezek felébreszték az elméket, a' költészetet; dalosok éneklék a' harczokat és kalandokat, vallást és szerelmet; 's kivált a' dalokban dicsőitett szépektől sok és hangos tetszést nyerének. Csak hamar egész nemesség, sőt minden, mi pallérozottabb volt, költész lett Provenceban, mellynek fejedelmei, kivált III és V Berengar a' költészetet igen pártolák. Ezek uralkodása alatt, 's akkor egész Európában legmiveltebb, legpompásabb udvaraikban finom szokáshoz tartozék egy sereg nemes költők tartása. Minden ünnepet lanttal, hárfával, vagy hegedűvel kisért ének és költemény dicsőite, honnan az örömünnepeknek illy tehetségek által diszesitése végett számosan szerte utazának. A' Provençal és költész név csaknem egy értelmü lett. Dalaik, mellyek gyakor nem annyira költői lelkesedésből, mint utánazásvágyból születtek, 3 fő nemekre osztatnak: 1) Canzonek, szerelemdalok, majd édes, vidám (*Soulas*), majd panaszkodó szerelemenekek (*Lais*), majd pásztori (*Pastourelles*), majd vallási 's oktató dalok. 2) Sirventes, vitézeket és fejedelmeket magasztaló dalok, mellyekhez a' nemzeti és harczdalok járulnak. 3) Tensons, majd versenyénekek, szerelmes pályakérdések felett, mellyeket a' szerelem udvaraiban (*cours d' amour*) dudolgattak. Legörömestebb éneklének még is asszonyokat és szerelmet, kedveseiknek mint bálványoknak 's ideáloknak dicsőitésében vetélkedve, de olly szivesek és szemérmesek nem valának, mint a' német szerelemdallók. Bár mi kevéssé tessenek is nekünk költeményeik általjában, (mivel finom és találós helyekkel csak itt ott jeleskednek, 's ezek is, minthogy a' legfőbb kecs a' kifejezésben fekszik, eredetiben olvasandók); 's bármi kevés költői becsüek legyenek is dalaik, mint mellyek gyakran inkább eszelős negédeskedések 's mindennapi rimelések, mint egy fellelkesült érzelem viszhangjai: még sem lehet tagadni azon nagy hasznokat, mellyek a' korra háromlának e' költészetből, melly az elméket mindig pallérozta, a' nyelvet gazdagitotta, a' férjfiakat tettekre buzditotta, az asszonyokat hogy magokat szeretetre méltókká tegyék, tüzelte. A' provençali költők romani költőknek is hivattak, továbbá *Trobadourok*-nak (l. e.) az olaszoknál *Trovatori*-knak, a' valamivel későbbi éjszaki franczia országi dalosok pedig, kiket főkép VI Ká-

roly pártolt, *Trouvères* nevet viseltek. Legrégibb Troubadour, kit nevéről 's dalairól esmerünk, Vilmos Poitiers és Guienne grófja, (szül. 1071) ki kereszthadi viszontagságait megéneklé, de ki előtt már másoknak is kelle énekelni, mert Raynouard talált egy provençali rimelt költeményt már 1000 esztendőből. E' költészet 1090 — 1290 virágzott, 's rajoskodó szelleme 1140 és azon időben hágott fő pontra, midőn III Fridrik császár Provençe birtokát I Berengárnak adta. Itt ekkor nemcsak a' nagyok és fő asszonyságok, hanem külföldi nagy fejedelmek is, (mint oroszlánszivü Richard) és az olasz nemesség egészen a' provenci dalokért buzgának. A' provençali nyelv és ének bájai t. i. csak hamar Olaszországba (hol az első prov. költő Folchetto volt), Spanyolországba, (hol több fejedelmek, mint II Alfons, III és IV Péter költészkedtek) 's utóbb Sziciliába is elterjedének. A' Dante által is magasztalt de Villeneuve Romeonak, Provence 10 grófja Berengar Raimond (1206 — 44) ministerének története csodálatos, mellyet Baudrier 1635 román gyanánt beszélt el. E tárgy ujabban is kidolgoztatott: *Peregrinazioni ed avanture del nobile Romeo da Provenza* (Turin 1824, 2 k.). A' provençali ének elenyészte 14 századba esik, mellynek első felében már jutalmakat (Toulouseban arany ibolyákat, ezüst mezei rózsákat) kelle buzditásul a' költőknek igérni. Utolsó, kit Millot, a' *Hist. littéraire des Troubadours* (Par. 1774, 3 k.) szerzője, e' nemben említ, Jean Esteve de Blesières 1286 körül. Megunák végre ez időtöltést, az ész elnyomta a' képzelődést, a' nemesség elveszté fényét, a' fejedelmi pártfogók elholtak, a' franczia házból származott királyok a' provençali helyett inkább a' franczia nyelvnek kedvezének, de elmulván a' lovag kalandok, a' tárgy is kifogyott; nem álla fel a' Provençálok közt egy hathatós Petrarca, 's az énekesek helyett, kik ha magok troubadourok valának, Menetriers nevet viseltek, csak nyomoru muzsikusok (Jongleurs) maradának, kik a' troubadour névvel visszaéltek, azt megutáltaták 's a' korábbi jobb költőket elfelejteték. A' provençali költők versezeteiből, nehány vallásos románon kivül, még máig is számos darabok vannak fenn. E' hagyomány nem csak Europa ujra felébredt izlésének tanuja és az akkori miveltebbek közt divatozott gondolkodásmódnak, szokásnak és erkölcsnek emléke, hanem a' régiségbuvárnak is sok anyagot nyujt. Itt ama magok által Sciença gaye nevezett költészkedésnek egy pár szüleménye:

1) Rómais-provençali nyelven:

Al chans d' ausels commenza ma chansos,
Chant aug chantar la ghianta et aiglos,
E' pels cortils veg verdegar lo luis.
La blava flors que par entr' el boissos
E'l piu clar corren sobr' els sablos
La u s' espand la blanca flor del lis ....

az az:

Ha szól madár, majd zendül énekem,
Mikor pacsirta és rigó danol,
Mikor kizőldül ujra a' mező,
Diszlik sövény közt a' kis kék virág,
Tisztán foly a' viz a' homok felett,
Ott hol nyilong a' hószin liliom ....

2) Rómais-francz. nyelven.

Quand florist la violette
La rose et la fleur du glais,
Que chante le Papegai,
Lors mi poignent amoretes,
Qui mi tiennent gai.

Mis pieça ne chantai;
Or chanterai
Et ferai
Chanton joliette
Pour l' amour de ma-miette,
Ou grand pieça me donnai.

az az; ha nyilik az ibolya, a' rózsa és a' tulipán, ha a' madarak énekelnek, szerelem istenek ingerkednek velem, kik olly vidámmá tesznek. Még soha sem énekeltem, de majd éneklek, 's akkor kedvesem szerelmére, kinek belsőkép hódolók, csinos dalt készitendek. L. Raynouard *Choix des poésies originales des Troubadours* (Par. 1816—21, 6 k.) melly gyüjteményhez egy *Grammaire Romane* kapcsoltatott; továbbá A. W. Schlegel *Observations sur la litterature provenzale* (Par. 1818). Adrian ezekből alkotá *Grundzüge einer provenzalischen Grammatik* (Frankf. 1821).

Provinciának a' Rómaiaknál olly tartomány neveztetett, mellyet volt consul vagy praetor igazgatott, mint helytartó. (L. Proconsul.). E' szerént azok consulares és praetoriae provinciae neveket viseltek. De csak olly római hatalom alá hajtott tartományok neveztettek provinciáknak, mellyek Olaszországon kivül feküdtek. Augustus alatt a' provinciák senatoriákra és imperatoriákra osztattak. Az utolsók azon tartományok voltak, mellyek ellenséges beütéseknek leginkább kitéve voltak 's mellyeknek kormányzását Augustus azon szin alatt tartotta fen magának, hogy a' tanácsot és népet a' nyugtalanságoktól megmentse, igazán pedig azért, hogy a' sereg vezérlése egyedül az ő kezei közt legyen. Innen az imperatoria provinciák nem mindég ugyanazok voltak. Nálunk azon tartományok neveztetnek provinciáknak, mellyek szorosan véve nem tartoznak a' törzsökországhoz. — Provincialis valamelly rendnek feje, ki rendjének vagy szerzetének klastromaira ügyel bizonyos tartományban 's a' rend generalisa alatt van.

Provocatio, l. Hivatkozás.

Prudhon (P. P.) történet- és arczképfestő, az institutum tagja, (1816), a' becsületrend vitéze, szül. 1760. egy cluny-i kőmivesnek 13-dik gyermeke, hol a' hires apátság szabad oskolájában barátok taniták. Az itt naponként látott képek észtehetségét képirásra ébreszték, mit a' szerzetesek észrevevén, Moreau püspöknek ajánlák, 's ez Dijonban rajzra oktattatá. Rövid idő alatt olly előmenetelt tett, hogy a' burgundi rendektől feltett jutalmát elnyerné, 's Romába küldetnék. E' jutalomért törekvése közben egy oskolatársának, ki a' feladás leábrázolhatásához minden reményét elveszté, segéd kezeket nyujta, 's e' mellett saját munkáját elrestelkedé. Amaz elkapá a' jutalmat, de megvallá, hogy P. érdemlette meg. Ekkor a' rendek Prudhonnak adák a' római hópénzt 1783. Itt Rafael, da Vinci, And. del Sarto, 's Correggio mustraképeit tanulgatá. Az utolsóhoz annyira közelitett, hogy franczia Correggiónak neveztetnék. 1789 Párisba ment. Itt hosszu ideig igen boldogtalanul élt, minek oka egy nagyon korán kötött házasság lehete. E' környülmény gátolá ugyan lángeszét, de mind a' mellett is Franczia ország hires képiróji közt tisztes helyet foglal. Némellyek rajzolatját 's fejeinek egyformaságát gáncsolják; de pompás szinezetét 's ecsetjének szép kifejezését és kellemét csodálják, melly jelességeket nem szorgalom, hanem csak szerencsés organisatio adhat. Mgh. Parisb. 1823. Boiart kiadá róla *Notice historique sur la vie et les ouvrages de P. P. Prudhon* (arczképével, Par. 1824). Hires festményét *Le crime, poursuivi par la justice et la vengeance céleste* a' luxemburgi képtárban szemlélhetni; Roger metszé. Sommariva gyüjteményében van tőle *Enlévement de Psyche par les Zéphirs* és *Zéphir dans un*

bocage, se balançant sur la surface des eaux. P. Maria Luisa császárnénak képirásban leczkéket adott, 's fiját (a' nem régiben meghalálozott Reichstadti herczeget) egy pálma- és babérbokor közt ábrázolá le. *Assomption de la Vierge* (1819) óltárképe jelenleg a' Tuileriák kápolnájában függ. Utolsó munkája a' haldokló üdvezitő. Az öregebbik Didot pompás kiadásaihoz több derék rajzolatot készitett.

PRÜSZSZENTÉS a' tüdőkbe szivott többecske levegőnek az orron való erőszakos, tulajdon hangal kötött kihajtása. Közel oka néki az orr takonyhártyájában elszéledt szagló ideg ingerlődése, melly különbféle idegen testek által történik, p. o. az erős szagu porok, dohány, hunyorpor stb. által. Nem kevés embernél a' napfénye is okoz prüszszentést.

PRÜSZSZENTŐ GYÖKÉR l. HUNYORGYÖKÉR.

PRUTH, hajózható, de sebes folyó, melly Galliciában ered a' Kárpátokból, Moldvát hasitja és Galacztól keletre a' Dunába ömlik. A' bukaresti békekötésben (16 Maj. 1812) Oroszország és a' Porta közt a' Pruth tétetett, Moldvába befolyásától kezdve a' Dunába szakadásáig, a' két birodalom e' tájéki határává; és igy Moldvának a' Pruth bal partján fekvő egész része az orosz birodalomhoz kapcsoltatott. 1711 Nagy-Péter (l. e.) háromnapi szerencsétlen csatázása után a' Törököktől egészen bekerittetett Husnál, egy Pruth mellett eső kis városnál 's 13 Jul. kéntelenittetett némelly áldozatokkal békességet vásárolni. (L. KATALIN).

PRYTANEUM azon épület volt Athenaeben, mellyben a' Prytanok (azaz, a' tanács 10 osztályaiból azok, kik vitték sor szerint az előlülést) gyültek öszve, hivatalok lefolytáig (35—36 nap alatt) laktak 's közönséges költségen ettek. A' prytaneumban evés legnagyobb megtiszteltetések közé tartozott 's csak a' statusra nézve érdemes férfiak hivattak meg arra. Parisban Napoleon Prytanée névvel tanitó intézetet alkotott, mellyben nehány száz tanuló tartatott a' status költségén. 12 eszt. korokig közösen tanittattak 's azután polgári foglalatosságra (5 tanitó alatt), vagy katonai szolgálatra (3 tanitó alatt) rendeltettek. 15 eszt. korokban kijöttek az intézetből, hogy kiki önnön pályájában magát tovább tökéletesithesse.

PSAMMITICH, PSAMMETICH, l. EGYIPTOM.

PSEUDO, görög szó, melly azért tétetik nevek és szavak mellé, hogy általa valami ál és nem igazi fejeztessék ki. Igy, a' ki ál nevet visel, Pseudonymusnak neveztetik, valamint az ál név alatt irt könyv is (l. ANONYMUS); Pseudopropheta, hamis profétát, Pseudo-Smerdis, hamis Smerdist (L. PERSIA) jelent.

PSEUDO-DEMETEREK, l. OROSZORSZÁG.

PSEUDO-ISIDORUS, l. ISIDORUS, DECRETALISOK és PÁPÁK.

PSYCHE lélek, és pillangó, két értelmü költői szép allegoria, a' napistennek, és Endelecheiának, vagy Entelecheiának, az állhatatosságnak és törekedő erőnek leánya volt. Más költők királyi leánynak tartották 's azt beszélik róla, hogy még két leánytestvére volt, kik nem nagyon szépek lévén, Psyche egyedül birt tökéletes szépséggel 's mint Venust ugy tisztelték, de szeretni nem merték. Ezért Venus megharagudott, 's parancsolta Amornak, hogy álljon boszut rajta, 's a' legutálatosabb férjfi eránt gyulassza szerelemre. Amor engedett a' parancsnak, de maga is bele szeretett Psychebe. Azomban Psyche attya busulván, hogy leányának nem akad szerencséje, Apolló oraculumához folyamodik, 's válaszban kapja, hogy leányát gyászruhában hegy tetejére vigye, 's magára hagyja, mert neki szárnyas sárkány nőjének kell lenni a' végzések szerint. A' parancsolat fájdalmok közt teljesittetik, 's Psyche a' kősziklán egyedül látja magát, mikor Zephir szelidül körül lengvén, a' szerelem

istennek egy szép mulató-kastélyába viszi, hol ez minden éjjel láthatatlanul és esmeretlenül látogatá meg 's nappalra eltávozik tőle. Örökké boldog lehetett volna már Psyche, ha kedvesének intése ellen nem kivánta volna közelebről megtudni, ki szeretője? Irigy leánytestvérei, kiket Amor tilalma mellett is magához jártatott, azt hitették el vele, hogy undok csudának karjai közt hever, mellyre a' tudni kivánás még inkább felébredt benne. Mikor aludt szeretője, egy lámpával felé ment, 's látván a' szép alkatu istent, örömében a' forró olajból egy cseppet vállaira ejtett. Amor felébredvén, szemére hányta állhatatlanságát, 's eltünt mellőle. Vigasztalás nélkül öszve bujdosta azután P. minden templomait az isteneknek, 's végre Venus palotájába jutott, hol szenvedelme felső pontra hágott. Venus magánál megtartotta, mint rableánynal ugy bánt vele, legkényebb munkákra szoritotta. Amor azonban titkon szerette, 's néha segitette a' munka teljesitésében. Legveszedelmesebb bizotsága volt aszonyának a' Proserpinához való ut az alvilágba, hogy tőle szépség keneteket hozzon; de P. ezt a' veszedelmes útat is kiállotta; hanem szerencsétlenségére kinyitván a' szelenczét, az abból kiomló halálos gőztől egyszerre megfojtatott. Ekkor megjelent Amor, 's nyilával illetvén, életre visszahozta. Venus is megengesztelődött, 's Jupiter szavára halhatatlan lett Psyche, Amorral is örökre öszvekapcsoltatott. Pompás volt a' lakadalom, honnan irigy testvérei mérgekben magos kősziklákról leugorván életeknek végett vetettek. Ezt az allegoriai elbeszéllést Apulejusban olvashatni.

PSYCHIATRIA, l. LÉLEKORVOSTUDOMÁNY.

PSYCHOLOGIA (lélektudomány.) A' lélek körül foglalatoskodó tudománynak legközelebbi tárgyai lehetnek, a' szellemi munkásság közönségesen észrevehető változatainak 's jeleneteinek magok szabályosságában, 's belső összefüggésökben előádása, vagy e' jelenetek végső okának kinyomozása, és a' lélek valójának 's a' mindenség iránti viszonyának kitapogatása; rövidebben, annak vizsgálata, mint nyilatkozik a' lélek, vagy mi a' lélek? Ez utolsó nyomozást, mivel tárgyát tapasztalni vagy észrevenni nem lehet, természetmulónak (metaphysica) vagy okoskodónak (rationalis psychologia) hivják; az elsőt pedig, mivel itt a' lélek mint tapasztalás tárgya tekintetik, tapasztaló (empirica) lélektudománynak nevezik. Az empirica Psychologia tehát, az emberi lélek nyilatkozatai és változatai körül tett, 's tudománnyá képzett tapasztalás. Mint tudomány, a' lélek közönséges munkásságára, 's azon belső jelenetek bizonyos osztályára vitetik, mellyeket összehasonlitó szemlélettel lelünk fel; mint lélektudomány pedig, az anthropologia egy része, 's innen psychologica anthropologiának is nevezik, 's a' physiologiától vagy physiologica anthropologiától megkülönböztetik, ha bár mindketten szüntelen egyesületre törekszenek is. A' psychologia a' szellem (én) és a' test közti különséget, mint már tudva lévőt, előre felteszi, 's azt nem iparkodik magyarázni; a' lelket ugyan, mennyiben a' testtel összekötve van, munkásságában megszemléli, de a' csupa testi változatokat elmellőzi, mind kettejek nagy különsége mellett is mindenkor eredeti egységökre mutat. Ez utolsó nélkül a' tapasztalással inkább ellenkeznék mint egyeznék, 's a' tapasztaló-lélektudomány nevével nem dicsekhetnék. A' philosophia iránti viszonya sokféle. Mert először ugy tekintethetik, mint a' kifejlendő bölcselkedői elme előkészitő tudománya, még pedig inkább, mint a' logica, melly a' szellem munkássága közt csak az észt szemléli szabályosságában. Valamint t. i. az emberi elme kifejlése a' különösből indul, 's haladva a' közönségeshez emelkedik, ugy a' tapasztaló psychologia, melly tapasztaláson épült, ön esmeretet ad, legczélirányosabb előkészités és bevezetés a' szemlélődő világ-nézetbe, mellyet a' philosophia felál-

lit, még pedig annál inkább, mennél világosabban megesmeri azon szellemi eszközt, mellyel bölcselkedünk. Azonban itt csak olyan dolgok is fejtegettetnek, mellyek mindenkinek eszméletében fekszenek, 's azért mindenkitől is könnyen megértetnek, de mellyeknek világos és összefüggő esmerete a' bölcselkedés tévelyedéseit elkerültetheti, 's mint könnyebb a' nehezebbhez biztosabban vezet. Azonban a' philosophia helyét még sem pótolhatja, mert a' tapasztalás és szemlélés a' dolgok valója felől semmit sem tanit; hibás tehát azok állitása, kik a' philosophiát csupa psychologiai szemléletmódnak tartják. Sőt a' tapasztaló lélektudomány más oldalról tekintve, maga is alkalmazott bölcselkedői tudomány, mennyiben tárgyainak elrendelése 's magyarázása végett, nemcsak philosophia formára, hanem bizonyos tapasztalást haladó észfogatokra is (mint: erő, hatás 's t.), mellyeknek igazságát előre felteszi, 's ön megalapitása és felállitása végett philosophiai elmére is szorul. És ez által különbözik a' lélek csupa természeti leirásától. Ez a' lélek munkájit csak természeti rendben előadja, a' tapasztaló lélektudomány pedig azokat élő összefüggésökben 's törvényeik szerint magyarázza, 's a' belső életet mint szellemi mivalkatot előterjeszti. Igy tehát az eddig mondottaknál fogva, az alkalmazott philosophiának (kivált az anthropologiai tudományoknak) azon része, melly az emberi lélek szerközetét, belső tapasztalás (öneszmélet) által észrevett nyilatkozásaihoz képest esmerni tanitja. Ez ideálhoz a' psychologia mivelődése mindig annál közelebb jut, mennél feljebb emelkedik a' különféle szellemi nyilatkozások csupa előszámlálásánál, 's a' természeti leirásnál: de mint még iffjabb tudomány, nem minden részeiben egyaránt miveltetett ki. Némellyek, mint a' testtudományt, a' lélek természeti, ép vagy beteg állapotjára, annál fogva psychologiai physiologiára és pathologiára osztják. Mások ismét közönségesre és különösre választják el; amaz a' lelket közönséges és szabályos nyilatkozataiban tekinti, ez pedig a' külön lélekfajokat 's a' szellemi állapot külön osztályait vizsgálja. E' meghatározáshoz képest látnivaló, hogy a' tapasztaló lélektudomány nem csak minden más tudománynak istápja 's előmozditója, de az életre is nagy befolyása van. A' szent irásnak 's törvényes okleveleknek helyes magyarázása, a' törvényeknek esetekre alkalmazása, mindennemü nevelés és oktatás, a' mélyebb történetnyomozás és előterjesztés, 's egy az emberi természethez szabott gyógyitás, kivált a' lelki-betegségekben, végre minden emberrel való módszeres bánás azon szellemi törvényeken alapul, mellyeknek tiszta és összefüggő esmeretét e' tudomány adja. Mi történetét illeti (ezt Fr. Aug. Carus *Gesch. der Psychologie* Leipz. 1808. bőven előadta), elszórt észrevételekben már a' Görögök bő anyagot nyujtának e' tudományhoz, p. o. Plato és Aristoteles. Ujabb időkben Hume David *Treatise of human nature;* Hartley, Locke (*De intellectu humano*), Montaigne (*Essais*), Descartes (*De passionibus animae*), Helvetius (*De l' esprit de l' homme*), Charles Bonnet (*Essay analitique sur les facultés de l' âme*), Condillac; Irwing (*Erfahrungen und Untersuchungen über den Menschen*), Herder (*Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit*), Feder, 's. t. De csak Christ. Wolf (*Psychologia methodo scientifica pertractata Frankf. und Leipz.* 1732. 4) szedé legelőször tudományosan össze az emberi lélekről való tapasztalatokat, 's azért a' tapasztaló psychologia atyjának is nevezik; ő választá-el a' tapasztaló psychologiát is, noha nem mindenütt szerencsésen, a' tapasztalást haladótól. E' tudomány uj időszaka az észrostáló (critica) philosophiától (l. e.) kezdődik, mellynek alapja maga is psychologiai. Kant a' maga *Kritik der reinen Vernunft, und der Urtheilskraft* és *Populaire Anthropologie in pragmat. Hinsicht* (más. kiad. Königsb.

1802.) czimü munkáji által a' psychologiában is több uj nézetet nyitott. Kant után rövid foglalatokban kidolgozák a' tapasztaló psychologiát K. L. F. Schmid, H. L. Jakob, J. Ch. Hoffbauer, Maasz, Kiesewetter, Snell, Olshausen. A' két utolsónak iratai inkább tanulók és nagyobb közönség önoktatására valók, az elsőbbeké szorosabb tudományos rendben vannak, 's inkább leczkékre szolgálhatnak. Több sajátossággal dolgozták ezt ki a' nevezett Fr. Aug. Carus, (Leip. 1803.) és Chr. Weisz *Untersuch. üb. das Wesen und Wirken der menschlichen Seele.* (Leip. 1811.) Legujabb nyomozások G. F. Schulze (*Psychologische Anthropologie Gött.* 1816. harm. kiad. 1824.); Fries (*Physische Anthrop.*. Jen. 1820); Hartmann (*Der Geist des Menschen in s. Verhältnissen zum physischen Leben* Wien. 1820); Herbart (*Psychologie, als Wissenschaft neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysik, und Mathematik.* Königsb. 1824); Eschenmeyer (*Psychologie.* Tübing. 1817. más. kiad. 1825.) és Stiedenroth (*Psychologie zur Erklärung der Seelenerscheinungen* Berl. 1824) Heinroth Psychologiája inkább épületes mint oktató könyv. — Egyes részeit különösen dolgozták Maasz (*Theorie der Gefühle* és *Theor. der Leidenschaften*), Dirksen (*Über die Stärke der Seele*) Dedekind, Suabedissen st. Ide tartoznak a' derék Schubert némelly munkáji is, (p. o. *Ahnungen des prakt. Lebens* és *Symbolik des Traums*).

PTOLEMAEUS (Claudius), földleiró, astronomus és mathematicus, Pelusiumban (Egyiptomban) szül. K. u. 120—160 közt élt Alexandriában Hadrianus és Marcus Antoninus alatt, 's azt irják 80 eszt. korában halt meg. A' régi világ astronomusai közt elsőnek tartatik. Ő javitotta Hipparchus álló csillag-jegyzékét 's csinált olly táblákat, mellyeknél fogva a' nap, hold és planéták mozgásait kiszámolni lehetett. A' régiek egyes vizsgálatait először ő szedte öszve 's hozta rendszerbe, mellyet „*Μεγαλη Συνταξις (magnae constructionis)*" czimü munk. (13 könyv.) adott elő (Basil. 1538). Világrendszere (l. e.) Ptolemaeus rendszere név alatt esmeretes. 827 táján ez a' munka arab nyelvre, 's ebből, melly „*Almagest*" czimet visel, 1230 táján II Fridrik császár rendelésére latin nyelvre fordittatott. Ezenkivül még más latin fordittatjai is vannak ezen munkának. Más fontos munkája P—nak az ő „*Földleirása*", 8 könyvben, mellynél tyrusi Marinust követte, ki földleirását azelőtt nem sokkal adta ki; hanem P. munkáját számos hozá-adatokkal 's javitásokkal gazdagitotta, a' helyek hosszára 's szélességére, mint a' tartományok és országok határaira nézve is, mert őtet kell első irónak tekintenünk, ki a' helyek fekvését ezen módon meghatározni igyekezett. Az ő munkája foglalja magában a' földabroszok rajzának első elveit is (gr. et lat. c. tab. geogr. per Mercatorem recogn. Montanus, Leyden 1618). Bármelly tökéletlen is sok a' vizsgálatok hijánya miatt, még is véghetetlenül hasznos P. munkája az ujabb földleirókra nézve. Ezen fő munkákon kivül birunk még P—tól más chronologiai és astronomai munkákat is.

PTOLEMAEUSOK, 13 görög eredetü egyiptomi királynak, kik mintegy 290 eszt-ig, azaz, mig Egyiptom római provinciává nem tétetett, uralkodtak Sándor halála után az emlitett országban, közös neve. Helyesebben (mivel nem viselték mindnyájan a' Ptolemaeus nevet) Lagidáknak neveztettek, Lagustól, az országló ház törzsökattyától. 1) Ptolemaeus Lagi (azaz, Lagusnak, egy Macedoniainak, igazán Filepnek, fia), ki Soternek (szabaditónak) is neveztetett a' Rhodusiaktól, kiket segitett, elébb egyiptomi helytartó, 39 eszt. uralkodott 's mh. K. e. 284. Alexandriát szépitette 's alkotta az itt lévő hires könyvtárt. Fia 's örököse 2) II Ptolemaeus Philadelphus, fényüző fejedelem, Ptolemais és más városok, mint a' Pharus (l. e.), melly mindazáltal attyának tulajdonittatik,

épitőjének tartatik. Mh. K. e. 247. 3) Ptolemaeus Evergetes, K. e. 221 holt meg. Felesége Berenice (I. e.) volt. Ezen három első Ptolemaeus igen buzgó pártolója volt a' tudományosságnak. Reájok 's a' többi Ptolemaeusokra nézve Vö. Alexandriai oskola és Egyiptom. L. Vaillant „*Historia Ptolemaeorum etc.*“ (Amst. 1701).

Ptolemais, l. Acre.

Publicista, status-törvénytudó, mivel a' statustörvény jus publicumnak neveztetik. Egy alapos publicistának tehát az europai statusok jus publicumain kivül, a' philosophiai törvénytudományt, politicát, historiát és statisticát jól szükség tudni, 's a' status-törvényről általányosan józan fogalminak kell lenni.

Publicum, l. Közönség.

Puebla, a' mexicoi birodalomnak tartománya 's hajdani kormánykerülete, melly Tlaskalának is neveztetik has. nevü régi, Mexico uralkodóitól fügetlen köztársaságról. Hegyes részeiben jól mivelt és népes, hanem a' csendes tenger felé sivatagjai vannak. Mexico hajdani pallérozotságának sok emléke találtatik benne. Lakosai szabad Indusok. A' tartomány népes részében, magas hegytérségen, mintegy 7000 láb-ra tenger felett, fekszik a' Spanyoloktól 1533 europai módra épitett fővárosa, Puebla de los Angeles vagy Angyalváros, egy spanyol Amerikának legjelesebb városai közt, mellynek Humboldt szerint 67800, Bullock (*„Six months residence and travels in Mexico“*, Lond. 1824) szerint pedig 90000 lak. van. *) 60 templomainak pompásságában 's gazdagságában 's egyházi szertartások fényében Puebla, mint ezen utazó irja, talán az egész keresztény világnak első városa. Mindenek felett pazérló gazdagsággal pompázott a' püspöki templom. Nevezetes egy mind két nemen lévő ajtatoskodók számára rendelt menedék, kik egy nagy, szép festményekkel ékesített palotában 8 napig szabadon tartatnak, hogy világtól távol végezhessék bünbánásokat, a' mit Hall kap. *„Extracts of a journal etc“*-jában (Edinb. 1824, 4 köt.) vonzólag ir le. A' város lakosai igen munkásak 's a' tartomány függetlenné léte olta már fabrikai szorgalom is kezd emelkedni benne. A' csendes tengernél jeles kikötője Huatulco.

Puffadó kórság l. Szélkórság.

Pufendorf (Samuel báró) szül. 1631 Flöhe nevü faluban Saxoniában. Különösön törvénytudománynak adta magát. Hazájában nem nyerhetvén hivatalt, Coyet svéd követ, ki Daniában volt, gyermekének nevelője lett, 's tanitványával Kopenhágába ment, hol a' két ország közt háboru ütvén ki, a' követtel együtt fogságba esett. 8 hónapig fogoly lévén Grotius és Hobbes könyveiket olvasta, 's megesmerkedvén principiumaikkal 1660 kiadta ő is Hagában munkáját *Elementa Jurisprudentiae universalis* cz. a. A' pfalzi választó Károly Lajos az ajánlást nem csak elfogadta tőle, hanem a' természet és nemzetek törvényeinek tanitására 1661 különös tanitószéket állitott fel, melly első volt Németországban. P. abban 1670-ig tanitott, mikor XI Károly svéd király a' lundi universitásba hivta, melly hivást elfogadott. Itt adta ki más könyveit, u. m. *De jure naturae et gentium* 1672, *De officio hominis et civis*, melly az elébbeninek kivonatja és sokszor ki van nyomtatva 's más nyelvekre forditva. Hogy Pufendorfnak szabadabb irása és gondolkodása módja ellenségeket támasztott, azon időben lehet gondolni, de ő a' megtámadóknak tudott megfelelni, 's a' természeti törvény historiájában mindég fényleni fog neve, ámbár még Leibnicz se mindenkor kimélve szoll munkáiról. Grotiust maga után hagyta. Előtte már tisztán lebegett azon idea,

*) Bullock birtokába vette azon régiségeket és festményeket, mellyeket 40 eszt. előtt Pueblában meghalt, tudományáról hires scotországi szerzetes, Mac Taggart, gyüjtögetett.

hogy minden törvényes elintézésnek alapja az okosság, 's a' törvénytudományt a' theologia 's positivum jus erős befolyások alól felmenteni kell. Természet-törvénye philosophiai moral volt, mellyet a' keresztyén vallás moráljának alá rendelt. Németország statustörvényei körül is dicséretesen forgolódott. Severinus Monzambano költött név alatt irt de *statu reipublicae germanicae*, mellyet testvére P. Esaiás svéd követ bocsátott világra Parisban. Ebben Németországot köztársasági testnek vette, mellynek részei csudás egészet teznek. Sokaktól megtámadtatott, de P. tüzesen védte magát; nevét mindazáltal nem fedezte fel, melly csak halála után tudatott ki. Később Stockholmban statustitoknok, kir. tanácsos és historiographus czimeket nyervén az udvartól, svéd históriát irt Gustav Adolph németországi háborujától kezdve Christina királynénak thronusról leléptéig, ugy Gustav Károly történeteit. Németül a' fővebb országok és statusok historiájára bevezetést irt, mellyet Oehlenschlaeger folytatott, 's Martiniére francziára fordított. Sok irásaival nagy hirt szerezvén magának, a' brandenburgi választó Fridrik Wilhelm 1686 Berlinbe hivta, hol udv. tanácsosi, historiagraphusi, 's kamarai törvényszék közbirájai rangokra emeltetett, 's rábizatott a' fejedelem életének leirása, mellyet fijának III Fridriknek kormánya alatt el is végzett. 1690 titkos tanácsos lett, 1694 pedig XI Károly svéd Király báróvá tette. Mh. Berlinben 1694 mindenektől tiszteltetve.

Pugacseff (Jemeljan), Kozák, 1726 szül. Simoweiskben. Oroszországban rövid, de igen nevezetes szerepet játszott. Már fiatal korában had és rablás valának fő foglalatosságai 's egy csoporttól vezérré választatott. A' hétesztendős hadban porosz szolgálatban állott, azután az austriai seregbe ment, mellyel, mint Kozák, a' Törökök ellen csatázott 's 1770 Bender ostromoltatásánál jelen volt. Hazájába visszatérvén, mint heves és zabolátlan ember, honfiai közt békétlenséget 's egyenetlenséget kezde hintegetni; de nyugtalan viseletéért, Maikowkaban a' Volgánál elfogatott 's Kázánba küldetett tömlöczbe. Innen valahogy kiszabaditotta magát, keletre beljebb ment Jaizkoi felé 's itt sok nyugtalant és erőszakoskodásra hajlandót találván, némelly esmerőseitől, kik közte és meghalt III Péter császár közt sok hasonlóságot találtak, azon merész feltételre ösztönöztetett, hogy magát III Péternek adja ki. Pártosai azt hirlelték, hogy III Péter helyébe a' halotti ágyra, valamelly hozá hasonló katona fektettetett, Péter pedig elillant 's hosszas kóborlása után most hüséges Kozákjai közt megjelent, kiknek segitségétől reményli 's várja koronára leendő viszonti jutását. A' zendülés Aug. közepén tört ki 1773, ezen Pseudo-Péter nevében nyilatkoztatás adatván ki. 9 embere, kikből állott először pártja, Sept. már 300-ra szaporodott; mindenütt hozá állottak a' földnépe 's parasztok, kiknek a' nemesség nyomásai ellen védelmet és boszúállást igért. Pártja majd ismét 500-zal nevekedett, kik a' jaizkoii várból szöktek által, felszollitására. Azután többen is esküdtek zászlója alá, főképpen Roskolnikok (l. e.). Igy jó erőben lévén, több várat foglalt el, de borzasztó kegyetlenségeket követett el. Serege 5000 főre szaporodván 's már 36 ágyuja lévén, vivni kezdte Orenburgot, de hijában. Azonközben hadi ereje 16000-re ment fel. Baskirok, Votjákok, Tatárok napenként tódultak hozá 's a' veszély naponként nevekedett. Már a' kázáni királyság hajdani fővárosát is elfoglalta 's Europa felé közelgetett, a' Volgán általjövén. Végre Michelson ezeredes, nagy veszélyek után, beérte 's egy csapás után mást ejtett rajta. Pártosaitól elhagyatván, sőt elárultatván, P. megláncoltatva Suwaroffhoz vitetett 's 10 Jun. 1775, a' lázadás többi fejeivel együtt kivégeztetett Moskauban; ez egyetlen-egy halálos itélet, melly II Katalin uralkodása alatt végre-hajtatott. Igy vége lett azon zendülésnek, melly 100,000-nél, 's általánosan

több emberbe került, mint egy a' legvéresebb táborozások közt. Ha Pugacseffnek annyi belátása 's esze volt volna, mint bátorsága és elszántsága, kétség kivül még sokkal borzasztóbb szerepet játszott volna.

PUGILISMUS, l. ÖKLÖS BAJVIVÁS.

PULCI (Luigi), költő, szül. 1431 Florenczben, legifjabb három testvérei közt, kik mint lelkes és pallérozott izlésü irók, mindnyájan esmeretesek. Elte környülállásairól csak annyit tudunk, hogy Medici Lőrinczel és Poliziannal meghitt összeköttetésben volt. Azt irják, hogy „*Il Morgante maggiore*", czimü hős versezetét (Florenz 1742), mellyben Rinaldonak és Morgante óriásnak rémséges tetteit beszéli el, Lucretiának, Lőrincz annyának, felszólitására irta 's annak egyes énekeit asztalnál, mulatság végett, olvasta fel. Csak Ariostoval és Tassoval öszvehasonlittatva, veszt Pulci fényéből, 's nagy hiréből. Képzelő erőt nem lehet tőle megtagadni; de nem bir elmés találmányokkal, izléssel 's finom itélő tehetséggel. A' legfelségesebbnek, legkomolyabbnak és legszentebbnek a' tréfással és közönségessel vegyitése szokás volt azon időben, melly abban botránkoztatót nem talált, de a' mi izlésünket sérti. Irásmódja gazdag igazi toscanai szólásformákkal, de versalkatja erőltetett és midőn Varchi őtet Ariostonak eleibe teszi, csak rosz izlését árulja el. Ezenkivül más nyomtatott munkái is vannak. Mh. 1487. — Két testvérei közül Bernardo alagyát irt Medici Cosmo halálára, mást a' szép Simonettára, versezetet Kristus kinszenvedésére 's Virgilius eclogáit lefordította. Luca munkái: stanzák Medici Lőrincz vitézjátékára, hősi levelek, egy pásztori romanza „*Driadeo d' Amore*" czimmel 's egy hősi romanza (hihetőleg első olasz nyelven) e' cz. alatt „*Il Ciriffo Calvaneo.*"

PULCINELLA, (Policinell) olasz maszk. E' nevet Galiani apát egy a' mult század középén élt, Sorrento tájáról való, éktelen alkatu, de vig kedvü parasztról származtatja, kire az onnan ragadt, mivel Nápolyba a' piaczra gyakran csirkéket (pulcinelli) hordott, 's kit holta után az őt jól esmert nép mulattatása végett a' San Carlo bábjátékszinre vittek. Hihetőbb e' név eredetéről azon elbeszélés, mellyet Rehfues Nápoly festményében közöl. Egy szinésztársaság szüret idején Acerrába jött, mellyet az ekkor legkicsapongóbb kedvü szőlő mivelők tréfával, elménczkedéssel minden módon ingerlének; ebből szóvita keletkezett, mellyben a' parasztok részéről bizonyos Puccio d' Aniello magát mind csipősen gunyoló esze, mind torz alakja által (elől hátul pupos volt) leginkább megkülönbözteté. A' szinészek kénytelenek valának neki engedni. Boszuságuk csillapultával elvégzék, hogy Puccio d' Aniello észtehetségét hasznukra fordiják, 's rá beszélék, hogy társaságukba állana. Bő ingben, hosszu hajjal lépett ő szinpadra, 's csak hamar olly mértékben kedvenczük lőn a' Nápolyiaknak, hogy maszkját holta után is megtartanák. Követője, hogy hozzá inkább hasonlitson, hosszu fekete orru álarczot választott; Puccio d' Aniellóból nápolyi szokás szerint Pulcinella lett. Azonban ez talán csak egy régibb maszk módositása volt. — Némellyek t. i. már az osci Atellanoktól akarják származtatni, 's a' Pulcinell különös alakját már régi edényeken találhatni. E' maszkban a' Nápolyiak máig is gyönyörködnek. Mosti ruházatjok fejér gyapjuból készült bő lábravaló, hasonló szerü nagy felső ruha, bő ujjakkal, fekete bőrövvel vagy szőrkötéllel áltszoritva; e' felső ruhára veres posztóból szivek vannak varrva, 's alól rojtokkal beszegve. Nyaka körül Pulcinella gyolcsfodrot, fején fejér gyapju sipkát hord, mellynek hosszu hegye egy veres bojton végződik. Képe három negyed részét fekete álarcz fedi; orra mint a' madaraké, görbe és hegyes. E' maszk nem csak a' szinpadon alakoskodik, 's nem csupán parasz-

tos ajkon beszél; látni lehet őt Nápolyban minden népünnepeken, főkép a' Carneválokban.

Pulk, l. Kozakok.

Pulo-Penang (azaz, sziget), vagy Prince of Wales Island (az é. sz. 5°), az Angolok kezében 40 eszt. olta lévő sziget Tulsóindiában, Malakka félszigetétől nyug-ra, most Sinkapurral (l. e.) a' britanniai világhatalomnak mind katonai, mind kereskedési tekintetben nevezetes álláspontjával öszveköttetésben van. Pulo-Penang védi a' malakkai szorosra evezést, bátorságos és tágas kikötője, erős vára (Cornwallis) van 's védelmezi az indiai és chinai közkereskedést, mint a' Németalföldtől Angolországnak engedett Malakka félszigetét is, mellynek Malakka nevü fővárosa mindazáltal ezen sziget által előbbi fontosságát, mint kereskedő hely, elvesztette. A' keletindiai társaság Pulo-Penangot Light ángol kapitánytól vette, ki azt ipától, Jurdának (a' szemben lévő partnak neve) királyától, kapta feleségével. 8 nsz. mf. nagy, lak. száma 30,000, kik nagyobbára hajózó Malájok; többi lakosai Britek, Németalföldiek és Portugaliak. Georgetownnak, a' helytartó lakhelyének, ki a' bengaleni főhelytartó alatt áll, 12000 lak. van, kik csaknem mind azon nemzetbeliek, mellyek az indiai kereskedésben részt vesznek. A' szigetnek igen jó hajóépitő-fája és sok borsa van; ezenkivül India földjének többnyire minden termékeivel bővelkedik, mellyek által a' természet valamelly gyarmatnak gyarapodását segiti

Pulsus, l. Erverés.

Pultava (Poltava), erősitett város Oroszországban, a' Vorskla folyójánál, hajdan a' jekaterinoslavi helytartóságban. 1797 kerületével együtt a' kisoroszországi kormánykerülethez kapcsoltatott; 1802 olta különös kormánykerületet (850 nsz. mf. 1,933,000 lak.) formál, mellyben maga a' főváros, 10000 lak. Itt verte meg 27 Jun. 1709 Nagy-Péter XII Károlyt (l. e.). Ezen fontos győzedelem emlékezetére a' templom előtt lévő piaczon oszlop 's a' csatamezőn obelisk áll.

Pulyka. A' tyukrendhez tartozó madárnem. Feje szivacsos, borsós hussal rakott, torka hoszszára nyult hártyás tarajjal. Farka tollai rövidebbek mint a' páváéi, de szinte kereket képzenek. Elszaporodott faj: a' közönséges pulyka (Meleagris Gallopavo); feje, homloka és nyaka hústarajos, a' him melle szakálos. Amerika eredeiben csordánkint él 's igen nagy fákan lakik. Európába hozatva el szaporodott. Leiratott még egy másik faj is, a': szemes pulyka (M. ocellata), melly szépségére a' pávával vetekedik. Egy illyent a' Honduras öbölben fogtak.

Pumpernickel, Vesftalenben, főképpen Münster és Osnabrück tájékán, rozs lisztből sütött, fekete kenyér, mellyből egy néha 60 fontot is nyom. Hogy nevét egy Francziának ezen gunymondatjától: Bon pour Nickel (mellyen lovát értette), jó lesz Nickelnek, kapta volna, ugy látszik valamelly elmés ember költötte.

Pünkösd (a' görög pentekostetől, 50től), husvét után 50 nappal eső 's következésképpen változó sátoros innep, a' szent lélek apostolokra lett küldetésének emlékezetére, innen egy a' keresztények legfőbb innepei közt. A' pünkösd innepeltetése, melly már a' 3 száz. szokásba jött, 305 állapittatott meg az elvirai (Spanyolországban) egyházi gyülésben.

Pünok, tulajdonképpen Phoeniciaiak, a' Carthagoiak neve is, mivel Carthago phoeniciai gyarmat volt. A' puni hadakra nézve l. Carthago, Róma és Hannibal. A' puni hüség (fides punica), a' régi világban igen rosz hirben volt 's példabeszéddé vált.

Punt (János) szül. Amsterdamban 1711 rézmetsző, képiró, 's Hollandia egyik leghiresb szinjátszója. Miután 1733 Bruin Anna Mariával az akkori hollandi Melpomenével egybekelt, az amsterdami

játékszinhez állott. Már első szerepében, mint Rhadamist kitünteté mesteriségét az erős vitézi játékban. 1744 özvegységre jutván, elhagyá a' szinpadot, 's ismét a' metszéshez fogott. Kimetszé a' Jesuiták antwerpeni temploma négy nagy képtára számára Rubens által festett 35 boltozatdarabot. Ezeket hat évvel előbb, hogy sem e' pompás épület a' lángok prédája lett, Jacob de Witt rajzolá le. Punt háza ekkor minden jó izlésü férjfiak 's mivészet barátinak gyülő helye vala. E' társaságban a' költészet és declamatio felett örömest beszélgetett, 's természeti tehetségeit ez utolsóra kimivelé. 1748 Chicot képkereskedőnek leányával ujra öszve házasodván, engede a' köz kivánságnak, 's 1753 ismét rendkivüli tetszés mellett lépe a' szinpadra. 1755 a' szinház castellanja jövedelmes hivatalát nyeré meg, melly az igazgatóéval igen egyforma volt. Ekkor a' metsző vasat ecsettel váltá fel, mellynek vagyonossága egy részét köszönte. Festett arcz-táj- és történeti képeket is. 1771 másod izben lett özvegy. Haldokló nője kivánságához képest, következett évben Fokke Katal. Ersébet hires szomorjátszónéval kelt egybe, 's csende nem sokára az amsterdami szinház leégtével együtt füstbe ment. Alig mentheté meg maga és felesége életét. Halála ideje nincs tudva.

PUPILLA l. SZEMFÉNY.

PURGATORIUM, 1) tisztitó esküvés (purgatio spiritualis vagy canonica), (l. HIT). 2) A' római kath. egyház tudományában tisztitó tűz, melly tisztább kath. dogmatica szerént, még tökéltelen igazaknak a' menyei boldogság végetlen birtokába áltmenetel; ollyan lelkek közép állapotja tehát az, kik nem érdemelnek ugyan örök kárhozatot, de még se olly tiszták, hogy a' legtisztább valósághoz juthatnának, 's ennek szent szinét láthatnák, mindjárt a' test halála után. 'S ez az állapot tisztulás. A' kath. hitvallás ezen czikelyét a' trienti zsinat állapitotta meg. A' Protestansok és Óhitüek mindég tagadták azt.

PURISMUS az, ha valaki anyanyelvét minden idegen szótól megtisztitni igyekszik.

PURITANUSOK, l. ANGOL EGYHÁZ.

PUSCHKIN (Sándor) jeles orosz költő, szül. 1799, már 13 eszt. korában, mint a' zarskoe-selói lyceum tanitványa, próbát tett a' versirásban, 's versei „*Emlékezetek Zarske-Selóból*" igen bámultattak. Innen egészen a' költésnek adta magát. Később a' históriával és classica literaturával is foglalatoskodott. A' szabadságra egy merész, magas lebegésü odát irt, mellyért Pétervárából kitiltatott. Mindazáltal az ország déli részében hivatalt kapván, a' kedves táj, környülményei 's más egyéb dolgok, költői lelkére még inkább hatottak. Sok apró versein kivül 3 főkölteményt készitett, mellyek az orosz költésnek diszét teszik. Első költeménye *Ruszlan és Ljudmilla* hat énekben, melly Oroszország kiewi hősidejét adja elő. Hőse Ruszlan, kinek felesége Ljudmilla, a' bübájos hatalma alól kiszabadittatik. Másik költeménye „*a' hegyi-rab*" mellyben a' kaukasusi tolvajcsordák vad életét festi, 's németre le van forditva. Legujabb költeménye *Baktsisszarai, forrás* vagy *könnyek kutja*, mellyért Ponamareff könyváros 3000 rub. fizetett a' költőnek, bár nem több a' munka 600 versnél. A' krimi khán Ghirai kertjének részében forrást szentel fel, mellyet ma is könnyek forrásának hivnak, valami lengyel herczegné emlékezetére, kit a' khán hadban rablott el, 's haremébe csukott.

PUSKA, tüzfegyver, melly flinta nevét Flins (kova-, vagy szarukő) régi szótól kapta, mivel e' használtatik a' fegyver ezen neménél. XIV Lajos volt az első, ki 1671 egész ezeredet fegyverkeztetett fel puskával, melly azután tökéletesittetett 's szerszámán változás tétetett, részint a' lövés nagyobb bizonysága, részint a' rozsdától meg-

mentés, részint a' véletlen elsülés elleni bátorság végett. Eleinte a' puskák, ágyu módra, kanóczal süttettek el kézből, azután tétetett reájok kakas, mellybe srófoltatott a' kanócz, hogy nyomás által a' gyujtó-lyukhoz taszitassék. Később a' kakasba kovakő srófoltatott, mellyből egy aczél kerek ütött ki tüzet. Ez a' régi 1517 Nürnbergben feltalált német szerszám, mellyen némelly nürnbergi mesterek és Gustav Adolf svéd király tettek javitásokat. E' kulcsal huzatik fel, a' mi sok időbe kerül. Sokkal tökéletesebb a' francziák diós és serpenyős szerszáma, mellyen a' kakas hüvelykel hátra huzatván, a' serpenyő fedelére bocsáttatik 's azonnal szikrát ad a' kakasban lévő kova. (L. Percussios puskák).

Puskapor salétromból, kénkőből, és faszénből álló elegy. Ha a' missionariusok előadásinak és tulajdon történetiróik dicsekedő beszédinek hitelt adhatunk, a' puskaport és annak használását legelőbb a' Chinaiaknak kellett esmerniek. Talán onnan jött az Arabokhoz, mert már 1331 a' Mauroknak Alicantnál szükségek volt arra, 1342 Algesirasnál minden bizonnyal, 1250 az Arabok Damiatánál hihetőleg, az 1085 történt tengeri ütközetben pedig lehet, hogy éltek valami puskaporhoz hasonló elegyel. Az europai nemzeteknél még régibb nyomaira akadunk ezen találmánynak, mert arra a' görög tüzre, melly 668 használtatott, elsőben, hogy a' köveket az érczcsövekből kilökje, legalább salétrom szurok és naphta elegy kivántatott. Mikor esmerhették az Europaiak elsőben a' puskapor chemiai elegyét, annak nyomát az oxfordi egyetemnél lévő Marcus Grachus könyvében láthatjuk, ki helyesen adja elő annak alkotó részeit; Baco Roger is (1294) esmerte a' salétrom erejét, ha t. i. azt meggyujtják, menydörgéshez hasonló durranást okoz. Köz vélemény szerint a' puskapornak erejét, hogy t. i. befojtva és meggyujtva messze ellőki a' nehéz testeket, Schwarz Berthold szerzetes esmerte legelőször, ki 1290 és 1320 közt élt Mainczban 's midőn az alchymiai próbatételek mellett, egy mozsárban lévő elegyre történetből szikra pattant volna, nagy bámulására a' mozsárban lévő törő felvetődött a' levegőbe; mások pedig azt mondják, hogy Kölnben Antlitz Konstantin lett volna a' felfedező. (L. de Bouchernek „*Memor. sur l'origine de la poudre à Canon*"). Akármint van is a' dolog, 1350 előtt alig használtak a' puskaport hadban, 's a' mi a' crecyi (1346), poitiersi ütközetbeli, 's régibb ágyukról mondatik, a' canon szó többféle jelentésén alapul. Azonban 1356 a' nürnbergi kamara puskaporról számol, 1360 leégett a' lübecki tanácsház a' puskapormives vigyázatlansága miatt, 1365 pedig a' meiszeni márkgrófnak már lövöldöző eszközei voltak. Kevés esztendőkkel azután egész Europában esmeretes lett. A' puskapor egyes alkotó részeinek aránya különböző; a' burkus puskapormalmokban 75 rész salétromot, 11½ r. kénkövet és 13½ r. szenet; a' franczia malmokban pedig 75 r. salétr. 12½ r. szen. 12½ r. kénk. vesznek. A' nyers salétrom elapróztatik az az, megnedvesitve csendes tüznél addig főzetik és nagy erővel kevertetik, mig minden nedvesség el nem párolog 's a' salétrom finom porformában marad. A' tisztált kénkövet is porrá törik. Szénnek kutya-, éger- vagy más lágyfát vagy cserjét, kenderszárt használnak, mellyeket zárt helyen nagy gondal megégetnek és porrá morzsolnak. Ezen 3 alkotó rész arra rendelt malmokban szétőrletik. Ha az elegy 6—8 óráig malomban volt és az egyes részek már úgy összeállottak, hogy mindenütt egy nemü tömeget alkotnak, még nedves korában fahengerrel átnyomják azt pergamentes átlyuggalt feneküi szitán, mellynél fogva a' puskapor szemződik. Más puskapormalmokban ez a' szemzés úgy esik: Hogy a' port 2 deszka között lepénnyé lapitják, és azután egy rovátkolt hengert kétszer keresztül huznak rajta. Azután a' puskaport szárasztó házakban deszkákra ki-

teritik, és 2 nap alatt erős kemenczetüz mellett megszárad. — Hogy gyuladás ne származhasson, jól betapasztják agyaggal a' kemenczét; e' mellett réz ellenzővel is körül-keritik. Az ujabb időkben gőzáltal is szokták szárítani. Finomsága szerént a' por többféle, a' szerént, mint több vagy kevesebb szitákon verték azt keresztül; az első nagyon ritka szitában csak a' marad hátra, a' mi haszonvehetetlen, a' második már sürübb szitában az ágyupor, a' harmadik legsürübb szitában pedig az apró szemü puskapor. A' kész port tölgyfa hordókba pakolják. A' szerencsétlenségtől való félés miatt rézhordókkal élnek az Angolok. A' jó puskapor palakó szinü, egyenlő, gömbölyü, tiszta szemü, dörzsölés által szine nem változik, 's a' kezet, és papirost feketére nem festi. Ha meggyujtatik, sebesen lobban perczegés nélkül és a' papiroson szennyet nem hagy. Nyelvre véve nagyon hüvösit. Hogy erejét megpróbálják, kis mozsár-ágyukból érczdarabok lövetnek ki, azoknak messzire való esések megmutatja a' por erejét. A' puskapor tartó helytől mind nedvességet, mind tüzet gondosan távoztatni kell. Innen a' katonai port könnyen épült, minden lakó helytől legalább ezer lép. távolságra, villámvezetőkkel felkészült, sánczokkal, árkokkal, palánkokkal körülvett épületekben tartják, hova az őr tüzet magokkal hordozó embereket nem bocsát. Ezeknek az épületeknek szelelő lyukok is van; a' hordók fákon állanak messze a' faltól, a' puskapor minden 1—2 eszt. kiterittetik a' napra és megszárasztatik. Ha a' port nedves helyeken szükség tartani, mint p. o. várakban, akkor a' falakat olom táblákkal beborítják és középre oltatlan mésszel megtöltött hordót állitanak, melly által a' mész magához szivja a' nedves levegőt. Hogy szállitások alkalmával a' hordók mentek legyenek a' nedvesedéstől, elébb a' hordót, azután annak vászonborítékját szurokba kell mártani. Az illyen hordók hetekig álhatnak vizben, a' nélkül, hogy a' puskapor legkisebbet is vesztene erejéből.

Puskapor-öszveesküvés. I Jakab ángol király, ki Erzsébet halála után (1603) lépett kir. székre, kétértelmü érzeteivel (bár protestans volt) nagy reményt gerjesztett a' Katholikusokban vallásokra nézve; de a' mellyek nem valósultak. Nehány Kath. tehát a' gyilkosságok legborzasztóbb tervét koholta. A' királyt t. i. kinek 5 Nov. 1605 a' parlamentben megjelenni kellett volna, a' gyülés tagjaival együtt puskaporral levegőbe felvettetni, azután leányát, Erzsébetet, elfogni 's királynévá kikiáltani, minden Katholikust zászlója alá hivni, 's a' kath. vallást uralkodóvá tenni akarták. Az öszveesküdtek nem voltak sokan. Egy ezek közt, Percy Tamás, egy a' parlament palota alatt lévő boltot a' szomszéd házzal kibérlett, a' boltot megtöltötte puskaporral 's öszveesküdt társaival az épületből mint ásott a' parlament-palota alá. Már minden kész volt a végrehajtásra, midőn Mounteagle (egy öszveesküdtnek barátja) a' határozott nap előtt nevetlen levelet kapott, mellyben homályos kifejezetekben arra intetett, hogy a' parlamentbe ne menjen, mivel ott „láthatatlan kéz által rettenetes csapás fog tétetni." M. megmutatta a' levelet gróf Salisbury statustitoknoknak, e' pedig a' királlyal közlötte azt, ki azonnal gyanitotta a' puskapor-minát, 's a' parlament boltját még 5 Nov. előtti éjjel megvizsgáltatta, lopás szine alatt. Ekkor minden kivilágosodott. Itt találtatott Fawkes, Percynek inasa, ki a' puskaport meggyujtani 's magát levegőbe vettetni akarta. E' megnevezte az öszveesküdteket, kik elfogattak, nagyobbára a' Jesuiták provincialisával Garnet Henrikkel együtt kivégeztettek, 's a' rend az országból kitiltatott. Jakab igen mérsékletten viselte magát, a' többi Katholikusokat ártatlanoknak nyilatkoztatta, egyszersmind bevitte a' hűség esküvését (Oath of allegiance), melly szerént mindennek, ki világi, 's 1610 olta egyházi hivatalt viselni

akart, a' pápa egyházi felsőségéről lemondani kellett, 's melly által minden Katholikus kirekesztetett a' hivatalokra juthatásból.

Püspök egy keresztény közönségnek tanító lelki elöljárója. A' püspökök, kiket az apostolok neveztek ki, vagy a' községtől választattak, az apostoloknak a' kereszténység terjesztésében segitői voltak. Ezeknek felvigyázása alatt volt az egész község, mint ennek többi tisztviselői, presbyterjei és dékánjai is, a' nélkül, hogy elsőségek, vagy megyés jussaik voltak volna, mellyeket csak később nyertek. De ugyan ezen papkormányi rendszer, a' kerületek papjaira csaknem határtalanul terjedő hatalom, a' status ügyeibeni részesülés, mellyben tudományoknál fogva, mint mindenütt első rendjei az országnak szükségesekké lettek, az egyházi javaknak kormányozása, jusaiknak oltalmazása, 's a' messze terjedő lelki, 's fenyitő törvényhatalom, a' püspököket tanitói, 's lelki pásztori kötelességekben akadályoztaták; azért magoknak csak a' főbb hivatali munkákat tarták fen, p. o. a' papoknak felszentelését, bérmálást, sz. kenetek készitését, és templomok látogatását. A' közép időben e' fentartott foglalatosságokra is helytartókat választottak magoknak, kik szentelt püspököknek, segédeknek neveztettek. A' 7 száz. olta magok a' püspökök ritkábban hirdeték az Isten igéjét, 's kevésbé foglalatoskodtak a' lelki pásztorsággal; azért nem csak nemes, hanem herczeg 's királyfiak is vágyakodának ezen méltóságra, mellynek a' fejedelmek kedvezései nagy fényt adtak. A' német püspökök t. i. birodalmi herczegek, a' magyarországiak főispányok 's kir. tanácsnokok lettek. A' reformatio által számok megcsökkent, és ámbár a' főpapság a' kath. egyháztól elvált éjszaki tartományokban a' püspöki czimezeteket megtartá, mégis akkori jövedelmeinek, 's jussainak nagy részét elveszté. A' svéd püspökök ország nagyjai maradtak, de kevesebb befolyással. Az ángol egyház püspökjeinek hatalmát meghagyta, 's azért püspökös egyháznak neveztetett. Sokkal előbb a' romai egyház több püspökséget elvesztett a' Törökök győzedelme által; innen a' sok czimes püspökök, kiknek püspökségeik (*in partibus infidelium*) a' hitetlenek tartományaiban vagynak.

Püspökös egyház, l. Angol egyház.

Püspökpálcza, egy felyül horgas, hosszu ezüst, vagy arany pálcza, mellyet a' püspökök, apátok, 's apátnék, mint méltóságok jelét, hivatalos foglalatosságok alkalmakor magok mellett vitetnek, és czimereikben viselnek; midőn a' népet áldják, kezekbe veszik. Eredetére nézve e' pásztori bot volt, mivel a' püspökök magokat a' hivek pásztorainak tartották. Ezen pásztori pálczának átadása püspökké neveztetést vagy beiktatást is jelent.

Püspöksüveg (deák. infula). A' régi Rómaiaknál infulának neveztetett bizonyos fejér gyapotból készült tágas főékesség, mellyben a' papok, Vesta szüzei, könyörgők, sőt az áldozatokra készitett állatok is megjelenének; mivel a' fő eltakarását alázatosság jelének tarták; később méltóságoknak jeléül használták a' császári helytartók. — A' 7 száz. ugyanannak jeléül a' kath. kereszténységnek püspökjei is elfogadták, nagyobb inneplések idején fejeken viselik, 's püspöksüvegnek nevezik. Két nagy, 's felül hegyesen végződő kemény lapja vagyon, mellynek egyike elől, másika hátul áll, közepén nyilt. A' kemény két lap többnyire fejér selyemmel huzatik be, himes varásokkal ékesittetik, 's elől keresztel diszeskedik. Infulázni, az az, püspökké nevezni, infulával megajándékozni pápa jussa, ki nevezetesebb monostorok apátjait is némellykor infulával ajándékozza meg, 's ezek azért infulás apátoknak, prépostoknak neveztetnek.

Püstrich, szorb-vend bálvány, mellynek érez képe Sondershausenben tartatik. Püstrich (Peustrich, Bustard, melly a' Vendiek Büstenjével, haragistenével, ki menydörgéssel és villámással

büntetett, egy) neve azon használatra mutat, mellyre a' bálvány eredetiképpen fordittatott. Ha t. i. a' bálvány üres gyomrába viz töltetett, fején 's száján lévő lyukai bedugattak és tüz felibe tétetett, a' formátlan képből forró gőz jött ki, zugással. A' bálvány izmos pofók ifjuhoz hasonló, haja paroka formáju, mint a' régi Szorboké; jobb lábával térdel, bal kezével bal lábára támaszkodik, a' jobbat fején tartja. Magassága 14 hüvelyknyi 's gyomrába mintegy 9 pint megyen. Klaproth 916 rész rezet, 75 rész czint 's 9 rész ónat talált az egészben. Tütcherode Rothenburgnak egy befalazott zugjában találta. Sondershausenbe 1552 vitetett; állásának helye, midőn tiszteltetett, nem tudatik. L. Hesse „*Gesch. des Schlosses Rothenburg* (Naumburg 1823). A' szerző 15 vagy 16 századbeli physicai mesterség-mivnek tartja. A' tüzokádásra tett próbák sikeretlenek maradtak. Leiratját 's képezetét a' *Curiositäten*-ben láthatni. L. Bertram *Nachricht von Püstrich* (Sondershausen 1811).

Pussirozni vagy inkább bossirozni (bosse) annyit tesz, mint lágy tömegekből, gipszből, agyagból, viaszból egészen felemelt alakokat képezni.

Putbus. A' putbusi és spykeri (Rügen szigetén) herczegek I Stoislaw rügeni herczeg unokájától, Borantétől, származnak, ki a' putbusi kastélyt 15 faluval, Jasmund felszigetét más jeles tartományokkal kapta 1249 birtokul. 1727 német 's 1731 svéd grófok lettek. IV Gustav Adolf svéd király 25 Maj. 1807-ben Malte putbusi grófot 's ennek férjfiui maradékait, első szülötség szerént, svéd herczegi rangra emelte és III Fridrik Wilhelm, porosz király, megerősitette 1817, Svédpomerania 1815 Poroszországé lévén, ezt a' méltóságot. Herczeg Malte (szül. 1783) a' porosz kir. statustanácsnak tagja, Ujkülsőpomeraniában és Rügenben főkormányozó 's a' greifswaldei universitásnak kanczellárja.

Pütter (János István) szül 1725 Jun. Iserlohnban Westfalenben, hol attya nagy kereskedést folytatott. A' görög és deák nyelvekben nagy előmenetelt tett, a' zsidót is tanulta, 's már 11 eszt. korában az ó testamentom nagy részét elolvasta, sőt chaldaeai nyelvet is kezdett tanulni a' historia, földleirás 's római régiségek mellett. 13 eszt. korában u. m. 1738 a' marburgi universitásba ment, mellyet másik eszt. Halával cserélt fel. 1741 Jenába ment a' hires Estort a' statustörvényi tudományban hallgatni, kinek házában lakott, kéziratait 's jegyzéseit használhatta. Estort Marburgba is elkésérte, 's magát nála a' törvény-tudományban tovább tökéletesitette. Legelőször 1744 kapott engedelmet a' tanitásra, 's Németország historiáját kezdte tanitani. A' kirchbergi burggróf, kit az előtt magános órákon tanitott, Wetzlárba menvén lakni, Püttert gyakori meglátogatására ösztönözte, melly időben az ország igazgató törvényszékeinek sok tagjával megesmerkedett, 's némely pereket folytatott is. Schwarzenfels egyik törvényszéki tag, a' nagy Münchhausen rokona, ki a' göttingai universitást alapitotta, ajánlotta bátyának Püttert professorságra, hogy ott az országos törvénykezés módját tanitsa. Az ajánlás elfogadtatott, 's Pütter a' hanoveri igazgatás költségén előbb utakat tett Wetzlárba, Regensburgba, Bécsbe, 's csak 1747 vége felé ment Göttingába, mint a' törvényeknek rendkivüli tanitója. Először három halgatója volt, kiknek számok rövid idő alatt nagyon megszaporodott. 1752 olta tanitotta a' statustörvényt, ország-historiáját és perfolyásmódot, két esztendő mulva megházasodott, de gyermeke nem lett, 1755 rendes tanitóvá, 1757 pedig Schmausz helyett közönséges jus professorává lett udvari tanácsos czimmel. Majd 1762 és 1763 felsőbb engedelemmel Gotha örökösét tanitotta Gothában. Jelen volt 1764 Frankfurtban, mikor II József római királynak választatott, és sok nagy emberrel esmer-

kedett meg. Dresdába 2000 tal. fizetéssel titkos levéltárnoknak hivatott, 's azután is több fényes ajánlatot kapott másunnan is, de Göttingát mindennél felyebb becsülte, azért Münchhausen titkos tanácsosi rangal tisztelte meg. Késő vénségéig nagy helybenhagyással tanitott, és számos halgatói voltak. Hivatala jubilaeumát 1796 tartotta 's mh. 1807 12 Aug. Sok és különbféle munkákat irt, mellyek közönségesen esmeretesek a' tudós világ előtt. Németország alkotmányainak historiai kifejtése 3. dar. ma is becses.

Puzzolana név alatt a' tüz hatásának kitett ásványanyagokat értik, mellyek mészszel és homokkal igen kemény vizi vakolatot adnak. Van természeti és mivkészitette is. A' nevezet Puzzuolo nápolí várostól származék, hol természeti puzzolána találtatik, mint a' Vezuv szüleménye; mivészesen készül agyag és vaskeverékü földet megégetve, nem különben kőszénhamuból 'stb.

Pygmalion, Cyprus fejedelme, gyülőlte a' tartományabeli asszonyokat fesletségekért. Mint ügyes képző, Ovid szerént (Metam. X. 243), egyszer asszony formáju szobrot faragott elefántcsontból, mellynek szépségétől annyira megbájoltatott, hogy tulajdon mivébe bele-szeretett 's Venust kérte, hogy adjon lelket abba. Kérése teljesittetett. A' szobor szemei előtt 's ölelése közben lehelni és élni kezdett. Felesége lévén, Paphost, has. nevü város későbbi épitőjét, nemzette vele. Rousseau e' tárgyat játékszinre alkalmaztatta. — Egy másik Pygmalion, Didonak báttya, tyrusi és sidoni király volt.

Pygmaeusok, mesés törpe nép, mellyet a' régiek a' Nilus forrásaihoz, mások Indiába helyeztek. Már Homeros énekel rólok, hogy a' darvaktól halállal 's veszedelemmel fenyegettettek. Plinius szerint városaik 's házaik csak tojás héjból épült; gabonájokat, mint Philostratus irja, fejszékkel aratták le, mintha fát vágtak volna le. Ugyan ez pygmaeus-sereget is emlit, melly az Antaeus megveretése után elaludt Herculest megtámadta. Olly készületeket tettek erre a' Pygmaeusok, mintha várost akartak volna vivni. De Hercules felébredt, 's kinevetvén ezen apró valóságokat, oroszlány bőrébe göngyölte 's Eurystheushoz vitte.

Pylades, Strophius phocisi királynak 's Anaxibiának, Agamemnon testvérének fia, hires Orestessel (l. e.) való barátságáról. Ennek testvérét, Elektrát, feleségül vevén, Medont és Strophiust nemzé vele.

Pylos, Nestornak (innen Pylius Nestor) lakhelye, Elisben (most Navarin (l. e.) feküdt; de nem kell a' hasonlóul Elisben volt Pylossal (Eliakos), Augias lakhelyével, elcserélni. Egy harmadik Pylos Messeniában feküdt; Peloponnesusban is volt egy, mellyet tartanak némellyek, név szerént Pindarus, Nestorénak.

Pyramis, geometriai test, melly sik talpon 's annyi egy pontba öszvefutó háromszegletből áll, a' hány oldala van a' talpnak. A' pyramis harmadát teszi azon hasáb (prisma) csomójának, mellynek véle ugyanakkora talpa, és magassága van; azért is a' pyramis testi tartalmát ugy számolják ki, hogy talpának kiterjedése a' magasság harmadával sokszoroztatik.

Pyramisok, az épitésben, óriási épület-miveik az Egyiptomiaknak. Herodotus szerint ez a' nép a' pyramis-formát az emberi élet ábrázolatjának nézte. Széles alapja az élet kezdetét 's egy pontban öszvefutása lételünknek mostani állapotjában végét ábrázolta; innen temetkezésre használták azokat. Némelly irók a' „Pyramis" nevet πυρος-tól (buza, gabona) hozzák le 's alatta vagy gabónásokat, mellyeket (mint irják) még József patriarcha épittetett, értenek, vagy πυρ-től származtatják, mivel pyramis formája felemelkedő lánghoz hasonló. A' pyramis név hihetőleg régi egyiptomi szótól származik. Némellyek a' piramuetől, napsugárától, mások a' pira-

mától, magas emlék, hozzák le. Az egyiptomi pyramisok (mert a' Babyloniaiaknál, Indiaiaknál és Mexicoiaknál és találunk hasonló épületeket), nagy, négyszegü, belől nem tömött, széles aljáról rézsútos irányban mindég hegyesebben felmenő, részint hegyesen, részint téres tetővel végződő, többnyire nagy, nem igen kemény mészkőből (ritkán téglából vagy más kőből) épitett, különböző, közönségesen aljoknak kiterjedéséhez hasonló magasságu épületek, mellyeknek 4 oldalai a' világ 4 tájékai felé néznek 's mellyeknek ketteje rendszerint nagyobb a' más kettőnél. Némellyek azt állitják, hogy a' napnak vagy más istenségnek voltak szentelve, mások szerint astronomiai vizsgálatokra szolgáltak, mint napmutatók neme; mint Diderot mondja, históriai tudósitások 's esmeretek fentartására, mások szerint a' királyok despotismusának 's hiuságának kielégitésére, vagy szent titkok (mysteriumok) inneplésére, titkos öszvejövetelekre valók, vagy gabonatárak, vagy végre — 's ez a' régieknek legközönségesebb véleménye — temetőhelyeken álló épületek, az árnyékok országának vagy mumia-kamaráknak ábrázolói voltak. Legjelesebbek Cheops és Chephren pyramisai. A' még fenállókat (mind Középegyiptomban) 5 csoportra osztják, mellyekben mintegy 40 pyramis számláltatik. Az a' hely, mellyen a' pyramisok állanak, Dagsurtól kezdődik és Sakkarah 's Memphis mellett huzódván, csaknem az é. sz. 30°-ig nyul 14000 lép. hosszan, de igen keskenyen. A' gizéi (dsisehi, régi Memphis szomszédságában) pyramis-csoport leghiresebb. Itt áll a' legmagasabb. Herodotusnak, a' mint irja, azt beszélték, hogy abban Cheops, 's egy mellette állóban öccse Chephren tetemei nyugosznak. Igen hihető ezen régi irónak ama tudósitása, hogy ezen roppant épületen 100,000 ember szakadatlanul dólgozott 20 esz-ig 's hogy Cheops miatta népe gyülölségének tárgya lett. Midőn Savary a' gizéi pyramisokat meglátogatta, csekély fizetésért őrizetet kapott a' Kiasiftól, vagy kerület kormányzójától az Arabok ellen. Ejfél után 1 órakor indult el Gizéből 's nem sokára örömmel látta a' két legmagasabb pyramisnak holdtól világitott tetőit. Tekintetek roppant kőszikla csucsoknak látszottak, mellyek a' felhőkön álttörtek. Reggeli 4 órakor kezdett a' társaság a' nagy pyramisba lemenni. Nagyobbára levetkeztek 's mindenik fáklyát vett kezébe. A' pyramisba vivő út végre olly szük lett, hogy kezeken 's térdeiken kellett mászniok az utazóknak, mint visszajőniek is felfelé. A' második folyosó végén egy kis ajtót találtak, melly tágas, hoszukás, egészen gránittal bélelt szobába nyilt. A' szoba végén Savary üres márvány koporsót talált, egy darabban, fedél nélkül. Cserép edények darabjai hevertek padlóján. Egy második szobát is megnéztek, melly az előbbi alatt 's kisebb és egy akkor omladékkal tölt folyosónak bemenetele volt. Azután ugyanezen uton kijöttek, nem csekély fáradsággal kerülvén ki egy bal felé eső mély kútat. Midőn ismét szabad levegőre jöttek, egészen eltikkadva voltak a' pyramisban kiállott hévség miatt. Azután külsejére mentek fel, mintegy 200 lépcsőn, mellyeknek magassága rendetlen (2—4 l.) volt 's a' környékrei szép kilátás jutalmazta fáradságokat. Sokkal nehezebb volt a' lejövetel, midőn irtózással szemlélték roppant masszáját, mellynek darabossága távolról elvesz és simának látszik. Formáját pontosan megmérni lehetetlen, innen a' róla tett tudósitások csak hozávetések. Herodotus magasságát 800 l-ra 's aljának szélességét mindenik oldalán ugyanannyira, Strabo 625, Diodorus 600 l-ra teszi. Az utolsóval nagyobbára minden ujabb tudósitás megegyezik. Ezen mérések különbözését részént abban kell keresni, hogy különböző oldaiokról tétettek, ezek pedig a' több vagy kevesebb oda fujt homok miatt egyenetlenek. Strabo azt irja, hogy az a' kő, melly zárja a' pyramisba menetelt, csaknem közepén van egy olda-

lának; ha ez áll, ugy a' mellette lévő földnek igen kellett magasadni, mivel a' bemenetel most nem esik magasabban 100 l-nál a' földtől. Herodotus mondata szerint a' nagy 's legközlebbi pyramis egészen fejér márványnyal van bélelve; Diodorus és Plinius azt irták, hogy egészen ezen becses materiáléból volnának csinálva. Herodotus előadata még meglévő maradványok által erősittetik. Denon, ki a' franczia sereget Egyiptomba kisérte, ezt irja a' pyramisok mostani állapotjáról: Bonaparte eltökélé a' gizéi nagy pyramisok megvizsgálását. Erre 300 személy rendeltetett, kik közt volt Denon is. Első tekintetek kevésé felelt meg a' várakozásnak, nem lévén tárgy, mellyhez hasonlittassanak; de midőn közeledtek hozájok a' Francziák 's embereket láttak alján, akkor tünt ki óriási nagyságok. Por és homok-halmon mentek fel a' nyiláshoz, melly Denon szerint 60 l-ra esik a' földtől. A' bemenetel oldalainál vizeányosan fekvő nagy köveket találtak; ezeken ismét olly roppant nagyok állanak, hogy megmozditni lehetetlen. Itt kezdődik az első bemenetel az épület középpontja 's fenéktérsége felé menő irányban. Ezen menetel végén, mondja Denon, 2 nagy gránit-darabot találhatni, melly azt félben-szakasztja. Az ezen akadály elháritására tett próbák sikeretlenek lévén, valamennyire visszatértek a' vizsgálók 's két kődarabot kikerülvén, más olly meredek folyosót fedeztek fel, hogy felmehetés végett lépcsőket kellett ki vágniok. Ezen folyosó az ugy nev. kút-üreghez visz. Ez egy vizeányos folyosóba vivő bemenetel, melly folyosó egy királyné szobája név alatt esmeretes, minden ékesités vagy felirás nélkül való szobába visz. A' fenemlitett köztől egy nyilás, függőleges irányban a' fő folyosóhoz megyen, 's ez egy második közben végződik, mellyben egy harmadik 's utolsó üreg van. E' nagyobb épitői gondossággal van csinálva. Végre a' kir. szoba jő, melly a' koporsó helye, 's ezen roppant épület főczéljának látszik lenni. Caviglia genuai földmérő 's régiséget nyomozó rátalált a' földalatti útra, melly által a' gizéi pyramisok a' lahouniakkal (15 ór. távol egymástól) 's hajdani Memphis omladékaival öszveköttetésben állanak. (L. Grobert „*Beschr. der Pyramiden zu Gizé etc.*“ franczióból, Gera és Leipz. 1801). Ezen pyramis-csoporton kivül másokat is lehet emlitni, mint a' mandselmusait, sakkarahit, dagsurit és fejumit. L. Hirt „*Von den ägyptischen Pyramiden*“ (Berlin 1815).

PYRAMUS, l. THISBE.

PYRENAEK, 56 mf. hosszu's 5 — 24 mf. széles hegyláncz Franczia- és Spanyolországok közt, melly a' földközi tengertől a' biscayaiig huzódik, mind két tengernél lassanként elterülvén, a' földközinél a' Cervera 's a' biscayainál a' Higuer fokban végződik. Legmagasabb Franczia-ország felől, hova tartoznak legmagasabb csucsai. Ez a' kietlen gránitbércz részint erdőkkel fedetik, részint kopaszak tetői, mellyeken nyáron is hó fénylik 's jégmezők, jégvölgyek és hóhalmok találtatnak. Legmagasabb a' 10722 pár. lábnyi, la Maladetta (vagy Pic d' Amelthou) nevü kel. gránit csucs. Középen, Aragonia éjsz. határán, fekszik a' Franczia-országhoz tartozó 10578 l. magas Montperdu. Többi legmagasabb csucsai franczia oldalán: a' Vigne male (10332 l.), Marboré (9978 l.), a' Pic du midi (9036 l.) és Canigou (8640 l.). Spanyolországi oldalán legmagasabb a' Mousset (6646 — 8461 l.). Hires a' 3937 l. Montserrat Cataloniában, Benedictinusok klastromával 's az ehez tartozó 13 remeteséggel. A' Pyrenaek legszebb ékessége a' Campan-völgy. 100-nál több járható ut köti öszve a' két országot; hanem csak 7 kocsizható 's alkalmatos ágyuszállitásra. A' főut St. Jean de Luztól Bidassoán keresztül Vittoriába megyen; a' St. Palaisból Navarrába vivő ut csak öszvérekkel járható; a' Perpignanból Junquerába és Geronába menő legalkalmatosabb.

Egy harmadik St. Jean Pied de Portból Pampelonába viszi az utast. A' Rolandkapu Bielsától Baregesbe terhes és csak lopva-kereskedőktől használtatik. A' Pyrenaek ágai hasitják Spanyolországot és Portugalt; Francziaországba nem bocsátanak ágakat, csak alacsony előhegyeket, többnyire harmadik osztálybelieket, mellyek mészkőből állanak 's tetejeken erdőkkel, oldalaikon szőlővel diszlenek. 20 forrásai használtatnak ferdőknek; ezek közt legjelesebbek a' Bagnères di Bigorreban (a' Rómaiak vicus Aquensis-e), Barègesben lévők 's m. Alsó mellyékén Baskok laknak. Cordier, Vidal, Reboul irományin kivül l. Ramon *Observ. sur les Pyrénées* (1789); *Voyage au mont perdu* (1801); Wilh. Lüdemann *Züge durch die Pyrenäen* (Berl. 1825); Melling *Voyage pittoresque dans les Pyrén. franç.* (Paris 1825); Laboulinière *Voy. descriptif et pittoresq. des hautes Pyrén. franç.* (3 köt. rézm.); Charpentier *Sur la constitution géognostique des Pyrénées* (Paris 1823), melly munka nyerte el a' tud. parisi academiájától feltett jutalmat. Az egészet magában foglalja Arbanère *Tableau des Pyrénées françaises*-e (2 köt. Paris 1828).

PYRENAEI BÉKE, Franczia- és Spanyolországok közt köttetett, két első statusministertől, Mazarintól és D. Louis de Harotól, a' Bidassoa-folyón lévő Fáczán-szigeten, a' két status határán, 7 Nov. 1659. A' vestfaleni békekötés után (1648) is folyt Franczia- és Spanyolországok közt az 1653 kezdődött had. Francziaország egyesült Angolországgal 1657. Cromvell még 1655 hadat izenvén Spanyolországnak és spanyol Németalföldön több erős helyet elfoglalt; egyszersmind Spanyolország a' tengeren és Amerikában vesztett; Portugal már 1640 elpártolt, Catalonia felzendült, Andalusia hajlandó volt elpártolásra 's Olaszországban Savoyen megtámadta spanyol Lombardiát. Elfogadta tehát IV Filep, spanyol király, azon békekötést, melly XIV Lajos felettébbi hatalmát alapitá. Spanyolország ugyanis Francziaországnak engedte: Roussillont Perpignan erős fővárossal, Conflant 's Cerdagnenak egy részét, ugy hogy ezentul a' két ország közt a' Pyrenaek huztak határt; Németalföldön Lajoséi lettek: Artois és Flandernnek, Hennegaunak 's Luxemburgnak részei, Arrás, Hesdin, Gravelines, Landrecy, le Quesnoy, Thionville, Montmedy, Marienburg, Philippeville 's más erős városokkal. (A' két utolsót Francziaország Németalföldnek engedte 1815). Francziaország megigérte, hogy Portugalt nem segiti. Condé herczeg, a' lotharingiai, savoyeni és modenai herczegek 's Monaco fejedelme (a' két első nagyobbára) had előtti állapotjokba helyeztettek. Ezen békekötés következésében XIV Lajos feleségül vevé Mária Theréziát, IV Filepnek legidősebb leányát, ki 1660 a' spanyol koronához örökös jusáról lemondott. XIV Lajos mindazáltal just formált ahoz, 's ebből származott a' spanyol örökség feletti had.

PYRKER (János László) szül. 1772 2 Nov. Fejér várm. Langhban, hol attya egy magyar mágnásnál hivatalban volt. Az alsóbb oskolákat Székesfejérváron végezte, Anyos Pál és Virág Benedek, hazánk esmeretes költői, voltak tanitói. Philosophiát Pécsen halgatott, de a' költés szelleme soha se hagyta el. A' török háboru alkalmával kedve jött katonai életre; de szülei máskép akarták, 's Budára küldötték, hol németül, francziául 's olaszul tanult, és 1792 Nápolyba ment, de még ezen eszt. Alsóausztriában a' lilienfeldi cisterczita rendbe állott. Sz. Pöltenben tanult, a' püspöki seminariumban, theologiát, zsidóul, görögül 's ángolul. Homerus, Shakspeare, kedves kézi könyvei lettek. 1796 vége felé pappá lett, 's a' szerzet gazdasági dolgaira ügyelt 1807-ig, a' mikor a' szerzethez tartozó tirniczi plebániát kapta. Itt irta Tunisiását. Ezen költemény eredetét történetből vette, u. m. bizonyos Trinitarius a' költő szüléinek házában alamizsnát kért az afrikai keresztény rabok kiváltására, mikor a'

tengeri rablók vad cselekedeteiről egyet mást beszélt. Az ifju Pyrker históriai képgyüjteményt forgatott éppen kezében, 's a' barát V Károly képére mutatott, mondván, hogy ez a' császár sok ezer keresztény rabot váltott ki fogságból. Ezen idő olta Pyrkernek bálványa lett mintegy V Károly 's Iliast olvasván, azon gondolatra jött, hogy V Károlynak énekese legyen, de minthogy 1811 lilienfeldi prior lett, a' köv. eszt. pedig apát, és sok hivatalos dolgai voltak, költeményét csak 1817 végezhette be, melly 12 énekben kinyomtattatott. Kiadta Hanthaler Chrysostomus lilienfeldi tudós könyvtárnoknak *Recensus diplomatico genealogicus Archivi Campililiensis* hátramaradt keziratjait 2 dar. mellyet a' tudós világ nem köszönhet eléggé Pyrkernek, mivel az a' klastrom annalisainak, mellyeket az iró életében maga kiadott, szükséges ragasztéka, 's rakva van tudományos közhasznu jegyzésekkel. Sok érdemeiért végre a' császár 1818 szepesi püspökké, 1820 venecziai patriarchává, majd titkos tanácsossá 's végre egri érsekké tette. Még szepesi püspöksége idejében elkezdte *Perlen der heiligen Vorzeit*, cz. munk., mellyet a' budai jótevő asszonyi egyesület javára, világ eleibe bocsátott 1821. Venecziában laktában irta *Rudolphiását* 12 énekben, melly kijött Bécsben 1824. Mindenik hivatalában megfelelt a' köz várakozásnak, 's máig se szün meg közhasznu intézetek előmozditásában, mellyekről a' magyarországi időszaki irások méltó dicsérettel emlékeznek. —

PYRMONT, grófság a' waldecki fejedelemségben, melly Lippe Detmold, Minden porosz kor. kerület 's Hanovernek Kalenberg nevü tartománya közt fekszik, a' Wesertől 3 órányira, hegyes tartomány, mellyet az Emmer hasit, 1¾ nsz. mf. nagy, 1 vár. 10 fal. és 5100 nagyobbára luth. lakossal, kik földmiveléssel és baromtartással foglalatoskodnak. Eszt. jövedelme 55,000 tall. csak az ásványos vizek 12,000 tal. hoznak be. 1 sóaknája is van. Neustadt Pyrmont nevü főhelye, jól épitett, kerítetlen város, 320 ház. 2400 lak. románo völgy éjsz. végén fekszik az Emmernél. Kétfelől magas hársfáktól árnyékzott főutja azon ásványos vizekhez viszen, mellyekért e' helyet eszt. 1800-nál több ferdő vendég látogatja meg. A' főforrás, melly hajdan szent forrásnak neveztetett, kristály vize, csinos 8 szegletü házban forr ki, vizének részegitő ereje, 's szeszes, borsavanyas, frissitő ize van. Testet erősitő jótevő erejét több esztendő olta, minden más esmeretes aczélos vizek felett megbizonyitotta. Soha se fagy be 's eszt. mintegy 366,000 palaczknyi vitetik ki a' világnak minden részeibe, mivel erejéből igen keveset veszt el. Ettől nem messze forr ki a' Brodelforrás, melly nevét zuhogó kiforrásától kapta. Vize nem egészen tiszta 's csak ferdésre használtatik. Többi források: a' Szemforrás, kis Ferdőforrás, Sóforrás, melly sófőzésre használtatik és az ásványos sóforrás. A' 4 sor hársfákkal diszlő, 500 lép. hosszu, 40 lép. széles sétahely mellett két felől vannak: a' játékszin, kávéház, nagy és kis bálház, külömbféle más épületek 's igen sok bolt fénymivekkel. Ez a' sétahely a' gyógyuló vendégek öszvejövő helye. Közel van hozá a' nagy ferdőház, 140 csinos szobával 's szép tágas ferdőivel, hol márványban, czinben, félporczelánban 's fában lehet feredni. 1809 olta a' sóaknánál is állittatott fel ferdőház, az ásványos sóforrások használhatására. — A' nagy sétahelytől mintegy 200 lép. fekszik Pyrmont kastély, 1806 olta a' fejedelem lakhelye. Hársfákkal beültetett bástyával és árokkal van körülvéve. A' Königsberg (királyhegy) II Fridrik porosz királyra emlékeztet, ki Pyrmontban tartózkodásának alkalmával itt szokott savanyu vizet inni. A' tölgyesben most is fenáll márvány emléke. A' gőzüreg 6 l. nagy, 10 l. magas boltozott nsz. barlang. A' benne lévő fojtó levegő 2 — 3 l. magas; de nagy meleg idején, vagy ha keleti szél fú, egészen ellepi azt. Torkolatjában döglött békák, halak, nyulak 's más állatok

találtatnak; az embernek hamar ki kell jőni belőle, ha lélektelenül földre rogyni nem akar. Az égő gyertya elalszik, ha a' gőzhez közel vitetik. A' Pyrmontnál lévő völgyben fekszik Friedensthal, quäkergyarmat, késfabrikájával. L. Menke *Pyrmont und seine Umgebungen etc. besonders für Kurgäste* (Pyrmont 1818).

Pyromantia, tüzből jövendölés mestersége. A' régiek papjai főképpen az áldozat tüzéből akarták azt tenni.

Pyrometrum, tűzmérő, olly eszköz, mellyel a' melegnek vagy tüznek magasabb lépcsőjét és az ásványokra 's más kemény testekre munkálatját megmérni lehet. A' Wedgwoodtól feltalált elsőséget érdemel. Ez az agyag tulajdonságán alapul, melly szerént ez azon mértékben fogy, a' millyen a' hévség nagysága, a' nélkül, hogy azután hidegben ismét kiterjeszkednék. Sárga réz táblára hasonlóul sárga réz rudacskák forrasztatnak, mellyek valamennyire rézsutosan mennek egymás fele és igy lassanként szűkebb közt formálnak, mellybe tétetik a' próbára szükséges agyag. Ha a' hévség lépcsőjét, p. o. kemenczében akarjuk megmérni, agyag tétetik az említett sárga réz eszközbe, a' kemencze hévsége általa felfogatik 's azonnal hideg vizbe vettetik. Az agyag a' pyrometerbe annál mélyebben halad le, mennél keskenyebb lett oldala, hévség által. Ott, hol az agyag megakad, a' rudacskákon szám van, melly a' hévség lépcsőjét mutatja. Egyébiránt magától értetik, hogy az agyag-nemnek, mellyet használunk, mindég ugyan annak kell lenni. Lambert, ki tette először a' tűz és meleg mértékéről való esmereteket valóságos tudományá, megkülömböztéti a' thermometriát, és pyrometriát 's amazt az érzékünknek eltürhető ezt a' nagyobb melegre korlátolja. L. ennek *Pyrometrie oder vom Masze des Feuers und der Wärme*-jét (Berlin 1779).

Pyrotechnia, tűzmiv-mesterség, puskaporból és más anyagokból mesterséges és a' szemnek tetsző égő figurák készitésének mestersége. Szárazi és vizi tűzmiv-mesterségre osztatik. Az elsőbbhez tartoznak: rakéták, tűz-kerekek, égő napok, nevek 's a' t. az utóbbihoz: tűzgolyóbisok, vizördögök 's t. A' mulatságul szolgáló tűzmiv-mesterségtől külömbözik a' hadi, melly ágyu-töltéssel, gyujtó golyóbisokkal 's petárdákkal foglalatoskodik.

Pyrrha, l. Deukalion.

Pyrrho, nevezetes görög philosophus, a' nevéről ugy nevezett pyrrhoi, vagy skeptica oskolának kezdője, származott Peloponnesusnak Elis nevü városából, és mintegy 340 eszt. élt K. e. Ifjuságában egy ideig festeni tanult, azután a' bölcselkedésre adta magát. Tanitói voltak Bryson, és Anaxarchus, a' chioszi Metrodorusnak tanitványa, kivel mint Nagy-Sándor seregéhez tartozó tudós, tapasztalás végett Indiákra is elment, a' brachmánoknak, gymnosophistáknak, magusoknak és más keleti bölcseknek gondolkozásmódját akarván kitanulni. Tudományokban tett előmenetelével a' bizonyos tudásróli kételkedés is (skepticismus) felébredt benne, 's végre ez a' hajlandóság olly erőt vett rajta, hogy minden bizonyos tudást lehetetlennek tartott, 's az arra törekvést is haszontalanságnak vette, egyedül csak a' virtust becsülvén. A' vele ellenkezőknek mindenkor készen állott felelettel. A' mit mondatok — igy szóllott — igaz é vagy nem, nem határozom meg." Oskolájában is azt tanitotta, hogy a' tudásnak tárgyai homályban vagynak, 's az ember nem esmerhetvén meg az igazságot, itéletét köteles felfüggeszteni. Eltének nagyobb részét magányban töltötte, nem akarván a' külső jelenetekről, külömböző gondolkozásmódokról meghatározott itéletet tenni, 's ezáltal igyekezett a' félelemtől, örömtől és bánattól ment lelki nyugodalomra jutni. A' testi fájdalmakat zugolódás nélkül türte, 's a' fenyegető veszély nyughátatlanságba nem hozta. Sok esmerettel birván, a' szóbeli vetélkedésekben nagy jártassága volt, miről elhire-

sedett. Homerust felette tisztelte, 's csaknem könyvnélkül tudta. Hazájában igen tiszteltetett, főpappá lett, 's erántai tekintetből polgártársai azt a' törvényt tették, hogy egy philosophus se fizessen többé adót. Mh. életének 90 eszt. Hazája emléket, Athenae pedig szóbrot emelt tiszteletére. Magának semmi irása se jött hozánk; a' mit róla tudunk, leginkább Sextus Empiricusnak köszönhetjük. — A' lélek kételkedését róla gyakran pyrrhonismusnak nevezik.

Pyrrhus, Achillesnek és Iphigeniának fia, kit attya Iphigeniának megáldoztatása után Skyrosba vitt 's Deidamiának adott ált. (Mások szer. annya Deidamia, Lykomedes leánya, volt). Skyrosban, hol neveltetett fel, maradt, mig attyának halála után Ulysses és Diomedes el nem vitték, Kalchas azt jövendőlvén, hogy Troja nála nélkül nem vétethetik meg. Ekkor Neoptolemus nevet kapott, mivel igen ifjan ment hadba. Homeros szépnek, ékes beszédünek, vitéznek és mindég csügedhetetlennek irja őtet. A' Homerus utáni költők szerént ő áldozta meg Polyxenát attya sirján, ő hozta el Philoktetust Lemnosból 's ölte meg Politest és Priamust. A' foglyok közül Andromache és Helenus estek neki. Igen különbözők róla a' későbbi tudósitások. Némellyek visszatértét szárazon, mások vizen irják. Némellyek szerént Epirusba a' Molosszokhoz jött, hol uj országot alkotott. Itt felesége Andromache volt, kivel Molossust és Pergamust nemzette. Végre feleségét 's országát Helenusnak hagyta, kit mint jövendőlőt tisztelt, 's most uj mythus-körben találjuk őtet, mellynek alapja Homerusban van. P. ugyanis Hermionet attya Menelaus kezéből Troja előtt eljegyzette. E' miatt, némellyek szerént, Orestes'ől, Hermione előbbi férjétől, Apollo oltára előtt meggyilkoltatott. Mások szerint Apollo, kit megbántott, ösztönzésére öletett meg. Abban többnyire az irók megegyeznek, hogy halála Delphiben történt. Itt mutogattatott sirhalma, 's itt eszt. emlékáldozat rendeltetett neki.

Pyrrhus II Epirus királya K. e. 300 eszt. egy volt korának legnagyobb vezérei közt, de e' mellett nagyra-vágyó 's hóditó. 12 eszt. korában ült attya királyi székébe; 5 eszt. mulva Neoptolemus által attól megfosztatván, majd visszakapta azt 's hatalmát Macedoniával nevelte. A' Tarentumiaktól (l. Tarentum) Róma megtámadása ellen segitségül hivatván, elefántjaival a' Rómaiakan, kik az illy nemü hadban járatlanok voltak, kétszer győzedelmeskedett; hanem e' mondása: hogy, ha még egyszer igy győz, maga megyen haza, bizonyitja, mennyibe került legyen neki e' győzedelem. Azonközben a' syrakusai nyugtalanságoktól Siciliába hivatott. De hóditás-plánjainak valósulta nélkül kellett visszatérnie Olaszországba, hol midőn a' Rómaiaktól, kik az ő módja szerinti hadakozást megtanulták, Beneventumnál megveretvén, kéntelenittetett kivánt következés nélkül menni hoza Görögországba. Itt végre, Argost viván, egy dárda ketté szakasztá nyugtalan életének fonalát, K. e. 272. Tőle tanulták a' Rómaiak azon hadmesterségnek egy részét, mellyel később ellenségeiknek olly rettenetesek lettek. (L. Fabricius).

Pythagoras görög hajdankori bölcs, az olasz oskola alapitója. Köz vélemény szerint Samosban született. Atyja Mnesarchus alkalmasint Tyrus, vagy más phoeniciai városban kalmár volt, 's Samosba kereskedést üzött. Itt polgárságot nyert, 's háznépével megtelepedett. P. születési éve bizonytalan, ugy látszik Kr. e. 584 és 586 közt esik. Története mesékkel teljes. Első oktatója Kreophilus volt. Azután Scyrus szigetébe ment, hol Pherecydest haláláig hallgatta. Mások Thales tanitványává akarják tenni. Jamblich azt beszéli, hogy P. egyiptomi utja közben, egy ideig Phoeniciában a' Moschus utódjaival 's az ország más papjaival társalkodva mulatott, kik különös titkaikba avaták; hogy továbbá a' legfontosb szent szertartá-

sok és tudományok megtanulása végett Syriának több részeit is beutazta volna. De ez állitás sok mesés környülményekkel van egybeszőve. Ugy tartják, Polykrates samosi zsarnok ajánlotta Amasis egyiptomi királynak. Itt hihetőleg a' papok titkaikba avaták, 's az egyiptomi tudósság egész körével megesmerkedett. Egyiptomból napkeletre ment, hol mind a' persa és chaldaei bűbájolókat, mind az indiai gymnosophistákat meglátogatta. Visszatérte után Samosban oskolát állitott, mellyben az Egyiptomiak példájaként, tudományát jelképi alakban adá elő. Azt is regélik, hogy Delosba utazott, ott a' papnétól erkölcs-oktató mondásokat kapott, 's azokat tanitványival isteni rendszabások neve alatt közlötte volna. Hogy továbbá Krétát is meglátogatta, hol Cybele papjai az Ida barlangjába vezették, mellyben Jupiter ringattatott, 's hol annak ugy nevezett sirját mutogatták. Itt Epimenidessel találkozék, ki istenek társalkodásával 's jövendő-mondói tehetséggel dicsekedett, ezt a' Görögök szent titkaiba avatta. Krétából Spartába és Elisbe, innen Phliusba utazott, hol Leon királytól foglalatossága felől kérdeztetve, magát philosophusnak, vagy bölcsesség barátjának nevezte, mivel — mint mondá — a' bölcs (sophos) név csak az istenséget illeti. Bővült tudománnyal tért innen honába, hol azután egy bölcselkedő oskolát szerencsés foganattal alapitott. Tanitásai isteni mondáknak tetszének, 's a' szent homály, mellybe ezeket burkolni érté, számos tanitványt vonza hozzá. Még is eltökélé, hogy Samost elhagyja, vagy azért, hogy az ajánlott kormányhivataloktól, vagy hogy Polykrates kegyetlenségétől menekedjék. Nagy Görögországba indult tehát. Krotonban szállott itt ki, mellynek lakosi erkölcsi romlotságukról hiresek valának. Minden mondákból az tetszik ki, hogy magának természet feletti erőt tulajdonitott, 's mint rendkivüli ember, maga körül a' nép minden osztályából sokakat gyüjte össze. Befolyásának jó foganatja csak hamar meglátszék. Józanság és mértékletesség lépe a' tobzódás és erkölcstelenség helyére. A' krotoni lakosok közül hatszázan, tanitása legszorosb rendszabásai alá veték magokat, 's vagyonjokat az egész község vagy a' P. által felállitott szövetség javára összetették. E' frigy belső összeköttetésének bizonyosan szellemi képzés vala czélja. Mindenfelől seregesen tódulának hozzá a' tanitványok, 's csaknem istenileg tisztelték. De mivel a' város hozzátapadó előkelőit oktatá, szövetsége a' népfelekezet előtt gyanuba esett. Ellenségeinek feje Krotonban Cylon, egy gazdag és nagy tekintetü polgár vala, kit tanitványai közé fel nem vétele által haragitott magára. Ez, hogy boszuját tölthesse, Milo házát, hol a' Pythagoraeusok összegyülve valának, megtámadta, párthiveivel körülfogta, 's felgyujtotta. Negyvenen veszték éltöket, 's csak kevesen menekhetének meg. Alkalmasint P. maga nem volt a' házban. Ekkor a' Locriusokhoz, de ezek befogadni nem akarván, Metapontumba futott. Itt is vesztére törekvő ellenségeire találván, a' Musák templomában keresett menedéket, hol, mint mondják, élelem szüke miatt 80 éves korában, (Kr. e. 500 táján) megholt. Holta után tanitványi iránta isteni tiszteletet bizonyitának. P. hihetőleg arra használta rendkivüli erejét 's természetesmeretét, hogy magának nagyobb tekintetet szerezzen 's a' sokaságra sikerrel munkálhasson. Igy azt állitá, hogy lelke már több testekben élt. A' nép előtt napkeleti módra, hosszu fejér köntösben, leeresztett szakállal, 's mint némellyek beszélik, fején arany koronával, külsejében komolyan, parancsolólag és méltósággal jelent meg. Mint mondják, magát minden állati táplálmányoktól megtartóztatá, csupa növevényi eledelekkel élt, 's még ezek közül is a' babot kirekeszté. E' tulajdonságok sokat tevének arra, hogy benne a' nép egy rendkivüli lényt lásson. Házasság iránti tisztelete bizonyságául Krotonból maga is feleséget vett, 's ezzel több gyermekek közt

Telauges és Mnesarchus fiait nemzé, kik tanitványi 's követői valának. Hogy irományokat hagyott volna, a' régiek bizonyitása szerint nem hihető. A' neve alatt fenforgó arany mondások, mellyek köznépi oktatása rövid rajzának tekinthetők, későbbiektől szerköztetteknek látszanak. P. tudománya, mint az egyiptomi papoké, kettős volt, nyilvános és titkos. Nyilvános tanitása gyakorlati, vagy mindennapi életet tárgyazó előterjesztésekből állott, mellyekben az erényt ajánlá, a' vétektől intett; egyes emberosztályokra, mint férjfiakra és asszonyokra, szülékre és gyermekekre, polgárokra és tisztviselőkre 's a' t. mindig különösen figyelve. E' tanitások hallgatóit igen is meg kell különböztetni szövetsége tagjainak választott számától, kiket saját fenyiték alá vetett, 's csak huzamos oktatás és kemény próbák után avatott tudománya minden titkaiba. E' tanitványoknak az erkölcs legnagyobb tisztaságára 's egyszerüségére kelle törekedniök. A' körülmények mivoltához képest 2—5 évi hallgatást (pythagorási hallgatás) parancsolt nekik. Darab ideig a' tanitványok csak hallgatók valának. Az esmeretes: „ő mondta" (αυτος εφα) minden bizonyságnál többet ért. Csak az hallgathatá, mint beavatott, a' mester szavát, annak közvetetlen jelenlétében, ki a' próbák darabos pályáját türelmesen megfutotta. Ki a' nehézségektől elijjedve, szándékától elállani kivánt, gátolatlan visszaléphetett; a' pénztárba tett fizetései visszaadattak. Az illyennek, mint valami halottnak, sirt csináltak, 's róla többé nem emlékeztek. A' belső szövetség tagjainak P. tudománya nem ugy mint a' többieknek, képek és jelek takarója alatt, hanem fátyol nélkül tanittatott. Hihetőleg e' titkok vallásbeli és politikai tárgyuak valának. A' titkontartásra kinek kinek esküvel kelle magát kötelezni. Most a' tanitványoknak kérdéseket 's nehézségeket tenni szabadságokban álla. Ezek különösen Pythagoraeusoknak hivatának. Mihelyt a' tanitványok földmérésben elegendő előmenetelt tettek, a' természet tanulmányába, az alap elvek fejtegetésébe, 's az Isten esmeretére vezettettek. Mások hajlandóságok és tehetségekhoz képest erkölcstudományban, gazdálkodásban, vagy politikában tanittattak, 's azután vagy a' társaság dolgainak folytatására használtattak, vagy pedig a' bölcselkedés és más görög városok kormánya alaptételeinek megtanulása 's gyakorlatba hozása végett kiküldettek. Későbbiek előadása szerint a' krotoni pythag. oskolában illyen életmód volt: a' pythagoraeusok egy nyilvános épületben, mint egy háznép, feleségekkel és gyermekeikkel együtt, legtökéletesebb rendben egymás mellett éltek. Minden reggel meghatároztatott, mit kelljen azon nap tenni, 's minden estve megvizsgáltatott, mi történt légyen? Nap feljötte előtt keltek fel, hogy azt tiszteljék; akkor Homerusból 's más költőkből verseket mondának fel, vagy muzsika által iparkodtak az elmeerőket ébreszteni 's a' nap kötelességeire alkalmasakká tenni. Ekkor több órák komoly tanulás közt telének el. Majd pihenési szünet következett, melly alatt rendszerint gondolkodva magányosan sétáltak; ezt mulatság váltá fel. Ebéd előtt különféle testgyakorlatok valának. A' közös ebéd főképen kenyérből, mézből és vizből állott. A' nap többi része közönséges és házi dolgokra, beszélgetésre, fördésre és vallásbeli szertartásokra vala szánva. A' szövetség elpusztuiása 's a' tanitványoknak alsó Olaszországból elfutása után, Lysis és Archyppus mesterök tudományát rendszeres áltnézetbe foglalni 's a' feledékenységből kiragadni szükségesnek láták; de még titkolás ajánltatott. Igy Plato Philolaustól P. bölcselkedéséről egy kéziratot vett, 's Archytastól a' mester mondásairól és tudományáról szóló magyarázatokat kapott. A' P. tudományáról fenmaradt tudósitások igen szükek, 's azon kivül, mit Aristoteles és a' Pythagoraeusok is némelly töredékei után tudunk, nagyon bizonytalanok. Későbbiek szerint P. minden bölcselkedésnek czélját az észnek egy változhatlan

igazság szemléletére, isteni és szellemi tárgyak megesmerésére emelésében helyezé. Ez érzéki dolgokhoz szokásunknál fogva csak fokonként történhetik. A' bölcsesség első lépcsője a' mennyiség tudományának tanulása, mint mellynek alap oktatása a' számok tudományán kezdődik. Neki a' számok legelsőknek 's leg létalaposabbaknak tetszének. Ezek egyszersmind a' minták, mellyek szerint a' világ minden részeiben alkottatott. A' páratlan számok határosak és tökéletesek, a' párasak ellenben határ nélkül valók 's tökéletlenek. Az egy vagy egység (monas) minden számok kutfeje. A' kettős (dyas) későbbi pythagorási tanitás szerint tökéletlen, szenvedő, 's minden növésnek és osztálynak oka. A' hármas (trias), melly az egyesből és kettősből tétetik össze, mindenik természetéből részesül. A' négyes (tetras) legtökéletesebb. A' tizes (decas), melly a' négy első szám sommáját teszi, és azért tetraktys neve is van, minden muzsikai és számvetési idomzatokat magában foglal, 's a' világ rendszerét bélyegzi. Hasztalanok valának a' próbák P. számtudományának tökéletesebb értelme megfejtése körül; hihető, hogy szerinte a' számok a' természet első elveinek vagy formáinak jelképi ábrázolatai valának. Ugy látszik, mivel P. az elvont észfogatokat nem fejezheté ki az egyszerü nyelvben, tanitványinak fogalmi tehetsége könnyitésére a' számokat ugy használta, mint a' földmérő a' diagrammat. A' számok és az isteni értelem gondolatformái közt némi hasonlatosságot tapasztalt, 's innen az elsőket az utóbbiak jelképeivé tette. Valamint a' számok az egységből származnak, különféleképp egyesülnek, 's folyamatjokban uj tulajdonságokat vesznek fel, ugy ő az istenség tiszta és egyszerü lényét mint közös eredeti forrását tekinté minden természet-formáknak, mellyek külön lépcsőik szerint szinte külön sajátságokkal birnak. P. találta-fel a' számvető-táblát (abacus) is, melly az egyszer-egyet zárt négyszögben állitja elő, innen pythagorási számvető tábla. Oskolájában a' számokon kivül, előkészitő gyakorlatok közé tartozék a' muzsika is, melly által az elme a' szenvedelmek urasága felett felemeltetik 's szemléletekre alkalmassá tétetik. P. a' muzsikát nem csak fül által birálandó mivészetnek, hanem mathematicai elvekre és idomzatokra visszavivő 's a' csillagászattal rokon tudománynak nézé. Mondják, ő volna találója egy muzsikai hanglajtorjának (Pythagoras lantja, Octochordum Pythagorae), mellyet halála után érczbe vésték, 's Samosban a' Juno templomában tartottak. A' harmoniai canonnak vagy monochordnak, az az, a' muzsikai hangközök kimérésére szolgáló egy húrú szerszámnak feltalálását is, mind régi mind ujabb irók neki tulajdonitják; P. azt hitte, hogy a' mennyei sphaerák, mellyekben a' planéták mozognak, midőn ezek forgásaikkal a' levegőt hasitják, hangot adnak, 's e' hangnak azok nagysága, sebessége és távolsága szerint különbözőnek kell lenni. De a' világalkotmány legfőbb tökéletességéről való képzeleténél fogva azt is kelle hinnie, hogy ama viszonyok olly nemüek, mellyek által ezen hangok a' legtökéletesebb harmoniát (sphaerák zengzete) szülik. E' tudomány veleje abban látszik állani, hogy P. a' világot mint egy hármoniásan elrendelt egészet (κοσμος) fogta fel, mellyben a' számbeli idomzatok megvalósultak. Követői e' tudományt arra használák, hogy mesterökről azt beszélhessék, mintha ő volt volna azon egyetlen egy halandó, kinek az istenek a' sphaerák harmoniáját hallani megengedék. A' földmérést, mellyet Egyiptomban tanult, minden előbbi 's kortársai közt legszabályosabb tudomány formába hozta. Előadása szerént a' geometriai pont egyszeres, a' vonal kétszeres, a' lap háromszoros, a' test négyszeres, és igy itt is a' számtudományt használta. A' neki tulajdonitott földmérői tételekből következők legfontosabbak: a' háromszeg belső szegletei két merő vagy egyenes szeglettel egyenlők; és: a' merő szegletü háromszegben a' leghosz-

szabb oldal (hypothenusa) négyszege, a' két rövidebb oldal (catheti) négyszegeivel egyezik. Az utolsó tételt még most is neve után (magister matheseos-nak is) nevezik, noha kétséges, ha P. találta-e? — Csillagászatban tanitványait következőkre oktatá: E' szó: ég, vagy az álló csillagok sphaeráját, vagy az álló csillagok és hold közti egész üreget, vagy az egész világot a' mennyei sphaerákkal és földel együtt teszi. Számolási előtételek szerint 10 mennyei sphaera van, ezekből kilenczet láthatunk, t. i. az álló csillagok sphaeráját, a' 7 bujdosó csillagok 7 sphaeráit (ide értvén a' napot és holdat is) és a' föld sphaeráját. A' tizedik föld, mellyet ellenföldnek (antichton) nevezett, láthatatlan, de a' természet harmoniájának tökéletességére szükséges, mivel a' tizes teszi a' számok harmoniáját. Ez ellenföldtől származtatá a' holdfogyatkozást is. A' mindenség közepében van a' középponti tüz, a' melegség és élet elve, melly Jupiter őrjének is neveztetett. A' föld egy azon bujdosó csillagok közül, mellyek a' tüzsphaera körül forognak. A' föld atmosphaerája egy sürü, mozdulhatlan tömeg, de az aether tiszta, világos, mindig mozgó, minden isteni és halhatatlan természetek országa. A' különféle mennyei sphaeráknak földtőli távolságai, a' muzsikai hanglajtorja idomzatainak felelnek-meg. Holdjai és csillagai istenek, vagy istenek lakjai. Igy P. kivált a' mathematicai tudományok körül nagy érdemeket szerzett, 's a' mathematicai philosophiát legelőször alapitá meg. Tanitványai Philelaus, Archytas, Ekphantus, Ocellus, Timaeus ezt tovább terjeszték. Névszerint Philelaus, kinek töredekei a' pythag. oskolából legfontosabb hagyományok, csillagászati rendszere által tünteté-ki magát. Eképen a' mathematicával a' természettudomány összekapcsoltatott. A' bölcsességre nézve általjában azt tanitá P., hogy az igaz tudat olly tárgyakra terjeszkedik, mellyek természetökben változhatlanok és romolhatlanok, 's mellyekről tulajdonképen egyedül mondhatni, hogy léteznek. Ki magát e' tanulmányra szánja, philosophus. A' bölcselkedés tárgya az emberi elmét szemlélet által az istenihez hasonlóvá, 's végre arra, hogy az istenek gyülekezetébe léphessen, alkalmassá tenni. Legnagyobb szorgalommal arra kell törekedni, hogy az elme az indulatok uraságától és az érzéki tárgyak befolyásától lehetőleg felmentessék, hogy a' szellemi és isteni dolgok szemlélésére alkalmas legyen. E' végre az istenséget és a' jó ördögöket imádsággal kell segitségül hivni. Szemlélődő bölcsességre nem lehet teljesen jutni a' közönséges dolgoktól egészen elvonulás, teljes nyugalom és a' lélek szabadsága nélkül. Innen szemlélődés és tanulás végett szükséges egy a' világtól elválasztott társaságot állitani. P. szemlélődő bölcselkedése, melly a' természetről 's annak eredetéről tanitott, legmélyebb homályba vala burkolva, 's mi csak annyit tudunk róla, mennyit a' régiek egyes jelei után kitalálhatni. Ugy látszik P. szerint az Isten a' világszellem, melly a' középpontból mindenfelé kiterjed, minden állati élet kutfeje, minden mozgásnak sajátképi és belső oka, mivoltára a' világossághoz, természetére az igazsághoz hasonló, a' mindenség első okfeje, szemvedni nem képes, láthatlan, romolhatlan, 's csak ésszel megfogható. A' Pythagoraeusok szerint a' fő istenség alatt állának még fél istenek, daemonok, 's hősök; méltóságaikban 's tökéletességeikben a' szerint különbözve, mint köz forrásukhoz, a' fő istenséghez, mellynek kifolyatai valának, közelebb vagy távolabb estek. A' hősöket finom materialis testtel képzelé. E' három nemhez még egy negyedik, az emberi szellem, mint szinte az istenség kifolyata járult. Mivel az Isten egy, 's minden különféleségnek eredete, azért az mint egyes szám, az alá rendelt lelkek pedig mint az egységtől származott, 's az egységben foglalt számok ábrázoltattak. A' levegő lelkekkel, daemonokkal, hősökkel tömve lenni képzeltetett, mellyek emberekben,

állatokban egészséget vagy betegséget okoztak, 's álom, vagy a' jóslás más eszközei által a' jövendő dolgok felől értesitettek. P. a' lelket szinte számnak nevezé; ez a' középponti tüz kifolyata, azért szüntelen mozgó 's romolhatlan. Az emberről azt tarták a' Pythagoraeusok (legalább a' későbbiek), hogy mivel egy elemi természetből, egy isteni vagy okos elvből áll, tehát az egy kis világ, mikrokosmus; hogy lelke egy magát önként mozgató elv, 's két részből van összetéve, az okosból, melly a' világlelkének része, a' középponti tüz kifolyata, 's az agyvelőben lakik; és a' nemokosból, melly a' szenvedélyeket foglalja magában 's a' szivben lakik, hogy ezeknek mindenikéből az állatokban is van valami, mellyek testök keveréke 's a' szólás hijánya miatt, okosan cselekedni nem képesek; hogy az érző lélek (*δυμος*) elmulik, de az okos szellem (*φρενες, νους*) halhatatlan, mert halhatatlan kutfőből származik; hogy ez, midőn a' test bilincseiből kiszabadul, a' holtak lakjába megy, ott addig marad, mig a' világra ismét visszatér, hogy más emberi vagy állati testben vegyen szállást; 's midőn végre eléggé megtisztult, az őskutfőhöz visszatér, mellyből származott. E' lélekvándorlást tárgyazó eredetileg egyiptomi tudomány, melly a' földi élet jutalmazásának 's büntetésének fogalmaival szövetkezik, volt fő oka, hogy a' Pythagoraeusok semmi állatot meg nem öltek. — Erkölcsi oktatását szemlélődő nézeteivel összefüggőleg, jelképi mondásokba 's épületes szabályokba foglalá P. A' lélek ereje okosság és szenvedelem; hol az utolsó az elsőnek enged, ott az erény uralkodik; melly szerinte egység, harmonia, istenhez hasonlitás. Az igazság elégtétel, az igazság kiszolgáltatás egy magát sokszorozó szám. — E' mondásokat neki tulajdonitják: „Az iffjuságot engedelmességre kell szoktatni, ugy könnyen fog az okosságnak hódolni. Vezesd őt a' legjobb életpályára, 's a' szokás azt elötte legkellemesebbé teendi. „Hallgatás többet ér az üres szónál." „A' bölcs mindenre elkészül, mi hatalmában nincs." „Tedd, a' mit helyesnek tartasz, bár mint itéljen rólad a' nép; gyalázatát, dicséretét egyaránt vesd meg." „Gyávaság a' legfőbb istentől kimutatott helyet előbb elhagyni, mint ő meg engedte." „Józanságon nyugszik a' lélek ereje, mert az tartja az okosságot szenvedelmektől felhőtlen." „Senkit sem lehet szabadnak mondani, ki magán teljesen nem uralkodik." „A' részegség mulékony őrültség." „A' bővelkedés utáni vágy esztelen, mert nem esmer határt" 's a' t. Különösen ajánlák a' Pythagoraeusok a' barátságot. Ebben P. minden visszálkodást eltávoztatni kiván, teljes bizodalmat, minden környülményekben segitséget, 's egymás tökéletesitésére kölcsönös törekvést parancsol. Igaz barátoknál minden közös. Igaz barátság változhatlan. Szent szertartások teljesitésénél lelki buzgóságot kivánt. Az isteneket természetökhöz illő jelképek, egyszerü tisztálkodások és adományok, 's a' szív tisztasága által kell tisztelni. Az esküt soha sem szabad megszegni. A' halottakat nem kell megégetni. Az istenek és daemonok után az öregebbeket és törvényadókat illeti a' tisztelet. Országunk törvényeit és szokásait szentül meg kell tartani. — A' Pythagorás bölcselkedésének Platóé tanitására is nagy befolyása volt. Később időkben megujiták azt 's az uj Platonismussal összezavarva jelent meg. — (L. D. H. Ritter *Geschichte der pythagoraeischen Philosophie*" (Hamb. 1826), és A. Bökh: „*Disputatio de platonico systemate coelest. glob. etc.*" (Heidelb, 1810, 4.).

PYTHAGORASI LANT, l. PYTHAGORAS.
PYTHAGORASI SZÁMOLÓ TÁBLA, l. PYTHAGORAS.
PYTHAGORAS TUDOMÁNYA, l. PYTHAGORAS.
PYTHIA vagy PYTHONISSA, l. DELPHI.
PYTHIAS, l. DAMON.

PYTHIAI JÁTÉKOK. Ezek azon 4 nagy játékok közé tartoztak, mellyek Görögországban innepeltettek, a' Pythonon győzedelmeskedő Apolló tiszteletére. Delphinél, melly az előtt Pythának neveztetett, az ugy nev. krissäi mezőken tartattak, eleinte minden 9-dik, később az Amphiktyonok rendelésére, minden 5-dik eszt-ben. Apollo tiszteletére flóta vagy lant mellett magasztaló énekek énekeltettek 's költők és muzsikások vetélkedtek a' jutalom felett, melly borostyán vagy tölgykoszoru volt. Birák az Amphiktyonok voltak. Később más muzsikai 's gymnast. (testgyakorló) vetélkedések is jöttek az elébbihez. Idővel ezen játékok más görög városokban is innepeltettek. Delphiben K. u. a' 3 száz-ig szokásban voltak.

PYTHON, rettenetes sárkány, melly a' Deukalion idejebeli özönvíztől hátra-hagyatott iszapban jött létre 's Krissánál (a' Parnassus mellett) tartózkodott, hol a' későbbi delphii oraculumot őrizte. Jövendőlő tehetséggel birván, tudta, hogy Latona fiától fog megöletni; innen Latonát dühösen üldözte. Apollotól, születésének első napjaiban, elejtetett nyil által, ki csontjait az örvénybe vetette, elfoglalta az oraculumot 's pythius (Pythont győző) melléknevet kapott. Az oraculumtól Python jövendőlőnek, 's Pythonissa jövendőlőnének is neveztetik. Hihetőleg a' régiek ezen mythussal a' napnak a' nagy vizáradás után származott ártalmas kigőzölgésekeni hatalmát akarták ábrázolni.

FOGLALAT.

	Lap.
Pacca	1
Pacsirta	119
Paderborn	1
Padischah	2
Padolat, Padolatfestemény, Padolat darab, Plafond	—
Padua	3
Paean vagy Pacon	4
Paedagog	—
Paedagogica	—
Paer	—
Paestum	5
Paetus l. Arria	—
Pagliajo vagy Pagliaccio	—
Pagodák	—
Pairek	—
Paisiello	7
Paizs	8
Pál	—
Pál I	9
Paladin	12
Palaemon, l. Melicertes	13
Palaeographia	—
Palaephatus	—
Palaestina	—
Palaestra, l. Gymnasium	15
Palafox y Melzi	—
Palays royal	16
Palakő	18
Palamedes	19
Palankin	—
Palaprat	—
Palatinus, l. Nádorispán	—
Palatinus Comes, l. Pfalzgróf	—
Palatinatusok, l. Pfalzgrófságok	20
Palermo	—
Pales	—
Palestrina	—
Palette	21
Palfi	—
Palimpsesták	22
Palindromon	—
Palingenesia	—
Pálinka	—
Palinodia	23
Palinurus	—
Palisadák, l. Harczkarózat	—
Palisot de Beauvais	23
Palissot Charles	24
Palla	25
Palladio	—
Palladium	—
Pallas, l. Minerva és Planeták	—
Pallas (Péter Simon)	—
Pallérföld	26
Palliativ	27
Pallium	—
Palm (János Filep)	28
Palm (János Henrik)	29
Palma (Giacomo)	—
Pálmafa	—
Pálmarend, l. Gyümölcs-tenyésztő társaság	32
Palme	—
Palmella	—
Palmyra	33
Palnatocke	34
Palomino de'Velasco	—
Pál templomai	—
Pampák	36
Pamutfonó machinák, l. Fonni és Fonó machinák	—
Pamut-szövet	—
Pan	37
Panacea	—
Panamai földszoros	—
Panard	—
Panathenaeák	38
Panckoucke	—
Pancratium	39
Pancsova	—
Panczél	—
Pandaemonium	—
Pandecták	—
Pandemos	—
Pandora	40
Pandurok	—
Panegyricus	—

	Lap.
Panharmonikon, l. Mälzl	41
Panier, l. Banderium	—
Panin	—
Pannonia	—
Panorama	42
Pan sipja, l. Syrinx	—
Pantalon	—
Pantheismus	—
Pantheon	43
Pantomima	44
Panzer	47
Paoli	48
Pap, l. Papok	49
Pápa	—
Pápa birtoka	56
Papagáj	59
Papenburg	—
Paphos	—
Papin	60
Papinianus	—
Papiros	—
Papiros pénz	63
Papok	65
Pappenheim	66
Papszentelés, l. Ordinatio	—
Papyrographia	66
Papyrus, l. Papiros	67
Pára	—
Parabasis	—
Parabola	—
Paraboltükör, l. Gyújtótükör	68
Paracelsus	—
Paraclet, l. Szentlélek	69
Paradies	—
Paradicsom	70
Paradicsom madár	—
Paradoxum	—
Paraguay	—
Párakör, l. Pára	72
Paralipsis	—
Parallaxis, l. Irányszeglet'st.	—
Parallel lineák, l. Egyenlő közü 's a' t.	—
Paralogismus, l. Következtetés és Sophisma	—
Paralysis	73
Paramaribo	—
Páraméró	—
Paramythiak	—
Paranymphos	—
Paraphernum, l. Hozamány	—
Paraphrasis, l. Körülírás	—
Párducz	—
Paré	74
Parenthesis, l. Zárjel	—
Parere	—
Parfum	—

	Lap.
Parga	75
Pariák	—
Parini	—
Paris	76
Paris (város)	77
Parisi játékszinek	88
Park	93
Parkák	94
Park (Mungo)	—
Párkány	95
Parlament	—
Parlamentair	96
Parma	—
Parmegiano, Parmegianino, l. Mazola	98
Parmenides	—
Parmentier	—
Parnassus	99
Parnell	—
Parny	—
Parodia	100
Paróka	—
Parole, l. Hadjel	—
Paronomasia	—
Paros	101
Paroxismus	—
Parr	—
Parrhasius	102
Parricida János	—
Parry	—
Parsok, l. Geberek	103
Pártfogás	—
Pártfogó	104
Pártfogottak, l. Clienses	—
Parthenon, l. Athenae	—
Parthenope, l. Nápoly	—
Párthok	—
Particula, l. Részecske	105
Partisan	—
Partitura	—
Pasa, l. Basa	106
Pasalik	—
Pascal	—
Pasigraphia	—
Pasiphae	107
Pasquill	—
Passagen	108
Passah, vagy Paschah	—
Passaroviczi béke	—
Passatszelek, l. Szél	109
Passau	—
Passiv, l. Krisztus-kinszenvedése	—
Passiv kereskedés, l. Activ kereskedés	—
Pastell festés	—
Pasticcio	110

	Lap.
Pastok	110
Pastorale	—
Pastorale collegium	—
Pastoralis theologia	111
Pastoret	—
Pásztori dall, l. Idylla	112
Pásztorjáték	—
Pásztor levél	—
Paszwan Oglu, l. Widdin	—
Patagonia	—
Patent	—
Patera	113
Pater noster	—
Pathogenia	—
Pathognomika	—
Pathologia, l. Kortudomány	114
Pathos	—
Patika, l. Gyógyszertárosság	—
Patkány	—
Patkul	—
Patmos, l. Sporadok	116
Patras	—
Patriarchak	—
Patriciusok	117
Patrimoniale forum, l. Uriszék	118
Patrimonium Petri	—
Patriota, l. Hazafi	—
Patriotismus, l. Hazafiság	—
Patristika	—
Patrix	—
Patroclus	—
Patronatus, l. Pár fogóság	119
Patronus, l. Pártfogó	—
Patsirta	—
Pau	—
Paulai Ferentz, l. Ferentz	—
Paulette	—
Paulicianok	120
Pauline	121
Paulinok, l. Minimek	122
Paulowsk	—
Paulus	—
Paul Veronese, l. Cagliari	123
Paul (Vincent de)	—
Pausa, l. Szünjel	—
Pausanias	—
Pausanias	124
Pausilippo	125
Pauw	—
Páva	—
Pavesi	—
Pavia	126
Pavian	—
Payne	—
Pays de Vaud, l. Waadtland	127
Pázmány	—
Pazzi	131
Péca	132
Pecsét	—
Pecsétföld	133
Pecséttudomány	—
Peculatus	134
Peculium	—
Pedant	—
Pedellus	—
Pegasus	—
Pegniczrend	135
Pegu	—
Pehlvi, l. Persiai nyelv	136
Peipustó	—
Peking	137
Pelagianismus	138
Pelasgok	—
Példabeszédek	139
Peleus	—
Pelew	140
Pelias	142
Pelides	—
Pelikán	—
Pelion	143
Pelisson	—
Pelopidas	—
Peloponnesus, l. Görögország	—
Peloponnesusi had	—
Pelops	144
Penates	145
Pendulum	—
Penelope	146
Penn	—
Pennalismus	149
Pennant	—
Pensilvania	—
Pensio, nevelő intézet, l. Intézet	150
Pensionnair	—
Pentaglotte, l. Pentapla	151
Pentameter	—
Pentapla	—
Pentateuchus, l. Zsidó nyelv és Moses	—
Pentathlon, l. Gymnasium	—
Penthesilea, l. Amazonok	—
Pentheus	—
Pénz	—
Pénzdarabok	152
Pénzforgás	153
Pénzforgási bank	155
Pénzláb	156
Pénzregale	157
Pénztudomány	158
Pénzváltó, l. Bankierek	161
Pénzváltó hely, l. Bank	—
Pénzverő intézet	—
Pepe	—

	Lap.
Pépezés	163
Peplum, l. Panathenaeak	164
Per	—
Pera	165
Percussios machina	—
Percussios puskák	166
Percy	167
Perdikkas	168
Peregrinus Proteus	—
Perényi	—
Pergament	171
Pergolesi	—
Peri	172
Perikles	—
Perikopák	175
Perillus, l. Phalaris	—
Periodicus nyavalyák, l. Szakaszos nyavalyák	176
Periodus	—
Periodus	177
Periodusi az életnek, l. Szakaszi az életnek	181
Perioptrica	—
Peripatetica philosophia	—
Peripetia	182
Peristylium	183
Perizonius	—
Perkins gőzágyúja	—
Perkinismus, l. Értztűk.	184
Pernambuco	—
Peron.	—
Perouse, l. Laperouse	185
Perpendicularis, Perpendiculum, l. Függő	—
Perpetuum mobile	—
Perrault	186
Perrend	—
Perrier (Jacques st.)	187
Perrier (Antoine)	188
Perrier (Casimir)	—
Perron, l. Anquetill és Zendavesta	—
Persephone, l. Proserpina	—
Persepolis	—
Perseus	190
Persia	191
Persiai nyelv	198
Persius	203
Perspectiva	—
Perspectivai festés	205
Perspectiva-tudomány	—
Perth	208
Pertinentia	—
Perturbatio, l. Bolygás	—
Peru	—
Perui héj, l. Chinahéj	211
Perui balzsam, l. Balzsamok	—
Perugino	211
Pervigiliák	212
Pescheräh, l. Tüztartomány	—
Peschiera	—
Pestalozzi	—
Pestis	215
Pest vármegye	217
Pest városa	218
Petarda	222
Petécs	—
Péter, Magyar király	—
Péter I	223
Péter II	234
Péter III	—
Péter Apostol	235
Péter garasa	236
Péter (lombardi), l. Lombardi	—
Péter temploma, l. Roma	—
Pétervára	—
Pétervárad	240
Pétion (Jerome)	241
Petion (Sándor), l. Haiti	243
Petition	—
Petition of rights	—
Petitio principii	—
Petitorium	—
Pető	—
Petrarcha	—
Petrefactum, l. Kövéváltak	246
Petrobusianok, l. Sectak	—
Petronius	—
Petrovics Péter, l. Zápolya	—
Pettrich	—
Peutinger	247
Pézsma	—
Pézsma	—
Peyronnet	248
Peyrouse (la). l. Laperouse	—
Pfalz	—
Pfalzgróf	249
Pfalzok	—
Pfeffel	251
Pfeffer ferdője	—
Pfinzing (Menyhárt), l. Theurdank	—
Pforr	—
Pforzheim	252
Pfyser	—
Phaedon	253
Phaedra	—
Phaedrus	—
Phaenomen	—
Phaeton	254
Phalaenák, l. Lepkék	—
Phalanx	—

	Lap.
Phalaris	254
Phamenophis, l. Memnon	—
Phanerogama, l. Növények	—
Phantasia	—
Phantasmagoria	257
Phantasmák	—
Phantasus, l. Morpheus és Phantasia	259
Phantom, l. Phantasmák	—
Phaon, l. Sappho	—
Phariseusok	—
Pharmaceutica, l. Gyógyszertármesterség	260
Pharmacia, l. Gyógyszertárosság	—
Pharsalia, l. Lucanus	—
Pharsalus, l. Caesar és Pompejus	—
Pharus	—
Phasis, l. Szinváltozás	—
Phelloplastika	—
Pherecydes	—
Phidias	261
Philadelphia	262
Philanthropinismus	263
Philemon	265
Philidor	—
Philippi	—
Philippikák	—
Philippinek	266
Philipponok	267
Philipps	—
Philisteus	268
Phillips	—
Philo	—
Philoktetus	269
Philologia	—
Philomela	280
Philopoemen	—
Philosophia	282
Philosophusok	286
Philtrum. l. Szerelem itali	—
Phiole	—
Phlegethon	—
Phlegma	—
Phlogiston, l. Gyujtó materia és Chemia	—
Phocion	—
Phocis	288
Phoebus	—
Phoenicia	—
Phoenix	291
Phorcus	—
Phorometria	—
Phosphor, l. Villó	—
Phosphorcssentia, l. Villás	—
Photius	—
Photometer	292
Phraseologia	—
Phrygiaiak	—
Phryne	293
Phryxus, l. Argonauták	—
Phthiotis, l. Thessalia	—
Phthisis, l. Száraz betegség	—
Physica	—
Physica geographia	296
Physica theologia	301
Physiocraticum systema	302
Physiognomia	303
Physiologia	305
Phytologia, l. Füvésztudomány	309
Piano	—
Pianoforte	—
Pianoforte-oskola	310
Piaristák	—
Piaster	311
Piatoli	—
Piazzi	—
Picard	312
Picardok, l. Adamiták	—
Picart	313
Piccini	—
Piccolomini	315
Pichegru	316
Pichler Carolina	319
Pichler János	—
Pichler János Antal	—
Pictet	320
Picus	321
Piemont	—
Piemonti lázadás	—
Pierer	325
Pierinnák	326
Pierre, l. Saint-Pierre	—
Pierrot	—
Pietisták	—
Pietola	—
Pietro di Cortona, l. Cortona	—
Pigafetta	—
Pigalle	327
Pigault-Lebrun	328
Pilatre de Rozier	—
Pillangó, l. Lepke	329
Pillnicz	—
Pilory	—
Pilpai, l. Bidpai	—
Pinakotheka	330
Pindarees	—
Pindar Péter, l. Woolcott	—
Pindarus	—
Pindemonte Giovanni	331
Pindemonte Hippolyt	—
Pindus	—
Pinel	—

	Lap.
Pingré	332
Pinke	—
Pinturichio	—
Piombino	333
Piombo	—
Pionnier	334
Pipázás	—
Pipe	335
Pipin	—
Piraeus, l. Athene	—
Pirithous	—
Pirkheimer	336
Piron	—
Pirouette	—
Pisa	—
Pisang	338
Pisistratus	339
Piskolcz	340
Piso	—
Pistocchi	—
Pistole	341
Pistoly	—
Pitcairn	—
Pitt	342
Pittakus (Mytilenei), l. Hét bölcsek	344
Pittoresk	—
Pittsburgh	—
Pius VI	345
Pius VII	347
Pizarro	351
Pizzicato	353
Plagiatus	—
Plajbász	—
Plán	354
Planeták	—
Planetarium	355
Planiglobium, l. Planisphaerium	—
Planimetria	356
Planisphaerium	—
Plantagenet, l. Nagybritannia	—
Planta József	—
Plánták, l. Növények	—
Plastica	—
Plata	358
Plata, la,	—
Plataea	360
Platina	—
Platner	—
Plato	361
Plato (Károly)	362
Plauen	363
Plautus	—
Plebejus	—
Plectrum	364
Plejadák	—

	Lap.
Pleonasmus	364
Plesz	—
Pleuritis	—
Pleyel	—
Plinius	365
Plinius	—
Plongeon	366
Plotinus	—
Plus	—
Plutarchus	—
Pluto	367
Plutus	368
Pluviale	—
Pluvius	—
Plymouth	—
Pneuma	369
Pneumatica	—
Po	370
Pockels	—
Pococke	—
Podagra, l. Lábköszvény	371
Podalirius, l. Aesculapius	—
Poecile	—
Poelemburg	—
Poenitentiarius	—
Poesis, l. Költés	—
Poeta, l. Költő	—
Poetai szabadságok, l. Költői szabadságok	—
Poetica, l. Költés tudománya	—
Poinsinet	—
Poitiers	—
Poitiers Diana	372
Pókok	373
Pokol	—
Pokolkő	—
Pola	—
Polaris circulus, l. Sarkkör	374
Polaris csillag, l. Sarkcsillag	—
Polemica	—
Polgár, Polgárság	375
Polgári alkotmány, l. Status alkotmány	—
Polgári építés	—
Polgári jus	378
Polgári korona	379
Polgári oskolák	—
Polgári szabadság, l. Szabadság	—
Polgári számvetés	—
Polgári társaság, l. Status	382
Policinell, l. Pulcinella	—
Policzia (orvosi)	—
Policzia (titkos)	383
Polignac (Gabriele)	384
Polignac (Melchior)	—
Politika	385
Pölitz	386

	Lap.
Poliziano	388
Pollux, l. Castor	—
Pölnitz	—
Polo Aegidius	389
Polo Marco	—
Polonaise	391
Polyandria	—
Polyarchia	—
Polybius	—
Polychord	392
Polydectes, l. Perseus	—
Polygamia	393
Polyglotte	—
Polygnotus	—
Polygon	—
Polygraphus	—
Polyhistor	—
Polyhymnia	—
Polykarpus	394
Polykletus	—
Polykrates	—
Polynesia	—
Polynices, l. Eteokles és Thebae	—
Polypok	395
Polypok	—
Polyphemus	396
Polytechnica	—
Polytheismus	399
Polyxena	400
Pomare	—
Pombal	401
Pomerania	402
Pomologia, l. Gyümölcsfa-tudomány	403
Pomona	—
Pompadour	404
Pompeji	—
Pompejus	—
Pompejus oszlopa, l. Alexandria	409
Pondicheri	—
Poniatowski	—
Pont, Pontozni	411
Pontifex	—
Pontini posvány	411
Pontoppidan	412
Pontos	413
Pontus	—
Pontus Euxinus	—
Popa	—
Popayan	414
Pope	—
Popularitas	417
Porcia	—
Porczelán	—
Pordenone	419
Poroszország	419
Porphir	439
Porphyrius, l. Ujplatonicusok	—
Porpora	—
Porsenna	440
Porson	—
Porta	—
Portamento	—
Portici, l. Nápoly	441
Porticus, l. Tornácz	—
Port Jackson	—
Portiuncula, l. Franciscanusok	—
Portland edénye	—
Porto, l. Oporto	—
Portobello	—
Porto Ferrajo, l. Elba	—
Portorico	—
Portrait	442
Portroyal des Champs	—
Portsmouth	443
Portugall	—
Portugali nyelv	466
Portugali játékszin	472
Portumnus	476
Porus, l. Testrostozatok	—
Posaune	—
Pöscheliánok	—
Posega vármegye	477
Posega város	—
Poseidon, l. Neptunus	478
Posen	—
Posidonius	479
Posilippo, l. Nápoly és Pausilippo	—
Positivum	—
Posony vármegye	—
Posony városa	—
Posonyi béke kötés	481
Posse	482
Posselt	—
Posták	—
Postillák	492
Postulatum	—
Posványlevegő	—
Potemkin	493
Potentia	496
Pothier	—
Potier (Charles), l. Parisi játékszin	—
Pótlóhangzat	—
Potocky	—
Pótoléк	497
Potosi	—
Potpourri	498
Potsdam	—
Potter	499

	Lap.
Pottery	499
Pougens	500
Poussin	501
Poyais	502
Puzzuoli, l. Nápoly	503
Practice	—
Pradon	—
Prädt	—
Praeadamiták	504
Praebenda	—
Praeclusio	—
Praedestinatio, l. Kegyelem	—
Praedeterminismus	—
Praedicamentumok, l. Categoriák	—
Praedicatum	—
Praeexistentia	505
Praefectus	—
Praefectus	—
Praefecturák	—
Praejudicium	—
Praelatus	—
Praeliminarek	506
Praeludium	—
Praemissák	—
Praemonstratiak	—
Praenumeratio, l. Előfizetés	—
Praesumtio	—
Praetendens	—
Praetor	—
Praetorianusok	507
Praevaricatio	—
Praeventio, l. Megelőzés	—
Praga	—
Praga	—
Pragmatica sanctio	512
Pragmaticum	—
Pram	—
Praxis, l. Gyakorlat	513
Praxiteles	—
Pray	514
Predikáló	—
Predikálók rendje, l. Dominicanusok	515
Predszlava, l. Kálmán	—
Preisler	—
Prépost	—
Presbyter	516
Presbyteresek, l. Angol egyház	—
Presbyteriumok, l. Presbyter	—
Prestel	—
Presto	—
Pretres etc	517
Prevesa	—
Preville	518
Prevost d' Exiles	—
Prevotal törvényszék	519
Priamus	519
Priapus	—
Priestley	—
Prima	520
Primas	—
Primaticcio	521
Primitiae	—
Primogenitura, l. Elsőszülöttség	—
Principalis	—
Principium	—
Prior	522
Prior Matthew	—
Priori, l. A priori	—
Prioritas	—
Priscianus. l. Philologia	—
Prisma	—
Privat bank, l. Bank	523
Privat játékszin, l. Házi játékszin	—
Privilegium, l. Kiváltság	—
Proba	—
Probabilismus	—
Proba esztendő, l. Novitiatus	—
Próbálás	—
Processio	—
Processus (a' chemiában)	524
Procida, l. Nápoly	—
Proconsul	—
Procopius caesariai, l. Byzantiumi irók	525
Procopius, l. Hussiták	—
Prodikus, l. Sophisták	—
Prodromus	—
Productio	—
Proctus	—
Profanus	—
Professio	526
Proféta	—
Profil, l. Oldalkép	—
Progne, Prokne, l. Philomela	—
Prognosticon	—
Programma	—
Progressio	527
Projectio	—
Prokátor, l. Ügyvédő	—
Prokris	—
Prokrustes	—
Prolegomena	—
Proletarius	—
Prologus	—
Prometheus	528
Pronuba, l. Juno	529
Prony	—
Propaedeutica	529
Propaganda	530
Propertius	—

	Lap.
Propontis	531
Propylaeum	—
Prorogatio	—
Prosa	—
Proscenium	533
Proselyta	—
Proselyta csinálás	534
Proserpina	535
Prosodia	536
Prosopopeia, l. Személyesités	537
Prospectus, l. Képirás	—
Protagoras	—
Protesilaus	—
Protestantismus	—
Protestatio	539
Proteus	—
Protogenes	540
Protocollum, l. Jegyző könyv	—
Provence	—
Provenzálok	542
Provincia	544
Provocatio, l. Hivatkozás	—
Prudhon	—
Prüsszentés	545
Prüsszentő gyökér, l. Hunyor	—
Pruth	—
Prytaneum	—
Psammitich	—
Pseudo	—
Pseudo-Demeterek, l. Oroszország	—
Pseudo-Isidorus, l. Isidorus	—
Psyche	—
Psychiatria, l. Lélekorvos tudomány	546
Psychologia	—
Ptolemaeus (Claudius)	548
Ptolemaeusok	—
Ptolemais, l. Acre	549
Publicista	—
Publicum l. Közönség	—
Puebla	—
Pufendorf	—
Puffadó korság, l. Szélkorság	—
Pugatseff	550
Pugilismus, l. Öklös bajvivás	551
Pulci	—
Pulcinella	—
Pulk, l. Kozákok	552
Pulo-Penang	—
Pulsus, l. Erverés	—

	Lap.
Pultava	552
Pulyka	—
Pumpernickel	—
Pünkösd	—
Punok	—
Punt	—
Pupilla, l. Szemfény	553
Purgatorium	—
Purismus	—
Puritanusok, l. Angol egyház	—
Puschin	—
Puska	—
Puskapor	554
Puskapor-öszvecsküvés	555
Püspök	556
Püspökös egyház, l. Angol egyház	—
Püspökpálcza	—
Püspöksüveg	—
Püstrich	—
Puszirozni	557
Putbus	—
Pütter	—
Puzzolana	558
Pygmalion	—
Pygmeusok	—
Pylades	—
Pylos	—
Pyramis	—
Pyramisok	—
Pyramus, l. Thysbe	560
Pyrenaek	—
Pyrenaei béke	561
Pyrker	—
Pyrmont	562
Pyromantia	563
Pyrometrum	—
Pyroteehnia	—
Pyrrha, l. Deukalion	—
Pyrrho	—
Pyrrhus	564
Pyrrhus	—
Pythagoras	—
Pythagorasi lant	569
Pythagorasi számoló tábla	—
Pythagoras tudománya	—
Pythia vagy Pythonissa, l. Delphi	—
Pythias, l. Damon	—
Pythiai játékok	570
Python	—

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár